8/2119

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRAS
FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:

GYALÓKAY JENŐ
R. TAG

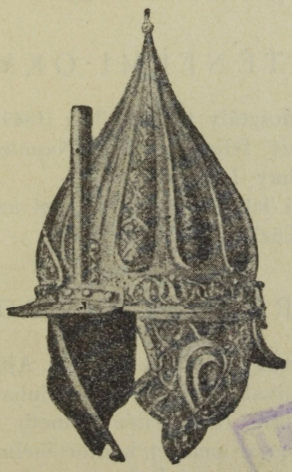

M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA

1941. ÉVFOLYAM.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1941.

Felelős kiadó: Gyalókay Jenő.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.
A nyomdáért felelős: Mészáros József.

TARTALOM.

Banfi Florio dr.: Báthory István és Domenico Ridolfini 22
Gárdonyi Albert dr.: Középkori városaink erődjellegének kialakulása 1
Markó Árpád: Hadik András altábornagy berlini vállalkozása (1757 okt. 10—25.) 38
Nyáry Iván: A 41. honvédhadosztály a Stochod mellett (1916) . . 180
Obetkó Dezső: Az 1717-i tatár betörés 193
Suhay Imre: Tűzérségünk szerepe az uscieczkói hídsánc védelmében 93
Vidos Géza: A magyarság szerepe az Osztrák-Magyar monarchia katonai műszaki szervezetében 135
Zaleski Zbigniew: Bem József altábornagy származása 173

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez (1849 jun. 2.—aug. 25.) 246
Egy magyar huszártiszt feljegyzései I. Napoleon 1812-i háborújáról (Közli: Suhay Imre) 103
Eperjesy Ferenc tábori lelkész naplójegyzetei az 1848-i szerb felkelés idejéből (Közli: Lukinich Imre) 211

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Ambrózy György: A magyar csatakép (Ism. Ajtay Endre) 266
Ashihei Hino: Jelentenivalónk nincs (Ism. Suhay Imre) 133
A világháború, 1914—1918. (Ism. vitéz Németh Lajos) 118
Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. XIV.—XV. rész (Ism. Markó Árpád) 121, 262
Bay Ferenc: Napoleon Magyarországon. A császár és katonái Győrben (Ism. Markó Árpád) 263
Esterházy Antal gróf levelei, 1701—1706. (Ism. Markó Árpád) . . 130
Fisher H. A. L.: Európa története. II. kötet (Ism. Suhay Imre) . 132
Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851—1852. (Ism. Markó Árpád) 115
L'Arma del Genio nella grande guerra, 1915—1918 (Ism. Gyalokay Jenő) 267

Petrichevich-Horváth Emil báró: A Petrichevich-család naplói. II. rész, III. kötet (Ism. Seléndy Andor) 124
Rédvay István dr.: Huszáraink hazatérése 1848—49-ben (Ism. Ajtay Endre) 126
Thim József dr.: A magyarországi 1848—49-i szerb felkelés története (Ism. Rédvay István dr.) 264
Timon Béla dr.: Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez (Ism. Seléndy Andor) 122
Vidos Géza: Nemescsói Török Ignác tábornok (Ism. Ajtay Endre) 128

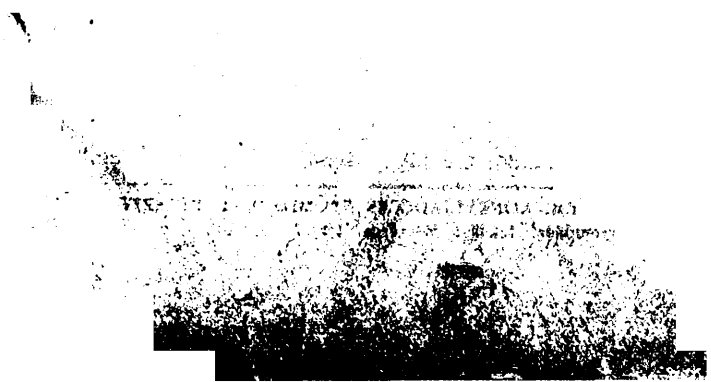

Középkori városaink erődjellegének kialakulása.

A polgári telepesek régibb elnevezése „hospes" volt, ami a szó értelmezése szerint idegenből jött embert jelentett. A „Ritus explorandae veritatis" 1903. évi kiadásában számos olyan szöveget találunk, ahol a hospes szó idegenből jött ember megjelölésére szolgált. A 165. lapon olvasható 31. számú feljegyzés szerint, a szolnoki várjobbágyok Angelust jobbágytársuknak vallották, amivel szemben a nevezett igazolta, hogy latin hospes fia és teljesen szabad ember (se filium Latini hospitis esse et absolute liberum). A 199. lapon olvasható 127. számú feljegyzés szerint, Samu szolnoki várjobbágy Pousát jobbágytársának vallotta, amivel szemben a nevezettnek sikerült igazolni, hogy német származású szabad ember (dixit se esse liberum et Teutonicum genere). Ezek szerint a hospes fogalmához az idegen származáson kívül a szabadság is hozzátartozott, ami az idők folyamán úgy módosult, hogy tekintet nélkül a származásra, a szabadság jellemezte a hospest, s a hospes elnevezés immár nem a származás, hanem a jogállapot megjelölésére szolgált. IV. Béla király 1240. szeptember 10-i oklevelében[1] a barsi vár alatt megtelepedett magyar és német hospesekről (hospites nostri tam Hungarici, quam Teutonici) van szó, akik később összeolvadtak. Ezzel szemben Vácott tartósan megmaradt a nemzetiségek szerinti elkülönülés, mert a város 1468 február hó 23-án kelt oklevelében[2] a magyar és német városrész bírájáról és esküdt polgárairól esik szó (judex juratique utriusque civitatis tam Teutonicalis quam Ungaricalis), s ez Visegrádon is így volt, amint Nagy Lajos király 1343 szeptember 26-án kelt okleveléből látható.[2a]

Ami a hospesek jogállását illeti, Kálmán király I. törvénykönyvének 80. szakasza szerint, a hospes elnevezés olyan emberek megjelölésére szolgált, akik idegen földet míveltek (qui in terris laborant alienis) s ezek Tagányi megállapítása szerint[3] a liberi denarii elnevezésű adó fizetésére voltak köte-

[1] *Wenzel* VII. k. 103. l.
[2] *Magyar Sion* I. k. 634. l.
[2a] *Gróf Zichy okmánytár* XII. k. 20. l.
[3] Vázlatok a régibb Árpádkor társadalomtörténetéből = Társadalomtudomány 1922. évf. 214. s kk.

lezve. Ezek az idegen földek rendszerint várföldek voltak, amint a várföldek és vendégnépek kapcsolata számos példával igazolható: 1258-ban terra ville Swk hospitum Teutonicorum castri Nitriensis,[4] 1256-ban villa hospitum castri Posoniensis nomine Jablan,[5] 1291-ben terra hospitum castri nostri Castriferrei de Hidegud Alber vocata.[6] A vendégnépek tehát közel állottak a várjobbágyokhoz s ezért volt az utóbbiakkal annyi perük jogállásukat illetően. A szolgai jellegű vármunkák alól a várföldeken megtelepedett vendégnépek fel voltak mentve, amint a dobrunai vendégnépek számára kiadott 1254 augusztus 30-i királyi kiváltságlevél[7] kifejezetten megállapította, hogy a vendégnépek nem tartoztak vármunkát végezni (sicut alii hospites nostri liberi ab opere et servitiis castri habeantur exempti). Ezzel szemben megállapítható, hogy a várjobbágyokhoz hasonlóan, a vendégnépek is katonáskodni tartoztak, sőt Freisingi Ottó megállapítása szerint[8] ezek közül került ki a magyar királyok testőrsége (latus principis ambiunt). IV. Béla király 1241 február 27-én a zamari vendégnépek számára kiállított kiváltságleveléből tudjuk p. o.,[9] hogy német földről beköltözött szabad emberek voltak (homines libere conditionis, qui de Teutonia descenderunt causa hospitandi) s 6 mansionként egy jól felszerelt katonát voltak kötelesek a trencséni várispán zászlaja alatt hadba küldeni (de sex mansionibus unum militem armis bellicis optime preparatum cum comite de Trinchin mittere tenentur).

IV. Béla király nagyszámú kiváltságlevelet adott ki a vendégnépek számára, amely kiváltságlevelek az önkormányzati élet alapjául tekintendők. E kiváltságlevelek nagy részében megtalálható a katonaállítási kötelezettség, amely rendesen azon feltételhez volt kötve, hogy az uralkodó személyesen is részt vegyen a hadjáratban. Ez a katonaállítási kötelezettség nem volt egyformán megszabva s rendesen a vendégnépek lélekszámához és vagyoni erejéhez igazodott. Jellegzetesnek tekinthető azonban II. Endre királynak a szatmári német vendégek számára kiadott 1230. évi oklevelének azon kijelentése, hogy német szokás szerint (more Saxonum) tartoztak katonáskodni s ez a kötelezettség bírájukra is (villicus ipsorum armatus) kiterjedt.[10] A többi kiváltságlevélben ez utóbbi kötelezettség nincs kiemelve, való-

[4] *Hazai okmánytár* VII. k. 439. l.
[5] *Hazai okmánytár* II. k. 270. l.
[6] *Wenzel* 12. k. 305 l.
[7] *Hazai okmánytár* VII. k. 77 l.
[8] *Mon. Germ. Hist.* Scriptores XX. k. 364. l.
[9] *Hazai okmánytár* VI. k. 40 l.
[10] *Fejér* III. 2. 212. l.

színű azonban, hogy ott is fennállott. IV. Béla király 1238. évi oklevele szerint,[11] a nagyszombatiak minden 100 mansio után egy jól felszerelt katonát voltak kötelesek állítani (de centum mansionibus unum militem omnibus necessariis militaribus honestissime preparatum), a karakói és krapundorfi vendégek IV. Béla király 1238 február 12-i oklevele szerint,[12] 4 páncélos katonát (cum quattuor militibus loricatis) ugyanannyi lóval és két sátorral, a barsi vendégnépek IV. Béla király 1240 szeptember 10-i oklevele szerint,[13] minden 100 mansio után egy katonát, a zágrábi vendégnépek IV. Béla király 1242 november 16-i oklevele szerint[14] tíz katonát, a körmendiek IV. Béla király 1244 október 28-i oklevele szerint[15] minden 15 mansio után egy páncélos lovast, a pesti vendégnépek (hospites nostri de Pesth) IV. Béla király 1244 november 26-i oklevele szerint[16] 10 jól felfegyverzett katonát, a korponaiak IV. Béla király 1244 december 15-i oklevele szerint[17] a lakosság számarányának megfelelő számú katonát, a nyitraiak pedig IV. Béla király 1258 szeptember 2-i oklevele szerint[18] 12 katonát állítottak. Ez a katonaállítási kötelezettség a későbbi uralkodók, nevezetesen V. István és IV. László királyok okleveleiben is megtalálható még; V. Istvántól kezdve azonban már a katonaállítási kötelezettség alóli felmentésekkel is találkozunk. A győri vendégnépeket V. István király 1271-ben[19] szegénységük címén (quia paupertas ipsorum nobis constitit evidenter) mentette fel e kötelezettség alól, miután előzetesen elrendelte a győri várba való átköltözésüket. Ugyancsak V. István király 1272-ben[20] a felszászi vendégeknek azon kiváltságot adta, hogy nem voltak kötelesek katonát állítani (ad nullum exercitum nostrum ire vel mittere milites teneantur), ami ellenkezett az addigi gyakorlattal és minden valószínűség szerint a győriekéhez hasonló okra vezetendő vissza.

Nagy Lajos király uralkodásának kezdetén tűnnek fel nálunk először a zsoldos katonák, ami nyugati hatásra mutat. Ezzel egyidejűleg az uralkodó már nem vette igénybe a vendégnépek katonaállítási kötelezettségét, hanem e helyett zsoldosok tartása címén megadóztatta a városokat. Bizonysága ennek Nagy Lajos király 1343 április 24-én kelt ok-

[11] *Fejér* IV. 1. 133 l.
[12] *Teleki okmánytár* I. k. 4. l.
[13] *Wenzel* VII. k. 103 l.
[14] *Fejér* IV. 1. 258 l.
[15] *Hazai okmánytár* VI. k. 42. l.
[16] *Fejér* IV. 1. 326 l.
[17] *Fejér* IV. 1. 329 l.
[18] *Fejér* IV. 2. 455 l.
[19] *Fejér* V. 1. 147 l.
[20] *Fejér* V. 1. 176 l.

levele,[21] mellyel a kőszegi polgárokat felmentette azon adó fizetése alól, amit a jelen esztendőre zsoldosok tartása címén kivetett (anno in presenti pro stipendiariorum sumptibus super ipsos per nos impositum). E mellett bizonyít továbbá az Ars notarialis egyik oklevélszövege is (Formulae solennes 44), mely szerint Nagy Lajos király a zsoldosok költségeinek fedezésére (pro stipendiariis nobiscum ad dictum actum iter arripientibus) egyik városra négyszáz márkát vetett ki, amit a polgárok kérésére utóbb kétszáz márkára mérsékelt. Amint a városi polgárság gazdaságilag megerősödött, városuk védelmére maguk is tartottak zsoldosokat, de e mellett a fegyveres polgárság is résztvett a város védelmében. Erzsébet királyné 1439 december 23-án kelt oklevelével felhatalmazta az eperjesi polgárokat,[22] hogy a királyi adó terhére 100 gyalog zsoldost fogadjanak (centum pedites stipendiarios vulgo drabant), kik a várost ellenséges támadással szemben megvédelmezzék (pro custodia vestra et eiusdem civitatis). Kassa városának 1464 március 7-én az eperjesiekhez intézett leveléből[23] kitűnik, hogy a kassaiak Eperjes védelmére zsoldosokat küldtek (unser Söldner bis daher in ewer Stadt gehalden haben). Szapolyai Jánosnak 1465 január 7-én Bártfa városához intézett leveléből[24] ismét arról értesülünk, hogy a város zsoldosait az ellenség Szepesremetén szétverte. Hain Gáspár krónikája szerint[25] a lőcseiek 1528-ban 100—150 zsoldost voltak kénytelenek tartani (bald 100—150 je mehr als weniger Söldner halten müssen) s ugyanezen krónikaíró szerint,[26] 1532-ben szemlét is tartottak zsoldosaik felett (lustrarunt stipendiarios suos). Ezek a zsoldosok azonban nem váltak be[27] s 1533-ban valamennyit elbocsátották. Helyettük maga a polgárság vette át a város védelmét, s előbb városrészenként, utóbb céhenként rendelték ki a polgárokat az erődítmények védelmére. A bányavárosok 1544-ben védelmi szövetséget kötöttek egymással: e célra zsoldosokat fogadtak s a zsoldos had számára külön hadiszabályzatot alkottak.[27a] Egyszóval katonai szempontból a magyarországi városok polgárai nem maradtak a nemesség mögött s erődítményeik útján olyan biztonságot teremtettek, hogy ellenséges támadás esetén a vidéki nemesség is itt keresett és talált oltalmat. Különösen a török veszedelem adott erre alkalmat s a pozso-

[21] *Fejér* IX. 1. 109. l.
[22] *Iványi:* Eperjes levéltára 118. l.
[23] *Iványi:* id. m. 183. l.
[24] *Iványi:* Bártfa leváltára 240. l.
[25] Szepesmegyei tört. társulat kiadása 35. l.
[26] Id. h. 52. l.
[27] Id. h. 61. l.
[27a] *Demkó:* Felsőmagyarországi városok 89. l.

nyi kamara 1647 október 5-én a magyar kancelláriához intézett felterjesztésében hangsúlyozottan kiemelte, hogy veszedelem esetén a nemesség családjával és vagyonával a városokba szokott menekülni (cum liberis et uxoribus ac substantia alia tempore ingruentis necessitatis se recipiat), ami arra vall, hogy a vidéki nemességnek a városokba költözése elég korán megkezdődött.[28]

Az 1241. évi tatárjárás nagy pusztítást végzett a királyi várak alján megtelepedett vendégnépek sorában, aminek ellensúlyozására IV. Béla király több helyen a várakba telepítette át a megmaradottakat. Így történt Esztergomban, ahol IV. Béla király 1249 március 15-én kelt oklevele szerint,[29] a várbeli királyi palotát azért kapták meg az esztergomi érsekek, hogy a felszabaduló várbeli területet a polgárság vehesse igénybe (totum residuum intra muros castri civibus donavimus). Ez a megoldás az állandó jogviták miatt nem bizonyult kielégítőnek s IV. Béla király 1256 december 17-én kelt okleveléből[30] tudjuk, hogy a polgárságot eredeti települési helyére kellett visszaköltöztetni. Ugyanez történt Székesfehérváron is, mert IV. Incze pápa 1250 július 9-én kelt oklevelével[31] felhatalmazta a székesfehérvári káptalant, hogy visszavehesse azokat a házakat és telkeket, melyeket az ottani polgárság IV. Béla királytól kapott akkor, mikor a várba telepítette át őket (habitatores castri Albensis in idem castrum transferri fecisset). Győrben V. István király 1271. évi oklevelével[32] telepítette át a váraljai vendégnépeket a várba (hospites nostros de Jaurino ad castrum transferre Jauriense) s egyesítette őket a győri püspök és káptalan népeivel (commiximmus populos episcopi et capituli Jauriensis), a győri várnépekkel, a szolgagyőri vendégekkel, a királyi tárnokok és a keresztes lovagok népeivel, valamint Szent Adalbert falu népeivel olymódon, hogy mindannyian a győri várban lakjanak s ugyanazon kiváltságokkal éljenek. Az uralkodó szándéka aligha valósult meg teljesen, mert még 1391 október 31-i oklevelük is a váron belül és kívül letelepedett polgárok nevében (universi cives regales intra et extra castrum Jauriense commorantes) van kiadva. A soproni vendégeket IV. László király 1283-ban erősen megrótta azért, mert a soproni várból kiköltöztek s nyílt területen telepedtek meg (et in rure continue residerent). III. Endre király pedig egyenesen megparancsolta, hogy kiváltságaik elvesztésének

[28] *Kancelláriai levéltár.* Litterae Camerae anni 1647. nr. 3.
[29] *Knauz:* Monumenta I. k. 376. l.
[30] *Knauz* id. m. I. k. 439. l.
[31] *Theiner* I. k. 208. l.
[32] *Fejér* V. 1. 147. l.

terhe alatt költözzenek vissza a soproni várba.[33] Ez a folyamat az Anjouk uralkodása alatt úgy módosult, hogy magukat a polgári településeket kezdték megerősíteni. I. Károly király 1331 április 24-i oklevelével[34] arra kötelezte a barsi polgárokat, hogy városukat fából készült erődítménnyel vegyék körül (munimine sive opere ligneo debeant circumdare). Ugyanazon uralkodó 1336-ban kelt oklevelében[35] azon feltétel alatt mentette fel a kőszegi polgárokat a királyi adó fizetése alól, hogy városukat fallal fogják körülvenni (muros dicte civitatis nostre Kewseg construere et munimentis bonis solidare deberent et tenerentur). Az 1351. évi decretum mindenesetre már nagyobb számmal talált ilyen megerősített polgári településeket, mert csak így volt értelme a decretum azon intézkedésének, mely a fallal körülvett városok polgárait a kilenced fizetése alól felmentette.

A királyi városok megerősítését Nagy Lajos király folytatta, kinek okleveleiből már azon felfogás sugárzik ki, hogy a városi rangra emelés együtt járt a város megerősítésével. Szakolcát 1372 október 6-án kelt oklevelében[36] újonnan alapítandó városnak (civitas nostra de novo fundanda) nevezi az uralkodó s más fallal körülvett királyi városok hasonlatosságára (ad instar aliarum civitatum regalium muratarum) szervezi, amely célból a polgárokat a falak számára szükséges alapok ásására, mészégetésre és kőfaragásra kötelezte. (Cives fossata pro fundamento dicti muri effodere et aperire, cementum concremari facere, lapides excidere teneantur.) Ámbár Eperjes város megerősítését Nagy Lajos király már 1370 december 28-án elrendelte,[37] 1374 május 1-én[38] mégis posztókereskedési kiváltsággal kellett a polgárságot az uralkodó rendeletének végrehajtására bírni, sőt 1378 május 21-én diósgyőri építőmesterét küldte ki az uralkodó e célból.[39] Úgy látszik, hogy Nagy Lajos király rendelkezései még mindig nem hozták meg a kívánt eredményt, mert Zsigmond király ismételten kénytelen volt ez ügyben rendeleteket kiadni. 1404 február 12-én kelt oklevelében[40] ugyanis megemlíti, hogy a város megerősítésére rendeletet adott ki (muro circumdari et aliis fortaliciis lapideis et ligneis firmare com-

[33] *Hazai okmánytár* II. k. 25. l.
[34] *Anjoukori oklár* II. k. 527. l.
[35] *Fejér* IX. 1. 109. l.
[36] *Podhraczky:* Privilegia juraque 235. l.
[37] *Gábor:* Megyei intézmény 231. l.
[38] *Iványi:* Eperjes levéltára 36. l.
[39] *Iványi* id. m. 38. l.
[40] *Iványi* id. m. 60. l.

miserimus). Minthogy pedig a város polgárai nem voltak hajlandók az erődítési munkálatokban résztvenni (circa reparationem muri et aliorum operum eiusdem civitatis se opponerent), 1405 június 13-án kénytelen volt utasítani a városi tanácsot,[41] hogy kényszerítse a polgárokat erre, mert a város erődítményeit helyre akarja állíttatni (in muro et aliis suis ruinis reformetur et reparetur). Ez utóbbi kijelentés arra látszik utalni, hogy Eperjes erődítményei 1378 és 1404 között megrongálódtak. Szakolcával és Eperjessel egyidejűleg történhetett Bártfa megerősítése is, mert Nagy Lajos király 1370 március 8-án kelt oklevelében[42] már megerősített városként (civitatem nostram munitam Bartfa vocatam) emlegeti.

Új fejezetet nyitott meg a magyar városok történetében az 1405 április 13-án kiadott decretum minus, amely szerint az uralkodó a városok megerősítését rendelte el. 1405 április 13-án Zsolna számára kiadott kiváltságlevelében[43] úgy állítja be e rendelkezést, mintha az a városi követek kívánságára történt volna. (Nunciorum etiam et legatorum predictorum pari et unanimi voluntate cingi volumus.) Ugyanakkor Kisszeben város számára kiadott kiváltságlevelében[44] az ellenséges pusztítások okául az erődítmények hiányát jelölte meg s ezek ellensúlyozására tartotta szükségesnek a városok megerősítését. (Muro solemniori et fossatis cingi volumus et circumdari decernimus.) Végül Kőrös város megerősítésére is (muro solemni et fossatis ac aliis oportunis seu necessariis munitionibus in loco et per ambitum seu circuitum per cives ipsius ad hoc eligendum circumferencialiter cingi volumus) ugyanakkor adott ki rendeletet az uralkodó,[45] aminek a rendelet szerint az volt a célja, hogy a polgárok nyugodtan élhessenek s ellenséges támadással szemben meg tudják magukat oltalmazni (bene forciati ac muniti amoenitate pacis adversus hostiles impetus in eodem tute possint residere). A rendelkezés bevezetéseként ugyanis a régi krónikákra hivatkozva elmondja az uralkodó, hogy az országot ismételten elpusztította az ellenség, előbb a bessenyők és tatárok, utóbb pedig a törökök, s ez csupán azért történt, mert nem voltak megerősített városaink (ob muratarum civitatum seu municionum carenciam), ahova a nép veszedelem esetén menekülhetett volna (ubi se recludere valerent). 1405

[41] *Iványi* id. m. 63. l.
[42] *Fejér* IX. 4. 230. l.
[43] *Fejér* XI. 535. l.
[44] *Katona* XI. k. 661. l.
[45] *Podhraczky:* Privilegia juraque 253. l.

július 2-án pedig[46] Kolozsvár városát egyenjogúsította az uralkodó a többi királyi várossal (aliis civitatibus regni nostri totaliter liberis adaequando), miután a város megerősítését már előzetesen elrendelte (per nos iam murari murisque, turribus, moeniis, fossatis et aliis fortalitiis et propugnaculis fortificari dispositam). Mindebből az következik, hogy 1405-től kezdve nyugati mintára nálunk is az volt a helyzet, hogy a királyi városok egyszersmind erődítményekké lettek, melyek védelméről a polgárság tartozott gondoskodni. Utolsónak maradt e téren a középkori szabad királyi városok sorában Pest városa, aminek az volt az oka, hogy hosszú időn át Buda külvárosának tekintették s önállóságra csupán Zsigmond király uralkodása alatt tett szert. Aeneas Sylvius 1444-ben még azt írta róla, hogy teljesen nyílt s falusi jellegű telepedés s még kimagaslóbb épületei sincsenek. (Neque muris cinctus, neque magnificis domibus exaedificatus, villae speciem gerit.) Oláh Miklós 1536-ban készült „Hungaria" című munkája azonban már fallal körülvett városnak mondja s ezek a falak a város 1541. és 1542. évi ostromai alatt kitűnő szolgálatokat tettek a védőknek. 1541 március 20-tól április 4-ig ugyanis tekintélyes török sereg ostromolta a Ferdinánd pártján állott várost s ámbár a János-párti budai vár magyar őrsége is együtt működött az ostromlókkal, eredményt mégsem tudtak elérni. 1542 szeptember 28-tól ismét hatalmas német sereg ostromolta az immár török kézbe jutott várost. de ez alkalommal a budai vár török őrsége az ostromlottak oldalán állott s a német zsoldosok lázadása azt eredményezte, hogy Pest városa nem jutott az ostromlók kezére.[47]

Mikor I. Lajos király 1351 december 11-én kelt decretumával a kilencedszedési jogot szabályozta,[48] ez alól a fallal megerősített városokat kivette (exceptis civitatibus muratis). A fallal meg nem erősített városok természetesen kötelesek voltak a kilencedet beszolgáltatni s ezek kilencedével a nevezett városok földesurai szabadon rendelkeztek. Zsigmond király 1394-i oklevelével p. o.[49] az ugocsamegyei nemeseket hatalmazta fel arra, hogy Nagyszöllős város kilencedét beszedjék. A kilencedszedési jog törvényes szabályozásáról Hóman Bálintnak az a véleménye,[50] hogy annak „1351. évi megállapítása csak törvényes elismerése volt

[46] *Zimmermann:* Urkundenbuch III. k. 346. l.
[47] *Gárdonyi:* Pest városa a középkor alkonyán = Tanulmányok Budapest multjából VI. k. 6. s kk.
[48] *Fejér* IX. 1. 41. s kk.
[49] *Fejér* X. 2. 193. l.
[50] Magyar történet III. k. 134. l.

a gyakorlatban hosszú fejlődés eredményeként kialakult állapotnak." Ez a vélemény azonban csupán akkor lenne helytálló, ha az ott hangsúlyozott fejlődést okleveles adatokkal lehetne igazolni. Ez azonban alíg igazolható, de nem igazolható Hóman Bálint azon megállapítása sem, hogy néhol a terményszolgáltatások mértéke messze meghaladta a későbbi kilencedet.[51] Ellene mond ennek az 1351. évi decretum vonatkozó rendelkezésének a fogalmazása is, mert egy szóval sem emlékszik meg az addigi terményszolgáltatások megszűntetéséről, már pedig, ha azokat váltotta volna fel, ezt alíg hallgatta volna el. Éppen ezért elfogadhatóbbnak látszik Pór Antalnak a régibb történetírók nyomán járó véleménye,[52] amelyet úgy lehetne helyesebben megfogalmazni, hogy a kilenced behozatala a földesurakat katonaállítási terheik elviselésére kívánta alkalmasabbakká tenni. Igazolni látszik ezt az 1351. évi decretum szövegének azon része, mely a kilencedszedési jogot a földesurak szolgálatkészségének emelésével hozza kapcsolatba (ut ipsi regnicolae nostri nobis fidelius possint famulare), már pedig a katonaállításon (banderium) kívüli földesúri szolgáltatásokról nincs tudomásunk. De még világosabban kitűnik a kilencedszedési jog rendeltetése I. Lajos király 1370 augusztus 1-én kelt rendeletéből,[53] mely a kilencedszedésre vonatkozó rendelkezés megújítását kifejezetten a nemesi felkeléssel hozza kapcsolatba (prompta fidelitatis constancia assurgere valeant atque possint). Az idézett rendelet Győr vármegye földesuraihoz van intézve, de Fejér Codex diplomaticusából[54] ugyanezen rendeletnek Somogyvármegyéhez intézett változatát is ismerjük: semmi kétségünk sem lehet tehát affelől, hogy ez a rendelet országos érvényű volt s mindeu vármegye megkapta. Az 1370. évi rendelet azzal indokolja az 1351. évi decretum idevágó rendelkezésének megújítását, hogy az idők folyamán a rendelkezések meg szoktak változni (propter temporum varietates plerumque statuta variantur) s ezért most már örökérvényűnek (perpetuo statuimus) mondja ki, hogy a jobbágyokkal rendelkező földesurak (possessiones et jobagiones habentibus) kötelesek jobbágyaik gabona- és bortermésének kilencedét a saját használatukra beszedni (pro se recipere, exigere et extorquere debeant et teneantur), ellenkező esetben az uralkodó fogja azt a saját számára beszedetni. Ez az utóbbi rendelkezés

[51] Magyar történet III. k. 133. l.
[52] Magyar Nemzet Története III. k. 189. l.
[53] Hazai okmánytár III. k. 189. l.
[54] IX. 7. 305. l.

mutat rá legvilágosabban a teher új voltára, mert ha csupán meglevő teher törvényes szabályozásáról lett volna szó, akkor azt hangsúlyozta volna a decretum, hogy a kilenced az addigi terményszolgáltatások helyére lép s nem kellett volna azzal fenyegetni a földesurakat, hogy a beszedés elmulasztása esetén az uralkodó fogja a kilencedet beszedetni.

Ha ilyen értelemben fogjuk fel a kilencedet, akkor teljesen érthetővé válik számunkra az 1351. évi decretum azon része, mely a fallal körülvett királyi városokat felmentette e teher alól. A városok megerősítése, az erődítmények karbantartása és védelme ugyanis éppen elegendő katonai természetű terhet rótt a polgárságra, más hasonló természetű teherrel sujtani nem lett volna méltányos. Ezenkívül számbaveendő az is, hogy a kilenced behozatala a jobbágyok nélkül gazdálkodó nemesek számára egyáltalán nem jelentett előnyt, pedig katonáskodni ezek is kötelesek voltak. A jobbágyok nélkül gazdálkodó nemesekhez lettek hasonlókká a városi polgárok, mikor a kilenced fizetése alól felmentést nyertek. Ez a felmentés azonban csupán a városok területére szorítkozott, ha a városi polgár a város területén kívül szerzett birtokon gazdálkodott, itt már köteles volt megfizetni a kilencedet, s ez alól csupán külön kiváltságlevéllel nyerhetett felmentést. Igazolható ez Nagy Lajos király 1371 szeptember 5-én kelt oklevelével,[55] melyben a pozsonyi polgárokat azon indokolással mentette fel a város területén kívül termelt gabonájuk és boruk után esedékes kilenced fizetése alól, hogy a város a közelmultban teljesen leégett.

Hogy a fallal körülvett városok kilencedet valósággal nem fizettek, azt Buda város esetével igazolhatjuk, melynek törvénykönyvében (198. szakasz) ez nyilvánvalóan fel van tüntetve (Daß newnte ist man auch nit schuldig). Ez a kiváltság tehát az összes szabad királyi városok közös tulajdona volt, amint ez Kolozsvár példájával igazolható, melynek polgárait Zsigmond király 1409 március 25-én[56] azon indokolással mentette fel a kilencedfizetés kötelezettsége alól, hogy a többi erdélyi szabad királyi város polgáraival egyenlőkké tétessenek (ut cum aliis civitatibus regni nostri liberis et presertim in dictis partibus nostris Transsilvanicis existentibus equali gaudeant libertate). Ezenkívül Mátyás király 1464 június 13-án[57] a szabad királyi várossá tett Mezőkövesdet azon indokolással mentette

[55] *Fejér* IX. 4. 239. l.
[56] *Zimmermann:* Urkundenbuch III. k. 476. l.
[57] *Tóth-Szabó:* Cseh-huszita mozgalmak 445. l.

fel a kilencedfizetés kötelezettsége alól (nonas ullo unquam tempore solvere teneantur), hogy a többi szabad királyi várossal azonos kiváltságai legyenek (quibus alie civitates nostre libere in hoc regno nostro use fuissent et gavise).

Kezdetben a kilencedmentesség azt a célt szolgálta, hogy a városi polgárságot erődítmények építésére és azok védelmére alkalmassá tegye, lényeges alkotó eleme lett tehát annak a folyamatnak, mely a nyilt polgári településeket erődítményekké alakította át még ott is, ahol azok várak közelében épültek. Az erődítmények építése és karbantartása kétségtelenül teher volt a polgárság számára, de lényegesen fokozta biztonságérzetét és elősegítette a polgári munka felvirágzását. Ezek a megerősített városok nem csupán külső támadásokkal szemben bírtak értékkel, hanem a királyi hatalomnak is erős támaszaivá lettek, amely a városi polgárság hűségére mindig számíthatott.

A megerősített városok az első erőpróbát a huszita betörések idején állották ki, amikor egyrészt mentsvárakúl szolgáltak a vidéki népesség számára, másrészt megakadályozták az ellenség terjeszkedését. 1428-ban a határszéli Szakolcát sikerült ugyan könnyűszerrel elfoglalniok, Pozsonyt azonban már eredménytelenül ostromolták s meg kellett elégedniök a városfalon kívüli épületek elpusztításával.[58] 1432-ben Nagyszombatot foglalták el, de ez csupán azért sikerült, mert a polgárság nem tanusított elég óvatosságot a városkapuk őrzésében.[59] 1433-ban Késmárkot támadták meg s sikerült is a megerősített várost hatalmukba keríteni, amely ezután támaszpontul szolgált számukra.[60] Mindezek arra indították Zsigmond királyt, hogy a városok védelmére fokozottabb gondot fordítson s ne bízza azokat kizárólag a fegyveres polgárságra. Jobban megviselték a városi erődítményeket a XVII. század utolsó évtizedeinek belháborúi, amikor is ismételten pusztulásnak voltak kitéve. Hain Gáspár krónikájából (408. l.) tudjuk, hogy Lőcsét 1672 október 8-tól 17-ig a felkelők ostromolták, s nagyobb károkat csupán azért nem okozhattak az erődítményekben, mert nem voltak megfelelő ostromágyúik. Bártfa város erődítményeit 1673 július 19-én teljesen leszerelték a császáriak (ward die Stadt Bartfeldt wehrlos gemachet), s ágyúit és lőszerkészletét Kassára szállították.[61] Ugyanekkor Eperjes városának nem csupán ágyúit, fegyvereit és lőszerkészletét szállították Kassára,

[58] *Tóth-Szabó* id. m. 91. l.
[59] *Tóth-Szabó* id. m. 112. l.
[60] *Tóth-Szabó* id. m. 117. l.
[61] *Hain* 417. l.

hanem az erődítmények lerombolását is megkezdték (die Türme an der Standtmauern abzubrechen). Ezt az eljárást a krónikaíró azzal indokolta, hogy a város a császáriakkal szemben ellenállást tanusított (weil sie sich Ihrer Majestät Völkern opponieret), megtorlásként alkalmazták tehát. Lőcsét 1683 december 5-től 11-ig ostromolták a császáriak[62] s szívós ellenállás után a védősereg kénytelen volt feladni a várost. Az ostrom alatt nem csupán az erődítmények rongálódtak meg, hanem a város is teljesen leégett. 1684 szeptember 6-án a császáriak rajtaütéssel Kisszebent foglalták el s a védősereg 112 magyar katonáját levágták. Ugyanakkor Bártfa ellenállott a császáriak ostromának[63] s csupán 4 napi kemény ellenállás után adta meg magát. A legerősebb ostromot azonban Eperjes állotta ki 1685 július 20 és szeptember 9. között, aminek részleteit élénk színekkel festette meg az egykorú kéziratos eperjesi krónika.[64] A szívós ellenállás annyira felingerelte az ostromló császári sereg parancsnokát, hogy a védősereg meghódolása után le akarta romboltatni a város összes erődítményeit s csupán 52.000 forint váltságdíj (taxa moeniorum) lefizetése ellenében volt hajlandó elállani a terv végrehajtásától. Ez a váltságdíj olyan súlyos terhet rótt a polgárságra, hogy kénytelen volt malmait és szőlőbirtokait zálogul leköti, ami a város jövedelmi forrásait érzékeny módon leapasztotta.[65] Mindezek után el lehet képzelni, hogy milyen állapotban voltak a felsorolt városok erődítményei a XVII. század végén.

Ezzel szemben figyelemreméltó jelenség, hogy a városi tisztújítások vezetésére kiküldött királyi biztosok számára készült 1690 december 15-én kelt utasítás különös súlyt helyezett a városkapuk és falak (portae et muri civitatis) karbantartására, ami az előadottak után nem lehetett könnyű feladat. A szepesi kamara még 1716 november 4-én is azzal indokolta a tisztújítási biztosok kiküldésének szükségét, hogy alig van olyan város, amelynek erődítményei kifogástalan állapotban lennének. A tisztújítási biztosok jelentéseiből mégis inkább arra lehet következtetni, hogy a városok erődítményeit megviselték ugyan a közelmult viszontagságai, védelemre azonban még mindig alkalmasak maradtak.

Az 1691. évi soproni biztos a városfalakat és a városfalakon elhelyezett ágyúkat rendben találta (tormenta in

[62] *Hain* 505—507. ll.
[63] *Hain* 513. l.
[64] Múzeumi kézirattár, Quart. Germ. 94.
[65] Litterae Camerae anni 1691. nr. 4.

suis locis apte accomodata), kifogást emelt azonban a várárok állapota ellen, mert az részben el volt iszaposodva, részben pedig náddal volt benőve. A belső városon kívül, a külső város is fallal volt körülvéve, a külső város 5 kapuját 2—2 ember őrízte, a belső város két kapujára pedig 8—8 muskétás ügyelt. A belső város egyik kapuját esténként maga a polgármester zárta be, másik kapuját pedig a fiatalabb tanácsnokok egyike.[66]

Az 1691. évi pozsonyi biztos szintén a várárok állapota ellen emelt kifogást, nevezetesen a Szent Mihály-kapu melletti várárkot lőgyakorlatok tartására használták fel, a polgárok (jaculationes servari ab antiquo solebant), a déli oldalon elvonuló várárok pedig annyira megtelt földdel, hogy alig volt benne víz. Az uralkodó rendeletére 6 kisebb ágyút a várba vittek át, s ezek visszaadását a polgárság ismételten sürgette. A várfalakon elhelyezett ágyúkról és egyéb védelmi eszközökről a biztosi jelentéshez csatolt kimutatás számolt be, aminek az ad különös értéket, hogy az ágyúk öntési évét és az öntőmester nevét is magában foglalja. Az ágyúk nagyobb része még a XVI. század folyamán készült, 3 kétfontos ágyút Wolff Hess öntött 1530-ban, 4 kisebb ágyút Michael Tobler 1553-ban, s a legújabb öntésű ágyúk is 1647-ben készültek, a polgárság tehát nem nagyon igyekezett lépést tartani a technika fejlődésével.[67]

Az 1691. évi szentgyörgyi biztos jelentése arra mutat, hogy a város erődítményei még nem készültek el teljesen. Azt írja ugyanis, hogy a keleti és déli falak sarok- és közbenső bástyákkal voltak felszerelve, de a falakhoz tartozó faerkélyek még nem készültek el (de facto eodem ambitu carent). A nyugati fal építését megkezdték ugyan, de még nem érte el a szükséges magasságot. A negyedik oldalon teljesen hiányzott a városfal; csupán egyszerű földsánc védte a várost, amelyen keresztül kényelmesen lehetett ki- és bejárni. A hiányzó falak felépítéséhez és a városkapuk kijavításához mintegy 2000 forintra lett volna szükség, ami nem állott a polgárság rendelkezésére. A három városkapu közül kettőt egy-egy ember őrzött, a harmadik azonban őrizetlenül állott. (Litt. Camerae anni 1692. nr. 3.)

Az 1697. évi kőszegi biztos nagy elismeréssel nyilatkozott a városi erődítmények állapotáról s kívánatosnak tartotta, hogy más városok is hasonló gondot fordítsanak erődítményeik karbantartására (optarem, ut reliquae etiam civitates in negotio munitionum ita provisae forent). Körül-

[66] Litterae Camerae anni 1691. nr. 8.
[67] Litterae Camerae anni 1691. nr. 9.

belül 10 ágyújúk és nagyszámú lőfegyverük volt, vas- és ólomgolyóval, valamint lőporral, ólommal és kénnel bőségesen el voltak látva. Különösen azonban a várfal mentén elhelyezett puskaműves műhelyt tartotta a biztosi jelentés figyelemreméltónak, amely minden szükségessel bőségesen fel volt szerelve.[68]

Az 1697-ben Késmárkon járt biztos nagy gondot fordított az erődítmények vizsgálatára s lelkére kötötte a polgárságnak, hogy ügyeljen azok karbantartására. Ezek az erődítmények ugyanis elég rossz állapotban voltak s felszerelésük is fogyatékos volt. Csupán két nagyobb, háromfontos ágyút talált az egyik toronyban, két- és egyfontos ágyújuk azonban több is volt. Voltak olyan bástyáik, amelyek egyáltalán nem voltak felfegyverezve. Minthogy a szomszédos lengyel területen kóborló katonák sok kárt tettek a kisebb városokban és az elzálogosított 13 szepesi várost is fenyegették, fokozottabb gondosságot ajánlott és szemlére rendelte ki a fegyveres polgárságot, amely zászlók alatt, 4 szakaszban vonult fel előtte.[69]

Az ugyanakkor Lőcsén járt biztos jelentésében nem emlékezett meg az erődítmények állapotáról, a jelentéshez azonban csatolta az erődítményeken és a fegyvertárban elhelyezett fegyverek és lőszerek leírását. (Litterae Camerae anni 1697. nr. 2.) E szerint az alsó kapun és a szomszédos bástya közötti szakaszon a városfal meg volt rongálva (murus ruinas agit), a vargák tornya rossz állapotban volt (murus ruinosus), a takácsok tornyának fedélzete hiányos volt (tectum est foraminosum), a kerékgyártók tornyában a város engedélyével a vármegye gabonakészlete volt elhelyezve s ugyanez volt a helyzet a Gross-Scharfeck elnevezésű toronyban is s a torony szomszédságában álló fal meg volt rongálva, a nyergesek tornya melletti erődítmény (propugnaculum) pedig összeomlással fenyegetett. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az erődítmények állapota kifogásolható lett volna, a biztos azonban nem tartotta szükségesnek azt külön kiemelni. A városi fegyvertár az iskola alatt volt elhelyezve s felszerelése igazán gazdag volt, ami indokolttá tette, hogy a biztos jelentésében nem hívta fel a figyelmet az erődítmények fogyatkozásaira. Ezek az erődítmények a császáriak 1710—11. évi ostroma alatt nagyon jó szolgálatot tettek a védőknek, mert az erős ágyúzás ellenére is tartani tudták azokat, pedig a Klein Scharfeck nevű bástya, amely lőportárul szolgált, az ostrom alatt felrobbant, a Menhard-

[68] Litterae Camerae anni 1697. nr. 16.
[69] Litt. Camerae anni 1697. nr. 2.

kapu tornya pedig elpusztult. Mindezek ellenére csupán hosszas ostrom után sikerült megtörni a védelmet s a város birtokába jutni.[70]

Az 1709. évi szakolcai királyi biztos egyenesen felhívta a kamara figyelmét a városi erődítmények siralmas állapotára,[71], amelyek részben az ágyúzás, részben pedig robbantás következtében teljesen elpusztúltak (ad extremam ruinam inclinatae) s a polgárság nem volt képes azok helyreállítására, minek következtében a felkelők könnyűszerrel kifoszthatnák a várost (si rebellium peditatus intentionaretur eandem civitatem expilare, de facili id fieri poterit). Véleménye szerint az erődítmények helyreállítására a morvákat kellene kötelezni, mert kizárólag ezek okozták a pusztulást. Hivatkozik Staremberg Guidobald tábornokra, aki rosszalását fejezte ki a pusztulás felett s egyenesen azt követelte, hogy a morvák költségén (expensis Moravorum) építsenek a város feletti magaslaton új erődöt a város védelmére. Megerősítette ezt az 1724. évi szakolcai biztos jelentése,[72] aki kifejezetten a morvák rovására írta az erődművek pusztulását, amely olyan nagyméretű volt, hogy a pozsonyi oldalon a városfalaknak nyomuk sem maradt (a parte Posoniensi maiori in parte per longitudinem solo aequati).

Az 1714. évi lőcsei biztos a város pusztulását annak tulajdonította, hogy a kuruc védősereg Heister tábornokkal szemben makacs ellenállást tanusított (sub obsidione Heisteriana propter vanam et perfidam militiae Rakoczianae resistentiam), minek következtében sok ház elpusztult.[73] Míg a házak jelentős része a pusztulás miatt még a jelentés időpontjában is üresen állott, addig az erődműveket jórészt rendbehozták, csupán két bástya fedelét hordta el a vihar s az ostrom alatt felrobbantott bástya szorult még helyreállításra (sub obsidione pulveribus piriis eversum propugnaculum indigeret reparatione).

Az 1714. évi kőszegi biztos jelentése szerint[74] a város erődművei annyira tönkrementek, hogy helyreállításukra a polgárság nem volt képes, mert már is túlságosan el volt adósodva. Kiegészíti ezt az 1716. évi királyi biztos jelentése,[75] mely szerint a város a kuruc felkelés tartama alatt kétszer is teljesen leégett és a polgárság minden vagyonát elvesztette (sub Rakocianis motibus tota civitas binis vicibus in flam-

[70] *Demkó:* Lőcse története I. k. 174. l.
[71] Litterae Camerae anni 1709. nr. 8.
[72] Litterae Camerae anni 1725. nr. 15.
[73] Litterae Camerae anni 1714. nr. 20.
[74] Litterae Camerae anni 1714. nr. 20.
[75] Litterae Camerae anni 1716. nr. 29.

mas abierit miserique cives omnia sua amiserint). Ezzel szemben az 1723. évi királyi biztos már rendben találta az erődműveket,[76] csupán a lőportorony és a felső kapu melletti városfal szorult még javításra, aminek költségeit összesen 100 forintra becsülte.

A középkori városi erődművek sorsát nyomon kísérhetjük a XVIII. század folyamán gyorsan fejlődő Pest városánál, ahol az erődművek eltávolítását éppen a város fejlődése tette szükségessé. Bél Mátyás 1737-ben kiadott „Notitia Hungariae novae" című munkájában[77] még azt olvassuk, hogy a pesti városfal szilárd anyagból épült ugyan (operis solidi quidem), katonai szempontból azonban teljesen értéktelen. Bél Mátyás véleményét megerősíteni látszik az, hogy a kuruc felkelés tartama alatt nem ostrommal, hanem rajtaütéssel kísérelték meg a város elfoglalását s csupán a polgárság éberségén múlott, hogy katonai helyőrség hiányában is meg lehetett hiusítani a támadást. A „Notitia Hungariae novae" megjelenése idejében a városi élet a falakon belüli területre szorítkozott, a külvárosok építését még meg sem kezdték (suburbia nulla), amit az is bizonyít, hogy az 1741 április 14-iki tanácsülési jegyzőkönyv tanusága szerint, teljesen be akarták tiltani a városfalakon kívüli építkezést, a polgárság viszont az adózók számának szaporítása érdekében szorgalmazta azt. A városi tanács álláspontját az 1754 március 28-án kelt határozat tűnteti fel, amellyel a városfal külső részén tervezett építkezést azon indokolással tiltotta el, hogy ez csökkentené a város biztonságát, s ellenkeznék a fennálló szabályokkal (an oder nechst einer Fortifications-Mauer zu bauen hauptsächlich ausser der Stadt gefährlich und wieder alle gute Staats-Regeln wäre). Még 1772 november 28-án is húzódozott a tanács a városfal mentén fekvő területeknek házhelyek céljaira leendő értékesítésétől s álláspontját azzal indokolta, hogy a városalapítók nem ok nélkül erősítették meg a városokat (vetusti urbium conditores fundatam utique rationem habere debuerint, cum pomoeria civitatum, imo jura quoque pomoeriorum constituerint). Pedig ebben az időpontban már alaposan megindult a külvárosok fejlődése, egyelőre azonban kellő távolságban épültek a városfalaktól, nem veszélyeztették a város biztonságát.

Lényegesen megváltozott a helyzet 1783 után s innen számítható a külvárosok erőteljesebb fejlődése, valamint az erődítmények fokozatos eltűnése is. A külvárosok fejlődése miatt ugyanis a mai Kossuth Lajos-utca torkolatában állott polgári lövöldét életbiztonsági okokból át kellett he-

[76] Litterae Camerae anni 1723. nr. 22.
[77] III. k. 108. l.

lyezni s az e célra szolgált területet házhelyek céljaira értékesítették. Ekkor kezdték meg a városfal mentén elhúzódó területek beépítését, miáltal a városfal lassanként teljesen eltűnt. Ezzel kapcsolatosan több helyen áttörték a városfalat, hogy a belső város és a külvárosok között összeköttetést teremtsenek. A városfalak eltűnése után egyideig még a városkapuk emlékeztettek a város addigi erődjellegére, de a fejlődő polgári élet ezeket is egymásután elsodorta. Ezek a városkapuk a város erődjellegének megfelelően hatalmas építmények voltak, homlokzatuk 8 ölet, oldalméretük 2 ölet tett ki s egy 1772 november 6-án készült jelentés szerint teljesen egyformán épültek. Elsőnek a mai Vörösmarty-tér közelében állott Váci-kaput bontották le, amiről az 1789 június hó 29-i tanácsülési jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy anyagát lebontási kötelezettséggel árverésen értékesítették. Ezt követte a mai Kecskeméti-utca torkolatában állott Kecskeméti-kapu lebontása, amiről az 1794 április 30-án tartott tanácsülés úgy rendelkezett, hogy az építési anyag megvásárlója köteles a lebontási munkát fél esztendő alatt elvégeztetni (das Thor binnen einen halben Jahr ganz abbrechen und die Materialien beseitigen). Utolsónak maradt a mai Kossuth Lajos-utca torkolatában állott Hatvani-kapu, amelyről az 1808 június 7-i helytartótanácsi leirat már úgy emlékezett meg, hogy ez Pest város utolsó városkapuja (sola adhuc in civitate Pestiensi existit). A városkapuk lebontására a közlekedés megkönnyítése érdekében volt szükség, s ugyanezen ok követelte a Váci-utca déli torkolatát elzáró hatalmas körbástya eltávolítását is. A lebontás nehézségei miatt, 1787-ben egyelőre csupán akkora nyílást vágtak rajta, hogy azon át kocsikkal lehessen közlekedni, a bástya többi részét csak utóbb távolították el. Ennek a körbástyának a méreteiről, melynek párja a mai Vigadó-épület déli oldala mellett állott, fogalmat alkothatunk, ha számba vesszük, hogy magassága 3 öl, szélessége 21 öl, mélysége pedig 15 öl volt. Nem csoda ezért, hogy eltávolítása nem történt a városkapukéhoz hasonló módon.[78]

Míg a pesti városfal az előadottak szerint úgyszólván érintetlenül állott a XVIII. század utolsó évtizedéig, s eltávolítása fokozatosan történt, addig a lőcsei erődítményeket a XVII.—XVIII. század fordulóján lezajlott ostromok annyira megviselték, hogy helyreállításukról kellett gondoskodni.[79] 1725-ben már olyan rossz állapotban voltak ezek az erődítmények, hogy a falakon keresztül szabadon lehetett ki- és bejárni. Ennek ellenére még 1805-ben is csupán olyan

[78] *Gárdonyi:* A pesti városfal = Historia 1929. évf. 4—5. sz.
[79] *Demkó:* Lőcse története I. k. 175. l.

kikötéssel volt hajlandó a városi tanács a falak mentén elhúzódó telkeket értékesíteni, hogy a vevők kötelesek voltak a városfalat 5 lábnyi magasságban fenntartani, esetleg helyreállítani. A városfejlődés utóbb itt is lehetetlenné tette a kikötés fenntartását s a városfal fokozatosan eltűnt.

Az állandó hadsereg intézményének meghonosítása és a haditechnika fejlődése, a városi erődítmények fenntartását korszerűtlenné tették s a legjobb esetben csupán kegyeletes emlékekként maradtak fenn, melyek az elmult időkre emlékeztetnek. Amíg azonban ezek legalább szerepüket megváltoztatva maradtak fenn, addig az erődművek védelmére rendelt fegyverek teljesen eltűntek. Szinte kivétel számba vehető Lőcse esete, amely város ágyúiról tudjuk, hogy azokat III. Károly király 1712-ben Bécsbe vitette.[80] Éppen ezért úgy látszott, hogy jó szolgálatot teszünk, ha teljes egészükben közöljük azokat a leírásokat, amelyek Pozsony és Lőcse erődítményeinek 1691. évi felfegyverzéséről adnak számot. E leírások nyomán ugyanis talán sikerülni fog megállapítani, hogy hol vannak ma azok a fegyverek, amelyek hajdan a nevezett városok védelmére szolgáltak.

I.

Lőcse város fegyvereinek és lőszereinek leírása 1691-ből.

Verzaichnusz was sich in allhiesigem Zeug-Hausz und Thurn vor Munition und Gwehr würklich befindet.

Erstlich im Zeughaus: 1 Haubitz schiest Stein 125 Pfund, item noch 3, eine schiest Stein 6½ Pfund, die andere 5 Pfund, die dritte 1½ Pfund; item Quartierschlang, schiest Eisen 12 Pfund, welche schadhafft ist; item 3 zersprungene Stuckh, haben geschossen Eisen, das eine 6 Pfund, das andere 2 Pfund, das dritte 1 Pfund; item altvätterisch eisern vernogelt Stuck, schiest Eisen 1 Pfund; item 4 altvätterisch eiserne Pöller, worunter einer zersprungen ist; item 2 Orgeln mit 12 Läuff, noch eine mit 2 Leuff; item 68 Doppelhacken-Leuf, item 20 verdorbene Doppelhacken: item 120 alte Musqueten, worunter zuzurichten seynd; item 28 Musqueten-Leuf; item 38 Kartaschen; item 159 Handgranaten, worunter 22 zu füllen seynd; item Pechkrantz 394, item 34 Morgenstern; item 3497 eyserne Kugel zu unsern Stucken tauglich seynd, worunter sich befinden an Gewicht 27—28 Pfund nr. 58, und 14—16—18 Pfund nr. 31, darzu wir kein Geschütz haben; item Doppelhackenkugel eisen und bley 1000+81; item eine Quantität steinerne Kugel, worzu auch kein Geschütz ist; item 1 Protzwagen und 6 Protznägl; item 1 Kasquet samt

[80] *Demkó:* Lőcse története I. k. 409. l.

Küres; item 3 Centner Schwebel; item 1½ Kessel Bley ohngefähr von 10 oder 11 Centner; item 4 Pechpfannen; item 1 kleine Fässl Patron zum Handtrohr; item ein zersprungene Glock; item ein grosser eiserner Kloyer von einer Glocken; mehr ein eiserner Stangen zu einem Ancker; item 2 vergolte kupferne Blech zu einer Uhr; item 3 Modeln von allhiesigen Kürchthurn.

Folget was sich auf den Thurn und der Stadt befindet.

1. Ober Thor oder Kirchner Thurm: 2 metallene Stuckh, schiesen Eisen, das erste 2 Pfund, das andere 1 Pfund; Dopelhacken 24, auch Kugeln darzue; Stuckkugel 40, Handgranaten 4, Pechkrantz 6.

2. Schneider Thurm: 2 metalline Stuck, das eine schiest Eisen 5½ Pfund, das andere 28 Loth; 18 Dopelhacken sammt Kugeln darzue; Kartuschen 6, Lunten 4 Zentner, Handtgranaten 6, Stuckkugeln 30, ein Kessel bleyer Rohr-Kugel.

3. Messerschmidt Thurn: 1 metallen Stuckh, schiest Eisen 1½ Pfund. Dopelhack 11, Kugel auch darzue, Stuckkugel 20, 4 Pechkrantz.

4. Nadler Thurn: Mangeln 2 gute Stuckh bis 3; 15 Dopelhacken, 21 Stuckkugel 3 Pfund, 6 Kartaschen.

5. Fleischhacker Thurm: 2 metallin Stuckh, das eine schiest Eisen 3 Pfund, das andere 1½ Pfund; Dopelhacken 22, Stuckkugel 20, Pechkrantz 8, Handtgranaten 4.

6. Nieder Thor seyndt Gerber und Schmidt; 2 metallen Stuckh, iedes zu 1 Pfund; 11 Dopelhacken, 20 Stuckkugel, 3 Pechkrantz: im Thor einwendig befindet sich 1 Orgel mit 3 Lauf und 4 Dopelhacken.

7. Kupferschmidt und Becker-Thurm: 1 metallen Stuckh, schiest 28 Loth Eisen, gehet eins ab; 13 Dopelhacken, 30 Stuckkugeln, 9 Pechkrantz.

8. Tischler und Zismamacher-Thurn: 1 metallen Stuck, schiest Eisen 18 Loth, 10 Dopelhacken, 3 Pechkrantz.

9. Schuhmacher-Thurm: 1 metallen Stuckh, schiest Eisen 1 Pfund, ein Stuck gehet ab; 11 Dopelhacken, 4 Handtgranaten, 30 Stuckkugeln, 4 Pechkrantze.

10 Leinweber-Thurn: Gehet ab 1 Stückel; 12 Dopelhacken, 6 Handtgranaten, 2 Sturmkrentz, 3 Pechkrentz.

11. Binder und Wagner-Thurn: 1 metallen Stuck, schiest Eisen 28 Loth, gehet auch ein Stuck ab; 14 Dopelhacken, 3 Handtgranaten, 24 Stuckkugeln, 3 Sturmheffte, 5 Pechkrenz, 14 Fusz-Eisen.

12. Klein Scharffeck, Tuchmacher-Post: Gehet ab nr 1 Stuck oder 2; 17 Dopelhacken, 15 Centner Pulver, 5 Handtgranaten.

13. Gross Scharffeck, Tuchmacher Thurn: 1 metallen Stückel, schiest 30 Loth Eisen auf diesem Thurm, welcher vornehmen ist zu einer Defension; gehen 2 Stuckh ab; 5 Dopelhacken, 20 eisern Stuckkugeln.

14. Schlosser und Hutter Thurn: ein metallen Stuckh, schiesst Eisen 3 Pfundt, gehet eines ab; 11 Dopelhacken, 9 Kartatschen, 6 Handtgranaten, 24 Stuckkugel.

15. Rühmer, Sattler, Peitler, Schwartzferber Thurn: ein metallen Stuck, schiest Eisen 18 Pfundt, allhier gehen 2 Stuck ab; 20 Dopelhacken, 30 Stuckkugel, 8 Handtgranaten, 4 Pechkrentz.

Von Pulver Abgang 30 Centner.

Leutschau, anno 1691. 13. Januarii. Petrus Cramer Stadt-Bichsen-Maister. (Litterae Camerae Anni 1691 Nr 1).

II.

Pozsony város fegyvereinek és lőszereinek leírása 1691-ből.

Anno 1691. den 3. Octobris seind die auf denen Thurn umb die Statt Prespurg befindende Stukh und anderer Schiesszeug besichtiget und nachfolgender Gestalt befunden worden:

No 1. Himmelreich: Ein 1 pfundiges Schlangel, wegt 5 Centen 39 Pfund, gossen durch Michael Tobler Anno 1553; ein 1 pfundtiges detto wegt 5 Centen 33 Pfund, gossen durch I. A. zu Prespurg Anno 1647; 3 Doppelhaken, 3 Pöller, 1 Kozenkopf.

No 2. Schuester Thurn: Ein 1 pfindtiges Schlangel, wegt 5 Centen 20 Pfund, gossen durch I. A. zu Prespurg Anno 1647; zwey Cammer-Stuckhl mit 2 Cammern, 4 Doppelhäkhen, 1 lederner Pulver-Sakh.

No 3. Unter dem Fischerthierl: Ein 3 und ½ Pfund schiessende Schlangen, wegt 9 Centen 83 Pfund, gossen durch Michael Tobler Anno 1553, hiebey ist Lafetten und Reder ganz verfault, muss ganz neu geschifft werden; zwey Cammer Stükhl mit 7 Cammern; 6 Doppelhakhen, ein Trühel mit Kugl und Kartaschen, ein lederner Pulver-Sakh.

No 4. Peckhen Thurn: Ein zweipfindtiges Schlangel, wegt 9 Centen, gossen durch Thomas Dinkhl anno 1592; ein anderthalb pfindtiges detto wegt 5 Centen 39 Pfundt, gossen durch Michael Tobler Anno 1553; zwey Cammer-Stückhl, mit 4 Cammern; ein mangelbahres Commer Stückhl, doch Räder und Schafft guet, ein lederner Pulver-Sakh.

No 5. Auf den Lorenzer Thor: Ein 3 pfindtige Folkhaun, wegt 15 Centen 89 Pfundt, gossen durch Michael Tobler im Prespurg anno 1553; ein Cammerstükl mit 1 Cammer, zwey Doppelhaken, ein Pulversakh.

No 6. Judenthurn: Ein zweypfintiges Schlangel, wegt 7 Centen 47 Pfundt, gossen durch Wolff Hess Anno 1532, ein Cammer Stükhl mit 2 Cammern, drei Doppelhaken mit Holz geschifft.

No 7. Pulverthurn: Ein 2 pfindtiges Schlangel, wegt 7 Centen 65 Pfundt, gossen durch Wolff Hess Anno 1530; zwey Cammer Stükhl mit 3 Cammern, zwey Doppelhakhen mit Holz geschifft.

No 8. Königs Thurn: Ein dreypfindtiges metallenes Stukh, wegt 10 Centen, gossen durch Christian Berger Anno 1640; ein zweypfindtiges detto, wegt 7 Centen 90 Pfundt, gossen durch Wolff Hess Anno 1530; ein zweypfindtiges detto, wegt 7 Centen 50 Pfundt, gossen druch Wolff Hess anno 1530, alle drey auf beschlagenen Lafeten und gehörigen Ladtzeug versehen; zwey Cammer Stükhl mit 4 Cammern, ein lederner Pulver Sakh.

No 9 Unter dem Michaeler Thor und Pollwerk: ein 3 pfindtiges metallenes Stukh, wegt 25 Centen 50 Pfundt, gossen in Augs-

burg durch Wolff Niedhart anno 1589; ein 3 pfindtiges detto, wegt 10 Centen 40 Pfundt, gossen durch Christian Perger Anno 1643; ein zweipfindtiges detto, wegt 7 Centen 10 Pfundt, gossen durch Michael Tobler Anno 1556; ein deto zwey pfindtiges Schlangel wegt 7 Centen 5 Pfundt, gossen durch Michael Tobler Anno 1556, seindt alle 4 Stukh auf beschlagenen Lafeten und mit gehörigen Ladtzeug versehen; item 4 eyserne Cammerstükl mit 7 Cammern, 6 guete mit Holz geschiffte Doppelhakhen, 2 eyserne Hammer, 1 gross Wasserschaff mit Eisen beschlagen, 1 doppelte Feuerspritzen, 4 lederne Wasserämper, zwey lederne Pulver Säkh, allerhandt Kartaschen und Kugl.

Seindt in allen 16 metallene Stukh, die wegen zusammen 146 Centen 92 Pfundt, 16 Cammer Stukhl, 28 Doppelhakhen, 3 Pöller und 1 Kozenkopff.

(Litterae Camerae Anni 1691 Nr 9.)

Gárdonyi Albert.

Báthory István és Domenico Ridolfino.

Hadtörténelmi szempontból figyelemre méltó egyéniség Domenico Ridolfino camerinói származású hadiépítész,[1] aki húzamos időt töltött Báthory István lengyel király szolgálatában s Nagyvárad erődítése körül szerzett érdemeket.[2] Életének e vonatkozásait azonban az olasz hadiépítészet magyar kapcsolatairól szóló irodalom csak alig érinti, mert azok, akik eddig Ridolfinóról írtak, kizárólag Carlo Promis munkájára támaszkodnak, mely épp a minket érdeklő részben igen fogyatékos. Azonban annál becsesebb adatokkal szolgál M. Santoni rövid tanulmánya, melyet ha idéznek is, megállapíthatólag nem használtak a rája hivatkozó írók, mert ritkasága miatt ma már úgyszólván hozzáférhetetlen.[3] Nem lesz tehát felesleges megismertetni Ridolfino életének magyar vonatkozásait, főleg M. Santoni tanulmánya alapján s amaz okiratok felhasználásával, melyek Camerino városának levéltárából, a firenzei „Archivio Storico Italiano" harmadik sorozatának XXV. kötetében láttak napvilágot.

A „famiglia dei Ridolfini"[4] (mely azonban nem azonos

[1] Ridolfinóról *Camillo Lilli* (Dell' historia di Camerino, P. II, pp. 7, 333), *Natale Conti* (Historie de' suoi tempi, p. 415) és *Herberstein* (De belio Moscovito commentaria, v. II. p. 347) műveiben olvasható gyér adatokból *Carlo Promis:* Gli ingegneri militari della Marca d'Ancona che operarino e scrissero dall' anno MDL all' anno MDCL („Miscellanea di Storia Italiana", v. VI. Torino 1865, pp. 257—62) c. művében írt vázlatos biográfiai összefoglalást, majd önálló kutatások alapján *M. Santoni:* Domenico Ridolfino Camerete ingegnere militare del secolo XVI. (Firenze 1877, pp. 26) c.-en értekezett róla tömören, de igen alaposan. — V. ö. *Leone Andrea Maggiorotti:* Breve dizionario degli architetti ed ingegneri militari italiani: „Esercito e Nazione", v. IX. (Roma 1934), p. 383.

[2] Lásd *L. A. Maggiorotti:* Gli architetti militari italiani in Ungheria e specialmente ad Agria, „Rivista d'Artiglieria e Genio (Roma 1930), p. 1168, s. *U. ő:* Gli architetti militari: „Opera del Genio italiano all' estero" ser. III. v. II, p.: továbbá *F. Banfi:* Olasz katonai építészek Erdélyben, „Erdélyi Múzeum" XXXVII. k. (Cluj-Kolozsvár 1932), 301. l.

[3] Rómában pl. a nagyszámú nyilvános könyvtárak közül csak a Vatikániban találtam egy példányát.

[4] A XVI. századi köziratok ilyen kifejezéssel említik a családot, melynek tagjai azonban nem „dei Ridolfini", hanem „Ridolfino" névvel írták magukat. Promis tehát, valamint követői, alaptalanul hasz-

a camerinói hercegi családdal,) a XII. századi Gualtieritől, Urbisaglia urától vezeti le származását, nagynevű ősökkel dicsekedve, kik főként a katonai pályán jeleskedtek. A mi Domonkosunk „messer Domenico de' Ridolfini" Enea nevű fiának Cruciani Francescával 1505-ben kötött házasságából született a marcai Camerino városában, 1523-ban. Családja hagyományait követve, ő is hadi babérokra vágyott, s a camerinoi herceg hadapródjai sorában kapott gondos katonai nevelést. Azonban alig huszonegy éves korában elvesztette atyját, aki politikai orgyilkosság áldozata lett (1544); fájdalomtól elvakulva, pályája fényes reményei többé nem kápráztatják, s bosszút lihegve, 1546-ban megöli apja gyilkosát. Hosszas bujdosás után az urbinói udvarban talált menedéket, hol Giulia di Varano, volt camerinói hercegnő, II. Guidobaldo della Rovere gróf neje, vette pártfogásába. Itt Domenico a hadi mérnöki tudományban, melynek az urbinói grófi udvar kiváló iskolája volt, nagy szaktekintéllyé képezte magát.

Ismeretes, hogy Báthory István erdélyi fejedelem urbinói hadi mérnökökre bízta várai építését. Általában azt mondják, hogy Ridolfino a Genga-testvérekkel került a fejedelem udvarába, akik tudvalevőleg 1572-től szerepelnek Erdélyben. A valóság azonban az, hogy Ridolfino csak hét évvel később az immár lengyel trónra került István király egyenes hívására, hagyta el Urbinót, nem is Erdélyért, hanem Lengyelországért. Tényleg, 1579 december 20-án szállt hajóra Anconában, 28-án Velencében látjuk, hol néhány napot töltvén, útját Capo d'Istria felé vette, s 1580 január 21-én érkezett Bécsbe. Mindezeket magától Ridolfinótól tudjuk, akit — mint mondja — II. Rudolf császár szolgálatába akart fogadni tűzér főkapitányi („capitano generale dell' Artigleria") rangban, de ő a megtisztelést elhárította magától, mert nem akarta megszegni István királynak adott ígéretét.[5]

Az adott szó megtartásának büszkeségével elhagyta Bécset, s 1580 február 5-én Krakóba érkezett; majd Varsóba utazott, hol 12-én kezet csókolhatott a királynénak, 13-án

nálják a különben is helytelen „Ridolfini" (helyes a „de' Ridolfini" forma volna) elnevezést. Mi, Santoni nyomán, a Ridolfino formát adoptáljuk, ahogy Domenico is írta magát, dolgozatunk függelékében közölt leveleiben.

[5] Bécsből 1580 jan. 28-án kelt levelében. idézve *Santoni* id. mű, 5. lapján: „... Non voglio lasciar di dirvi che qui in Vienna sono talo ricercato, se voglio restare ai servigi della Maesta dell' Imperatore; e mi accennavano farmi Capitano generale dell' Artigliaria; alli quali ho risposto, che se mi facessero Re, io non manchero di andare al servizio dove ho promesso."

pedig kihallgatáson fogadta a király. Ridolfino, hozzátartozóihoz írt levelében[6] elmondja a kihallgatás lefolyását, értékes leírást adva Báthory István királyról, aki a camerinói nemestől hozott ajánlólevél elolvasása után, kifejezte neki jövetele felett érzett örömét, s biztosította őt, hogy szívesen veszi szolgálatába, mert kedvező információkat kapott róla Itáliából.

Igazat szólva, Ridolfino éppen kapóra jött a lengyel királynak, akinek tényleg szüksége volt hadászati szakértőkre, mert hadban állott Basilides János moscoviai nagyherceggel. Másfelől Ridolfino nagy pártfogót talált Zamoyski János kancellár személyében, akinek — úgy látszik — volt némi része a camerinói hadi építész Lengyelországba való jövetelében. Bármiként is legyen, a kancellár akkoriban vette fejébe Zamošć (Zamosztj) várának építését, melyet Ridolfinóra akart bízni, akit már márciusban a helyszínre is vitt,[7] mindazonáltal építészünk nem ad számot itt végzett munkálatairól.[8]

Június 9-én már Vilnóból értesíti hozzátartozóit, hol István király, miután a moscoviai nagyherceg békeajánlatát visszautasította volt, a lengyel hadsereget összevonta, döntő támadásra készülve. Itt, a kancellártól kísérve, újra fogadta a király, aki útasítást adott neki két régi vár szemléjére, s ennek végeztével a hadjáratban való részvételre. A táborban hallotta hírét, hogy a kancellár a magyar segélycsapat ezredesévé és az összes olasz katonák parancsnokává akarta őt kineveztetni. Azt is megtudta, hogy ugyancsak a kancellár, a háború végeztével egy egész falut akar neki ajándékozni, jobbágyokkal és 2000 forint évi jövedelemmel.[9]

Ilyen remények között július 20-án elkísérte a királyt a moscoviai határ közelében levő ama két régi vár szemlé-

[6] Lásd („Archivo Storico Italiano" III. sorozat XXV. köt. 420—21 lk.) teljes terjedelmében dolgozatunkhoz csatolt Okmányok I. 1. sz.-a alatt.

[7] V. ö. *Santoni* id. mű, 8. l., aki szerint „Zamoyski márciusban mérnökünkkel megszemléltetett un suo luogo che vuol fortificare canto la riva del fiume Boristene vicino alli Tartari li quali spesso infestano et abbruciano e saccheggiano quel paese", mely passzust Ridolfinónak egy közelebbről meg nem jelzett leveléből idézi. Nota bene: Zamošć nem a Boristene, hanem a Wieprz folyó partján áll.

[8] Zamošć keletkezésére és történetére elsőrangú forrás *Herbst Stanislav* és *Zachwatowicz Jan* „Twierdza Zamošć" című, Varsóban 1936-ban megjelent műve. (Ismertetése: Hadtört. Közlemények, 1936. évf. 125. és k. ll.)

[9] „Archivio Storico Italiano" id. köt., 422. l; lásd szövegét az Okmányok I. 2. sz.-t alatt. Humoros részlet a levélben, hogy a kihallgatás alatt a király kutyája megharapta Ridolfinót, de Őfelsége hatalmasat rugott az állatba, mely tényben a camerinói nemes a király iránta tanusított kegyének jelét látta.

jére, de alkalmatlan fekvésük miatt nem javasolta erődítésüket.

Majd 26-án a moscoviai határon levő Vitesbioban látjuk, mindig a király kíséretében, hol a Vilnóból vonuló lengyel hadsereg érkezésére várakozva, 28-ára tűzték ki az elővéd továbbindítását a kancellár vezérlete alatt, négy-négyezer gyalogossal és lovassal. A kancellár, aki egyéni akciót tervezett, Ridolfinóra bízta a sáncparancsnokság („comando delle trincere") tisztét.[10]

A hadműveletek augusztus 6-án kezdődtek, mint Ridolfino írja, „Vielissche" ostromával; kétségkívül a Witebsk kormányzóságban fekvő Vieliza (másképp Weliz) városáról van szó, s nem a Vilnó melletti Wileikáról, vagy a Krakó közelében levő Vieliczkáról, mint általában a későbbi írók gondolják. Itt a két — egy magyar és egy lengyel — ütegből álló tűzérség vezénylésére kapott megbízást Ridolfino, ki a város fából való védműveit újszerű tűzesgolyókkal („palle infuocate") lövetve,[11] felgyújtotta, mire az ostromlottak megadták magukat. Másnap, 7-én, István király kezébe került a város, 2000 hadifogollyal. Ugyanazon hó 14-én a győzelmes hadsereg már 35 mérföldnyire túlhaladta volt az elfoglalt várat, újabb célpont felé nyomulva.[12]

Ezúttal a cél, Ridolfino szerint, Vilchiluk volt, vagyis Welikie-luki (Vielkiluki, Vielkuluchia, Velicoluco) a pleskowi kormányzóságban. A várnak augusztus 29-én történt kémszemléjében maga is részt vett, s szeptember 1-én hozzá látott az ostromárkok készíttetéséhez. Saját irányítása mellett 4-én megkezdődött a vár lövetése olyan eredménnyel, hogy

[10] Lásd *Santoni* id. mű 9. l.-án Vitesbio-ban 1580 július 26-án kelt levelének a következő részleteit: „... Questa mattina S. M. ha fatta la mostra di 800 cavalli di quelli che tiene alli confini del nemico; per domani si farà la mostra di 2000 fanti e 1500 cavalli del Gran-Cancelliere; poi partiamo il di sequente per inviarci alla vanguardia con 4000 cavalli e 4000 fanti. Sua S. ria vuol fare non so che fattione, da sè, mi ha detto che mi vuol dare il comando delle trincere, e dicon volermi dare 1000 fanti ungari... Sei di indietro sono stato menato da S. M. a vedere due sue fortezze et havuto il mio parere di non fortificarle che non è a proposito."

[11] E tűz-, helyesebben gyújtó-golyók alkalmazását az egykori írók, mint 1596-ban *Justus Lipsius* (Opera omnia, t. III. Poliorceticon, lib. V. dial. V.) újdonságként tüntetik fel, miért *Giovanni De Castro* (Storia di un cannone, Milano 1866, p. 81.) egyenesen Ridolfino találmányának tartja azt.

[12] Lásd 1580 aug. 14-én sógorához írt levelét az „Archivio Storico Italiano" id. köt.-e 424. l.-án, s innen az Okmányok I. 3. sz.-a alatt. Vieliza ostromáról részletes elbeszélés olvasható *Nat Conti* (id. mű, 415. s. k. lk.)-nál, akit egész terjedelmében idéz *Sebastiano Ciampi:* Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze dell' Italia colla Russia ed altre parti settentrionali, v. I. (Firenze, 1834). 256 s k. lk.

6-án megadásra kényszeríttetett. Ridolfino azonnal hozzáfogott az elfoglalt vár erődeinek helyreállításához, s a munka szeptember 25-én már annyira előrehaladt volt, hogy nyolc nap múlva már befejezését remélhette.[13]

Az ostrom előmunkálatai közben, pontosabban szeptember 2-án kelt az a pátens, mellyel István király ezredessé léptette elő Ridolfinót,[14] aki a nyári hadjárat fáradalmait Varsóban pihente ki, a király kegyében sütkérezve s a kancellár barátságát élvezve. Itt, 1581 január 23-án kapta azt a hírt,[15] hogy a király Erdélybe akarja küldeni egy végvár megszemlélésére, minek megtörténte után a kancellár építendő várának tervezését szándékolta. Valóban, február 1-én a király kihallgatáson fogadta, s kellő útasítással ellátva, Nagyvárad erődítményeinek felülvizsgálatára küldötte.[16] Birjuk a királynak a megelőző napon írt levelét, mellyel a bihari főispánt és váradi főkapitányt értesítette Ridolfino küldetéséről.[17]

A nagyváradi cittadella keletkezése, mely tudvalevőleg az olasz bástyarendszer legszebb példáit követő szabályos ötszögű alapformában épült, mindmáig tisztázatlan probléma. Ismeretlen tervezőjének és építészének, aki már 1569-ben felépítette volt a Királyfia-bástyát, 1572-től Simone Genga segédkezett, minek következtében a vár legalább durványszerűen, 1580 végén készen állhatott. Ekkor azonban elhalálozott az ismeretlen mester, s ez volt oka Ridolfino váradi küldetésének azon célból, hogy felülvizsgálja a királytól kapott útasítás[18] értelmében, a néhai mester („architetto defonto") hátrahagyott rendelkezéseit. Ridolfino 1581 február 2-án indult el Varsóból, s már 19-én Váradról értesítette sógorát, hogy

[13] Lásd 1580 szept. 25-én kelt levelét az „Archivio Storico Italiano" id. köt. 425. l.-án, s az Okmányok I. 4. sz.-a alatt.

[14] *Santoni* (id. mű, 24 l.) nyomán közöljük az Okmányok II. 1. sz.-a alatt.

[15] E napon kelt levelét sógorához lásd az „Archivio Storico Italiano" id. köt.-e 426. l.-án, honnan idézzük minket érdeklő részleteit az Okmányok I. 5. sz.-a alatt.

[16] Lásd *Santoni* id mű 25. l.-án 1581. febr. 2-án kelt levelének e részletét: „Hoggi parto per Transilvania et Ungaria. Hier sera stetti a parlare al mio Re il quale mi fece addimandare sopra le cose di Transilvania, e mi dette un' istrutione di cose importantissime, le quali la Maestrà d'Iddio benedetto me l'ha mandate, perchè il Re conosca quanto vaglio e posso in servitio della M. S."

[17] *Santoni* (id. mű, 27. l.) alapján közüljük az Okmányok II. sz.-a alatt.

[18] Lásd az „Archivio Storico Italiano" id. köt-e 428. l.-án, honnan közöljük az Okmányok II. 3. sz.-a alatt. Az instrukció a király névaláírásával van ellátva, de — ha igaz a „Memoriale di Fulvio Genga per Simone fratello suo" (közölve a „Miscellanea di Storia Italiana" XIV. k. 333. l.-án) állítása — Báthory nevében Simone Genga fogalmazta volt.

a rábízott munka elvégzése után, visszatérni szándékozik Itáliába.[19]

Nagyváradi tevékenységére, s egyáltalán a vár történetére kiváló érdekű az említett útasítás, mely tennivalóit a következő pontokban írta elő:

1. Szemlélje meg a várat, továbbá ennek helyzetét és árkait.

2. Állapítsa meg, mennyiben felelnek meg a védőművek az eredeti tervnek, s hogy megvalósíthatók-e a néhai építész rendelkezései.

3. Vizsgálja meg a bástyákat, s főleg az ötödiknek casamattáit, s az esetleges hibák kijavítására tegyen javaslatot.

4. Döntse el, hogy a vár kapuja mely ponton helyezhető el a legelőnyösebben.

5. Állapítsa meg, vajjon a templom átformálható-e oly módon, hogy alsó része lőszertárképen, felső része pedig ágyúpad („cavaliere") gyanánt szolgálhasson.

6. Vizsálja felül a várban levő ágyúkat és az egész hadi felszerelést.

7. Határozza el, hogy a mellvédek földből avagy kőből készüljenek-e.

8. Hozza el a király számára, a várnak fából készítendő modelljét, s térjen mielőbb vissza Váradra, hogy az egész márciust és áprilist ott tölthesse.

9. Jelöljön ki a várban porháznak alkalmas helyet.

Ez útasításokból látni való, hogy Ridolfino váradi tartózkodása ezúttal csak néhány napra volt tervezve, csupán amennyi feltétlenül szükséges volt a vár felülvizsgálására és modelljének elkészítésére. Viszont kétségtelen, hogy még júniusban is Nagyváradon tartózkodott, amiből nyilvánvaló, hogy a vár modelljének elkészítésén kívül, az erődítési munkálatok folytatására is befolyást gyakorolt, s azokat jelentékenyen gyorsíthatta. Mindazonáltal a vár még mindig tö-

[19] Leveléből *Santoni* (id. mű, 15. l.-án) közli a köv. részletet: „...voglio stare qua fin tanto che la Maestà d'Iddio bendetto vorrà che possa far questo servitio, poi volentieri mi ritireria, essendo il paese non poco aspro, sicuro che in Italia non mi mancherà il pane hormai honorevolmente... Quanto al resto a me li stare essendo visto dal mio Re con grata ciera, e mi tien in quella consideratione, che si può tenere un huomo di honore. Ma, caro cognato, io sono stanco di tanto travaglio, con tutto ciò non posso farlo questo con mio honore almeno per due altri anni e soddisfare alla M. S. e mantenermi la servitù perpetua di questo magnamino et invitto. Re, il quale e al mio gusto di bontà, di fede, di religione e di valore; è bello di aspetto, e so che mi ama, e posso sperare ogni sodisfattione, ma mi creda che sono stanco dalle fatiche di tanti anni, nè mai mi è avvenuto che habbia desiderio di ritornare in Italia come adesso."

kéletlen állapotban maradt, mikor Ridolfino elhagyta Nagyváradot, hogy a következő évben még egyszer visszatérjen oda, egész erejét e vár építésére fordítva.

Elhagyván Nagyváradot, 1581 június 22-én Vilnóba érkezett, útban Moscovia felé, hol István király táborozott, s már várta érkezését.[20] Ettől kezdve ismét a hadjáratban volt osztályrésze, s több vár megostromlásában segédkezett, mint július 21-én írja,[21] jobbára a kancellár oldalán, aki augusztus 14-én kelt okiratával, főleg Plescovia ostromában szerzett érdemeiért, három magyar zászlóalj parancsnokává tette meg.[22] Közben azonban, Antonio Possevino közvetítésével a hadakozó felek közt megindultak a tárgyalások s 1582 január 15-én békéhez vezettek. Ez alkalommal Ridolfino ismeretséget kötött a híres jezsuita diplomatával, akinek révén 1582 április 6-án egy levelet küldött sógorának „a Lengyel király pátenseit és arcképét tartalmazó csomagokkal"[23]

A háború befejeztével Ridolfino a márciust és áprilist Rigában töltötte; június 15-én Grodnóból írt levelet, miközben azon fáradozott, hogy a velencei Signoria fogadja szolgálatába, mert a lengyelországi éghajlat elviselhetetlennek látszott neki.[24] Azonban nehezen tudott megválni István királytól, aki, ha már elengedni kényszerült is őt Lengyelországból, legalább Erdély számára feltétlenül meg akarta tartani. Valóban, augusztusban Krakóba magához hívta ezredesét, s megbízta, hogy Nagyváradra menjen a vár befejezésének szentelve erejét.[25]

Ridolfino tehát 1582 augusztus 26-án már másodízben

[20] Lásd Vilnóból 1581. jún. 29-én kelt levelét („Archivio Storico Italiano" id. köt. 429. l.) „Arrivai di Ungaria qui a Vilna alli 22 di giugno..."

[21] *Santoni*-tól (id. mű. 17. l.) vesszük következő részletet: „...Mitrovo in Polosco cittá... Mi sento una sodisfattione trovarmi in questa guerra en un Re tanto gran soldato e coll' Ill. mo Gran-Cancelliere il quale mi ama e mi riverisco molto degnamente: io non li sono inutile, esendochè, confidato in tutto e per tutto nel consiglio nella espugnatione delle fortezze, e fino adesso non si è abbagliato punto, dappoichè quando havemo battuto le fortezze havemo havuti li Ungari da una parte, e sempre dalla parte mia si sono presi i castelli..."

[22] *Santoni*-nál (id. mű, 25. l.) teljes szövege, melyből lásd e részletet: „...Nobili D. no Domenico Rudolphino Sac. Reg. Majestatis Columnello.. vexilla tria Militum Ungarorum, tercentum singula militum, commisisse eisque eum Columnellum praefecisse, quemadmodum illi ea vexilla Illumque militum numerum committo..."

[23] V. ö. *Santoni*, id. mű, 16. l., hol idézve találjuk Ridolfino egy másik levelének passzusát, mely a jezsuitát nagy ínyencnek („gran giotto") mondja.

[24] Lásd 1582. márc. 9-én, 17-én, húsvét ünnepén és jún. 15-én kelt leveleit az „Archivio Storico Italiano" id. köt. 432. s. köv. lk.

[25] *Santoni*, id. mű 19. l.-ján idézett, s Krakóban 1582 augusztus 7-én kelt levele szerint.

érkezett Nagyváradra; ezúttal azonban betegen és vármunkálatokra kedvezőtlen időszakban, mert a parasztokat a mezei munka tartotta elfoglalva, úgy, hogy — szeptember 14-én kelt levele szerint — az erődítési munkálatokat a jövő év tavasza előtt megkezdeni nem remélte.[26] Nem csoda tehát, ha két nappal később írt levelében mindenről beszél Nagyváraddal kapcsolatban, csak éppen a várról nem tesz említést.[27] Betegsége alatt a honvágy is gyötörte, s szívesen búcsut mondott volna Váradnak, ha a velencei Signoria felvette volna szolgálatába, de ebben a reményében csalatkoznia kellett. Másfelől Zamoyski lengyel kancellár tartott igényt rá, hogy visszatérve Lengyelországba, Zamošć várát felépítse. Ridolfino azonban november 25-én Alberto Bolognetti lengyelországi pápai nunciusnak írván, biztosította őt, hogy eleget akar tenni István király óhajának az erdélyi várak megjavításával, azután pedig tüstént visszatér Camerinóba.[28]

Egyébként ezen Nagyváradról 1582 november 25-én kelt levél utolsó emléke Domenico Ridolfino földi pályájának; halála hírét később a lengyelországi pápai nuncius közölte özvegyével, mint sógora, Giovanni Batt. Lilius leveléből kitetszik, mellyel 1585 május 7-én Báthory István király anyagi támogatását kérte Ridolfino gyermekei számára.[29]

Ez adatokból logikusan levont következtetés nem lehet más, mint az, hogy Ridolfino Nagyváradon, hová 1582 augusztus 26-án betegen érkezett, kevéssel november 25. után elhalálozott. Következtetésünket két körülmény is megerősíteni látszik. Először: Nagyvárad 1582 végével hadiépítész nélkül maradt, miért is Báthory István közbenjárására Rudolf király 1583 márciusában megengedi Ottavio Baldigara császári építésznek, hogy Szent László városába útazzék a várbeli építkezések előmozdítására. A jeles hadiépítész ez

[26] V. ö. „Archivio Sorico Italiano" id. köt., 433 l.: „Arrivai alli 26 di Agosto in Varadino in Ungheria, tutto pesto dal cocchio... con una terzana poi che mi ha tenuto fino alli 7 di Settembre, ma fiacco talmente che hoggi, che siamo alli 14, non mi posso rihavere... S. M. mi ha mandati in mal tempo; et in ogni modo per adesso non si puo far niente, attesochè li villani attendono a ricor biade, e poi viene il ricorre le uve:... tanto che bisogna aspettare a primavera per far qualche lavoro."

[27] Váradról 1582. szept. 16-án kelt levele („Archivio Storico Italiano" id. köt. 434. l.) az Okmányok I. 6. sz alatt

[28] Kivonata *Santoni*-nál (id. mű, 20. l.), aki szerint Ridolfino sajnálkozását fejezve ki a nunciusnak, hogy hozzá írt leveleit a kancellár, valószínűleg szándéka kipuhatolása végett, felbontotta többek közt ezt írja: „Non ho voluto mancare di venire in Ungaria, essendochè molto importava alla M. S. di rimediare a questi castelli, essendo qui vicini duoi inimici, cioè il Turco e l'Imperatore. Poi fatto questo sarò a Camerino."

[29] Lásd az „Archivi Italiano" id. köt., 439. l.

alkalommal részletes jelentésben feltárta az erődítményekben észlelt lényeges fogyatkozásokat Possevinonak; ez a jelentést 1583 október 20-án továbbította István lengyel királynak.[30] Másodszor: Zamoyski János lengyel kancellár, aki — minden valószínűség szerint — Zamošć várának építése végett elősegítette volt Ridolfinónak Lengyelországba való jövetelét, 1583 elején a velencei Bernardo Morando hadimérnöknek adott megbízatást a vár felépítésére.[31] Erkölcsi lehetetlenség volna, ha Nagyváradot kötelessége mellőzésével elhagyva, a hazájába visszasóvárgó Ridolfino, a neki elviselhetetlen Lengyelországba ment volna csak azért, hogy ne álljon Zamoyski rendelkezésére; holott ezen erkölcsi lehetetlenségre kellene támaszkodnunk, ha el akarnók fogadni azt a közkeletű, de téves véleményt, mely szerint Ridolfino Lengyelországban, 1584-ben halt volna meg. Az a körülmény, hogy Lilius a lengyelországi nunciustól kapta sógora halálának hírét, egyáltalán nem bizonyítja, hogy ez Lengyelországban halt volna meg, mert a nuncius, aki egyúttal camerinói püspök is volt, teljes jogcímmel adhatott hírt egy földije haláláról; hasonlókép Lilius levelének dátuma sem perdöntő Ridolfino halálának időpontjára, mert hiszen nem arra vonatkozik, lévén egyszerű kérvény a halott árváinak segélyezése tárgyában. Mi sem zárja ki tehát annak a megállapításnak helyességét, hogy a camerinói hadiépítész Nagyváradon zárta le földi pályáját 1582 végén, vagy 1583 elején.

Igy állván a dolog, lemérhetjük Ridolfinonak Nagyvárad erődítményei körül kifejtett tevékenységét is. E tekintetben útalnunk kell az olasz Hadügyminisztérium „Esercito e Nazione" című hivatalos folyóiratára, melyben a IX. (1934). évf. 383. lapján egy pompás alaprajzot látunk ezen aláírással: „La fortezza di Varadino (Romania) di Domenico Ridolfini (1580—1590)." Az aláírás nem kevesebbet állít, mint hogy Nagyváradnak a rajzon szemléltetett cittadellája Ridolfino műve volna. Ez állítással szemben való tény, hogy a cittadella tervezője nem Ridolfino volt, hanem a neki adott útasításban megjelölt névtelen építész, aki 1581 előtt bekövetkezett haláláig, a bástyaövet Simone Genga segítségével főbb elemeiben már felépítette volt, s továbbá, hogy ezen primitív bástyaövön a camerinói építész csak igen lé-

[30] *Fraknói Vilmos:* Possevino nagyváradi látogatása. Különlenyomat a „Tiszántúl" (Nagyvárad) 1901. évf. 81. számából, 19. l.

[31] Zamošć építőire az olasz szakirodalomban eddig ismeretlen adatokat találtam Alberto marsai püspöknek Savelli bíboroshoz Krakkóból 1583. április 23. írt levelében: *Augustinus Theiner,* Annales Ecclesiastici, v. III. (Roma, 1856), pp. 727—33.

nyegtelen javításokat eszközölt. Állításunkat igazolja Ottavio Baldigara tanusága, aki 1583-ban oly jelentékeny fogyatkozásokat állapít meg, hogy javaslatai alapján [32] a század végéig kiváló szaktekintélyek (az említett Genga, Achille Tarducci, Giovanni Marco Isolani) dolgoztak az Aranyos- és Nagy Tamás[33]-bástyán, anélkül, hogy a Csonka- és Föld[34]-bástya befejezésére került volna a sor. Különben maga a szóban levő alaprajz sem Ridolfinóé, mert német nyelvű szövegezéssel lévén ellátva, császári szolgálatban álló német mérnök kezére vall, s mint ilyen, a camerinói építésztől jóval későbbi korból származik, mikor Nagyvárad az erdélyi fejedelem kezéből már a magyar király joghatósága alá került volt.

Mindent összevéve, Domenico Ridolfino egyénisége kiválóan érdemes emlékezetünkre, nemcsak Báthory Istvánnal és Nagyváraddal való jelentékeny kapcsolatai, hanem a személyéhez fűződő okmányok érdekessége miatt is, melyek új színekkel s eddig észre nem vett elemekkel gazdagítják a magyar faj és a magyar föld örökre szóló hivatásának dicsőséggel és fájdalommal telt történetét.

Dr. Banfi Florio.

OKMÁNYOK.

I.

*Szemelvények Domenico Ridolfino leveleiből barátaihoz.**

(Camerino városi könyvtárának «Varior. Camilli Lilli» jelzetű kézirat-gyüjteménye IV. kötetében.)

1.

Varsavia, 16—II—1580.

Sono arrivato in Varsavia alli 12 di febraro, città della provincia e ducato di Massovia, et il dì medesimo baciai la mano alla Regina; et alli 13 la mattina la Maestà del Re in pubblica udienza subito uscito di camera e postosi a sedere, mi fece chiamare dal

[32] Ezért a *Szamosközi Istvántól* („Monumenta Hungarial Historica", Scriptores, v. XXVIII, p. 168) származó hagyomány őt tartja a vár tulajdonképeni szerzőjének: „... novissime ab Octavio Baldigara, caesareo architecto„ Stefano Poloniae Regis studio, ab eam norman est redacta, ut" stb.

[33] Később „Veres"-, vagy „velencei"-bástya.

[34] 1618 óta „Bethlen-bástya."

* E levelek közül Ridolfino az 1—5. számúakat sógorának, Giovanni Battista Liliusnak, a 6. számút pedig Ascanio Fanninak írta.

Gran Cancelliere, et arrivato mi stese la mano pigliandola con la mia, et inginocchiatomi li basciatti; poi subito mi fece levar su e li presentai le lettere, dove le lesse sempre guardandomi dal capo alli piedi, poi parlò al Gran Cancelliere e mi fece riferire queste parole che li dico qui sotto: Che aveva avuto caro l'arrivar mio, e che ero venuto a tempo; e che avendo avuto relatione di Italia delle qualità mie voleva valerse di me, del consiglio et opere mie, le quali mi sarebbero fatte intendere alla giornata. E simili parole li risposi: dicesse alla M. S. che li rendeva gratie infinite che la se fosse degnata accettarmi per servitore, e che volentieri ero venuto a servire la M. S. e volentieri bisognando spenderò la vita al suo servitio, come obbligato servitore e soldato; e quanto al resto non volevo dir altro, volendo che le opere mie e non le parole mi fossero strada. Mi fece rispondere che ancor io avrei conosciuta la M. S. Mi dice Niccolò, che il Re quando parlava con il Gran Cancelliere non mi levava occhi da dosso. Non voglio restar di dirli le qualità del corpo di questo Re e le virtù sue, che certo sono rimasto maravigliato. Di corpo grande e di membra grosse, scarno, con mostacci d'un gran soldatone. Il vestir semplice all'ungara, e porta un berrettino tagliato con una penna, pare cappone, ma non è di cappone; la causa è stata perchè S. M. portavaci piume, di modo che tutti voleano imitarlo. Una mattina scappa di camera con questa penna, di che accortisi questi gentiluomini si sono ritirati. Dorme in un letto tre palmi largo, senza padiglione nè altro, non porta mai guanti, vive parchissimamente. Ha poi queste quattro virtù principali: Uomo cattolico, li piace il consiglio, e resoluto d'una cosa la mette subito ad esecutione, è bravo della vita sua. Savio speditivo nelle cause civili; dicono che ha più cause questo Re nel suo tempo, che tre altri Re; e molti si accordano per non andarli innanzi, perchè tristo a chi tocca, sia di che grado si vuole che ha torto. Ora vedete che Re bravo e virtuoso è questo. Il secondo dì di quaresima partiremo per il Polosco, città che ha presa S. M. al Moscovito con sette altri castelli, dove si ritrova il campo. Si aspetta ambasciatore del Moscovito che viene a dimandar la pace, che s'intende che il nostro Re non vuol fare, se non li rende tutto quello che altre volte fu tolto alli antecessori della M. S. in Livonia et alli confini di Moscovia. E finiti questa s'intende che vuol fare la guerra al Tartaro, e dicesi vuol fortificare il Polosco et altri confini.

2.

Vilna, 9—VI—1580.

Hoggi che siamo alli 9 di giugno, mi trovo a Vilna città principale di Litvania, e mercore partirà la M. S. di qui, per inviarsi alla guerra contro il Moscovito, con l'aiuto di Iddio benedetto, il quale prego ci dia vittoria. E perchè lo sappia, questa mattina mi è stato fatto intendere che la M. S. vuol mandarmi a due sue fortezze alli confini di Moscovia per pigliare il disegno, e quindi vadi al campo: di qui fino a Posko, dove io dico, sono da 800 miglia più lontano. Circa alla mia persona, io sono benissimo visto, e questo signore mi ha talmente messo in gratia di S. M. che mi guarda per miracolo; et udite questo tratto. Quando siamo arri-

vati a Vilna, il S. re Gran-Cancelliere andò a far riverenza al Re, e tutti noi entrammo in camera con S. Sig. ria; et entrato per la stretta, io posi piede nel piede di un suo cagnolino, si dolse un pezzo, e quando fui a baciar la mano al Re, come si costuma, il cagnolo viene alla volta mia, e mi morde una gamba, si move il Re e li dà un calcio che lo balzò quanto era lunga la camera. Considerate, quest'atto fu notato da tutti; et anche che quando il Re stese la mano, in cambio di stenderla, venne con la sua mano e pigliò la mia. Il S. re Gran Cancelliere mi fa colonello di 1000 soldati ungari, e capo di tutti gli Italiani che vengono al campo, e mi fa fare colonnello di S. M. Et ha detto che tornati dalla guerra vuol farmi donare non so che ville, con sudditi villani, di entrata almeno di 2000 fiorini. Questo mi è stato referto da un servitore caro del Sig. re e molto mio, soggiungendo che non vuol che mi parta dal servitio della M. S. mai...

3.

Moscovia, 14—VIII—1580.

...Questa lettera la scrivo di Moscovia, 35 migla lontano da una fortezza del Moscovita chiamata Vielissche. Già otto dì sono l'abbiamo presa, essendoli fatte due batterie, una dalli Ungari, l'altra dai Polacchi, datemi dal S. re Gran Cancelliere in cura a me, et in due colpi d'artigliaria li ho scavalcati due pezzi di 12 libre di palla, poi li ho cominciati a battere; alla prima palla che li ho tirata dentro, si sono resi alla gratia e disgratia di S. M. La causa è, che essendo tutte queste fortezze fabbricate di legno non li fa niente l'artigliaria, salvo un'insentione la quale è questa: si butta coll'artigliaria le palle infocate, ma bisogna conoscer la distantia dove si tira. Bastavi a dire che alla prima botta si sono resi, perchè non potevano smorsarla in modo alcuno; e la mattina alli 7 di Agosto sono dati prigioni due mila anime... Bastavi a sapere che li ho fatto questo che mi sentite, et ho preso il modo di batterli, a tale che ogni fortezza delle loro mi basta l'animo spugnarla. Questi Ungari e Polacchi loro tirano, ma non considerano cosa alcuna, et ho fatto vedere al S. re Gran Cancelliere, che il loro fortificarsi li dà più debolezza; et in questa sola fortezza ho vista tutta l'arte, che si deve usare per espugnarli. Ma non l'ho detto a nessuno, perchè noi andiamo adesso ad una città principale, chiamata Vilchiluk; dicono essere in paese fertilissimo, una città che è lunga 5 miglia, e li siamo lontani 80 miglia. Siamo alloggiati in un bosco, e stiamo aspettando S. M. che è in un altro, con 24 mila cavalli e 80 mila fanti ungari e polacchi che sono andati a pigliare un altro luogo con li Litvani... Questo loco dove noi andiamo, S. M. lo vuol fortificare, se lo piglia, per quanto mi ha detto il S. re Gran-Cancelliere, per metterli un freno in bocca, dove bisognerà che sia almeno un anno, se a Dio benedetto li piacerà darmi vita...

4.

Vilchiluk, 25—IX—1580.

Alli 29 di Agosto fui a riconoscere il castello della gran città di Vilchiluk, con il conte Cristoforo et un colonello tedesco, fino su la fossa a furia di archibugiate et artigliaria. Il primo di Settembre alle tre hore di notte li disegnai le trincere vicino alla fossa; alli 3 la notte li feci piantare i gabbioni e l'artigliaria; alli 4 la mattina cominciai a batterli, essendo eletto colonello da S. M., come sentirete dalla copia della patente fattami; alli 6 si resero, e ne furono tagliati a pezzi 4000... Hoggi che siamo alli 25 di Settembre, mi trovo a fortificare Vilichiluk, con gran sodisfattione di S. M. la quale ogni dì è qui a sollecitare il lavoro, col viso pieno di terrano. Penso tra otto dì partiremo per inviarci alla volta di Vilna e Versovia, lasciando qui 2 mila fanti e mille cavalli, ma in tutto alle fontiere saranno 15000 tra cavalli e fanti. Credo ci prepareremo per la guerra l'anno che viene...

5.

Varsavia, 23—I—1581.

...Da Agosto fino alli 6 di Dicembre sono stato in gran fastidi della vita e del corpo, che mentre sono stato nelle fattioni... bisognava battere la fortezza nemica, e per ignoranza di novi bombardieri ha bisognato pigli sempre io la mira all'artigliaria... Jo non so come son vivo alla gran quantità d'archibugiate che sono state tirate, dove sono stato io a disegnare trincee, metter gabbioni et artigliaria... Hier sera, che fummo alli 22 Mons. R. mo Nunzio, molto mio signore e difensore, ha parlato con S. M.; et il mio Re li ha detto grandissimo bene di me. Mons. re li ha risposto che sarà bene che M. S. veda di trattenermene alla sua servitù,... e dopo questo il Re ha stabilito di volermi pagare quattro huomini a 12 talleri per uno, et ha detto volerme dare mille fanti ungari. Mons. re li ha detto che la M. S. si assicuri che li farò honore di questa carica, li ha risposto: questo l'habbiamo visto, et è troppo valente per me; perchè, se morisse, come farei io che ho tanto bisogno della sua persona. Ha detto insomma che mi ha in grandissima consideratione. Per ultimo li ha addimandato se ho figlioli; li ha detto di sì, che ne ho due; ha risposto: ha ragione di essere ajutato. Questo medesimo dì mi ha fatto intendere che mi metta in ordine per Transilvania, per vedere una sua città alli confini del Turco, dove vuole il mio consiglio. Poi bisogna che torni in Russia, per fortificare la città del S. re Gran Cancelliere, e poi alla querra...

6.

Varadino, 16—IX—1582.

...Qui son benissimo visto mediante la lettera scritta dal Serenissimo Re. Mi si dà alloggiamento, come anche di tutto che fa necessario per me e sevitori e cavalli! e mi danno 76 talleri ogni mese, a 35 grossi per tallero. Scrivo questi particolari che sono più da mercanti che da soldato, ma solo perchè

V. S. vede come tratta con me questo Serenissimo Re, che non fa così con li altri. Ma non so che sia, non posso più star di qua in modo alcuno. Io ho grandissimo desiderio di servire la Signoria di Venetia, e sono chiamato da loro Signorie per terza mano. Ma non dica niente. Voglio dire a V. S. di questo paese la bontà e fertilità. Qui il paese è pieno di fiumi grossissimi, piani fertilissimi da frumenti, e molte biade; la natura ha fatte a tutte le città e ville certe colline piene di vigne, che si coglie tanti vivi e buoni, e non bevono salvo vino senz'acqua. E quando si ammalano di febbre, fanno certe fregagioni con olio, aceto e sale, che dogliono perchè l'hanno fatte a me; poi li danno da bere quanto vogliono del vino e li coprono bene, e la maggior, parte sudano e sono guariti. Ma io non ho voluto bevere il vino. Hanno gran copia di meloni e buoni, persiche, prugni damasceni, tutti in gran copia; peri e meli bellissimi come in Italia; e tutti ripongono e seccano come persichi, prugni e meli che se ne serve tutta Polonia in gran copia. Hanno ancora di meli cotogni gentili, e grandissima copia di pesci e grandi...

II.

Báthory Istvánnak Domenico Ridolfinora vonatkozó okiratai.

(Camerino városi könyvtárának «Venanzio Argenti: Raccolto historico» című kézirat-gyüjteménye kötetéből.)

1.

Stephanus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithvaniae, Russiae, Prussiae, Massoviae, Samogitiae, Livoniae, etc., Princeps Transilvaniae.

Significamus universis et singulis harum notitiam habituris, quod posteaquam Nobis ab illustribus quibusdam Italiae viris Nobilis Dominicus Rudolphinus Camerinus, ob eximiam virtutem et in re militari singularem scientiam et usum, diligentius fuisset commendatus, Nos adductos et commendatione et forma eundem Dominicum Rudolphinum per nostros in Italia agentes, opera studioque ejus in re militari utendi causa, ad Nos evocasse; cumque ita evocatus ad Nos prompte in Regnum Nostrum ex Italia venisset, a Nobis in numerum servitorum ac aulicorum Nostrorum receptum atque adscriptum esse. Qui initio spectati ejus ingenii excellentiam peritiamque in rebus omnibus quibus nobilem ac militarem virum praestare oportet, ita perspeximus, ut suscepta hac altera contra Moscum hostem expeditione belli, cum progressi cum exercitu illustrem Dominum Joannem Zamoiscium Regni Nostri Cancellarium ad expugnandum Vielisiam arcem in Dhunae ripa sitam cum parte exercitus Nostri praemitteremus, Dominicum Rudolphinum non modo adesse in iis copiis opera sua, verum etiam cohortibus aliquot mille peditum Polonorum praeesse, et in obsidione rei tormentariae suo loco curam habere voluerimus. Qua in obsidione atque expugnatione arcis Vieliniensis industriam,

scientiam, fidem, studium, operamque suam ita probavit, ut et hominum commendationi et expectationi Nostrae cumulate satisfecerit. Dignus et a Nobis judicatus sit, ut eamdem illius operam in hac obsidione arcis primariae ditionum Moscovitarum Velicolunensis uteremur, et eum in Columnellum militum reciperemus, quemadmodum eum in ordinarium Nostrum mille peditum Praefectum, quem Columnellum vocant, vigore harum litterarum recipimus et conservaturi sumus. In cujus rei fidem haec Manu Nostra subscripsimus, et sigillo Regni Nostri jussimus sigillari.

Datum in Castris Nostris Velicolumnensibus, 2-a de Septembris, Anno Domini MDLXXX, Requi vero Nostri anno V.

Stephanus Rex.

2.

Stephanus Dei gratia Rex etc... Generoso Joanni Gievry* Capitano Nostro Varadiensi et Comiti comitatus Bicoriensis, fideli Nobis dilecto salutem et gratiam Nostram Regiam.

Generose, fidelis Nobis dilecte! Quando quidem. Nobilis Dominici Rudolphini Columnelli Nostri industriam, fidem non modo in re militari, sed etiam in muniendis arcibus peritiam superiori anno in ipsa Moscovitica expeditione non minus laudabilem quam necessiariam comperimus, ejus opera in perlustranda quoque Arce Nostra Varadiensi in eaque munienda, peritorum virorum militarium judicium libenter sequunti, adhibendam esse duximus. Quare eum ad fidem tuam misimus et injunximus, ut posteaquam illum locum diligenter invertigaverit et illius arcis forma confecta, cum fide tua de rebus omnibus quae ad exedificationem illius permittere videbuntur consilium comunicaverit, ad Nos in Poloniam revertatur. Qui, cum ad fidem tuam pervenerit, patefacies illi ad ipsam arcem aliaque loca aditum; nec secus facies.

Datum in Arce Nostra Regia Varsaviensi, ultima die mensis Januarii A. D. ni MDLXXXI, Regni Nostri vero V.

Stephanus Rex Poloniae.

3.

Instructione data dal Ser. mo Re di Polonia al Colonnello Domenico Ridolfino da Camerino, sopra la fortezza e munitione di Varadino, il primo di febrajo a Varsavia 1581.

1. Comanda S. Sacra Maestà ch'egli deva considerar bene la fortezza, sito e fossa di essa.

2. Veder se l'intentione di fortificar dell'Architetto defonto sia stata ben intesa o nò; e se si deve seguitare l'ordine da lui lasciato.

3. Veder gli Baloardi, s'hanno alcun difetto; et havendolo, come si devano emendare, massime le casematte dell'ultimo.

4. In che luogo la porta del castello deva esser più comodamente collocata.

5. Se la Chiesa si possa mettere in tal sesto, che la parte da

* Iráshiba. Ghyczy Jánosról van szó.

basso serva per le munitioni, e quella di sopra per una piazza dell'artigliaria, in guisa d'un cavaliere per discoprire la campagna.

6. Riveder tutte l'artigliarie e munitioni che sono dentro detto castello.

7. Se li parapetti della fortezza si devano fare di terra ovvero di pietra.

8. Che avendo visto e considerato bene la fortezza e sito di essa, deva portarne modello di legno della detta fortezza, e quanto prima tornarsene, se si può per tutto il mese di marzo e di aprile.

9. Trovare nella fortezza un luorgo tale da tenere la Polveriera.

Stephanus Rex.

Hadik András altábornagy berlini vállalkozása.
1757 október 10—23-ig.

I.

Mária Terézia háborúinak nálunk legismertebb vagy talán legtöbbet emlegetett jelenete, Hadik András berlini vállakozása. De ezzel is úgy vagyunk, mint sok régi hadtörténeti eseményünkkel. Gyakran emlegetjük, dicsekszünk vele, nagyjában ismerjük lefolyását, de ezzel meg is elégszünk. A nagyközönség emlékezetében pedig csak egy-egy felületes kép vagy legendás elbeszélés alakjában él tovább ez a magyar haditett, amely ennél sokkal mélyebb érdeklődést és megbecsülést érdemelne. Azt hiszem, nem túlozok, ha azt állítom, hogy ha nem szakemberek közt Hadik berlini útjáról esik szó, leginkább azt a tucat keztyűt halljuk emlegetni, amellyel a lovagias magyar generális királynőjének állítólag kedveskedett. Ezzel a legendaszerű csekélységgel azután elintézik, de — bizonyára akaratukon kívül — jelentéktelenné is teszik ennek az okosan megtervezett és vakmerően végrehajtott vállalkozásnak valódi értékét.

Hadik Berlin megrohanására indított hadműveletét többen feldolgozták. A legelső munka az „Österreichische Militärische Zeitschrift" 1835. évfolyamában jelent meg és különnyomatban is, Thielen Miksa Frigyes tollából Bécsben. Okmányokra való hivatkozás nélkül, de kétségtelenül a bécsi régi Kriegsarchiv eredeti hadműveleti iratainak felhasználásával állította össze: „Des k. k. Feldmarschall-Lieutenants Andreas von Hadik Zug nach Berlin 1757." címen. Tömör, pontos, de részletekkel keveset foglalkozó, jól használható forrásmű. Néhány kisebb jelentőségű magyar és német rövid méltatáson kívül, — folyóiratokban és rövid Hadik-életrajzokban — a következő részletesebb munka 1903-ban jelent meg Berlinben, a német nagy vezérkar hadtörténeti osztályában szerkesztett nagy munkában, „Die Kriege Friedrichs des Großen". III. rész, „Der siebenjährige Krieg 1756—1763." V. kötetében, „Der Streifzug des F. M. L. Grafen Hadik nach Berlin" című fejezetben. Igen pontos, tárgyilagos munka, berlini és bécsi eredeti okmányok felhasználásával készült. Ezt megelőzte egy évvel, a nagy vezérkartól Berlinben 1902-ben kiadott okmánytár, „Urkundliche Beiträge und Forschungen zur Geschichte des preußischen Heeres. A 4. füzet közli e hadieseménnyel foglalkozó iratokat. Ezek, az osztrák Thielen és a porosz vezérkari munkák alkották azután az összes később megjelent leírások alapját.

Hadik vállalkozásának valamennyi későbbi magyar történetírója megelégedett ennek a két forrásnak felhasználásával; újabb levéltári kutatásokat nem végzett, sőt a Mária Terézia korával foglalkozó munkák Hadikra vonatkozó adatait sem használta fel; pedig pl. Arneth Alfréd munkája: „Maria Theresia und der siebenjährige Krieg", éppen Hadik vállalkozásáról közöl nagyon fontos okmányokat. Magyar hadtörténetkutatóink közül főleg hárman foglalkoztak ezzel a hadműveletel. Fülek Henrik: „Hadik altábornagy portyázó menete 1757-ben"; Sárói Szabó Lajos: „Hadik altábornagy Berlinben"; és Ziegler Mór: „Futaki Hadik András tábornagy birodalmi gróf életrajza és hadmenete Berlinbe 1757-ben" című értekezéseikben. Fülek munkája a Hadtörténelmi Közlemények 1896. évfolyamában jelent meg, tehát a porosz vezérkar hiteles leírását még nem ismerte. Tanulmánya ezért hiányos. Forrásokra nem hivatkozik, inkább elbeszélő, mint hadtörténeti szakmunka. Sárói Szabó Lajos értekezését a Hadtörténelmi Közlemények 1910. évfolyama közölte. Ez a munka az előbbinél lényegesen jobb. De mind a kettőnek, és az azóta — összefoglaló hadtörténeti munkákban — napvilágot látott leírásoknak is az a fogyatékossága, hogy levéltári kutatások nélkül készültek; csak az említett, már feldolgozott munkák adatait ismétlik; újat nem mondanak. Ziegler munkája ugyan — mint mondja —: „A Hadik grófok családi levéltárából eddig még nyilvánosságra nem hozott okiratok felhasználásával" készült, és valóban közöl is egy-két olyan adatot, amelyek más munkákban nem találhatók, de az okmányokra esetenként nem hivatkozik. Mindössze 9 oldalon írja le Hadik András életrajzát, fiainak és későbbi leszármazóinak adatait, a berlini hadműveletet pedig csak 8 oldalon. Tehát értekezése — bár igen jó segédforrás — nem tekinthető részletes hadtörténeti tanulmánynak. A Ludovika Akadémia Közlönyének 1881. évfolyamában jelent meg, tehát időrendben megelőzte Fülek és Sárói Szabó értekezéseit. Mindezekből a munkákból megismerjük a vállalkozás lefolyását, Hadik hadosztályának menetvonalait, Berlin megszállásának rövid történetét, a jól megrendezett visszavonulást, a hadosztály tagozódásáról s a veszteségekről szóló adatokat. De nélkülözzük az egész vállalkozás előkészítésének részleteit. Hadik alapvető terveit, útasításait és a berlini hadisarc beszolgáltatásának érdekes mozzanatait. Pedig az ilyen, egy vezetőtől függő és az ő teljes felelősségére vállalt és végrehajtott hadművelet pontos leírásához mindezek elkerülhetetlenül szükségesek. Nélkülük nem nyerhetünk tiszta képet az egész harccselekményről, főleg pedig a tervező és vezető érdeméről és gondolatmenetéről.

Hadik András levéltára ma már m. kir. Hadilevéltárunkban van Budapesten. Módomban volt tehát ezt a hiányt pótolni. Megtaláltam Hadik maga kezével írt tervezeteit, részletes útasításait a vállalkozás egész lefolyására, beszámoló jelentését Berlin megsarcolása után, levélváltását a berlini városi hatóságokkal és több más, az eseménnyel kapcsolatos egykorú levelet. Sajnos, önéletleírásának éppen az a kötete, amely a hétéves háború legelső éveivel foglalkozik, levéltárából hiányzik. Pedig, ismerve a többi köteteket, bizonyos, hogy abban igen sok érdekes, egyéni zamatú feljegyzést olvashattunk volna. Mindezeket az eddig ismeretlen és hadtörténetkutatóktól még fel nem használt adatokat kiegészítettem a bécsi volt Kriegsarchiv- (ma Heeresarchiv)-ból és berlini levéltárakból beszerzett újabb adatokkal. Ez a részletes értekezésem a vállalkozás lefolyását természetesen csak ugyanúgy adhatja elő, mint azt az eddigi leírások közölték, de az alapvető okmányok feltárásával az eddigieknél sokkal pontosabban állíthattam össze ennek a kiváló magyar hadivállalkozásnak történetét és több, eddig kevésbbé ismert részletre deríthettem világosságot.

Az 1756-ban kezdődő hétéves háború második esztendejében, a hadiszerencse Mária Terézia seregének zászlaihoz szegődött. Daun tábornagy 1757 június 18-án Kolinnál döntő csatában megverte a porosz sereget. Prága felszabadult, Frigyes király kénytelen volt Csehországot kiüríteni. Ezen a hadszíntéren a harcászati balsikereken kívül nagy gondot okozott Frigyesnek az a körülmény, hogy újabb, nála erősebb ellenséges erők hadbalépése a német birodalom északi és nyugati részén, hadászati helyzetét még súlyosabbá tette.

A nyári hónapokban a hadszíntérre léptek Mária Terézia szövetségesei. Az orosz hadsereg, gróf Apraxin tábornagy alatt, betört Keletporoszországba és augusztus 30-án megverte Groß-Jägerndorf mellett Lehwaldt porosz tábornagy seregét. Győzelme után azonban nem folytatta előnyomulását, hanem visszatért Lengyelországba. Az így felszabadult porosz seregcsoportnak ezért módjában volt Mária Terézia másik szövetségesét, a svéd királynak Pomerániába betört hadtestét a határig visszaszorítania. De nyugati szövetségesei, mégpedig a franciák, és a királynő férje, Lotharingiai Ferenc német császári fennhatóságának jogánál fogva hadbaszólított birodalmi hadsereg egyidejű fellépése, az egész hadihelyzetet Frigyes hátrányára változtatta meg. Egy francia hadsereg d'Estrées tábornagy alatt, augusztus 26-án megverte Frigyes szövetségeseit, a Cuberlandi herceg vezetésével felvonult hannoveri, hesseni, braunschweigi és porosz csapatokból alakult Observations-Armée-t Hastenbeck mellett. Egy másik hadsereg Soubise herceg tábornaggyal, Elsassból indulva, a Majna mentén húzódott kelet felé, hogy egyesüljön, a Németország nyugati részében, a Szász-Hildburghauseni herceg tábornagy vezetésével gyülekező birodalmi sereggel, a „Kaiserliche- und Reichs-Executions-Armée"-val.

Frigyes látta mindebből, hogy az eddigi hadszíntér, Csehország és Szilézia jelentősége háttérbe szorult. Gyors elhatározással nyugat felé fordult. A lausitzi tartományban hagyta a Beverni herceget 13.000 emberrel, maga pedig hadserege zömével augusztus végén Drezdán át Erfurt felé sietett. Ideérkezve szeptember 14-én, egy-egy seregcsoportot küldött Halberstadt felé, a francia támadás kivédésére, egy másikat a Saale jobb partján Szászország és Brandenburg felé, hogy összeköttetésben maradjon a Lausitzban hagyott Beverni herceggel. Maga pedig központi helyzetben, Erfurt körül szállt táborba.

A Beverni herceg magához vonta Winterfeld tábornok seregcsoportját és augusztus végén Görlitz körül telepedett le. Lotharingiai Károly értesült a porosz király elvonulá-

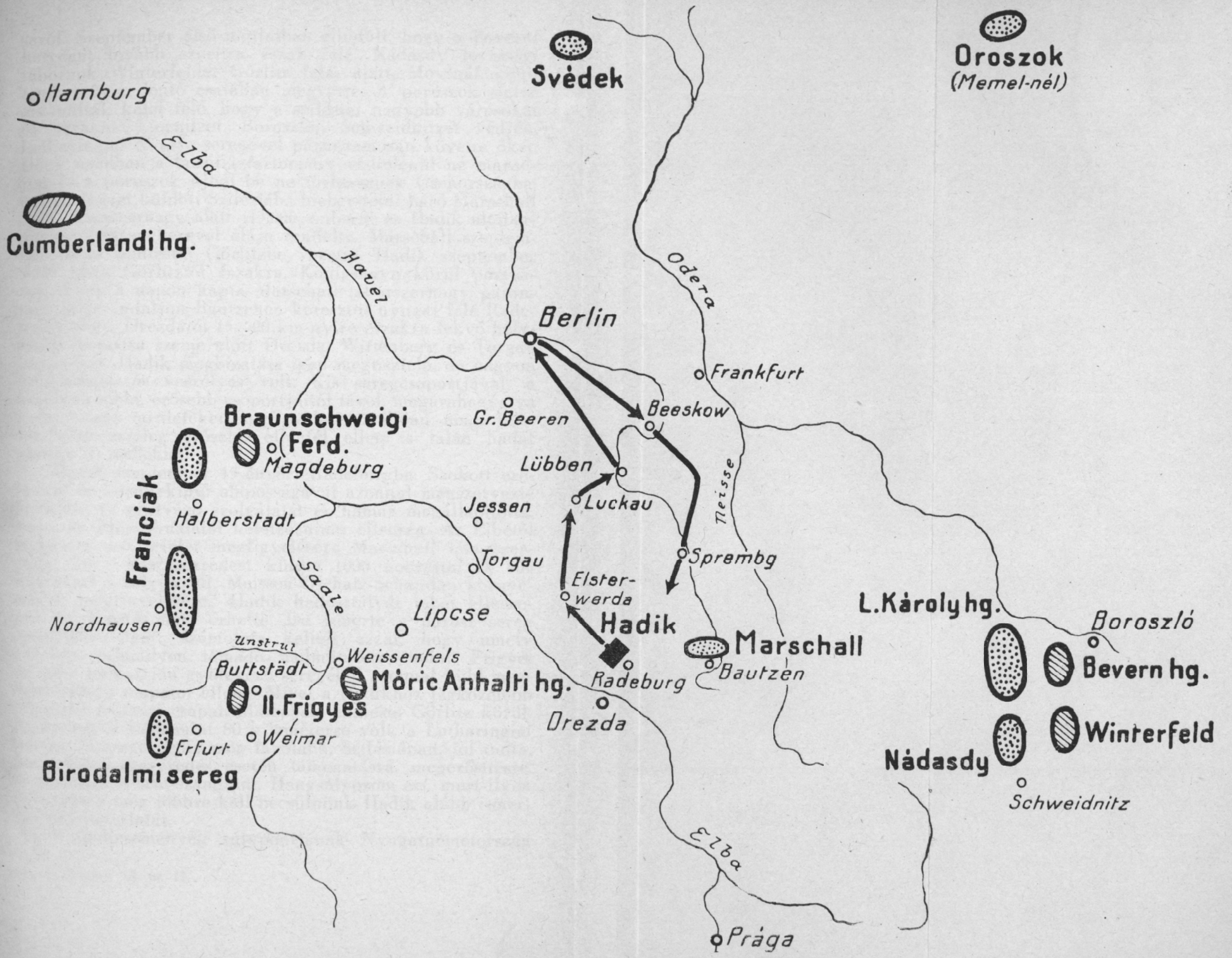
Svédek
Oroszok
(Memel-nél)
Hamburg
Elba
Cumberlandi hg.
Havel
Odera
Berlin
Frankfurt
Braunschweigi
(Ferd.
Magdeburg
Gr. Beeren
Beeskow
Lübben
Meisse
Franciák
Halberstadt
Jessen
Luckau
Torgau
Sprembg
Saale
Elster-
werda
Nordhausen
Lipcse
Hadik
L. Károly hg.
Boroszló
Unstrut
Buttstädt
Weissenfels
Marschall
Bautzen
Bevern hg.
Radeburg
Móric Anhalti hg.
II. Frigyes
Drezda
Erfurt
Weimar
Winterfeld
Birodalmi sereg
Nádasdy
Schweidnitz
Elba
Prága

sáról. Szeptember első napjaiban elindult, hogy a Beverni herceget tovább szorítsa észak felé. Nádasdy lovassági tábornok Winterfeldet Görlitz falai alatt, Moysnál, szeptember 7-én döntő csatában megverte. A poroszok sietve elvonultak kelet felé, hogy a sziléziai nagyobb városokat és várakat, Liegnitzet, Boroszlót, Schweidnitzet védjék. Lotharingiai Károly seregével párhuzamosan követte őket. Hogy azonban a lausitzi tartomány védtelenül ne maradjon és a poroszok újból be ne törhessenek Csehországba, egy hadtestet küldött Sziléziába biebersteini báró Marschall Ernő táborszernagy alatt (15.000 embert), és Hadik altábornagyot 7000 emberével alája rendelte. Marschall szeptember 30-án hadtestét Görlitzbe vezette. Hadik szeptember 9-től 14-ig Görlitztől északra, Königshayn körül portyázott. Ezen a napon kapta Marschall táborszernagy parancsát, hogy induljon Bautzenen keresztül nyugat felé Radeburgig egy, Drezdától 15—20 km-nyire északra fekvő helységig és tartsa szeme előtt Drezda, Wittenberg és Torgau környékét. Hadik megbízatása igen megtisztelő, de nagyon felelősséges és veszélyes volt. Kis seregcsoportjával, a királyné többi, erősebb csoportjaitól távol, magárahagyatva kellett nagy területeket megfigyelnie, önállóan, maga felelősségére esetleg erősebb ellenfél ellen is talán hadat viselni. (1. melléklet).

Hadik szeptember 15-én ért Radeburgba. Szokott erélyével és körültekintő alaposságával azonnal megszervezte felderítő és portyázó szolgálatát és hamar megállapította, hogy az Elbe vonalától keletre nincs ellenség. Az Elbétől nyugatra eső terület megfigyelésére Marschall táborszernagy Lósy huszárezredest küldte 1000 horváttal és 800 huszárral a folyón túl, Meissen-Oschatz-Schandau környékének megfigyelésére.[1] Hadik hadosztályát tehát ellenséges meglepetés nem érhette. De ismerte a porosz sereg mozgékonyságát; számolnia kellett azzal, hogy amely percben valamilyen támadó hadműveletre indul, Frigyes az Elbe balpartján gyülekező seregéből azonnal küld megfelelő erejű csapatot ellene. Mivel a Hadikhoz legközelebb táborozó császári csapat, Marschall hadteste Görlitz körül, Radeburgtól több mint 80 kilométerre volt, a Lotharingiai herceg főserege pedig még távolabb, Sziléziában, jól tudta, hogy harcbakeveredés esetén támogatásra, megerősítésre semmiképpen sem számíthat. Hangsúlyozom ezt, mert ilyen helyzetben még többre kell becsülnünk Hadik alább ismertetendő javaslatát.

A hadieseményeknek súlypontjának Nyugatnémetország

[1] Thielen id. m. 15.

vidékére való eltolódása folytán bekövetkezett az a helyzet, hogy Frigyes kénytelen volt a porosz birodalom legnagyobb részét, az Elbétől az Oderáig lévő országrészt s abban királyi székvárosát, Berlint védetlenül hagyni. A' hadműveletek belső vonala ennek a nagy területnek déli és keleti részén Mária Terézia csapatainak kezében volt és a királynő szövetségében hadrakelt svéd sereg ugyanezt a területet észak felől is fenyegette.

Lotharingiai Károly agyában már az oroszok Groß-Jägerndorfi győzelme után felmerült az a gondolat, nem lehetne-e az ennek nyomán Brandenburgban lábrakapott nyomott hangulatot és e terület védtelenségét felhasználni arra, hogy egy merész portyázást indíttasson mélyen a tartomány belsejébe.[2] A svéd főhadiszálláson pedig arra gondoltak, hogy ezt a vállalkozást egyenesen Berlin felé irányítva, északról svéd, délről császári csapatokkal egyidőben kellene végrehajtani.

Lotharingiai Károly azonban, úgy látszik, a svédek nélkül akart egy ilyen hadműveletet kezdeni. A legmegfelelőbb vezérnek erre Hadik altábornagyot tartotta. Eddigi harcaiból már jól ismerte ezt a vállalkozó szellemű, vakmerő, de amellett megfontolt és előrelátó huszártábornokot, a gyors elhatározást, fegyelmezett vezetést kívánó portyázások kipróbált nagymesterét. Löwenbergi főhadiszállásáról szeptember 15-én a következő levélben fordult hozzá:

Ich habe verläßliche Nachricht, daß, nachdeme der Feind in Preussen von denen Russen geschlagen worden, man in der Mark Brandenburg wegen eines Einfalls in großen Sorgen stehe. Da nun bey solcher beschaffenheit, wo die gemüter bereits in eine forcht gesetzet worden, dortiger Enden mit Vorteil etwas zu unternehmen seyn dörfte, so wolle mir der Herr General Feldmarschall Lieutenant seine gedanken eröfnen, ob derselbe glaube eine Expedition in die Mark vornehmen zu können ...“

Erre a megtisztelő felszólításra Hadik azonnal válaszolt, hiszen mindig örömmel vállalkozott önálló feladatok megoldására. Efféle felelőséggel járó vállalkozások megrendezésében való ügyességét már ismételten bebizonyította. A feladat lényegében hasonlított ahhoz az emlékezetes vállalkozásához, amikor az első sziléziai háborúban, 1741-ben, mint fiatal főstrázsamester augusztus 29-én a cseh-sziléziai határról ellenséges területre törve, megrohanta az Odera parti Maltsch községet és onnan bőséges zsákmánnyal tért haza. Szeptem-

[2] Arneth id. m. 237.

ber 4-ig összesen több mint 200 kilométer útvonalat száguldott be az ellenség háta mögött; közben harcolt, zsákmányolt, és különítményét veszteség nélkül vezette haza. Akkor csak pár száz huszárt vezetett erre a vakmerő kalandozásra, most azonban arról lehetett szó, hogy mint altábornagy, egy — minden fegyvernemből álló — hadosztállyal törjön be ellenséges földre. A maltschi portyázásnak csak helyi jelentőségű harcászati eredménye volt, de ez a brandenburgi tartomány mélyébe hatoló vállalkozás, az egész hadjárat menetére kiható hadászati sikerrel járhat. A hercegnek küldött válaszában rögtön vázolta is egy hadművelet tervezetét, amellyel nemcsak általában Brandenburgot akarta megfélemlíteni, hanem vállalkozásnak végső és legfőbb céljaként Berlin megrohanását javasolta. Szeptember 17-én írt válaszában kifejtette, hogy az időpont, a Brandenburgba való betörésre valóban most a legalkalmasabb. Frigyest minden oldalról fenyegetik, a lakosság állandó félelemben él, a sebtiben összetoborzott nemzetőrség (Landmilitz) még rendetlen, a király pedig csapatainak ide-oda tologatásával határozatlanságáról tesz tanúságot. Mivel azonban számítani kell arra, hogy a király előbb utóbb mégis összegyűjti seregét az Elbe mögött és visszafordul Lipcse felé, és hogy mindenütt, de különösen Magdeburg vidékén, bár szervezetlen, de mégis népes nemzetőrség fog rövid idő alatt összegyűlni, —:" ... so wäre die Entreprise mit vieler Vorsicht und so vielen Trouppen zu unternehmen, womit eine, und zwar die Hauptcolonne über Elsterwerda, Dobrilug, Luckau, Mittenwalde gerad auf Berlin zugehen, und sich wenigstens mit dem größten Teil der Cavalerie bis dahin zu wagen getrauen könnte; die andere über die Elbe cotoyirte Torgau, Wittenberg und Magdeburg zu observieren hätte, um der ersteren ihre Flanck und den Rucken zu versichern."

Pár nap mulva megérkezett a Lotharingiai herceg válasza. Jauerből szeptember 21-én tudatta Hadikkal, hogy javaslatát nagyon célszerűnek tartja, azt mindenben elfogadja. Marschall táborszernagyot mindenről már tájékoztatta és intézkedett, hogy Hadik hadosztályának megerősítésére ágyukat is küldenek hozzá.[3]

Hadik legszívesebben azonnal útrakelt volna, de betegsége ebben megakadályozta. Valószínűleg ujból visszatértek neuralgikus bántalmai, amelyek már az 1748. évi hadműveletek alatt is gyakran kínozták. Heves fájdalmakkal ágynak dőlt és 29-én még csak azt jelenthette a hercegnek, hogy legjobb esetben október 6-8-a körül indulhat. Grossenhaynból fog útrakelni és hacsak az ellenség nagyobb erővel meg nem

[3] Hadik Levéltár 1757—X—126.

előzi és el nem zárja előle a brandenburgi tartomány határait, vállalkozását végrehajtja. Tervével tisztában van... „hierüber werde (sobald sich die schmertzen legen und meine Kräfften ein wenig zulassen) E. K. H. den Plaan zur gnädigen ersehung einschicken."[4]

Hadiknak ezt a jelentését Lotharingiai Károly haladéktalanul felterjesztette Bécsbe. Az ügyet az Udvari Haditanács annyira fontosnak tartotta, hogy a királynő október 3-án, katonai szakértők bevonásával államtanácsot (Staatskonferenz) hívott össze. A tanácskozáson jelenvolt Khevenhüller-Metsch János herceg feljegyzéseiből tudjuk, hogy a javaslatot maga Kaunitz herceg kancellár adta elő. Szóba került a svédekkel való együttműködés terve is. A királynő döntését október 4-én tudatta Károly herceggel:"

„Was den schwädischen Vorschlag anbetrifft, geraden Weegs nach Berlin zu gehen, so habe zwar deßen Nutzbarkeit anerkennet, aber billiges Bedencken getragen, Mich deßfalls näher, als in der Nota geschehen ist, zu äussern. Hingegen hat Mir nöthig zu sein geschienen, von des Generalen Haddick vorhabender Expedition Anregung zu machen und die herbeiführende Absichten vorlauffig zu erkennen zu geben, wobei Ich der Hofnung lebe, dass der ernannte General mit aller Vorsicht zu Werck gehen und gleichwohlen dem Feind eine empfindliche Diversion verursachen werde."[5]

Ebből a döntésből kitűnik, hogy a svédek valóban felvetették a Berlinig való előretörés gondolatát, de a királynő jobban bízott Hadikban, ezért az ő javaslatát fogadta el. Az Udvari Haditanács ugyanazon napon, október 4-én, már közvetlenül Hadikkal tudatta, hogy a Brandenburgba való betöréssel egyetért, de figyelmezteti őt, hogy — bár ellenséges területre megy, — tartson keményen fegyelmet, tiltsa meg a rablást, gyújtogatást, felesleges zsákmányolást és erőszakoskodást, amiket nemcsak a horvátok és huszárok, de a német csapatok is el szoktak követni.[6] Október 8-án Hadikhoz érkezett Mária Terézia legfelsőbb rendelete is, amelyben jóváhagyta: „die von mir vorgeschlagene Expedition gegen Berlin."[7]

Mindezekután Hadik most már teljes erővel hozzáfogott vállalkozásának megszervezéséhez. Még Radeburgban megfogalmazta azt a kimerítő útasítását, amely gondos előrelátással és mintaszerű pontossággal szabályozta csapatainak

[4] Az összes itt idézett levelek a Kriegsarchiv 1757-i hadműveleti iratai közt vannak; szószerint idézi őket Arneth 511—512.

[5] Khevenhüller-Metsch Joh. Jos. Fürst v. — Aus der Zeit Maria Theresias Wien-Leipzig 1707—25., V. k. 121. és 395. o.

[6] Hadik Levt. 1757—X—126.

[7] Hadik önéletleírása a Hadik Levéltárban. Könyvek 1. sz. 290. o.

magatartását a hadművelet egész idejére. Ez a 7, sűrűn teleírt oldalra terjedő, félig tintával, félig ceruzával írt fogalmazvány hű képet ad Hadik bő tapasztalatairól, minden legapróbb részletkérdéssel törődő előrelátásáról, vezetésben való ügyességéről, emberséges, erkölcsös gondolkodásáról. A közeli és távoli felderítés, menetvonalának biztosítása, az élelmezésről és takarmányról való gondoskodás, az előnyomulási és visszavonulási útvonal pontos meghatározása és minden egyéb, a vállalkozás közben esetleg előforduló lehetőség mérlegelése, ebben az útasításban megtalálható. A világháborúból tudjuk, hogy egy különleges célú, önmagában zárt, önálló hadivállalkozás, akár egy kis csapat betöréséről az ellenség állásába, akár nagyobbméretű rohamvállalkozásról volt szó, csak akkor sikerült, ha a végrehajtásért felelős vezető annak minden mozzanatát, az indulástól a hazatérésig, részletesen kidolgozta és annyira pontosan megszabta, hogy a vállalkozásban résztvevő alparancsnokoknak semmiben se legyen kétségük. Ennek a gyakorlati követelménynek Hadik alapvető útasítása: „Befehle, bevor man in des Feindes Landt einrücket," — minden vonatkozásban tökéletesen megfelelt. Vállalkozásának sikerét nem utolsó sorban a megindítás és előkészület alaposságának tulajdoníthatjuk.[8]

Anélkül, hogy ennek a — még a mai korszerű háborúkban is helytálló — tervezetnek valamennyi pontját felsorolnám, érdemesnek tartom Hadiknak legalább azokkal az utasításaival foglalkozni, amelyekből a hadművelet okos előkészítéséről képet kaphatunk.

Számított arra, hogy mihelyt átlépik a szász-porosz határt, (Radeburgtól kb. 25 km-re északra) nemcsak a porosz katonasággal kell harcolniok, hanem a lakosság is ellenséges magatartást fog tanúsítani. Senki el ne szakadjon csapatától, a tisztek vasfegyelemben tartsák legénységüket, de gondoskodjanak önállóan is csapataik biztonságáról. Mindenki e néhány napig tartó hadművelet alatt menetelésre, harcra, éjjel-nappal készen legyen. Minden hanyagságot és kötelességmulasztást a hadicikkek szigorúságával kell megtorolni.

A menetvonalakat mindenki előre ismerje, senkinek sem szabad eltévedni vagy lemaradni. A tisztek mindig a legénység soraiban tartózkodjanak. Gyors, erőltetett menetelésről lévén szó, csapataikat fokozottabb éreállyel tartsák kezükben.

Hadseregünk, mint erkölcsös fegyelemben élő testület jó hírnevének érdekében tartózkodni kell minden erőszakos kíméletlen cselekedettől. Az Isten házának meggyalázása, papi személyek becsmérlése, más felekezetek szidalmazása, védtelen lakossággal, asszonyokkal, aggastyánokkal való erő-

[8] Hadik Levt. 1757—X—128.

szakoskodás, fegyvertelen polgárok ellen fegyveres kézzel való kegyetlenkedés, fosztogatás, a lakosok élelmiszerkészleteinek rongálása, házak, falvak, felgyújtása, szigorú büntetés terhe alatt tilos. Ha egy polgári személy fegyverrel támad katonáinkra, akkor természetesen úgy kell vele bánni, mintha ellenséges harcos volna. De mivel ilyen gyors vállalkozásnál sok fogoly magával hurcolása a menetelést megnehezíti, nem szabad senkit sem: „in der ersten Hitze" — foglyúl ejteni, hanem főleg csak előkelőbb személyeket és tiszteket.

A hadosztály élelmezéséről ő (Hadik) intézkedik. A csapatparancsnokok bízzanak benne és ne harácsoljanak maguk feje szerint, mert ezzel megzavarják a rendszeres ellátás menetét. Senkinek sem szabad pénzt zsarolni, vagy rabolni. A hadisarc behajtásáról a királynő nevében ő fog szabályszerűen gondoskodni. Minden tiszt legyen meggyőződve, hogy — habár ez a vállalkozás mindenkitől a legnagyobb megerőltetést és a legszigorúbb fegyelmet követeli — ő igyekezni fog mindenkiről gondoskodni. Emberi erőt túlhaladó munkát nem kíván és a jutalmazásban sem lesz fukar.

Az általános természetű útasítások után, Hadik: „Ordinaria und vorläufige Dispositiones" fejezetben adta ki az előnyomulásra vonatkozó parancsait. Csak rossz időben szabad éjjel falvakban letelepedni, a csapatok rendszerint erdőkben, szabad ég alatt táborozzanak. Elővédül huszárokat és horvát lovasokat kell küldeni. A főcsapat élén, nyílt térszínen a lovasság, dombos, erdős vidékeken a gyalogság haladjon. Ellenséggel való találkozásnál azonnal támadni kell. Nem szabad megengedni, hogy az ellenség a támadásban megelőzzön. Minden öszecsapásnál az erélyes, határozott támadáson van a hangsúly. Sok lövöldözés felesleges. Mindent gyorsan kell elintézni. Kellő biztosítás minden parancsnok fontos feladata. Mint álló biztosító csapat, a menetvonaltól keletre, Senftenberg községben, egy kapitány maradt német gyalogsággal. Minden csapat naponként küld helyzet- és létszám jelentést. Az elővéd néhány órával a főcsapat előtt indul. Útközben húst vásárol, de fontonként 4 garasnál többet nem fizet. Gondoskodik egyéb élelmicikkek beszerzéséről is. Sulkowsky herceg ezredes csapatával mint mozgó, jobb oldalvéd Königsbrückből indulva Krakau-Ostrand községeken át megy Elsterwerdáig és ott mindennel ellátja magát. A csapatok szekerei, sátrai és málhái hátúl maradnak. Dobrilugk községbe érve azonnal fel kell fogadni 10 üres szekeret a gyengélkedők, vagy a fárasztó menet alatt kimerült katonák számára. Egy hatósági polgári biztost (Landeskommissär) Hadik magával vitt, őt Dobrilugkba és Sonnenwaldeba küldte előre, hogy ezeken a helyeken 8.000 kenyeret süttessen és

4.000 személy számára élelmet gyüjtsön október 11-re. Farkas József huszárkapitány, Nigrinyi huszárkapitány és Stupiczky huszárhadnagy külön feladat megoldására készen legyen. Különösen figyelni kell a Berlin felé vezető útak forgalmát. De ellenőrízni kell a Torgau-Wittenberg-Magdeburg-Potsdam és Frankfurt (Odera mellett) környvékén észlelhető forgalmat is. Lübben városától két mértföldre északra van Schadow község, a poroszok egyik fontos vasöntődéje, ahol bombákat és egyéb hadiszereket készítenek. E kőfallal kerített község őrízete egy, 150 főből álló hadtápcsapatra van bízva. Fiatal gyerekek, könnyű lesz velük elbánni. A polgári biztostól megtudjuk a vasöntődére vonatkozó egyéb adatokat. Gräven huszár főstrázsamester megállapítja a közelben fekvő porosz királyi méntelep helyzetét és állományát.

A legénység minden este megkapja másnapi élelmét, kenyerét és sült húst. Egy tisztet kell megbízni azzal, hogy indulás előtt minden felesleges holmit összegyűjtsön és Ruhland községbe vigyen. Ugyanott telepednek le a tábori orvosok (felcserek) kötöző szerekkel, de előbb minden csapattest lássa el magát gyógyszerekkel a tábori gyógyszertárból.

A hadosztály 11-én este eléri Dobrilugkot. A menet közben lemaradottak az Elster és Röder folyók között, Elsterwerdánál gyülekeznek. A Dobrilugkba érkező hadosztály éjjeli nyugalmát egy, Herzbergbe küldendő 100 főnyi horvát század biztosítja. Ha erősebb ellenség közeledik, akkor a Ruhlandba küldött poggyász stb. Hoyerswerdán és Königswartán át megy Bautzen felé. Senftenbergben bőséges élelmikészletet kell felhalmozni a Kottbus környékén harácsolandó cikkekből. Hogy az előre és oldalra küldött csapatok Hadikot, mint a vállalat vezetőjét, állandóan és megbízhatóan tájékoztathassák mindenről, különösen az ellenség esetleges közeledéséről, Dobrilugk, Sonnenwalde és Luckau községekben rendszeres postaállomásokat kell berendezni. 30 emberből álló járőr Meissennél átkel az Elbén és összeköttetést keres Lósy huszárezredessel. Nagyon fontos, hogy az ellenségnek az Elbe vidékéről és Torgau felől esetleg meginduló előnyomulását idejekorán tudassák. Kleefeld tábornok egy erős különítménnyel Elsterwerdán marad, tennivalóiról részletes utasítást kap.

A hadosztály tagozódása: Babocsay Farkas tábornok dandárához a Hadik- és a Jászkun huszárezred, báró Mitrowsky tábornok dandárához a Baranyay- és a károlyvárosi horvát huszárezred tartozik, Kleefeld Wenzel tábornok magával viszi az összes horvát csapatokat. Sulkowsky herceg ezredes a német gyalogságot, gróf Gourcy Joachim ezredes a német lovasságot vezeti.

Hadik altábornagynak ebből a kimerítő útasítástervezetéből alárendelt alparancsnokai valóban pontosan megtudhattak mindent, ami a vállalkozás megindulásakor őket érdekelte. Látjuk ebből, hogy Hadik milyen pontosan ismerte nemcsak választott útvonalát, hanem a térszínnek minden, katonai szemszögből fontos pontját egészen Berlinig. Nagy figyelmet fordított — igen helyesen az Elbe vonalának megfigyelésére, mert tudta, hogy csak onnan fenyegetheti veszély. A sziléziai porosz sereget Lotharingiai Károly és Nádasdy kötötték le, onnan tehát nem küldhettek csapatokat a brandenburgi tartomány megvédésére. Az Elbe mögött viszont nemcsak Frigyes király serege, hanem közelebbről Móric Anhalti herceg seregcsoportja lehetett volna abban a helyzetben, hogy Hadik terveit keresztezze és elzárja előle a Berlin felé vezető útat, ha a magyar altábornagy megindulását idejekorán megtudja. De hála Hadik éberségének és messzire körültekintő gondoskodásának, ez nem következett be.

A két ellenfél általános helyzetét a vállalkozás kezdetekor, október 9. és 12. közt az 1. melléklet mutatja.

A leírásban az ellenség csapatait, egyszerűség kedvéért, röviden porosz csapatoknak nevezem, Hadik hadosztályának csapataiban ő is, és általában a hivatalos okmányok is, mindig külön említik a magyar gyalogságot és huszárságot mint „magyar", — a Monarchia, vagy a birodalom más részéből származókat pedig mint „német" csapatokat. Ezt a megkülönböztetést én is megtartom. Német csapatokon tehát a Hadik hadosztályába beosztott osztrák gyalogságot és a nehéz lovasságot, vérteseket, dragonyosokat kell érteni.

Hadik, mindenre kiterjedő figyelmének és gondoskodásának szép bizonyítéka a tervezet utolsó szakasza. Amikor a valóban nagy jelentőségű és felelőségű vállalkozás megalapozásáról kellett intézkednie, nem feledkezett meg arról sem, hogy Liebenwerdában súlyos betegen visszamaradt a Ferdinánd főherceg-ezred egyik őrmestere és egy beteg katonája. Ezeknek sorsáról való gondoskodást rábízta egy ott maradó tisztre.

II.

Mindaz, amit itt ismertettem, a vállalkozás előkészületeiről szól. A Berlin elleni hadművelet alapgondolatát Hadik úgy látszik nem vetette papírra és azt senkivel sem közölte, jól tudva azt, hogy mint Zrínyi Miklós mondja: „nem titok az, amit sokan tudnak". Mindig csak a másnapra szóló utasításokat adta ki alvezéreinek, és ezzel is biztosította azt az előnyt, hogy senki sem rendelkezhetett maga feje szerint, hanem az egész hadművelet központi, egységes vezetése ele-

jétől-végéig az ő kezében maradt. Október 10-én elindúlt Radeburgból. Grossenhaynben besorolta a Marschall táborszernagytól odarendelt kiegészítő csapatokat és ágyúkat, aztán este Elsterwerda község mellett szállt táborba.

Marschall táborszernagy ugyanezen a napon, október 10-én hadtestével előrejött Bautzenig.

Tudjuk, hogy amikor Hadik altábornagy szeptember közepén Marschall táborszernagy hadtestéhez került 7.000 embernek parancsolt. Ezzel a csapattal táborozott október elejéig Radeburgnál. Berlini útjára is ezzel a teljes hadosztályával akart vonulni, de felsőbb rendeletre egy erős különítményt kellett, még indúlása előtt, az Elbe folyó megfigyelésére ott hagyni. A vállalkozás után a királynőhöz felterjesztett beszámoló jelentés szerint, a Schwarze-Elster és a Röder folyók vidékén volt erre a csapatra szükség.[9] A német vezérkar idézett munkája szerint, Hadik 7.000 emberéből 1.000 horvát gyalogost és 300 huszárt az Elbe, Drezdától északra és délre eső szakaszának megfigyelésére. Meissen és Schandau között hagyott. Hadik keze alatt tehát, Thielen megállapítása szerint,[10] csak 5.100 ember maradt. A hadosztály tagozódása csapatnemek szerint a következő volt:

900 magyar és német gyalogos
2100 horvát gyalogos
1000 német lovas
1100 huszár

Összesen: 5100 ember, azaz 3000 gyalogos és 2100 lovas. Magával vitt 2 drb. 3-fontos és 4 drb. 6-fontos ágyút. Hadik beszámolójában a 3-fontos ágyúkat „Falconett"-nek (csatakígyó) a 6-fontosakat gyalogsági ágyúknak (Regimentsgeschütz) nevezi.

Hadik azonban mégsem vihette magával ezt az, ilyen vállalkozás céljára elég erősnek mondható teljes hadosztályt, mert amikor okt. 11-én reggel Elsterwerdából tovább indúlt, ebben a községben, igen bölcsen, erős különítményt hagyott hátra br. Kleefeld tábornokkal, hogy a háta mögötti térszínt és ezzel a Berlin felé való útját biztosítsa. Ennek a különítménynek, amely Hadiknak okt. 11-én Elsterwerdában kelt, a Lotharingiai herceghez küldött jelentése szerint 1810 főből és 2 ágyúból állott,[11] tagozódása ez volt:

[9] Unterthänigste Relation über die Expedition in der Marck Brandenburg und die Einnahme der königl. preußischen Haupt- und Residenz Stadt Berlin. — Hadik levéltár, 1757—X—139. Az eredeti jelentés egy, 10 és fél oldalra írt másodpéldánya Hadik sajátkezű javításaival. Hátlapján sajátkezű jelzés: Relation über die Berliner Expedition v. 16-ten 8-bris. 757. — Ezt az okmányt további jegyzeteimben röviden „Hadik beszámolójá"-nak nevezem.

[10] Thielen 16. o.

[11] Közli Arneth, id. m. 512. o.

1100 horvát gyalogos
240 német gyalogos
160 német lovas
310 huszár
Összesen: 1810 fő.

Ugyanebben a jelentésében Hadik felsorolja a berlini útra megmaradt csapatait eképen:

900 német gyalogos
1000 horvát gyalogos
760 német lovas
800 huszár
Összesen: 3460 fő.

A Hadik hadosztály teljes létszáma tehát nem 5100 fő, mint Thielen és utána az összes eddigi magyar feldolgozások mondják, hanem 5270 fő volt.

E hadrendi összeállítás szerint a gyalogcsapatok csak német és horvát eredetűek voltak. Ez tévedés, mert a vállalkozásban résztvett a Gyulay-hajdúezred (későbbi kolozsvári 51. gyalogezred) egyik zászlóalja is.[12] Ez a zászlóalj a berlini harc előtt a főcsapatban, később pedig a Sulkowsky herceg ezredes parancsa alatt álló tartalékcsapatok között volt. Ezt bizonyítja Hadik beszámolójának utolsó bekezdése, amelyben a vállalkozásban kitűnt tisztek között megemlíti a tartalékként felállított csapatparancsnokok közt gróf Gyulay Sámuel alezredes nevét, aki ennek a magyar hajdúzászlóaljnak volt parancsnoka. Tehát a „900 német gyalogos"-ból, azaz 2 zászlóaljból álló csoportnak csak egy zászlóalja volt német, a másik magyar. Hogy a már említett huszárezredeken és a Gyulai-zászlóaljon kívül, milyen ezredek szerepeltek Hadik hadosztályának hadrendjében, azt nem tudtam pontosan meghatározni. Wrede Alfonz ismert hadseregszervezet-történeti munkájából (Geschichte der K. u. K. Wehrmacht Wien 1901) csupán azt állapíthattam meg, hogy a horvát gyalogság soraiban ott volt a 4. sz. sluini és a 8. sz. gradiscai gyalogezred. A német lovasság soraiban volt a Savoyai Jenő herceg nevét viselő vértes ezred és az Alt-Modena dragonyos ezred.

A huszárság 3 ezredből állt. A Hadik-huszárezred parancsnoka Komáromy József, a Baranyay huszárezredé Ujházy Ferenc ezredes volt. Az 1756-ban felállított jász-kun milic-huszárezredet pedig báró Orczy Lőrinc ezredes, a híres író vezette.

Hadosztályának okt. 11-én Elsterwerdában elrendelt

[12] Geschichte des K. u K. Infanterie Regiments Nr 51. I. K. 224. o. Kiadta az ezredparancsnokság 1897-ben Kolozsvárott.

ilyen csoportosítása után, Hadik elküldte azt a jelentését a bécsi Udvari Haditanácsnak, amelyet első javaslatában megemlített. Ebben bejelenti, hogy a kapott rendelkezéseknek megfelelően 11-én elindul tervezett vállalkozására és reméli, hogy 5 napi menet után, Ő Felsége névünnepére (hacsak nála erősebb ellenség fel nem tartóztatja) Berlin falai alatt lesz. Azután, ha a helyzet megengedi, Potsdam és az Odera melletti Frankfurt felé akarja csapatait eltolni, hogy ezeket a városokat is megsarcolja. Bár ezt a tervét nehezen fogja végrehajthatni, mert a javasolt 6000 ember helyett végeredményben csupán 3400 főnyi csapat maradt nála és ebben csak 700 huszár. Ezért nem remélhet olyan nagy sikert, mintha népesebb sereggel vonulhatna Berlin ellen. De így is mindent elkövet, hogy vállalkozása eredményes legyen. Bejelenti, hogy Kleefeld tábornokot egy különítménnyel Elsterwerdán hagyta. Feladata, hogy hadműveletét baloldalról, különösen pedig Móric Anhalti herceg támadásától megvédje, és biztosítsa a háta mögötti lausitzi területet. Jelentéséhez csatolta annak a részletes tervezetének kivonatát, amelyet a vállalkozásban résztvevő csapatparancsnokok számára kiadott.[13]

Hogy Kleefeld tábornok mindenről tájékozva legyen, Hadik Elsterwerdából való távozása előtt neki is részletes írásbeli útasítást adott. Levéltárában levő fogalmazványából ismerjük annak teljes tartalmát.[14] Ebből kitűnik, hogy eredetileg báró Mitrowsky és Kleefeld tábornokok dandárait akarta ezzel a feladattal megbízni, de azután — bizonyára azért, hogy lovasságának létszámát ne csökkentse, csak Kleeefeldnek, főleg gyalogságból álló dandárára esett a választása. Talán nem utolsó sorban azért is, mert a dandár horvát és német gyalogságának ruhája olyan rossz karban volt, hogy ez a csapat ilyen gyors mozgást kívánó fontos hadműveletre nem volt alkalmas. A Kleefeldnek adott részletes útasításban ezeket olvashatjuk:

Elsterwerdában hagyott dandárának megerősítésére Hadik hozzáutalta a Baranyay huszároktól Farkas kapitányt, aki 80 huszárral Kottbus vidékén harácsolt, a Burgsdorfnál portyázó Nigrinyi kapitányt 50 huszárjával és a 40 emberével Wittenbergnél portyázó Stupiczky hadnagyot. A dandár előőrsszerű felállításban megszállja a Röder és Elster vonalait és minden gondja az legyen, hogy a Torgau felől várható ellenséget idejekorán észrevegye. Az, ezen a vidéken portyázó Lósy ezredes különítményét, mivel annak lovasai már nagyon kimerültek, felváltja. Minden felesleges, beteg embert

[13] Hadik Levéltár 1757—X—127. és 127/a.
[14] Hadik Levt. 1757—X—130.

és lovat, poggyászt, felszerelést Ruhlandba szállítson. Senftenbergben bőséges élelmiszer és takarmánykészletet gyűjtsön össze és ennek az egész berlini vállalkozás térszínének központjában fekvő helységnek raktáraiból állandóan küldjön szállítmányokat Hadik után és a hadosztálynak Ruhlandban letelepített nem harcoló részéhez.

Ha igen erős ellenséges támadás őt erről a vidékről visszaszorítaná, a Ruhlandban pihenőket küldje Bautzen felé, maga pedig csapataival úgy hátráljon Königsbrück felé, hogy a legfontosabb közlekedési vonalat ne zavarja. Azután csatlakozzék Marschall táborszernagyhoz, aki most már Bautzenban van. Minden, az ellenség felől érkező jelentést bontson fel, tudassa annak tartalmát haladéktalanul Hadikkal, a berlini útvonalon felállítandó jelentésközvetítő őrségek útján. Bár Lósy ezredes nem tartozik alája, útasítsa őt is, hogy mindenről tájékoztassa ne csak Marschall táborszernagyot, hanem Hadikot is. Igyekezzék Lipcsében megbízható kémeket, hírhozókat foglalkoztatni. A hírek átvételére és továbbítására küldjön egy ügyes tisztet erős járőrrel Wurzen vidékére, az Elbének Mühlberg melletti átkelőjéhez pedig állandó őrséget. Mindezekre a feladatokra huszárságát használja; a nehéz német lovasságot Grossenhaynban és más községekben helyezze el.

Ha a Hadiktól a Hildburghauseni herceghez a birodalmi sereg főhadiszállására küldött futártiszt visszatér, annak üzeneteit és értesítéseit sürgősen tudassa Hadikkal és csak azután küldje tovább Marschallhoz és Lotharingiai herceghez Sziléziába.

A Kleefeld tábornoknak adott részletes útasításnak már ebből a rövid kivonatából is megállapíthatjuk, hogy Hadik figyelmét semmi sem kerülte ki. Hadvezéri előrelátásának egyik bizonyítéka, hogy nemcsak a közvetlenül őt érdeklő szükséges tennivalókra gondolt, mint csapatainak ellátására, biztosítására, hanem vállalkozását az általános hadihelyzettel egybehangzóan akarta végrehajtani. Ezért ismernie kellett nemcsak az őt esetleg közelről fenyegető ellenséges harccsoportok helyzetét és mozgását, hanem a szövetséges birodalmi sereg és a Sziléziában maradt császári haderő helyzetét és terveit is.

Miután Hadik okt. 11-én reggel Elsterwerdában így mindent elrendezett, a vállalkozás előkészületeit befejezte és alapvető jelentését Bécsbe elküldte, hadosztályát aznap Dobrilugkig vezette. Másnap tovább vonult észak felé és Luckau községben töltötte a 12-ről 13-ra virradó éjjelt. Innen közölte erélyes hangú kiáltványban Brandenburg lakosságával, hogy a tartományba bevonult.

„Demnach die Allmächtige Hand Gottes, denen gerechten Waffen Ihrer Kayserl. Königl. Majestät den Vortheil auch in die Marck Brandenburg einzudringen zugewandt hat; Als wird durch gegenwärtigen Patent allen Lands — Insassen und Unterthanen Ihrer Majestät des Königs in Preussen in der erwähnten Marck Kund gemacht, und ernstlich bedeutet, dass sich jedermann bey seinem Haus-Wesen ruhig verhalten, seinem Gewerb und Geschäft nachgegen, denen diesseits ergehenden Verordnungen und Befehlen den Schuldigsten und ungeweigerten Gehorsam leisten, dann sich von aller bewaffneten Gegenwehr oder Verrätherey enthalten, auch die anforndernde Contribution und Brand-Steuer richtig und ohnweigerlich abführen solle, wo in widrigen Fall die Wiederspenstige, Ungehorsame und Verräther mit der allerschärfesten Ahndung in Leib und Leben, Haab und Gut angesehen werden sollen. Wornach sich also jeder zu achten, und vor Schaden und Ungemach zu hüthen wissen wird.

Gegeben Haupt-Quartier Luckau, den 12.-ten Octobris 1757.

Dero Römisch: Kaiserl: auch in Hungern und Böheim Königl. Majestät bestellter General-Feld-Marschal-Lieutenant und Obrister über ein Regiment Husaren:

Andreas von Hadik m. p."[15]

Október 13-án Hadik Ujházy Ferenc ezredesnek, a Hadik-huszárezred parancsnokának, azt a parancsot adta, hogy 300 huszárjával a főcsapat Berlin felé vonulását mint oldalvéd kísérje. Útiránya egyelőre Golssen-Baruth-Mittenwalde.[16]

Hadik, Ujházy ezredes ezredének eligazítása után, a hadosztályt tovább vezette Lübben városáig és itt töltötte az éjjelt. Ujházy ezredes csoportjának elővédjét a Baranyay huszárok egyik századosa, gróf Gvadányi József, a híres író vezette.[17]

Hagyjuk a magyar királynő e merész hadosztályát tovább haladni Berlin felé, és állapítsuk meg, hogy mit tudott meg eddig a napig — október 13-ig — az Erfurttól keletre táborozó Frigyes arról a veszedelemről, amely királyi székvárosát fenyegette?

Frigyes, amióta a sziléziai hadszíntérről a nyugaton gyülekező újabb ellenséges haderők felé fordult, állandó ag-

[15] Hadik Levt. 1757—X—129.

[16] Német vk. munka V. 174. és Thielen 18.

[17] A' mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok, melyeket Gróf G. J. Magyar Lovas Generális Ő Nagysága írt 1789. esztendőben. Pozsonban és Komáromban, Véber Simon Péter költségével és betüivel 1790. — 158. oldal. Széchy Károly: Gr. Gvadányi József. Magyar Tört. Életrajzok sorozat. Budapest, 1894. 84. o.

godalomban élt, mert elvonulása után Brandenburg védtelen maradt. Számítania kellett tehát arra, hogy Mária Terézia seregének egy része oda bevonul. Moric Anhalt-Dessaui herceg seregcsoportjának feladata volt a Szászországban és Poroszországban esetleg feltűnő ellenség megfigyelése. A herceg október 6-án Lipcse és Erfurt között, Naumburgban telepedett le, de amikor a király azt tapasztalta, hogy sem a francia, sem a birodalmi sereg nem készül támadásra, Móric herceg seregcsoportját előreküldte Weissenfelsig, maga pedig seregének egyik részével követte őt. Október 10-én elérte Buttstädtet. A herceg Weissenfelsből október 13-án Eilenburgig jutott. Sietett, mert már az előző napokban hírt kapott róla, hogy a császári hadtest (Marschall) Görlitzből nyugat felé vonul; rövid idő mulva pedig már arról is értesült, hogy egy erős csapat (Hadik) északra kanyarodva Berlin felé vonúl. E riasztó hírekre Frigyes igazolva látta aggodalmát és az Anhalti herceget sürgős továbbmenetelre hajszolta, hogy elreteszelje a királynő hadainak Berlin felé vezető útját. Seydlitz tábornokot könnyű lovassággal Móric herceg rendelkezésére bocsátotta. Ebben a lovasságban volt az erdélyi származású Székely Mihály, porosz huszárezredes ezrede. Ezt az ezredet küldte a herceg mint elővédet lóhalálában Torgaun keresztül Berlin felé. Seregcsoportjával 14-én követte őt Torgauig. 15-én pedig Jessenbe ért. A király Ferdinand Braunschweigi herceg seregcsoportját is elindította kelet felé, hogy Magdeburgon át siessen a veszélyeztetett Brandenburgba. Frigyes október 13-án ért Naumburgba, másnap Weissenfelsbe. Folyton sürgette az Anhalti herceget: „Ön csak tartsa fel az ellenséget addig is, amíg mi nekimehetünk." De hogy ez az ellenség milyen erővel tört be Brandenburgba, azt még akkor senki sem tudta megállapítani. Mind a király, mind Móric herceg azt hitték, hogy a Berlin felé vonuló csapat csupán Marschall táborszernagy elővédje, tehát Berlin megrohanását valószínűleg egy erős ellenséges sereg fogja megpróbálni. Arról, hogy ezt a merész hadműveletet csupán Hadik hadosztálya önállóan hajtja végre, akkor még sejtelmük sem volt. Az előreküldött porosz hírszerzőkülönítmények Hadik fürge és mindenütt feltünedező portyázóinak széles területen való száguldozásaiból azt következtették, hogy az ellenség több helyen készül az országba törni. Az egyik porosz értesülés úgy szólt, hogy az ellenséges hadtest egyrésze Hoyerswerda, másik része Spremberg és Lübben felé halad, Hadik altábornagy pedig Luckauba érkezett. Móric herceg portyázói ezenkívül még azt a téves és túlzott hírt is hozták, hogy 13-án, egy 15.000 főből álló ellenséges hadtest érkezett Elsterwerdán-Sonnen-

Hadik altábornagy
Ujházy ezredes
Bosforth főstrázsamester
br. Vécsey alezredes
br. Kleefeld tábornok
Móric anhalti herceg
Frigyes király
útvonala

BERLIN
Spandau
Friedrichsfelde
Alt Landsberg
Buckow
Dahlwitz
Rehfeld
Tasdorf
Ricksdorf
Köpenick
Teltow
Potsdam
Gr. Beeren
Wernsdorf
Spreenhagen
Fürstenwalde
Frankfurt
Schenkendorf
Saarmund
Königs-wusterhausen
Blankensee
Rangsdorf
Mittenwalde
Spree
Storkow
Müllrose
Trebbin
Zossen
Speerenberg
Beeskow
Treuenbrietzen
Alt Schadow
Buchholz
Luckenwalde
Baruth
Neue Zelle
Jüterbogk
Golssen
Lieberose
Elba
Wittenberg
Schenkendorf
Lübben
Dahme
Guben
Luckau
Peitz
Jessen
Schweinitz
Spree
Bernsdorf
Annaburg
Kottbus
Herzberg
Sonnenwalde
Übigau
Dobrilugk
Liebenwerda
Spremberg
Torgau
Eilenburg
Senftenberg
Burxdorf
Elsterwerda
br. Kleefeld tbk.
Schw. Elster
Ruhland
Hoyerswerda
Mühlberg
Lipcse
Wurzen
Strehla
Röder
Ortrand
Elba
Oschatz
Grossenhayn
Krakau
Königswartha
Kamenz
Königsbrück
Radeburg
Hadik altb. ho.-a
Marschall tszgy. hdt.-e
Meissen
Bautzen

X.16. X.18. X.16. X.17. X.16. X.22. X.15. X.17. X.20. X.18. X.19. X.19. X.12. X.13. X.24. X.15. X.19. X.18. X.20.–23. X.25. X.24. X.14. X.17. X.11. X.22. X.21. X.10. X.23. X.10-éig X.21.–22.

0 5 10 20 30 40 km

waldén át Herzbergbe. Ilyen, nagyszabásúnak látszó ellenséges hadművelettel szemben, Móric herceg pontosabb utasítást kért a királytól, arra az esetre, ha Marschall már megszállta volna Berlint. A király szokott határozott, szűkszavú és gyakran csípős hangján ezt üzente vissza: „Nem vezethetem minden tábornokomat pórázon. Útasításom csupán az, hogy ne engedje az ellenséget Berlinbe, bármilyen áldozatba kerüljön is. Én olyan gyorsan követem Önt, amilyen gyorsan a rossz útak és katonáim ereje megengedik... Ha nem érek idejekorán oda, akkor az ellenség háta mögött fogom őt feltartóztatni. „Aber in allen fal ist mein Ernstlicher Befehl, bis am letzten man daran zu wagen umb Berlin zu Maintenihren."[18] (2. melléklet).

Ez alatt az idő alatt, amíg Frigyes és tábornokai bizonytalanságban éltek és azt hitték, hogy egy nagy sereg indult Berlin megvételére, és ők erőltetett menetekkel igyekeztek annak útját állani, Marschall táborszernagy hadteste nyugodtan táborozott Bautzennél és csupán Hadik hadosztálya vonult Berlin felé, két napi járófölddel megelőzve a királynak elébe küldött porosz csapatait.

Emlékszünk, hogy Hadik október 13-án Lübben városáig vezette hadosztályát. Ujházy ezredes 13-án még Luckauban pihent és 14-én indult Berlin felé, Hadikkal párhuzamos útvonalon. Az altábornagy naponként küldött helyzetjelentést fővezérének, Lotharingiai Károlynak.[19] Ezekből tudjuk meg az ő és Ujházy továbbvonulásának irányát és éjjeli táborhelyeit. Ujházynak a hadosztály biztosításán kívül, Hadik azt is lelkére kötötte, hogy útközben minél gazdagabb hadisarcot gyűjtsön össze. Hadik számított arra, hogy menete nem maradhat titokban. Porosz katonákkal ugyan eddig nem találkozott, de tudhatta, hogy egy ellenséges csapat megjelenését Brandenburg területén, a lakosság sürgősen közölni fogja a legközelebbi porosz helyőrségek (Berlin, Frankfurt) parancsnokaival. Hogy ezeket félrevezesse, Lübbenbe érve, 13-án este olyan csoportosításban helyezte el csapatait éjjeli szállásra, mintha nem Berlin, hanem Frankfurt felé igyekeznének, sőt egy erősebb huszárkülönítményt egészen Frankfurt vidékéig küldött előre és ez megszállta a Spreenak Beeskow melletti hídját. Ennek a különítménynek a feladata volt ezenkívül ennek a fontos átkelőnek biztosítása, mert Hadik, Berlinből visszatérve, itt akart átkelni a folyón. Este erős előőrsvonalat állított fel arccal kelet felé. Csapatai úgy viselkedtek, mintha a Spree folyó erdőségeinek védelme alatt másnap Frankfurt felé

[18] Német vk. munka V. 145—147.
[19] Arneth i. m. 312.

akarnának továbbmenni. Seregét azonban 14-én, még a hajnali szürkület beállta előtt, csendben felriasztotta és egyenesen Berlin felé vonulva, megállt Buchholz községben. Most már, eltávolodva a Drezdát Berlinnel összekötő forgalmas főútvonaltól, további menetvonalát is úgy választotta, hogy csapatai a Spreet környező erdőkben, ligetekben, kémek és portyázók szemeitől eltakarva, vonulhattak végső céljuk felé.

Lübbenből való indulása előtt egy különítményt küldött br. Vécsey István alezredes parancsa alatt az útvonalához közelfekvő Alt-Schadow községbe, az ottani porosz királyi vashámor készleteinek lefoglalására. Vécsey schadowi látogatásának eredményéről részletes jelentést küldött Hadik után.[20] A zsákmány elég gazdag volt. 223 bombát, 798 tarackhoz való nehéz gránátot, 190 könnyű gránátot és összesen 25 drb., lövedékek készítéséhez szükséges mintát tudott elszállítani. De kénytelen volt igen sok, részben használhatatlan, vagy félig kész hadianyagot ott hagyni, mert a község és a gyár lakossága a magyar huszárosztag odaérkezése előtt kereket oldott és összes lovait, szekereit magával vitte. Ezt a hadianyagot azután Hadik Berlinből visszatérve, megsemmisítette és a folyóba dobatta.

Hadik Buchholzban most már Berlinhez egész közel állott és kidolgozhatta pontos tervét a város megrohanására és az onnan való visszavonulásra. Ujházy ezredesnek azt a parancsot küldte, hogy 15-én Mittenwalde—Schenckerdorf—Dalwitz érintésével, Rangsdorf vidékén át, lehetőleg Teltowig menjen. Ez a különítmény tehát Berlint nyugat felől rohanhatta meg. De Hadik ezzel az egy útasításával még nem tartotta elégségesnek a város megrohanását célzó intézkedéseit. Buchholzból való indulása előtt, még 14-én este, kiadta azt a részletes parancsát, amelyből teljes és tiszta képet kapunk arról, hogy miképen akarta Berlint megtámadni oly módon, hogy az ellenség ne ismerje fel főtámadásának irányát; a megrohanó csapat erejét a valóságnál többre becsülje, és hogy ne csak Berlint, hanem a körülötte lévő községeket is eredményesen megsarcolhassa.

A várost október 16-án akarta meglepetésszerűen megrohanni. Hadosztályának zömét a Köpenickből Berlinbe vezető úton déli irányból a sziléziai kapu elfoglalására személyesen vezette. De két kikülönített csapatnak, az előbb említett Ujházy-ezrednek és egy, Bosfort Ferenc főstrázsamester kezére bízott különítménynek, már 15-én Berlin kö-

[20] Hadik Levt. 1757—X—132. Specifikation, deren, den 14-ten 8-bris 757. zu Alt-Schadow aus der Königl. Preußischen Schmeltz-Hütte abgenommen und nacher Lübben abgeschickten Kriegs-Gerätschaften.

zelében kellett portyáznia, hogy a porosz helyőrség figyelmét több irányban lekösse. Ujházy Potsdam felől, tehát nyugati irányból, Bosfort pedig a Frankfurtból Berlinbe vezető út mentén, tehát kelet felől közelítette meg a várost. Amikor Hadik támad, ez a két csapat szintén megrohanja a város nyugati és keleti külvárosait. Vagyis Hadik általános támadása több helyen, a város déli felének széles kerületén, egyszerre lesz érezhető. Az altábornagy jól tudta, hogy a berliniek nincsenek tisztában hadosztályának valódi erejével. Még mindig azt hitték, hogy ez a várható nagy császári seregnek csupán első osztaga. Hadiknak tehát vállalkozásának egész tartama alatt játszani kellett azt a szerepet, mintha ez a nagy hadtest a főváros megrohanására már a Spree körüli erdőkbe érkezett volna.

Buchholzban kiadott utolsó, részletes támadási tervezete olyan mintaszerű és mindenre gondoló útasítás, hogy érdemesnek tartom ennek az eddig teljesen ismeretlen okmánynak magyar fordításban való teljes közlését. A berlini vállalkozás megrendezésének olyan képe bontakozik ki ebből, amelyet ennek a hadműveletnek eddigi leírói nem használtak fel, tehát nem is méltathatták kellően Hadik céltudatos, kellően megfontolt intézkedéseit.

„Bosfort főstrázsamester úrnak: Főstrázsamester úr holnap, azaz 15-én. innen Schmekewitz és Köpenik felé megy és éjjeli táborhelyét úgy választja, hogy a Spreen (a visszavonulás biztosítására ott kellő erejű őrséget hagy), még éjjel átkelhessen és másnap (16-án) hajnalban a frankfurti országúton Friedrichsfeld felől úgy közeledik Berlin felé, hogy annak ezt a városrészét, lehetőleg már reggel 7—8 óra között fellármázhassa. Én holnap a gyalogsággal Königs-Wusterhausenig, a lovassággal Buckow környékéig megyek előre, ez a két csoport lehetőleg egyszerre érkezik Berlin, illetőleg annak Köln nevű külvárosa elé. Ujházy ezredes ezalatt nyugatról, a wittenbergi út felől, Steglitzen áthaladva igyekszik a várost fellármázni. Ujházy holnap (15-én) Mittenwalden—Schenckendorfen—Dalwitzon és Rangsdorf vidékén át lehetőleg Teltowig jut előre.

16-án mind a három csoportot kissé visszavonom, és ahol a környéken lehetséges, hadisarcot hajtok be. (Hadiknak ez az utasítása már a város megrohanása utánra vonatkozik.).

17-én Főstrázsamester úr megsarcolja Alt Landsberg—Reinikenhangen—Refeldt—Löwenberg területét és Tasdorfon át a Spreen átkelve, visszatér Köpenikbe. Ha Löwenbergnél nem tud a folyón átkelni, akkor Spreenhagenben töltse az éjjelt. Ezen a napon én Wusterhausentól elkanyarodva, fele úton Storkow előtt leszek.

18-án Fürstenwaldeba küldök egy horvátokból és lovasságból összeállított különítményt. Főstrázsamester úr ugyanakkor átkel a Spreen, az említett különítménnyel; megosztják maguk között Frankfurt környékét, és ha lehet, Frankfurtot is megsarcolják. Én aznap Storkowban maradok.

19-én mindakét csoport Mühlrose mellett átkel a csatornán és visszavonul Lübben felé. Aznap én is Lübbenbe érkezem és bevárom ezt a két csoportot.

A hadisarc behajtásánál a fődolog az erély és a gyorsaság, de ez rablás és gyújtogatás nélkül történjék. Ha egyikmásik község nem tudna azonnal fizetni, túszokat kell magukkal vinni. A befizetett hadisarcot zsákokban, hordókban, ládákban gondosan elcsomagolva, erős fogatokkal, külön erre rendelt, megbízható őrségek kísérjék hátra. A kiküldött kisebb osztagok óvatosan portyázzanak, ne távolodjanak el annyira, hogy bajba kerüljenek és éjjelre mindig térjenek vissza csapatukhoz. Különösen a postaútak forgalmát figyeljék.

Mindehhez azonban szükséges, hogy a legénység jó hangulatban legyen, enni inni bőven kapjon. De nagyon ügyeljenek arra, hogy senki részegség miatt szolgálatképtelenné ne váljék. Hogy ne jusson senkinek se eszébe pénzt rabolni, vagy önkényesen harácsolni, minden ember kapjon, ételen és italon kívül még naponta 6 krajcárt, a tiszt urak pedig arányosan meghatározandó külön javadalmazást.

A felprédálás alóli váltságot (Brandsteuer) illetően elrendelem, hogy a beszedett pénzekkel mindenki becsületesen és lelkiismeretesen elszámoljon és azokat rendben beszolgáltassa. Maga igazolására, és azért, hogy a lakosság szívesebben fizessen, mindenki nyugtát adjon a befolyt összegről és adasson magának ellen-nyugtát is.

Ha valahol, katonai szolgálatra alkalmas lovakat (remondákat) találnak, a legfelsőbb szolgálat céljára vigyék magukkal.

Úgy hallatszik, hogy a Neu-Zellei apátságban, Mühlrose közelében, a gubeni kerületben, 200 fegyveres vadász és ugyanannyi kiképzetlen huszár tartózkodik. Ezért igyekezni kell minél előbb biztosítani a csatornán való átkelést Neuhausen, vagy Mühlrose mellett.

Ha azonban a Spreen sem Köpeniknél, sem másutt nem lehet átkelni, akkor Főstrázsamester úr 16-án reggel a folyó mentén vonuljon szintén a kölni városrész felé, és azt riassza fel. További parancsait ebben az esetben, ha odaérkezem, tőlem kapja. A hadisarc behajtására jogosító igazolványt és a szükséges kiáltványokat Főstrázsamester úr

szintén tőlem kapja. Minden futárt, postaküldeményt fel kell tartóztatni és haladéktalanul hozzám küldeni.

Egyébként útalok eddig kiadott utasításaimra és teljesen megbízom a különböző feladatok elvégzésére rendelt tiszt urak becsületességében, tapasztalatában és igyekezetében.

Ujházy ezredes úrnak: Berlinnek, vagy a kölni városrésznek 16-án történő fellármázása után, csapatát kissé visszavonja a potsdami, vagy saarmundi úton, azután visszavonul a Saar mentén Gross-Beeren—Blankensee—Trebin és Speerenberg községeken keresztül és ezek területén lehetőleg bőséges hadisarcot hajt be. Egyúttal vonja be a Treuenbritzennél őrködő gr. Gvadányi kapitányt. További útvonalát úgy válassza, hogy Baruthon keresztül 19-én Luckauba érkezhessék és hogy jelentését futárral hozzám küldhesse Lübbenbe.

Berlin 16-án történő megrohanása után, a csapatok csak annyira húzódnak vissza, hogy az ellenség szeme elől eltűnjenek, és az meg ne állapíthassa számbeli erejüket. Éjjel fokozott éberséggel őrködjenek és minél szélesebb körben, minél több helyen gyújtsanak tábortüzeket. A városnak azt kell hinnie, hogy igen nagy ellenséges sereg táborozik falai előtt. Embereink közül senkit sem szabad a városba engedni. Hozzánk érkező szökevények fegyvereit elszedjük, szekereken magunkkal visszük. Fegyveres polgári személyeket, továbbá a nemzetőrség számára helyenként gyülekező újoncokat, mint hadifoglyokat kell elszállítani. Ha esetleg találkoznak a város falain kívül előkelő, vagy gazdag berlini egyénekkel, azokat mint túszokat magunkkal visszük."[21]

Ebből az útasításból is megállapíthatjuk Hadiknak azt az igyekezetét, hogy csapatának valódi erősségét az ellenség meg ne ismerje. Biztosan tudta, hogy Frigyes király nyugat felől közvetlenül még nem fenyegeti, de nem tudhatta pontosan azt, hogy Berlinben milyen létszámú és felkészültségű helyőrség ellenállására vagy ellentámadására kell számítania. Tudta azt is, hogy a királynő, a királyi család tagjai, az állami hivatalok, miniszterek, külföldi követségek a városban laknak. Jogosan hihette tehát, hogy a király azok védelmére megfelelő erejű katonaságot hagyott Berlinben. A megrohanást ezért úgy kellett megrendeznie, hogy a várost megfélemlítse, több erőt mutasson, mint amennyije van. Ha pedig a meglepetésszerű rajtaütés sikerül, akkor gyorsan kell a város alól távoznia, mielőtt a berlini helyőrség magához tér és mielőtt Frigyes, illetve Móric herceg seregének

[21] Hadik Levt. 1757—X—131. és 131/a.

leggyorsabban Berlin felé sietŏ elővédje, — Seydlitz tábornok oda érkezhetik. Az Ujházynak és Bosfortnak adott utasításból megállapíthatjuk, hogy Hadik ebben a tekintetben is előrelátóan és ügyesen intézkedett. Visszavonulására nem felvonulási útját választotta, hanem attól keleti irányban letérve, Frankfurt felé készült, hogy így egérútat nyerjen és üldözőitől minden nap távolabb jusson. Október 15-én Buchholzból továbbindult, és délután Königs-Wusterhausen mellett szállt táborba. Valószínűleg az itteni királyi palotából, ahol — Frigyes szigorú apjának vasvesszeje alatt élte ifjúkorának keserves napjait — hozta magával emlékül Frigyesnek egy pár gyermekcsizmáját, mely még ma is a Hadik-család birtokában van. (Hadik — Barkóczy Endre gróf szíves közlése.) Itt este kiadta utolsó rendelkezéseit a város megrohanására, azután 16-án, még a hajnali szürkület derengése előtt, elindult Berlin felé. Wusterhausen és Berlin között akkor kopár, könnyen áttekinthető lapály terült el. Hadik nem ezen a legrövidebb úton vezette seregét, hanem lekanyarodott a Spree folyását kísérő erdőbe, és a folyó balpartján Schmökwitzen és az akkor Bergheide, — ma Kölnische Heide — bozótos, erdős ligetein keresztül közeledett a városhoz. A reggeli órákban elérte a Königswald nevű erdőnek azt a szegélyét, amely már közvetlenül a város déli oldalán, az ú. n. sziléziai kapuval szemben feküdt. Ujházy ezredes Potsdam felől közeledve, ugyanakkor a berlini akadémia erdeje, — később a Botanischer Garten elnevezésen ismert erdő — széléig jutott. Bosfort főstrázsamester különítményének helyzetéről nincsenek adataim. Úgy látszik, nem tudott a Spree folyón átjutni és csatlakozott Hadikhoz.

Hadik beszámolója szerint a déli órákban, egy egykorú berlini hírlap szerint[22] pontosan délelőtt 11 órakor, küldte el trombitását Berlinbe azzal a híres levelével, amelyben a várost megadásra szólítja fel. Hogy e lépésének nagyobb nyomatékot adjon, csapatát az erdőszélen úgy foglalkoztatta, hogy a berlinieknek alkalmuk volt gyalogságot, lovasságot, ágyúkat látni és az erdőkben nyüzsgő katonaságnak már eddig is látható tömegétől azt következtethették, hogy a porosz király fővárosát valóban hatalmas ellenséges sereg akarja megrohanni.

A berliniek ezekben az órákban, sőt egész nap hasztalanúl vártak segítséget. A város magára volt hagyatva, gyenge, ellenállásra vagy szívós védekezésre képtelen helyőrségével. Arról szó sem lehetett, hogy a várost fegyverrel védjék mindaddig, amíg az Anhalti hercegnek Torgau felől közeledő serege a város alá érkezik. Móric herceg 16-án Jes-

[22] Közli a Wienerisches Diarium 1757. évf. 88. szám.

senből Jütebogkig jutott csupán, tehát Hadik támadásának napján még majdnem 60 km-re, kétnapi járóföldre volt a várostól. Frigyes király 16-án még Lipcsében, fívére, Henrik porosz herceg Naumburgban, Ferdinand Braunschweigi herceg pedig még mindig Magdeburg környékén táborozott. Valamennyien tehát olyan elérhetetlen távolságban, hogy segítségükre számítani nem lehetett. E napon Berlinbe leghamarább csak Seydlitz tábornok érkezhetett. Őt, mint tudjuk, Móric herceg 14-én Torgauból Berlin felé hajszolta, tehát 16-án reggel már valahol Trebin tájékán lehetett, 2 zászlóaljból és 15 lovas századból álló különítményével.[23] Ez a kis haderő, Hadik sokkal népesebb seregének nem volt veszélyes és Seydlitznek, mielőtt Berlint eléri, Ujházy ezredessel kellett találkoznia. Ez meg is történt, de már csak 17-én, vagyis a berlini megrohanás utáni napon, amikor Hadik erről a térszínről már elvonult.

Berlin katonai kormányzójának, Rochow altábornagynak, egész hadereje abból a néhány hadtápzászlóaljból állott, amelyek ezen a napon a város falai közt voltak. Berlin helyőrsége akkor mindössze 6 zászlóaljból, egy újonckiképző osztagból és 12 ágyúból állott. A 6 zászlóalj századai három különböző ezredhez tartoztak. A Loen-gyalogezred — szász, anhalti és kurmarki legénység — vegyesen 1390 fő. A Lange helyőrségi (azaz másodrendű, gyenge harcértékű) ezred két zászlóalja, a IV-ik Tesmar, és a VI-ik Sydow zászlóalj, mindegyikben 5 század, nemzetőr legénységgel (Landmilitz) kiegészítve, 1398 fő. A Lüderitz, berlini helyőrségi-ezred 7 százada 1536 fő. Az újonckiképző osztag, 1197 fő. Az egész helyőrség létszáma tehát 5521 fő, a betegek, elvezényeltek levonása után maradt mindössze 5000 fő. A 12 ágyúból csak 2 volt a csapatnál, összesen 8 tűzérrel. A többi ágyú, bár használható állapotban, még a Zeughausban volt (az akkori tűzérszertárban, ma a német hadsereg központi hadimúzeuma), ezek Hadik támadásának kivédésében nem vettek részt.[24]

Lovasság nem volt a városban. Rochow altábornagy tehát nem tudott lovasjárőröket a Berlin felé közeledő ellenség elé küldeni, pedig a veszedelem közeledésének híre, a környező falvak lakóinak megriadt üzenetei révén, már 15-én futótűzként terjedt el a városban. Rochow akart ugyan egy lovasosztagot a városi sörgyárak lovainak igénybevételével felállítni, de kísérlete nem sikerült.[25] Amikor azonban 16-án reggel Hadik első csapatai az erdő szélén feltűntek, előre-

[23] Német vk. m. V. 180. o.
[24] Német vk. m. V. 262. o.
[25] U. o. és 175.

küldte Zitzewitz alezredes vezetésével a Loen-ezred egyik zászlóalját, 500 embert, az ellenség feltartóztatására. Zitzewitz azonban, alig hogy elhagyta a város falait, már a szilézíai és kottbusi kapuk előtt találkozott Hadik odamerészkedő huszárportyázóival. Ezek, parancs szerint, nem bocsátkoztak ütközetbe, hanem, miután körülrajzották a városból kijött zászlóaljat és annak erejét megállapították, e jelentéssel visszavágtattak az erdőbe. Zitzewitz alezredes is visszasietett a városba és megkettőztette a kapuk őrségeit. Berlinben pedig ezután még inkább abban a hitben éltek, hogy Marschall táborszernagy, 15.000 emberrel érkezett a főváros alá.

III.

Berlin városa sík, homokos területen feküdt és abban az időben csupán a külvárosokat körülvevő, kb. 14 láb magas, egyszerű kőfallal (Ringmauer) volt megerősítve. A városnak déli kerülete, amely ellen Hadik támadását végrehajtotta, az ú. n. Sziléziai és Kottbusi kapuk mögött terült el és köpeniki, vagy kölni külvárosnak hívták. Mögöttük volt a Louisa-külváros. A Sziléziai-kapu mellett folyt a Spree, azon keresztül egy híd, az „Am Oberbaum", vezetett a Stralau külvárost védő Stralaui-kapuhoz. A külvárosok előtt, tehát a falon kívül, elszórva állt néhány ház, kert és egy városi major. A Kottbusi- és Sziléziai-kapuk közti védőfallal majdnem párhuzamosan, attól 500, helyenként 1000 lépés távolságra folyt a Floss-Graben nevű csatorna a Spree folyóba. (3. melléklet).

Október 16-án, egy szép őszi vasárnap délelőtt, Berlin lakói felzaklatott kedéllyel tárgyalták az utcákon és tereken a várost fenyegető ellenséges megrohanásról érkező kósza híreket. A szokásos vasárnapi istentiszteleteken még mindenki részt vett, de azután már sötét, nyomasztó felhőként nehezedett rájuk a várható ellenséges megszállás rémes képe, amely ellen — ezt mindenki jól tudhatta — védekezni nem volt módjukban. A várva-várt Anhalti herceg csapatainak még nyoma sincs, de „Hannibal ante portas" itt nyüzsög a város kapui előtti erdőben a magyar királynőnek, a hír szárnyán félelmetes tömegű sereggé nőtt hadinépe. Azt is tudták, hogy a levéltárakat, pénztárakat már 15-én elszállították a városból és hogy a királyi család és miniszterei is csomagolnak és talán már ezekben a percekben elhagyják Berlint. A városi tanács sürgős tanácskozásra gyűlt össze a városházán, amikor ez a hír odaérkezett. A tanácskozást félbeszakították, a város főpolgármestere (Stadtprä-

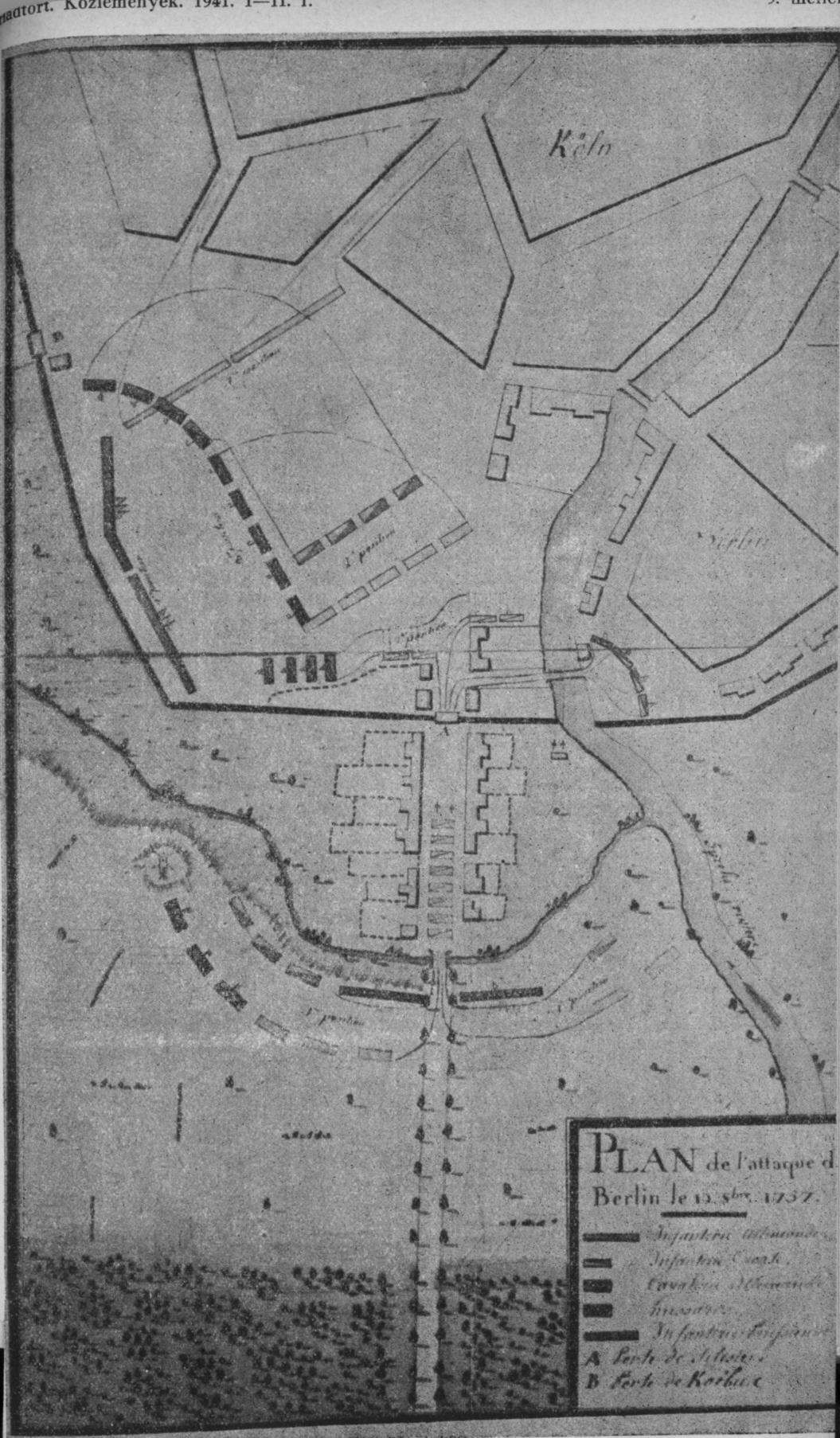
Köln
PLAN de l'attaque d
Berlin le 13.sbre 1757.
A Porte de Schoneb
B Porte de Koth

sident) 4 polgármesterrel és 2 városi tanácsossal Henrik porosz herceg palotájába sietett, mert megtudta, hogy a királyi udvar és a miniszterek távozásuk előtt ott gyülekeznek. Valóban ott találták a királynét, a minisztereket és Rochow altábornagyot. Alig hogy odaértek és a tanácskozást megkezdték, érkezett a palotába Krummenau ezredes, a város rendőrfőnöke, kezében azzal a levéllel, amelyet Hadik altábornagy a déli órákban egy hadikövet-trombitással a városházára küldött.[26]

A levél így hangzott:

„Es wird im Nahmen Ihrer Kayserl. Königlichen Majestät meiner Allergnädigsten Frauen der königl. Preussischen Haubt und Residenz-Stadt Berlin hiermit ein Brand-Steuer von

DREYMAL HUNDERT TAUSEND REICHSTALER,
sage 300.000 Rthr.

auferleget, und hat der aldasige Magistrat von Zeit des Empfang dieses, vor Verfliessung einer Stundt vier Deputierte von ihren mitgliedern zu mir herauszuschicken, umb wegen der abführung obgedachter Summa das weithere von mir zu entnehmen: wo in wiedrigen nach umlauf einer Stundt die äusserste zwangsmittel, worzu die waffen durch den Krieg und billiche Repressalien berechtiget werden, feuer und Schwert ergriffen undt die Canonade anzufangen nicht saumen werde. Wornach sich also derselbe zu achten und vor Unglück und Schaden zü hüten wissen wirdt.

Geben vor Berlin den 16.-ten 8.-bris 1757.

Dero Röm. Kays. auch in Hungarn und Böheim königl. Mayst. bestellter General-Feldt-Marschall-Lieute-

[26] Német vk. m. 176. o. Többi forrásaink csekély eltéréssel szintén így adják elő a berlini tanácskozás részleteit. Sárói Szabó L. id. értekezésében elmond néhány olyan érdekes részletet is, amelyeknek forrását azonban nem nevezi meg, így tehát azok hitelességét nem tudtam ellenőrizni. Sőt, nyilvánvaló tévedés az a megállapítása, hogy a király két fiát már 15-én elküldte Berlinből, holott tudjuk, hogy II. Frigyesnek nem voltak gyermekei. Lehetséges, hogy egy-két adata és még néhány értekezésemből hiányzó megállapítás, a német vezérkar említett forráskiadványában található. Ezt a könyvet azonban Budapesten nem tudtam megkapni, a berlini és bécsi könyvtárakból és levéltárakból a német birodalom mult évi háborújának idején nem lehetett adatokat beszerezni. A bécsi volt Kriegsarchivból származó adataimat még 1939. őszén ott folytatott kutatásaimnak, a berlinieket pedig magyar Hadilevéltárunk 1939-ig ott működő megbízottjának, Győri Farkas Béla ezredes, igen tisztelt barátom szívességének köszönhetem. Fülek H. említett munkája szerint Geiszt huszárszázados volt Hadik hadikövete — id. m. 16. o. — Ez a név más forrásokban sehol sem fordul elő, Hadik sem említi beszámolójában.

nant und Obrister über ein Regiment Hussaren undt Commandierender Grall. deren in die Marck Brandenburg eingeruckten kais. Königl. Trouppen.

ANDR. v. HADIK mp.
(Viaszpecsét, Hadik családi címerével)

Külső címe: An dem Löbl. Stadt-Magistrat der Königl. Preuss. residenz-Stadt BERLIN.[27]

Meg kell itt jegyeznem, hogy S. Szabó id. munkájának egyik jegyzete, a 338. oldalon azt mondja, hogy az eredeti levél Berlin város levéltárában van. Ezt megállapítani a háborús viszonyok miatt nem volt módomban. Ha valóban van ott egy eredeti levél, akkor az valószínűleg egy azonos szövegű másodpéldány. Hadik talán elővigyázatból két különböző úton, két példányt küldött a városba, mert kétségtelen, hogy a Hadik-levéltárban nálunk levő példány Hadik sajátkező aláírásával és pecsétjével ellátott eredeti okmány.

A királyné, a ministerek, — élükön Finckenstein ministerelnökkel, Frigyes király bizalmas hívével — és a városi tanács képviselői bizonyára nagy megdöbbenéssel hallgatták Hadik kemény, erélyes szavait és az akkori időkben is szokatlanul nagy hadisarcot kirovó követelését. Szorongatott helyzetükben valamennyien Rochow altábornagytól vártak segítséget. Ő tudhatta csak, vajjon lehetséges-e a várost a benne lévő helyőrséggel addig védeni, amíg a felmentő porosz sereg odaérkezik? Rochow, mint megfontolt, tapasztalt katona, csak azt mondhatta, hogy a helyőrség zászlóaljait erre a feladatra nem tartja alkalmasaknak. Ezek csak másodrendű csapatok. A Lüderitz ezred (mint azt a berlini események lezajlása után a királyhoz küldött igazoló jelentésében mondja)[28] ... „sind solche alte abgelebte Leute, mit Officiers, so fast nicht gehen können, die meisten sind total invalide, dass nicht über 6 dabey, sind, so zu gebrauchen." A többi zászlóalja harcértéke sem különb. A hadnagyok átlagos életkora 50 év körül van, de van közöttük 77 éves is. Ilyen védőrséggel egy, csak közönséges, alacsony falakkal körülvett, igen nagy kiterjedésű várost védeni lehetetlen. Nincs más mentség, mint húzni-halasztani az időt, elódázni a kirótt hadisarc lefizetését abban a reményben, hogy Móric

[27] Eredeti okmány Hadik Levéltárában 1757—X—133.
[28] Német vk. m. V. k. 175.

Anhalti herceg seregének elővédje talán csak mégis megérkezik azalatt és feltarthatja a magyar tábornok csapatait, mielőtt azok betörnek a városba. A városi tanácsosokat vezető Kircheisen főpolgármseternek azt a tanácsot adta, hogy várjon egy óráig, azután válaszoljon Hadiknak, tudassa vele, hogy amíg Berlin városában katonai kormányzó tartózkodik, az érdemleges válasz megadására nem a városi tanács, hanem kizárólag ez a tábornok van hívatva. Hadik levelét tehát hozzájuttatták. Ezzel talán időt nyerhetnek. A városi urak elfogadták ezt a javaslatot és a Rochow altábornagytól kapott utasítás szerint megfogalmazott levelet Hadik trombitásával elküldték annak főhadiszállására.

A tanács válasza udvarias kerteléssel, de kissé szinte humorosan hangzó kifogással utasítja, illetve hárítja el magától Hadik követelésének kínos következményeit. Azt mondja, hogy a magistratus nincs meggyőződve a sarcoló irat hitelességéről, Hadik tábornok családi címeres pecsétjét nem ismeri, tehát nincs abban a helyzetben, hogy választ adjon, annál kevésbé, mert a város katonai kormányzó parancsa alatt áll. Közölte tehát Hadik állítólagos parancsát vele és azt a választ kapta: ..... „dass, wenn der General einer feindlichen Armée so nahe an der Stadt wäre, derselbe (der Gouverneur) Nachricht haben würde, dass Übrigens ein Gouverneur mit einer hinlänglichen Garnison in der Residentz commandierte, mithin alles, was die Stadt angienge, an denselben gelangen müsse, allenfalls aber Magistratus dieses in Rückantwort zu melden habe. So geschiehet solches hiedurch, krafft der hiezu erhaltenen ordre in submissesten respect.

Berlin, den 16. Octobris 1757.

Präsident, Burger-Meister und
Rath hiesiger Residentzien:
Kircheisen mp. Reichelm mp.
Riediger mp. Diterich mp."[29]

Hadik azonban nem sokat teketóriázott. Egy óra elmult, válasz nem érkezett. Hadosztályát most már előrevonta az erdőből és az erdő szegélye és a Flossgraban között, az akkor Ricksdorfer-Damm-nak nevezett széles úton, támadásra felvonultatta. A trombitás végre egy fél órai késéssel megérkezett. Hadik elolvasta a tanács kitérő válaszát és átlátott a szitán. Ujházy ezredes portyázóitól tájékozva volt Móric herceg csoportjának és Seydlitz tábornok elővédjének Berlin felé való közeledéséről. Esze ágában sem volt a városi tanáccsal, vagy a katonai kormányzóval hosszú, időt fe-

[29] Hadik Levt. 1757—X—134.

csérelő tárgyalásokba bocsátkozni és ezalatt közelebb engedni magához a felmentésre siető porosz ezredeket. A válaszlevél hátlapjára ráírta: „Leichtsinnige Antwort des Berliner Magistrats auf meine, durch den Trompeter schriftlich angetrohte Anforderung,[39] azután elindította csapatait Berlin megrohanására, a következő csoportosításban.

Elővéd: egyúttal első támadó oszlop, Báró Ried József ezredes, a gradiskai és sluini horvát gyalogság soraiból önként jelentkező 150 ember. Őket követte 2 ágyú, azután a horvát gyalogság többi osztaga.

Főcsapat: Sulkowsky herceg ezredes: 1 német gyalogos zászlóalj, a Gyulai-hajdúezred egy zászlóalja, 2 6-fontos ágyú, utána Babocsay és báró Mitrowsky tábornokok az összes huszárezredekkel.

Tartalék: Gróf Gourcy ezredes a német lovassággal.

Az elővéd azonnal megszállta a Flossgraben és a városfal között levő házakat, kerteket. Ried ezredes egyúttal a két horvát gránátos századot és a két ágyút a városfalnak ahhoz a pontjához küldte előre, ahol a Spree, széles átereszen keresztül folyt a városba, az „Am Oberbaum" nevű kőhíd pillérjei közt. A főcsapatot Hadik a Sziléziai-kapu felé vezette, a tartalékot pedig kissé hátrább, a Köpenikből Berlinbe vezető út bal oldalán, egy tisztáson állította fel. Ennek a csapatnak azt a parancsot adta, hogy a rohamban ne vegyen részt, de legyen készen arra az esetre, ha a támadás nem sikerülne, és a porosz helyőrség csapatainkat a kaputól visszaszorítva, Köpenik felé nyomná. Ekkor támadja oldalba a poroszokat.

Hadik ezredeinek előnyomulására a berlini helyőrség zászlóaljai a veszélyeztetett külvárosokba siettek. Kisebb osztagok megszállották a Spree említett hídját, a Sziléziai- és a Kottbusi-kapukat. A harcot Hadik ágyúi kezdték, számításom szerint déli 12 óra tájban. A Spree hídja felé küldött elővéd ágyúinak Hadik azt a parancsot adta, hogy szakítsák el minél gyorsabban a felvonóhíd tartóláncait és a pillérek széles ívei alatt átlőve, tüzeljenek a hidat őrző ellenséges osztagra. A tűzérség támogatására a két horvát gránátos század előrerohant a fal tövéig és puskatűzzel — szintén a híd széles ívei alatt keresztüllőve — támadta a híd mögött látható csapatot. A főcsapat két nehéz ágyúját a Sziléziai-kaputól alig pár száz méternyire felvonultatta és

[30] Hadik Levt. u. o.

nehéz bombákkal törette a kaput. Az elővéd ágyúinak sikerült a felvonóhíd láncát már a harmadik lövéssel szétszakítani. A pontos célzás — Hadik beszámoló jelentése szerint — az „öreg Thum György tűzmester" érdeme. A híd lezuhant, a nehéz ágyúk pedig néhány jól célzott lövéssel betörték a Sziléziai-kapu megvasalt tölgyfaszárnyait. A hídra a gránátos századok rohantak feltűzött szuronnyal és rövid harcban leküzdötték az ellenálló hídőrséget. Ez a porosz osztag 14 halott hátrahagyásával, rendetlen futásban menekült a külváros házai közé. A forgáccsá lőtt Sziléziai-kapun, a horvátok gyors puskatüzelése után, elsőnek maga Hadik vágtatott át, a horvátok, a Baranyay- és Hadik-huszárezred élén. Közvetlenül utánuk száguldott még 400 német lovas. A porosz kapuőrség ilyen fergeteges támadásnak nem tudott ellenállni; a házak között keresett menedéket.

Hadik altábornagy ezzel a gyors rajtaütéssel megoldotta feladatának első részét. Csapatai két helyen áttörték a város egyedüli védővonalát és a falak mögé kerülve, behatoltak a város utcáiba. Kevéssé fegyelmezett támadócsapat bizonyára diadalittasan továbbrohant volna, de Hadik nem adta ki a vezetés gyeplőjét kezéből. A fal és a külváros első házsorai között elterülő legelőn megállította előretörő csapatait; a harc közben szétszórt soraikat gyorsan rendezte, azután felkészült, most már a falon belül balrakanyarodva, a Kottbusi-kapu elfoglalására. A főcsapat egy részét és a tartalék csapatot egyelőre még felvonulási helyén, a falakon kívül hagyta, az elfoglalt hídat pedig egy gránátos század és 200 horvát gyalogos őrizetére bízta. A Sziléziai-kaput és a Spree hídját védő csapat, a Lange-ezred két zászlóalja, Hadik közeledtére a Sziléziai-kapu mögötti legelőn sorakozott. Volt közöttük sok szász nemzetiségű katona is. Ezek osztrák szolgálatból ez év nyarán szöktek át a poroszokhoz. Amikor Hadik csapatai a kapukon átrohantak, közülük több, mint 200 ember otthagyta századát és csatlakozott Hadik ezredeihez.

A betörés első mozzanata után, Hadik rendbeszedte csapatát. Vele szemben, a legelő tulsó szélén, a Lange-ezred említett két zászlóalja gyülekezett. Parancsnokuk, Hadik csoportosításából rögtön észrevette, hogy a tábornok támadásának következő célja a Kottbusi-kapunál felállított, mintegy 300 főnyi porosz zászlóalj leküzdése lesz. Gyors elhatározással jobbra kanyarodva igyekezett zászlóaljait olyan helyre vezetni, hogy jobb szárnyával a falra támaszkodva, derékszögben felállva, zárja el Hadik útját a Kottbusi-kapu felé. De Hadik is éberen figyelte ellenségének minden mozdulatát. Amikor látta, hogy a poroszok a fal felé

húzódnak, nyugodtan hagyta őket felvonulni, azután gyorsan intézkedett. „... da ich sie auf der Distanz gesehen, wo ich sie haben wollte, so liesse ich dieselbe durch die Husaren... anfallen." A kb. 7—800 méter hosszú és 500 méter széles legelő lovasrohamra alkalmas volt. A két huszárezred, élükön Komáromy József és báró Orczy Lőrinc ezredesekkel, kivont karddal, vágtatva rohant a porosz vonal balszárnyára, báró Ried ezredes pedig horvátjaival a fal mentén előrehatolva, jobbszárnyukra rontott. A poroszok ebből a harapófogóból nem tudtak kiszabadulni. Egy ideig vitézül állták a sarat, és heves puskatüzet zúdítottak támadóikra, de két oldalról a falhoz szorítva, kénytelenek voltak a harcot beszűntetni. A két zászlóalj teljesen elpusztult. Ezt, mind a német vezérkari munkában közölt részletes leírás, mind Hadik jelentése, egybehangzóan állapítja meg." ... nicht ein einziger entronnen, alles todt geschossen, niedergehauen, oder gefangen, und anbei 6 Fahnen erobert wurden..." jelentette büszkén Hadik beszámolójában. Ebben az üldöklő közelharcban halt hősi halált Mária Terézia egyik vitéz, kitűnő magyar huszárvezetője, Babocsay Farkas tábornok. Német források szerint a roham előtt megadásra szólította fel a vele szemben harcrafejlődött Tesmar-zászlóaljat. A zászlóalj sortűzzel felelt. Babocsay lezuhant lováról és még az nap este Berlinben meghalt.

A jólsikerült általános támadás után már nem is került sor a Kottbusi-kapu őrségének megtámadására. Amikor ez a csapat a Lange-ezred pusztulását és a falak mögé már behatolt népes ellenséget látta, kereket oldott és a város felé futott. Hadik huszárjai utánuk eredtek és azokat, akiknek már nem volt idejük a házakba menekülni, lekaszabolták.

A harc körülbelül déli 1 és 2 óra között végetért. Hadik altábornagynak most választania kellett. Vállkozzék-e arra, hogy egy ismeretlen főváros ellenséges házai közé lovagolva, ezredeit a városrészek utcáiban maguk szakállára engedje-e verekedni és, (amit azután nehéz lesz megakadályozni) korlátlanul zsákmányolni, vagy pedig megelégedjék az elért sikerrel, hadosztályát összevonja, a hadisarcot gyorsan behajtsa és azután a jól végzett munka után, rendben visszavonuljon. Igen bölcsen ezt választotta. Amikor látta, hogy a városból több csapat nem fogja már megtámadni és a lakosság a belváros felé nyíló kapukat eltorlaszolta (ez Krummenau ezredes rendelkezésére történt), csapatait visszavonta a külső városfal mögé és a köpeniki út melletti szabad mezőn szállt táborba.[31]

[31] A harc leírására egészen pontos forrásaink vannak, elsősorban Hadik már említett beszámolójelentése, melyet a Wienerisches Diarium

Az alig egy óráig tartó, de nagyon heves harc veszteségeit pontosan ismerjük. A Wienerisches Diarium 1757. évi 87. számának Eztrablatt jelzésű melléklete közli Hadik hadosztályának veszteségét. Mivel a Diarium, mint a bécsi udvar és az Udvari Haditanács félhivatalos lapja, a harcterekről érkező eredeti helyzetjelentéseket szószerint szokta kiadni, ezek az adatok feltétlenül magától Hadiktól származnak. Eszerint Babocsay tábornokon kívül elesett 9 ember, elpusztult 4 ló, megsebesült 28 ember és 3 ló. Névszerint megemlíti a harcjelentés Babocsay tábornok halálán kívül a sebesültek között Gräven Márton főstrázsamestert, a Baranyay-huszárok vitéz tisztjét, a halottak között Weingruber huszárőrmestert. A poroszok vesztesége 5 tiszt, köztük a Lange-ezred parancsnoka, Lange alezredes, egyik zászlóaljparancsnoka, Tesmar őrnagy és 93 katona. Megsebesült kb. 140 ember, Hadik fogságába jutott 13 tiszt és 427 katona. A poroszok e nagy vesztesége mutatja, hogy a Berlint védő csapatok, bár másodrendű, hadtápcsapatok voltak, mégis kiváló vitézséggel küzdöttek, keményen állták a harcot és dícséretreméltó módon védekeztek a rájuk zúduló túlerő ellen. A foglyokat Hadik, Berlinből való elvonulása után, erős kísérettel előreküldte Csehországba, hogy gyors visszamenetelében ne legyenek terhére.[32]

A város alatti táborban Hadik szigorú fegyelmet tartott, keményen megtiltotta a prédálást és fosztogatást. De még így is előfordult, hogy a katonák egy-két házat meglátogattak és élelmiszereket harácsoltak, sőt az egyik berlini jelentés szerint, a huszárok a városi majort is kifosztották.[33] A berlini egykorú források erőszakoskodásokról is tesznek említést. Ilyen egyéni kihágásokat még a legfegyelmezettebb

1757. év 87. száma is közöl, azután a német vezérkari munkában feldolgozott, ottani egykorú adatok, a berlini városi tanács levéltárának adatai, végül egy egykorú berlini hírlapi közlemény, amelyet a Wienerisches Diarium 1757. évf. 88. száma a „Kurz-gefaßte Nachrichten" rovatban egész tartalmával tett közzé. Valamennyi forrás — lényegtelen eltérésekkel — teljesen egybehangzó módon adja elő a küzdelem lefolyását. Csupán Hadik csapatainak fegyelmét illetőleg és a hadisarc behajtásának részleteiben találunk eltéréseket a berlini forrásokban, de ezeket a Hadik levéltárában levő eredeti iratokkal — Hadik előnyére — helyesbíteni tudjuk.

[32] Arneth 512. o. Marschall táborszernagy jelenti Bautzenből okt. 24. Lotharingiai Károlynak.

[33] A városi tanács jelentése Frigyes királyhoz okt. 17-én. Eredetije a Berlin-Dahlemi Preuß. Geheimes Staats-Archivban és a már említett berlini ujság közleménye, a Wien. Diariumban. A Berlin-Dahlemi porosz titkos állami levéltárban található eredeti okmányokról Győri Farkas Béla ezredes, igen tisztelt barátom készített számomra másolatokat. Az eredeti iratok a levéltár 1757. évi iratanyagának oktober, november és december havi iratkötegeiben találhatók. A következő jegyzeteimben ezeket az iratokat röviden: „Berlin-Dahlemi levéltár id. h." jelölöm meg.

csapatnál sem lehet megakadályozni. Hadik ezredei 6 nap óta jóformán éjjel-nappal állandó készültségben voltak és parancsnokaik tőlük igen nagy és megerőltető meneteket, portyázásokat kívántak, megérthetjük tehát, hogy élelemszerzés céljából egy-két házba berontottak. Azt, hogy Hadik katonáit azalatt, amíg Berlinben és a város előtt táboroztak, rendben, fegyelemben tartotta, nemcsak ő hangsúlyozza beszámolójában, hanem a német vezérkari munka sem állítja ellenkezőjét. Egy erőszakoskodásról tudunk csupán határozott adatokat. Két volt porosz katona, aki azelőtt Berlinben szolgált és azután szökött át Mária Terézia seregébe, felhasználta az alkalmat, hogy most mint ellenség jött Berlinbe; felkereste a 80 éves Stosch titkos tanácsost és az ártatlan öreg embert bosszúból megölte, mert őket egyszer lopásért feljelentette.[34]

A déli órákban, amikor Hadik támadásának lármája, a puska- és ágyútűz hangja a városban is már hallatszott és az utcák megteltek sebesült és menekülő katonákkal, a lakosság izgatottsága érthető módon nőttön-nőtt. A királyné kíséretével és a ministerekkel, a német vezérkari munka szerint még a támadás előtt, Hadik beszámolója szerint a támadás után, elhagyta a várost és annak északnyugati kapuján át, a kb. 10 kilométerrel távolabb fekvő Spandau várába menekült. A királynő, mint Hadik írja: „... mit Trähnen in den Augen..." szállt kocsiba. Rochow altábornagy is követte őket. Távozása előtt a helyőrség zászlóaljainak azt a parancsot adta, hogy vonuljanak ki a városból, szintén Spandau felé. A délután folyamán a Hadiktól szétvert zászlóaljak maradványai, a kapu- és hídőrségek is követték az elvonult helyőrséget, úgy, hogy délután 6 órakor már nem volt egy katonai osztag sem Berlinben. Rochow altábornagy távozása előtt a térparancsnokság egy őrnagyának azt a parancsot adta, hogy keresse fel Hadik altábornagyot és közölje vele a város katonai kiürítését. A lakosság annyira felháborodott Rochow magatartása miatt, hogy az altábornagy alig mert visszatérte után az utcán mutatkozni. Vizsgálatot is kért maga ellen. A király kezdetben szintén haragudott altábornagyára, de igazolását mégis elfogadta és meghagyta őt Berlin katonai kormányzói állásában.[35] Rochow ugyanis még a támadás előtt Finckenstein minister útján Frigyestől azt a bizalmas parancsot kapta, hogy mint katonai kormányzó, felelős a királyi család biztonságáért.[36] Emlékszünk, hogy Rochow milyen gyérszámú és csekély

[34] U. o.
[35] Német vk. munka V. 182.
[36] U. o. V. 178.

harcértékű zászlóaljjal őrizte Berlint. Megértjük tehát, hogy ekkor reménytelennek tartott minden védekezést reguláris, erősebb támadás ellen; ezért másik feladatát, a királyi család őrizetét tartotta előbbrevalónak. Ő is, mint Berlinben általában mindenki, ekkor még mindig azt hitte, hogy a merész támadócsoport csupán előcsapata annak az erős hadtestnek, amely Berlin elfoglalására a falak alá érkezett. Ha Rochow erős ellenállást fejt ki. kiteszi a fővárost nemcsak a pusztulásnak, hanem a teljes felprédálásnak. Királya és a város érdekeit szolgálta tehát, amikor belátva az ellenállás reménytelen voltát, a helyőrséget onnan kivonta, a várost nyílt várossá jelentette ki és annak további sorsát ellenfelének — az akkori hadiszokások szerint — lovagias elbírálására bízta. Ebben nem is csalatkozott. Hadik, Rochow tisztjét a hadiköveteknek kijáró udvariassággal fogadta, újabb támadást nem rendelt el a város ellen és mint hallottuk, szigorúan megtiltotta katonáinak a fosztogatást.

Berlin elfoglalása tehát Hadik feladatának katonai része, ezzel végetért. A térparancsnokság tisztjének jelentése után, a várost valóban nyílt városnak tekintette, bár szökött katonáktól hallotta, hogy annak falai között, illetve a királyi palotában még legalább 1200 fegyveres újonc rejtőzködik. Ezekkel azonban már nem törődött, és a nap hátralevő óráit kizárólag a hadisarc ügyének lebonyolítására szentelte.

Amikor a városi tanács elodázó levele után a támadást elrendelte, már előre tudta, hogy a hadisarc behajtása nem lesz könnyű dolog. De mint győztes, most még erélyesebben léphetett fel. Ezért a harc elűlése után báró Walterskirchen kapitányt egy újabb, második sarcoló levéllel küldte a városházára. Ebben tudatta a főpolgármesterrel: ... dass, da ich bereits von der diesseitigen Stadt Meister wäre, der Magistrat die Milde, welche Ihre Kaiserl. Königl. Majestät auch bewaffneter beizubehalten gewohnet seind, nicht missbrauchen, und von der über ihrem Haupt schwebenden äussersten Gefahr nunmehro, — da ich ihren Ungehorsam gezwungen, mit 500000 Reichsthaler Contribution und 100000, zur Befriedigung deren Truppen, welche nach allem Kriegs-gebrauch die Plünderung der Stadt frei gelassen werden sollte, — ablösen solle.[37]

Vagyis a 300.000 tallér hadisarcot a kétszeresére emelte.

Közben megérkezett Hadikhoz 2 városi kiküldött. Egyiküket azonnal visszaküldte a városba ugyanazzal az újabb

[37] Hadik beszám. jel. Wien. Diar. id. h.

sarcolási parancsával, amit Walterskirchen kapitány már a városba vitt.[38]

Ez a második sarcoló levél a városházán még nagyobb megdöbbenést keltett, mint az első, hiszen a város, porosz helyőrség híján, most már védtelenül ki volt szolgáltatva Hadik kénye-kedvének. Egy városi tanácsos (Syndicus) két megbízottal azonnal Hadikhoz rohant és kijelentette, hogy ilyen óriási összeget legjobb akarattal sem tudnak az egész városban összeszedni, kegyelemért könyörögnek. A városi tanács az egész várossal meghódol Hadiknak és készségesen igyekszik lefizetni legalább annyi hadisarcot a felprédálás megváltására,: „... so viel ihr gegenwärtiger misslicher Umstand zuliesse." (Hadik beszámolója.)

Hadik ebben az ügyben is gyorsan határozott. Belátta, hogy nem jó a húrt túlfeszíteni. Elhatározása nem volt könnyű. Mint győztes, nem fizettetheti ki magát aprópénzzel. Ha viszont mereven elzárkózik a tanács könyörgésétől, mégis kénytelen lenne a támadást folytatni, az egész várost megszállni és esetleg feldúlni. Ezt pedig nem akarta. A város megszállása bizonyára sikerül, de csapatai annyira szétszélednek, hogy nehéz lesz őket újból sorakoztatni, különösen, ha megengedi nekik a szabad zsákmányolást. Ha viszont sokáig alkudozik a városi tanáccsal és megvárja azt az órát, amíg az egész összeg, 600.000 tallér, a kezében lesz — ez napokig is elhúzódhatik — addig pedig Móric Anhalti herceg serege már a nyakába szakadhat. Sőt az is kiderül, hogy a berliniek félelme egy erős császári hadtest közeledése miatt teljesen alaptalan és hogy csakis az ő kis hadosztálya, semmiféle segítségre nem számítva, hajtotta végre Berlin megrohnását, ezt a kis harccsoportnak mindenképen vakmerő kalandot.

Színleg tehát meghallgatta a városi tanácsos kérését és belegyezett abba, hogy, sürgősen, azaz 8 órán belül, legalább 200.000 tallért fizessenek hadisarc gyanánt és a zsákmányolás megváltásaként 15.000 tallért a csapatok közt való szétosztásra. Hogy a huza-vona mielőbb véget érjen, a délutáni órákban nemcsak a tanács urai keresték fel többször Hadikot, hanem ő is küldött tiszteket a városházára, hogy az összeg összegyűjtésének mozzanatairól tájékozva legyen. Ried ezredest pedig megbízta a befolyó összegek rendezésével. A városi tanács mindenáron szeretett volna a fizetés kötelezettsége alól kibújni. Hadik egyik kapitányának egy összegben átadtak 50.000 tallért azzal az ígérettel, hogy

[38] A városi tanács id. jelentése Frigyeshez. Ez a levél az előbb idézettnél rövidebb szövegű, de ugyanolyan összegekről szól. Eredeti példánya a Berlin-Dahlemi levéltárban id. h.

majd küldenek még 50.000 tallért .De Ried ezredessel nem lehetett alkudozni. Az 50.000 tallért visszaküldte és azt üzente, hogy vagy lefizetnek 400.000 tallért, vagy megkezdődik a zsákmányolás. Igy azután végül 200.000 tallérban állapodtak meg.[39]

Hadik döntése után megindult a városban a hadisarc lázas összegyűjtése. A városi pénztárat — mint tudjuk — már előző napon elvitték. Néhány vagyonos polgár és kereskedő, továbbá egy-két bankár, mint Splittgerber, Wegely és Schütz, nagyobb összegeket adtak kölcsön a városnak: „auf den Kredit der Landschaft."[40] A városi tanács ezenkívül még mind Hadiknak, mind tisztjeinek megfelelő ajándékokat is ajánlott fel.

Az esti órákban megindultak Hadik táborába, a városban szerzett szekerek a zsákokba, hordókba, faládákba csomagolt ércpénzkészletekkel. Október 17-én, hajnali 2 óráig a hadisarcból összesen 185.000 tallér érkezett oda 28 lótól vontatott 9 szekéren.[41]

Az esti órákban, de különösen hajnal felé, Hadik talpa alatt már égett a föld. Kémeitől, futártisztjeitől és hírhozóitól pontosan tudta, hogy az Anhalti hercegnek, az övénél jóval nagyobb serege este már veszedelmesen közeledett Berlin felé és a király serege sincs nagyon távol. Helyesen ítélte meg a helyzetet. Beszámolójában mondja: „.... es bestunde nunmehro die endliche Hauptsache der Expedition darinnen, dass ich mich aus der Schlinge ziehen, und dem, mit einer so überlegenenen Macht auf mich eilenden Feind den Vorsprung abgewinnem sollte."

A hiányzó összeg készpénzben való lefizetését éjjel már nem erőszakolta tovább, hanem arról váltót adatott magának, amelyen a városi tanács kötelezte magát, hogy 75.000 tallért, e — Hadik nevére kiállított — váltó ellenében a császári hadipénztárba fog befizetni. Amikor ez az írás is a kezében volt, Hadik egy nyilatkozatot adott át a városi tanácsosnak. Ebben elismerte a hadisarc lefizetését és biztosította a várost, hogy megmenekült a felprédálás veszélyétől. Hogy derék és sok nélkülözésben részes csapatait megjutal-

[39] Városi tan. jel. Frigyeshez.

[40] Városi tan. id. jel. Frigyeshez, és Boden és Kolb ministerek jelentése Spandauból okt. 17-én Móric Anhalti herceghez. Berlin-Dahlemi levt. id. h.

[41] A hadisarc behajtásának részleteit lásd főként Hadik beszámolójában, az idézett berlini forrásokban, a városi tanács jelentéseiben és az azok nyomán készült munkákban. Lényegtelen eltérésekkel egyforma adatokat találunk mindenütt. Ahol eltérés mutatkozik, onnan van, hogy a hadisarc egy részét még aznap este beváltott váltókkal fizették. Ez az összeg tehát egyik forrásban a készpénz, másikban a váltók között szerepel.

mazza. a befolyt összegből 25.000 tallért osztott ki közöttük, megmagyarázva az ezredeknek, hogy ezt az összeget tekintsék a szabad prédálásért való kárpótlásnak.

Lotharingiai Károlyhoz október 18-án Storckowból küldött jelentéséből látjuk, hogy csapatai ezzel meg voltak elégedve. „Es hat demnach das Vertrauen zu meiner Versicherung so viel gewürcket, dass, unerachtet des Mangels, so die Truppen an Brod gelitten, und deren starken Fatiguen, so dieselbe bei forcirten Marchen, und zum Hintergang des Feindes genommenen Umwegen ausstehen müssen, kein Mann aus Reihen und Gliedern gewichen, und das äusserste auszustehen, alle voller Freuden und Mut sich anerbotten haben."[42]

Hajnalhasadtakor Hadik sorakoztatta seregét. A túszul visszatartott városi urakat hazabocsátotta, azután október 17-én reggel 3 órakor megkezdte visszavonulását Köpeniken keresztül kelet felé húzódva, azon az előre meghatározott útvonalon, amelynek fontosabb pontjait erős osztagokkal már felvonulásakor megszállatta.

IV.

Mielőtt követnők Hadikot hazafelé való útjában, be kell számolnunk még néhány érdekes mozzanatról, amelyek Berlinben való tartózkodása alatt, tehát október 16-án déltől, 17-én reggeli 5 óráig személyével összefüggnek. Épúgy, mint ahogy csapatainak nem engedte meg, hogy a városba menjenek, Hadik sem látogatta meg Berlin belvárosát. Minden ilyen vonatkozású, róla szóló mende-monda a mesék világába tartozik. Ő nem járt a városban, de annál sűrűbben keresték fel őt berlini lakósok különféle írásbeli kérelmekkel és kémjei fontos jelentésekkel.[43]

Egy Nesselrode grófné, született Virmont grófnő, kérte Hadikot, hogy vegye őt és a vele együtt, doktor Merkel sebésztanár házában lakó egyéneket pártfogásába, hiszen édesatyját Hadik jól ismerte és mind a grófnő, mind a professzor a birodalom alattvalói. Gotter, a berlini posta főigazgatója, szintén védelemért könyörgött igen alázatos hangú levelében. Hivatkozott a Hadikkal való régebbi szívélyes kapcsolatra, kérte, hogy hallgassa meg a hozzá küldött két titkos tanácsosnak, Selignek és Buchholznak, valamint titkárának, Bertramnak kérését és tegye lehetővé a postahivatalok zavartalan működését. A posta épületét különösen pártfogásába ajánlja, valamint azt a bérházat is, hol ő (Gotter)

[42] Közli a Wien. Diar. 1757. évf. 87. száma.
[43] Hadik Levéltár, 1757—X—135, 136, 137, 137/a, 138.

lakik és értéktárgyai vannak. Sőt, mivel lakása igen kényelmes, megtiszteltetésnek tekintené, ha Hadik berlini tartózkodása alatt odaszállna. A postaépületek őrzésére kirendelendő őrségek jutalmazására vonatkozólag a kiküldött tanácsosok tesznek javaslatot. A levél utóiratában francia nyelven végül közölte, hogy tokaji boraiból kóstolót küld Hadiknak: „... ha jónak találja, nagy örömet okozna Excellentiád nekem, ha rendelkezne a többi készletemmel." Sorra érkeztek a Berlinben levő külföldi követségek levelei is, amelyekben területenkívüliségükre hivatkozva, kérték Hadik pártfogását.

De valamennyi levél közt talán a legfontosabb volt az a franciául írt névtelen levél (bizonyára egy, a városban dolgozó kémje küldte), melyből Hadik megismerhette a városnak azokat az épületeit, amelyek katonai célokat szolgáltak; azokat a személyeket, akiknél fontos iratokat találhat, továbbá néhány előkelő és gazdag egyén nevét. A jegyzékben ezeket az adatokat olvashatjuk: A Lagerhaus, a hadsereg posztógyára a kadétok utcájában van. A fegyvertár a fő utcán, a királyi istállók mellett, a ruharaktár az arsenál közelében. A városi raktár a Nogal külvárosban, a liszt- és gabonaraktárak a Stralaui-kapu mellett és a királyi palota kapuja közelében. A pontonok raktára „sous les arbres" (talán az „Unter den Linden" utcát érti ezzel), a puskapormalmok a Spree partján, a parkkal szemben. El kell foglalni az ágyúgyárat és letartóztatni annak vezetőjét, egy hollandi egyént. A potsdami fegyvergyárat tanácsos lesz lerombolni és munkásait elszállítani. A potsdami térképtárat jó lesz teljesen kiüríteni és térképanyagát elvinni, mert abban Európa valamennyi erődítményének tervrajzát megtalálják. A királyi levéltárat és kincstárat a királyi palota egyik alagsorában találják. Az arsenálból vissza lehetne szerezni az összes, ott levő császári zászlókat. Tanácsos volna a király tulajdonában levő arany- és ezüstgyárakat szétrombolni és lefoglalni a Blije-gyárat, amely magántulajdon.

Jordánnál, az udvari postahivatal főnökénél, a hadikancelláriában és a posta irodájában igen sok fontos okmányt foglalhatnak le. A hadisarc előlegezésére a következő kereskedők jöhetnek tekintetbe: Splittgerber bankár (a cukor- és fegyvergyárak az ő kezében vannak), Wegly (posztógyáros), Girard és Michelet (selyemszövetgyártók), Lange gyáros, fivére, kereskedő, Schütz bankár, Schweiger, Wurstler, Witte kereskedő, a Hesse testvérek, stb. Gazdag és előkelő személyiségek: Podewils gróf és fivére, Finckenstein gróf, Kircheisen főpolgármester, Buchholtz, a kerület (Landschaft) pénztárosa, Jordan postaigazgató, Hertzberg úr stb.

A Stralaui-kapunál van egy nagy deszka- és szalma-

raktár. Ezeket, a csatornán levő hajókat és az összes faraktárakat fel kell gyújtani.

Ha Hadik, a helyőrség csapatainak leverése után megszállja az egész várost, ez a pontos jegyzék valóban kitűnő szolgálatot tett volna neki. Erre azonban, bölcs előrelátása és higgadt helyzetmegítélése folytán nem került sor.

Emlékszünk, hogy Hadik október 17-én reggel 5 órakor elhagyta csapataival Berlin környékét és elvonult Köpenik felé. (Útvonalát lásd a 2. sz. mellékleten.)

Móric Anhalti herceg ebben az órában Jütebogkból indult Berlin felé, Frigyes király pedig már Lipcsén túl, Eilenburgig jutva sürgette összes, elérhető seregcsoportjait, hogy Berlin védelmére siessenek. Azt persze ezen a napon reggel még egyikük sem tudta, hogy elkéstek, az ellenség már megsarcolta a királyi fővárost, sőt el is távozott onnan. Ha Móric herceg Jütebogkból nem Berlin felé halad tovább, hanem jobbra kanyarodva Frankfurt felé siet, akkor Beeskow tájékán feltétlenül eléri 18-án Hadikot és körülbelül 8000 főnyi seregével valószínűleg megverhette volna a kifáradt, alig 3000 főnyi hadosztályt. De erre nem is gondolt, mert a király határozott parancsa szerint, egy mérföldnyire Berlintől keletre kellett felvonulnia. Braunschweigi Ferdinand herceg Spandau felől közeledett Berlin felé. A király pedig gyors menetekben vonult ugyanoda, még mindig abban a hitben, hogy Marschall táborszernagy egész hadtestével fognak mind a hárman, valahol a város alatt találkozni. Alvezéreinek megparancsolta, mindent kövessenek el, hogy az ellenséges hadtestet feltartóztassák, ő majd a helyszínére siet, ha pontosan megállapítják Marschall hadtestének hollétét. Minden úgy történjék: „... damit keine Katze von denen Leuten davon kommen kann.[44] Móric herceg másnap 18-án érkezett Berlin alá. Itt tudta meg, hogy Marschall hadteste nincs a közelben, de Berlint Hadik altábornagy már megsarcolta. A király Berlin sorsáról csak 19-én értesült Annaburgban. Ezen a napon négy fontos hír futott be főhadiszállására. Finck ezredes Drezdából jelentette, hogy Marschall táborszernagy nem mozdult ki Bautzenből. Móric herceg jelentette, hogy Hadik már Berlinben járt. A Spandauba menekült ministerek, Finckenstein, Boden és Podewils, végül a Berlinben maradt városi tanács pedig részletesen tájékoztatták a királyt mindarról, ami október 16-án Berlinben történt.[45]

A köd, amely Hadik berlini merész vállalkozását eddig eltakarta, eloszlott. Most már semmi kétség nem fért ahhoz,

[44] Német vk. m. V. 183.
[45] Német vk. m. V. 183. Berlin-Dahlemi levt. id. h.

hogy egy magyar tábornok, csupán kis hadosztállyal rohanta meg Berlint, teljesen önálló hadművelet keretében és ezt olyan ügyesen és erélyesen vezette, hogy 6 napi meneteléséről az ellenség pontos híreket nem kaphatott. Gyorsaságával pedig elérte azt, hogy a főváros alól elvonulva, már 3 napi egérútat nyert, tehát a poroszok várható üldözése elől is elmenekülhet. Képzelhetjük, hogy Frigyes király ezeket a híreket milyen felháborodással fogadta. Elkeseredve írta ezen a napon fívérének, Henrik hercegnek, az üldözést elrendelő parancsában: „... il faut que ces gens soient a nous, morts ou vivants! ... Quel temps, quelle année! heureux, mon frére sont les morts!"[46] Torgauban pedig állítólag kijelentette, hogy addig kergeti azt a vakmerő tábornokot, aki fővárosát merte megsarcolni, amíg szemtől-szembe nem találkozik vele.[47]

De ez a vakmerő tábornok, amilyen ügyesen vonult Berlin felé, már akkor épolyan ügyesen kimenekült az üldözésére eredt porosz seregcsoportok karmai közül.

Október 17-én Hadik rendkívül nagy megerőltetést kívánt csapataitól. Okvetlenül ki akarta kerülni a porosz sereggel való találkozást; tehát nagy útat kellett megtennie. Reggel 5 órakor indult, Köpeniken, Wernsdorfon át vonult és már délután 3 órakor megérkezett Storkowba. 12 óra alatt 30 kilométernyi útat tett meg.[48] Gyalogsággal, ágyúkkal, szekerekkel. Több, mint egy heti fáradságos út és harc után, kiváló teljesítmény. Erre csak fegyelmezett és lelkes csapat képes, erélyes vezető kezében. Storkowban várta a hadosztályt az ott előre összegyűjtött két napi élelmiszerkészlet. Hadik itt már biztonságban érezhette magát. Nyugodtan pihent másnap, 18-án délutánig, és csak 5 órakor vonult tovább Beeskowig. Storkowból elindított egy erős különítményt Fürstenwalden keresztül Frankfurt felé, hogy ezt a vidéket is megsarcolja. Valószínűleg Bosfort főstrázsamester vezette ezt a csapatot, hiszen emlékszünk, hogy Hadik egyik alapvető intézkedésében őt bízta meg ezzel a feladattal. Ez a portyázás igen eredményes volt. A különítmény 19-én csatlakozott Lieberoseban újból Hadikhoz és 30.000 tallért hozott magával. Jutalmul Hadik Bosfort főstrázsamestert küldte 20-án a berlini sarcolásról szóló jelentésével és a zsákmányolt 6 porosz zászlóval a Lotharingiai herceg főhadiszállására.

19-én csak Lieberoseig mentek, másnap, 20-án pedig

[46] Német vk. m. V. 84.
[47] Thielen 30.
[48] Honstedt jelentése Storkowból. Berlin-Dahlemi levt. id. h.

Kottbusig. A hadosztály menetelését nem zavarta senki, mert Hadik gondosan ügyelt arra, hogy a közelben levő, porosz várőrséggel megszállott Peitz várát elkerülje. Kottbusban, ahol szintén bőséges készletek vártak reá, hosszabb pihenőt szeretett volna adni sokat zaklatott csapatainak, de azt a hírt hallotta, hogy Frigyes király Herzbergből Sonnenwalde, Dobrilugk és Liebenwerda felé is küldött már csapatokat, hogy útját elálljják. Délután tehát elhagyta Kottbust és 21-én este bevonult Spremberg városába. Itt végre, 22-én, egész nap pihenhettek, mert Kleefeld tábornok, akit — mint emlékszünk — a vállalkozás megindításakor Hadik Elsterwerdában hagyott baloldalának fedezésére, Hadikhoz közeledve, már 21-én Senftenbergbe ért, vagyis Hadik hadosztálya és a várható porosz csapatok között volt. Ebben a helyzetben tehát biztosította a főcsapat nyugalmát, Hadik október 23-án még tovább vonult Hoyerswerdáig. Itt már Marschall táborszernagy hadtestének közelébe érkezve, teljes biztonságban volt. Berlini vállalkozása ezzel az utolsó menetével végetért.

Az a csapat, amelyet Hadik október 15-án Ujházy ezredes parancsa alatt Luckauból Potsdam felé küldött, szintén derekas munkát végzett. Sűrű erdőkön és úttalan tájakon vonultak előre, mint azt Ujházy ezredének egyik híres kapitánya, gróf Gvadányi József, aki az élővédet vezette, írja.[49] 16-án este értek Berlin és Potsdam közé. Potsdam helyőrsége Linger őrnagy alatt, 400 emberből állott. Október 17-én reggel 9 órakor egy magyar huszárcsapat jelent meg a város kapuja előtt és a helyőrséget megadásra szólította fel. Linger őrnagy 24 órai gondolkodási időt kért. A huszárok parancsnoka azonban ekkor bizonyára megtudta, hogy Hadik Berlin alól már elvonult. Nem erőltette a dolgot tovább, hanem a külváros néhány utcáját megsarcolva, onnan elvonult.[50] Ujházy feladata ezek után természetesen az volt, hogy Hadikkal párhuzamosan dél felé vonulva, feltartóztassa az Anhalti hercegnek Hadik felé küldött osztagait. A poroszok közül Seydlitz tábornok jutott addig legmesszebbre; 17-én este már Berlinbe ért, de lovai annyira el voltak csigázva, hogy Hadik üldözését csak 19-én kezdhette meg. Október 20-án Mittenwalde mellett akadt össze Ujházy visszavonuló ezredével. Rövid harc után, amelyben Ujházy 20 embert vesztett, Seydlitznek állítólag sikerült a potsdami hadisarcot szállító kocsikat visszaszereznie. Erről hiteles adataink nincsnek. Ugyancsak felderítetlen annak az osztagnak sorsa, amelyet Ujházy, Hadik parancsára, álló meg-

[49] Gvadányi id. m. 158. o.
[50] Német vk. m. V. 179.

figyelő őrségként Treuenbrietzenben hagyott. Hadik egyik írása szerint ennek parancsnoka Gvadányi százados lett volna.[51] Ujházynak őt vissza kellett volna rendelnie. A treuenbrietzeni őrség nem tudott már idejekorán hazajönni. Veszélyes helyzetében, magárahagyatva, valószínűleg a poroszok fogságába jutott. Gvadányi azonban úgy látszik, már előbb visszatérhetett, mert feljegyzései szerint a november 22-én Boroszló alatt vívott csatában részt vett. Ujházy ezredével 22-én Senftenbergben csatlakozott Kleefeld báró dandárához és vele együtt vonult be Hadik főcsapatához.

Frigyes király és Móric herceg főhadiszállásán ezekben a napokban az a hír terjedt el, hogy Guben és Fürstenberg környékén egy újabb ellenséges csapat tűnt fel Esterházy tábornok vezetésével. Ennek a haderőnek állítólag az a célja, hogy észak felé vonulva Frankfurtot, Berlint megrohanja, azután a svédekkel egyesüljön. Móric herceg 21-én jelentette a királynak, hogy meg fogja hiúsítani Hadik és Esterházy csapatainak egyesülését, nehogy ezek ismét Berlint veszélyeztessék.[52]

Minderre azonban már nem került sor. Hadik a jólvégzett munka után nyugodtan pihentette kitűnő hadosztályát. Többé már nem fenyegette ellenséges megszállás sem Frankfurtot, sem Berlint. Amikor a király belátta, hogy Berlin megvédésére küldött seregcsoportjai Hadikot már nem érhetik el, 23-a után visszaindult nyugat felé. Október 26-án már ismét Lipcsében volt, hogy a kellemetlen berlini kitérés után minden figyelmét újból a nyugati hadszíntér felé fordíthassa. A királyi család és ministerei október 18-án visszatértek Berlinbe, de okultak Hadik merész megrohanásán és féltek a brandenburgi tartomány védetlenségétől; ezért egy hét múlva, az udvari és állami kincstárral együtt, átköltöztek Magdeburgba.

Hadik altábornagy egész életében lelkiismeretes ,pontos ember volt. Természetesen az utolsó garasig beszámolt a hadisarcról. A sikerült vállalkozás után Marschall táborszernagy Grossenhaynt jelölte ki szállásául. Ott ideje volt számadását megszerkeszteni és a pénzt a hadipénztárba befizetni. November 9-én küldte el részletes elszámolását Bécsbe az Udvari Haditanácshoz; ebből megtudjuk a következőket: A hadisarcot egy bizottság, melynek tagja Ried ezredes, Tscherne alezredes és báró Walterskirchen kapitány voltak, elvitte Bautzenbe és átadta Stettner főhadbiztosnak. A beszolgáltatott összeget Hadik így részletezi:

[51] Hadik Levt. 1757—X—131 a.
[52] Berlin-Dahlemi levt. id. h.

ezüstpénz	159.949	tallér 30 gr.
aranypénz	25.215	„ —
Fehér huszárkapitányt Zittauba küldte	3.343	„ 45 gr.-al.
Zsoldra és egyéb hivatalos költségekre, a nyugták tanúsága szerint, kifizetett	5.966	„ -t 18 és ¾ grt.
Stettner főhadbiztosnak személyesen átadta a berlini váltókat, ezek összege	75.000	„ —

Végeredményben tehát az egész (berlini, Frankfurt- és Potsdam-könyéki) hadisarc együttes összege: 269.474 tallér, 33 és ¾ garas.[53]

Ezen az összegen kívül azonban, mint hallottuk, még 25.000 tallért szétosztott csapatai között.

Ezzel azonban a hadisarc ügye nem ért véget, mert hátra volt még a váltók beváltása. A fenti jegyzékben szereplő 75.000 tallérról szóló váltókból a városi tanács, úgy látszik november elejéig becsületesen beváltott 62.500 tallér értékű váltót. A Hadik és a berlini tanács közt november eleje óta folytatott levélváltásban ugyanis már csak 12.500 talér visszaváltásáról van szó. Jellemző az akkori idők szellemére és a hadijogok tiszteletbentartására, hogy a berliniek ezt a váltóbeváltási kötelezettséget egészen komoly, szinte becsületbeli kötelességnek tekintették, bár jól tudták, hogy sem Hadik, sem más ellenséges csapat sem lesz belátható időn belül abban a helyzetben, hogy a várost újból megsarcolja, vagy a váltók beváltását erőszakkal érvényesíthesse.[54]

Kircheisen főpolgármester november 9-én francia nyelvű, nagyon udvarias levélben kérte Hadik altábornagy türelmét. Ne vegye rossz néven, hogy a tanács eddig nem tudta elintézni a 12.500 tallérról kiállított váltó ügyét. Ha Hadik küldene igazolványt egy városi megbízott számára, azonnal elküldik vele a pénzt az altábornagy főhadiszállására, Grossenhaynba. Ebből a levélből megtudjuk, hogy Hadik nevében Ried ezredes egy hintót kért a várostól, még pedig egy berlini különlegességet, egy ú. n. „Berliner Wagen"-t. Kircheisen — mint írja —, örömmel tesz e kérésnek eleget,

[53] Hadik Levt. 1757—X—148. és 148/a.

[54] S. Szabó L. id. m. 343. o. azt mondja, hogy amikor Hadik elvonulása után a tanács kérdést intézett Frigyes királyhoz, hogy a hadisarcban adott váltót be kell-e váltani, a király megparancsolta a fizetést. Erről semmi adatot nem találtam, S. Szabó nem említi, hogy honnan vette ezt az adatot.

de két heti haladékot kér, mert olyan beosztású kocsi, amilyenre Hadiknak kedve lenne, most nincs a raktárukban.[55]

Hadik a kért igazolványt elküldte. November 13-án megérkezett a főpolgármester válasza. Tudatta, hogy a városi tanács két tagját, Hubert és Cuny urakat bízta meg azzal, hogy Hadiknál jelentkezzenek és a 12.500 talléros váltót beváltsák. Egyúttal arra is felhatalmazta őket, hogy a hadisarcot szállító 28 lovat és 9 szekeret átvegyék, mert ezek — bár azt mind Hadik, mind Ried ezredes ismételten megígérte — eddig nem érkeztek vissza. Végül arra kérte Hadikot, hogy a megbízottakat és a fogatokat biztos, fegyveres kísérettel küldje vissza Berlinbe. Hubert és Cuny megjelentek Hadiknál és bemutatták írásbeli meghatalmazásukat.[56] A levél és az útasítás részletesen ismerteti a már előbb elmondottakat, rendkívül udvarias módon hangoztatja, hogy tökéletesen meg van győződve „... von der generősen Denkungsart Ewer Exzellenz..." de hát most már igazán ideje volna, hogy ez a hosszadalmas váltóügy végre befejeződjék és hogy a fogatok hazakerüljenek.

Hadiknak a főpolgármesterhez intézett levélfogalmazványából azután megtudjuk a késedelem okát. Az eredeti váltót a bautzeni hadipénztár — ahová azt Hadik a hadisarccal együtt elküldte — továbbküldte Bécsbe a Kinner és társa bankházba, még pedig azért, mert ez a bank állandó összeköttetésben volt a berlini Siegebarth, Wertler és társa bankházzal, tehát a váltó leszámítolását egymás között fogják elintézni. Tudatja azonban azt is, hogy amikor a Berlinben lepecsételt és hivatalos címkékkel (Etiquette) ellátott pénzesládákat átvették, senki sem kételkedett abban, hogy a címkében feltűntetett összegek valóban, teljes értékben a ládákban vannak. Ő tehát nyugtáját teljes jóhiszeműséggel ilyen összegekről állította ki. A ládák felbontásánál azonban kiderült, hogy több ezer tallér hiányzik. Bár ezt már megüzente a városi tanácsnak és azt a választ kapta, hogy a hiányt pótolni fogják, ez a mai napig nem történt meg. A lovakat eddig nem nélkülözhették: azokra, a szerszámokra és a szekerekre jól vigyáznak, sőt 6 ló ellátását maga Hadik vállalta magára. A lovakat és szekereket majd akkor fogja visszaküldeni, ha a tanács a hadisarcban megállapított hiányt pótolja.[57]

[55] Hadik Lt. 1757—X—150. A kocsi — S. Szabó előadása szerint — el is készült, de azt már nem küldték el Hadiknak, hanem 1779-ben árverésen eladták. (Id. m. 343. A hír forrását nem nevezi meg.)

[56] A levél a Hadik Lt.-ban 1757—X—152, az utasítás 152/a. sz. alatt van.

[57] Hadik Lt. 1757—X—153.

A berlini városi tanács vizsgálatot indított a hiány keletkezésének megállapítására. A váltó Bécsben maradt, a lovak és szekerek pedig a hadműveletek Csehországba következett áthelyezése folytán, Hadik hadosztályával vándoroltak tovább. Mindezt részletesen olvashatjuk a városi tanácsnak december 13-án Hadikhoz intézett hosszú, panaszos levelében.[58] Megtudjuk ebből, hogy Hadik a november 15-én nála jelentkező városi uraktól a 12.500 tallért átvette. Mivel azonban a Bécsbe küldött váltó nem volt nála, egy ideiglenes nyugtát (Mortifications-Schein) adott nekik erről az összegről, de a lovakat és szekereket nem adta ki, bár a kiküldöttek váltig erősítgették, hogy a városi tanács kénytelen volt a fogatok tulajdonosainak 2297 tallér kártérítést fizetni. Ez az összeg tehát szintén a város közpénztárát terheli. Hadikot, úgy látszik, nagyon bosszantotta, hogy visszaéltek jóhiszeműségével, amikor ő az emlékezetes október 16-án Berlinben olvasatlanul nyugtázta a lepecsételt ládákon feltűntetett összeget és később kiderült, hogy azokból összesen 6333 tallér és 8 garas hiányzott. Ezért tartotta vissza a fogatokat addig, amíg a város ezt a hiányt is pótolja. A ládákban mutatkozó hiányra a városi tanácsnak az a véleménye, hogy azért ő nem felelős. A hadisarc beszolgáltatásánál megszámolva akarták átadni a pénzt, de a sarcot átvevő tisztek siettették az átadást, nem kívánták a részletezést. Sőt a tanácsnak azt az ajánlatát is elútasították, hogy egy pénztárost küldenek a sarccal együtt Hadik táborába. Ilyen körülmények között a tanács nem tehet arról, ha a ládákat útközben esetleg valaki megdézsmálta. Ha a városi tanács az eredeti váltót Bécsből visszakapja, hajlandó — bár jog szerint erre nem kötelezhető — ezt a 6333 tallér hiányt is pótolni. Kéri azonban Hadikot, jelöltesse meg pontosan, hogy melyik ládából, melyik zsákból mennyi hiányzott, mert akkor felelősségre tudják vonni azokat, akik a pénzeket csomagolták: „... je zumahlen die Judenschaft, die wir deshalb sofort vernommen, nicht das mindeste wegen eines manquement an sich kommen lassen wolle."

Az ügy még tovább bonyolódott. A következő év, 1758. február 24-én Hadik még egy levelet küldött a berlini városi tanácsnak.[59] Ebből megtudjuk, hogy hogy a magistratus a hiányzó összeget még nem térítette meg. Hadik visszautasítja azt a gyanúsítást, hogy a szállítmányt valaki útközben megdézsmálta volna, hiszen a ládákat lepecsételve vette át egy, tisztekből és pénztári tisztviselőkből álló bizottság és a

[58] Hadik Lt. 1757—X—166.
[59] Hadik Lt. 1758. II—43.

felbontásnál állapította meg a hiányt. A lovakat és szekereket most már nem tudja visszaküldeni, mert azokat a hadrakelt seregeknél ma már nehéz lenne megtalálni és összeszedni. De Hadik hajlandó azok árát, azaz 2297 tallért betudni a hiányként megállapított összegbe. A városi tanács 6333 tallér helyett tehát csak 4036 tallérral tartozik ezután. Az ügy végleges tisztázása csak akkor lesz lehetséges, ha az a pénztári tisztviselő, aki a hadisarc elszámolását végezte és a Boroszló melletti csatában hadifogságba esett, onnan visszatér.

Hogy megkapta-e Hadik a sokat vitatott hiányzó összeget, azt megállapítanom nem sikerült. Ez a levél az utolsó irat, ami a hadisarc kérdésével foglalkozik.

Hadik altábornagy Berlin megsarcolásánál szigorúan ügyelt arra, hogy a hadiszokásoknak megfelelő hadisarcon — tehát pénzösszegen kívül — katonái semmit se vigyenek el sem a városból, sem átvonulási területükről. Ezzel Mária Terézia serege jó hírnévnek, és a tőle vezetett csapatok becsületének tartozott. Egyetlen egy adatot sem találunk arról, hogy — talán az elkerülhetetlen élelmiszerharácsolást kivéve — a csapatok bármiféle zsákmányt elragadtak volna. Egy régi osztrák munka írja:[60] „Hadik verliess Berlin, mit dem Ruhme bewunderungswürdige Mannszucht gehalten zu haben. Da hier keine Ehrerbietung gegen eine königliche Familie, — die auf die erste Nachricht sich nach Spandau begeben hatte, — ihn zurück hielt, so war die, der Stadt bewiesene Schonung desto verdienstvoller." Láttuk, hogy Hadik milyen komolyan kezelte a szükségből magukkal vitt fogatok visszaadásának ügyét is. Hogy ezeket végül magánál tartotta, annak jogosultsága az elmondottakból érthető. De hogy milyen féltve őrízte seregének becsületét és szeplőtlen hírnevét, arról tanúskodik az alábbi két levél. Az egyiket Buggenhagen porosz alezredes, a kottbusi kerület nemzetőrségének parancsnoka intézte Hadikhoz október 31-én. Aláírásával és a kerület viaszpecsétjével igazolja, hogy továbbításra átvett egy aranyozott ezüst kelyhet Lange sprembergi előljárótól, Hadik levele kíséretében, amelyben az altábornagy kéri a kehelynek Buchholtz városába való visszaküldését, mert onnan hozták el.[61] Hadik bizonyára megtudta, hogy valamelyik katonája, szigorú parancsa ellenére, Buchholtzból ezt a kelyhet magával vitte. Elkobozta tehát és

[60] Thaten und Charakterzüge berühmter österreichischer Feldherren. Wien 1808. in der Degen'schen Buchhandlung, II. K. 77. o. Ugyanezt írja Ruzzini, Velence bécsi követe egyik levelében. Idézi Arneth id. m. 512. o.

[61] Hadik Lt. 1757—X—146.

visszaküldte jogos tulajdonosának. A magyar tábornoknak ez a kényes becsületérzésre valló felfogása, ellenséges területen is hamar ismertté vált. Finck porosz ezredes, egy más ügyből kifolyólag, levelet írt Hadiknak Drezdából november 13-án. Ebben megemlékszik az altábornagy kottbusi tartózkodásáról: „... und bei dieser Gelegenheit bewiesenen rümlichen Gesinnung und gerechten Betragen, da nun mein Schwiegervatter, der im dortigen District befindliche Landrath von Buggenhagen vorzügliche Ursache gefunden, solche mit gebührender Aufmerksamkeit und Hochachtung zu erkennen."[62] Ebből látjuk, hogy Buggenhagen a magyar tábornok úri felfogását a fenti kehely-ügyben megértette és azt kellően méltányolta.

V.

A jól sikerült berlini hadművelet híre egy hét mulva érkezett Bécsbe. Khevenhüller írja emlékiratában: „Den 22, Oktbr. erhielte man die erste Nachricht von der Surprise von Berlin, die durch den General Haddick, so keck als glücklich unternohmen war."[63] Rendkívüli nagy örömöt okozott mindenütt, különösen amikor a Wienerisches Diarium október 29-i számában közzétették Hadik részletes beszámolójának teljes szövegét. Mária Terézia külön legfelsőbb kézirattal köszönte meg Hadiknak október 26-án „... die von dir so klug und wohl aussgeführte unternehmung gegen Berlin." Elismerő dícsérettel emlékezett meg az ebben a vállalkozásban résztvett tisztek és legénység kiváló vitézségéről, fegyelméről és kitartásáról is.[64]

Másnap az Udvari Haditanács küldött neki meleghangú dícséretet és közölte vele, hogy a királynő Hadiknak azt az elhatározását, hogy a szabad zsákmányolás helyett beszedett 25.000 tallért csapatai között szétosztotta, teljes megelégedéssel jóváhagyta. Küldjön azonban Hadik részletes jegyzéket az Udvari Haditanácsnak, hogy lássák ebből, hogy a vállalkozásban résztvett tábornokok, törzs- és főtisztek milyen arányban részesedtek abból. Egyúttal biztosították Hadikot arról, hogy a királynő az ő megjutalmazásáról sem feledkezik meg.[65]

Hadik beszámoló jelentését elküldte Daun tábornagynak is, azzal a kéréssel, hogy eszközölje ki neki: „... bey einer, so ausserordentlichen Streich, den ich zu projicieren

[62] Hadik Lt. 1757—X—151.
[63] Khevenhüller i. m. 124. o.
[64] Hadik Lt. 1757—X—141.
[65] Hadik Levt. 1757—X—142.

und auszuführen das Glück gehabt ...“ a Mária Terézia-Rend nagykeresztjét.[66]

Kérését nem tarthatjuk sem szerénytelenségnek, sem teljesítménye túlbecsülésének. A Mária Terézia-Rend alapszabályai szerint, ezt a kitüntetést kérni kell; sőt Hadik helyesen cselekedett, amikor erre közvetítőül épen a Kolin mellett aratott nagy győzelme óta igen nagy becsületben álló Daunt kérte fel. Hogy pedig nem a rend első fokozatát, a lovagkeresztet, hanem rögtön a nagykeresztet kérte, ez is indokolt kívánság. Berlini vállalkozását mint egy önálló nagyobb seregtest vezére tervezte és igen eredményesen hajtotta végre. Ez nem csupán egy önmagában véve is szép és eredményes haditett, hanem harcászati szempontból is igen nagyjelentőségű hadművelet volt. Brandenburg nagy területén való zavartalan áthaladása növelte a bizonytalanságot a porosz birodalom területén, hiszen ez az országrész alkotta Frigyes királyságának belsejét és hadműveleteinek alapterületét. Frigyest ebben az évben amúgy is már több kudarc érte. Kolini veresége után kénytelen volt nemcsak Prága alól, hanem egész Csehországból kivonulni. Most pedig egy magyar huszártábornok bántatlanul megsarcolta királyi székvárosát, anélkül, hogy ezt megakadályozhatta volna.

Másrészt Hadik ezzel a kitűnő hadműveletével olyan helyzetet teremtett Mária Terézia szövetségeseinek, amelynek kihasználása esetén a porosz király talán nem ért volna el leutheni és rossbachi győzelmeinek színhelyére. Ha figyelmesen szemléljük a Hadik elindulása idejében megállapított hadihelyzetet, (lásd az 1. sz. mellékleten) akkor látjuk, hogy a berlini sikernek igen nagy következménye lehetett volna, ha a franciák és a szövetséges birodalmi sereg felismerik a Hadiktól teremtett kivételesen kedvező helyzetet. Akkor, amikor Frigyes, a berlini hírektől megzavarva elhagyta Erfurt vidékét és még több más seregcsoportját is eredeti rendeltetésétől eltérve, keleti irányba visszafordította, nekik azonnal meg kellett volna indulniok. Akkor ők támadhatták volna hátba a Hadik ellen siető Frigyest, vagy ha ez nem is sikerül, a király távozása után könnyebben leküzdhetik a velük szemben álló többi ellenséges seregcsoportot. Ezt a kedvező alkalmat elmúlasztották.

Amikor Frigyes, Hadik hasztalan üldözése után ismét visszasietett Erfurt felé, a kezdés lehetőségét már ismét ő ragadta magához, különösen amikor látta, hogy ellenfelei a nyugati hadszíntéren tovább is tétlenül vesztegelnek. Az a tizenkét nap, október 10-től 22-ig, amíg Hadik hadosztálya

[66] Hadik Levt. 1757—X—147.

bántatlanul nyugtalaníthatta és sarcolhatta Brandenburg legbelsőbb területét, forduló szakasza lehetett volna a hétéves háborúnak, ha Mária Terézia szövetségesei a Hadik-teremtette helyzetet okosan és gyorsan felhasználják. Hogy nem így történt és hogy Hadik vállalkozásának megérdemelt gyümölcse nem érett meg, ez nem az ő hibája és semmit sem von le a berlini hadműveletnek magában véve is a legnagyobb elismerésre és dícséretre méltó értékéből.

Hadik levelére Daun postafordultával válaszolt. Október 28-án kelt válaszában igen megdícséri őt, nagy körültekintéssel megszervezett, okosan és győzelmesen végrehajtott haditettéért. A titkárjától írt levél végére maga kezével azt írta, hogy Hadik kérését a rendjel adományozásáról Ő felségeiknek máris felterjesztette és biztosíthatja őt, hogy a legközelebbi adományozások során az elsők között lesz.[67]

A Mária Terézia-Rend nagykeresztjét Hadik valóban meg is kapta. Feljegyzéseiből tudjuk, hogy a következő évben, 1758. március 7-én értesült erről. A nagykereszt jelvényét április 29-én akasztotta nyakába Daun tábornagy, a csehországi hadszíntéren, a skalitzi táborban tartott ünnepélyes díszkivonulás alkalmával. Vele együtt 12 kitűnő hadvezért avattak lovaggá, köztük akkori előljáróját, Sincère táborszernagyot és Esterházy Miklós herceg lovassági tábornokot. Mindezek a kitűnő, Hadiknál magasabbrangú és előkelő katonák csak a lovagkeresztet kapták, ő pedig a nagykeresztet. Büszkén jegyzi fel emlékiratában, hogy a rend megalapítása óta, Lotharingiai Károly, Daun és Nádasdy után ő lett a negyedik nagykeresztes.[68]

A hálás királynő jeles hadvezérének ilyenmódon való kitűntetését és jutalmazását ezért a derekas haditettéért még nem tartotta elegendőnek. Amikor Hadik az Udvari Haditanácstól kért jegyzéket beküldte és a királynő abból megtudta, hogy Hadik a hadisarcból magának egy tallért sem tartott meg, bár őt az akkori hadiszokások szerint igen bőséges rész illette volna, kárpótolni akarta. Erről az altábornagyot az Udvari Haditanács és királynő megbízásából gróf Chotek értesítette.[69] „... Ihre Mayestät haben bewundert dass Euer Wohlgeboren sich hierbei, (t. i. a hadisarc szétosztásánál) gänzlich vergessen und nicht das geringste participiert haben..." Ezért megparancsolta, hogy az altábornagynak a hadipénztár 12.000 tallért, azaz 3000 arany dukátot folyósítson. Erről maga kezével írt levelében értesítette: „Die Vertheilung... ist sehr moderat gewesen, und sehr schön

[67] Hadik Levt. 1757—X—144.
[68] Önéletleírása a Hadik Levt.-ban Könyvek 1. sz. 291. o.
[69] Hadik Levt. 1757—X—154. és 156.

vom ihm, dass er nichts genommen; resolviere also ihm 3.000 Ducaten."[70] Hadik tisztelettel megköszönte a királynőnek ezt a bőkezű jóindulatát, de — önéletleírásában olvasható feljegyzése szerint — alázatosan elhárította magától és legfelsőbb kegyének más úton való megnyilvánulását kérte.[71]

Hadik vagyontalan ember volt. Abban a korban a hadvezéreknek, magasabbrangú tábornokoknak a hosszú háborúk alatt bőségesen volt alkalmuk jól sikerült vállalkozások zsákmányából, vagy az uralkodótól kapott birtok- és pénzadományokból szép vagyont gyűjteni.

Hadik ezt nem tette. Az örökösödési háborúk második szakaszának végeztéig, 1748-ig, javadalmazásából csupán annyit tudott megtakarítani, hogy Esztergomban házat, földet vásároljon és családjának ezekben a viszontagságos években, amikor ő jóformán egész Középeurópát bekalandozta, állandó otthont biztosítson. Most már családja szaporodásával ő is szeretett volna tábornoktársaihoz hasonlóan nagyobb birtokra szert tenni. A berlini vállalkozás sikere felbátorította arra, hogy Lotharingiai Károlyhoz forduljon ebben az ügyben. Október 19-én megkérte őt, hogy vagyontalanságára és hat gyermekére való tekintettel eszközöljön ki neki: „... jetzt oder mit Gelegenheit eine Fiscalität in Hungarn."[72] A birtokadományozásra azonban ezúttal még nem került sor. A futaki és cserevizi donátiót csak jóval később, 1769-ben kapta.

Hadik altábornagy azonban nemcsak a személyét érhető kitűntetésekkel törődött. Mindenkor szívén viselte alárendelt tisztjeinek sorsát és örömmel terjesztette fel kitűntetésre azokat, akik erre érdemesek voltak. Beszámoló jelentésében is névszerint megemlíti néhány, különösen bátor, kitűnő tisztjét. Báró Mitrovsky, Gourcy és báró Ried ezredeseken, Bosfort és Gräven alezredeseken kívül különösen megdícséri Liechtenstein herceg lovaskapitányt. Megemlíti azt is, hogy a tartalékként beosztott Sulkowsky herceg ezredes, gróf Gyulai Sámuel alezredes és báró Neugant őrnagy harckészségükről és lelkes odaadásukról tettek bizonyságot. Hadosztálya legénységéről pedig ezt írja: „... ich kann den Mut und Bereitwilligkeit der gesamten Truppen, alle Fatiguen auszustehen, — nicht genugsam beloben."

A hadosztály 12 nap alatt kereken 310—320 kilométer útat tett meg, tehát naponta átlag 25 kilométert. De volt olyan nap, október 17., amikor közel 50 kilométert mentek,

[70] 51. gy. ezr. id. története I. K. 227 o.
[71] Id. önéletrajza. 290. o.
[72] Közli Arneth id. m. 512.

tehát a berlini út embernek, lónak egyaránt nagyon fárasztó volt.

Hadik berlini vállalkozásával kapcsolatban a magyar közönség körében annyira ismert és emlegetett jelenet — sőt egyik-másik hadtörténeti munkában is előfordul, — a királynőnek hozott keztyűk esete, hogy szükségesnek tartom végül ezzel a nem hadtörténeti vonatkozású üggyel is foglalkozni és amennyire forrásaink ezt lehetővé teszik, ezt a kérdést némileg tisztázni.

A monda egyik változata szerint, Hadik a város egyik keztyűüzletéből harácsolás közben gyorsan magával vitt egy doboz női keztyűt és csak táborába visszatérve vette észre, hogy a dobozban csupa bal kézre való keztyű van. Más változat szerint a berlini keztyűs szándékosan adott félkézre való keztyűket neki, hogy megbosszantsa. Mondanom sem kell, hogy Hadik, aki legszigorúbban megtiltotta csapatainak a városba való bemenetelt és harácsolást és maga sem lépte át a belváros határát, semmiféle berlini keztyűsüzletben nem járt. A mondának eredetét egy német forrásban kereshetjük. Megemlíti ezt a jelenetet: „Charakteristik der wichtigsten Ereignisse des siebenjährigen krieges" című, Berlinben, 1802-ben kiadott mű. Szerzője hozzáfűzi azonban ezt a megjegyzését: „... sollte diese Anekdote gegründet seyn"... Tehát maga sem hiszi el annak megtörténtét.[73]

A mende-monda egy másik, már elfogadhatóbb változatát egy, szintén régi, 1808-ban kiadott osztrák munkában találjuk. A bécsújhelyi katonai akadémia számára készült életrajzgyűjteményben olvashatjuk: Hadik... „bat sich zum Zeugniss bey seiner Monarchinn, dass er da gewesen, zwey Dutzend, mit dem Stadtwappen gestämpelte, Damenhandschuhe aus."[74]

Úgy látszik, ezekre a közleményekre támaszkodva írta a Felsőmagyarországi Minerva 1825-ben, Hadikról szóló rövid megemlékezésében: „... hogy Mária Theréziának lovag, bajnoki módon kedveskedhessék, huszonnégy pár fínom aszszonyi keztyűt adatott magának."[75] Jóval később, 1865-ben, a Vasárnapi Ujság is feleleventette ezt a mende-mondát: „Hadik... annak bizonyítékául, hogy a porosz fővárosban volt, Mária Terézia királyasszony részére Berlin város címerével bélyegzett, két tucat női keztyűt szerzett."[76] A harma-

[73] Charakteristik der wichtigsten Ereignisse des siebenjährigen Krieges. Von einem Zeitgenossen (Friedr. Aug. von Retzow) Berlin, 1802. I. Teil 198 o.

[74] Thaten und Charakterzüge berühmter österreichischer Feldherren. Wien. 1808 in der Degenschen Buchhandlung. II. k. 75. o.

[75] Felsőmagyarországi Minerva, 1825. évf. IV. negyed, 395. o.

[76] Vasárnapi Ujság 1865. évf. 25. szám. 310., 343. és 344. oldalakon.

dik régi magyar munka, amely erről megemlékszik, Ziegler Mór értekezése a Ludovika Akadémia közlönyének 1881-ik évfolyamában, (Hadik rövid életrajza és berlini hadműveletének leírása). Ezt írja: „Hiteles adatok szerint a dolog így történt: Midőn Hadik a poroszországi hadjárat kezdete előtt Mária Terézia császárnőtől külön kihallgatáson búcsút vett, őt e szavakkal bocsátotta el: „és most sok szerencsét, és hozzon nekem valamit Berlinből." Hogy ezeket a „hiteles adatokat" Ziegler hol találta, sajnos nem mondja, így hát nem tudjuk azok hitelességét ellenőrízni. A porosz hadjárat, vagyis a hétéves háború kezdete előtt azonban Hadik alígha jelenhetett meg búcsúkihallgatásán királynője előtt, mert (ezt önéletleírásából és hivatalos írásokból tudom bizonyítani) akkor dandárparancsnok volt a Szepességen, azonfelül a görögkatolikus egyház ügyeivel foglalkozó, Nagyváradon tanácskozó egyeztető bizottság egyik királyi biztosa. Akkor olyan sürgősen kellett a harctérre útaznia, hogy kinevezett utódját sem tudta bevárni Nagyváradon, hanem onnan megszakítás nélkül sietett a Szepességen át, már előreküldött ezredei után a Königgrätz mellett gyülekező táborba. Nem valószínű, hogy ideje lett volna, nagy kitérővel Bécsbe ellátogatni.

Az említett három magyar közleményből kiindulva, világosan követhetjük a keztyűmese útját, Tóth Bélának, a világháború előtti évtizedekben általános közkedveltségnek örvendő munkáiban, a „Magyar Anekdotakincs" és a „Mendemondák" lapjain keresztül, — most már valóban anekdotaszerű fogalmazásokban, — a magyar közönség széles rétegébe.

Említettem, hogy Hadik önéletleírásának épen az a kötete, amelyik a hétéves háború első időszakában vele történt dolgokról számol be, már nem található levéltárában. Igy hát az ő feljegyzéseiből nem tudjuk a monda eredetét és valódiságát megállapítani. A városi tanáccsal folytatott levélváltásban sehol sincs szó keztyűről. S. Szabó Lajos azonban többször idézett értekezésében két hivatalos iratról tesz említést, amelyben keztyűről is van szó. Az egyik Ried ezredes levele a főpolgármesterhez, a már említett „Berliner"-kocsi ügyében. Ebben írja, hogy ő maga is szívesen venné, ha küldenének neki alkalmilag 2 tuczat női kesztyűt. Ennek a levélnek eredeti példánya állítólag a berlini tanács levéltárában van. A porosz nagyvezérkar levéltárában pedig állítólag van egy levél, melyet Braunschweig tartomány berlini követe írt 1757. október 22-én urának. Ebben azt írja, hogy a Hadik megbízásából a városi tanácsot felkereső br. Walterskirchen kapitány követelt a város pecsétjével hitelesített néhány tucat

női keztyűt, hogy azokat bizonyíték gyanánt Bécsbe küldhesse. Az eredeti okmányokat beszerezni, vagy megtekinteni a mostani háborús viszonyok közt nem állt módomban. Hogy S. Szabó ezeket az adatokat honnan szerezte, nem említi. Tudjuk, hogy a városi tanács mind Hadiknak, mind tisztjeinek ajándékokkal akart kedveskedni. Hogy Hadiknak ez a két megbizottja, akik — a hadisarc ügyében ismételten tárgyaltak a tanács tagjaival, — keztyűket is kérhetett, azt elhihetjük. Nagyon valószínűnek tartom azonban, hogy ezt az ajándékot maguk számára kérték. Ha Hadik valóban küldött volna keztyűket Bécsbe, hogy ezzel az udvarias figyelmességével királynőjének kedveskedjék, — akkor Mária Terézia, altábornagyához intézett meleghangú elismerésében és későbbi — a vállalkozásra vonatkozó üzeneteiben, erről bizonyára megemlékezett volna, hiszen rendkívül érdekelte őt minden részletkérdés, ami Hadik haditettével összefüggött. Igy pl. az is rögtön feltűnt neki, hogy Hadik nem vette ki jogos részét a hadisarcból.

A mende-mondák, adomák és szállóigék a köztudatban hosszabb életűek, mint a komoly hadtörténeti adatokra támaszkodó és nem regényes hangulatú megállapítások. Ez a keztyűről szóló adoma is tovább fog élni, de meg kell állapítanunk, hogy az eddig rendelkezésünkre álló szavahihető források segítségével azt hitelesen bizonyítani nem tudjuk.

A berlini hadművelettel kapcsolatban azt is gyakran halljuk, hogy Hadik erre a vállalkozására csupán magyar huszárokat vitt, tehát Berlin megsarcolása jól sikerült huszárcsíny volt. Ismerjük Hadik hadosztályának tagozódását, tehát tudjuk, hogy Hadik 5270 főből álló seregében csak körülbelül 1100 huszár és a Gyulai hajdúezred zászlóalja volt magyar csapat. Berlin megsarcolását nem tarthatjuk csupán káprázatos huszárcsínynek, hanem egy nagyon alaposan megtervezett és vegyes fegyvernemekből álló teljes hadosztállyal, kiváló eredménnyel végrehajtott nagyobbszabású és hatású hadműveletnek. De bár a hadosztály vegyes nemzetiségű csapatokból (németek, osztrákok, horvátok, stb.) állt, minden elfogult honimádástól mentesen, mégis nyugodt lelkiismerettel tekinthetjük azt határozottan magyar haditettnek. A fáradságos felvonulás alatti biztosítást, hírszerző és összekötő szolgálatot, azután a rövid harcban a legnehezebb küzdelmet, nyílt téren, zárt sorokban álló és tüzelő gyalogság elleni lovasrohamot a huszárok hajtották végre. Ez a roham, Ried ezredes horvátjaitól előkészítve és támogatva hozta meg a döntést. A legtöbb vesztesége a huszároknak volt, az egyetlen elesett tiszt, Babocsay Farkas tábornok, magyar huszártiszt volt. Ezért nevezhetjük Hadik

berlini vállalkozását nyugodtan magyar haditettnek. Természetesen készségesen és a valóságnak megfelelően állapítjuk meg azt is, hogy Hadik többi csapatai, a huszárokhoz hasonló vitézséggel és kitartással harcoltak és vettek részt minden nélkülözésben, mert érezték, hogy kipróbált, tapasztalt, erélyes, gondos vezér áll élükön. Olyan egyéniség, akire sorsukat rábízhatták. Ez a vezér pedig magyar tábornok volt és minden haditervét a régi magyaros harcmodor szellemében, huszáros lendülettel hajtotta végre.

Ilyennek látták őt már kortársai is. A vállalkozás egyik résztvevője, gróf Gvadányi József írja, az akkori ízlésnek megfelelő regényes hasonlattal:[77]

Hadik... „ezen városnak szűzességével, mint valami képzelhető zöld borostyán koszorúval (mivel soha mind addig ezen város még semmi ellenségtől meg nem vétettetett) Felséges Aszszonyunkat neve napján meg-kötötte. És valósággal valamint Julius Császár Róma alá érkezvén, ezen szavakat mondotta: Veni, vidi, vici, úgy ő Excellentziája is méltán mondhatta, ezen tselekedetét egész Európa tsudálta is."

Pótlás.

Értekezésem már nyomdában volt, amikor a Lécsi Heeresarchivban dolgozó magyar levéltári megbízottunk szívességéből sikerült kivonatot kapnom az „Urkundliche Beiträge und Forschungen zur Geschichte des preußischen Heeres" 4. füzetének abból a fejezetéből, amely a berlini tanács hivatalos jegyzőkönyvét közli. Ebből megállapíthattam, hogy Sárói Szabó közleményében többször idézett adatait ebből a városi tanácsi jelentésből merítette. Ezt a jegyzőkönyvet az események közvetlen hatása alatt írták október 16-án és 17-én azok a városi megbízottak, akik Hadikkal a helyszínen tárgyaltak. Az érdekes leírás lényegében új, fontos vagy döntő jelentőségű adatokat nem tartalmaz, csupán egy-két részletkérdésben tér el az eddig ismert leírásoktól, illetve kiegészíti azokat. E porosz forrásmunka szerint, Hadik eredeti sarcoló levele a berlini városi levéltárban van. Eszerint tehát a nálunk, a Hadilevéltár őrizetében lévő, de kétségkívül szintén egykorú és eredeti aláírással és pecséttel ellátott teljesen azonos szövegű levél annak egy teljes értékű másodpéldánya. A városi tanács jelentése szerint Hadik be sem várta az első sarcoló levélre esedékes választ, hanem Walterskirchen lovaskapitányt egy trombitással rögtön azután a városházára küldte, hogy sürgesse a választ. A kapitány és a trombitás később is ott maradt, és mint a jelentés mondja, valahányszor zökkenés állott be a hadisarc összeszedésében, gorombán megfenyegette a tanácsot.

[77] Gvadányi id. m. 159. o.

Egyébként a hadisarc lebonyolítását, úgy, mint azt közleményemben is megemlítettem, Ried ezredes végezte. E jelentés szerint ő állította ki Hadik altábornagy jóváhagyásával a hadiváltság beszolgáltatása után azt az oltalomlevelet, amelyben biztosították a tanácsot, hogy a várost bántódás nem fogja érni. Új adat e jegyzőkönyvben az, hogy Hadik elvonulása után — valószínűleg az utóvéd csapataiból — huszárjárőrök még portyáztak a külvárosokban, sőt ott harácsoltak és fosztogattak. Eközben egy kertész fia a fa tetejéről egy huszárt sörétes puskával agyonlőtt. Délelőtt 9 órakor újabb riasztó hírek érkeztek a városba, hogy Hadik hadteste visszafordult és ismét közeledik Berlin felé. Ez azonban csak vaklárma volt, a déli órákban a legutolsó magyar huszár is végleg távozott a város környékéről.

A Hadiknak ajándékul felajánlott berlini kocsiról is találunk érdekes adatokat ebben az említett porosz forrásműben. Tudjuk, hogy a kocsit Hadik útasításai szerint készítették el és azt később akarták utána küldeni, mert olyan kocsi nem volt birtokukban. Hadik erről, úgylátszik, feleségének írt. Egy későbbi levélben találjuk a következő adatot: „Madame de Haddig vous fait prier que la carosse soit en jaune, et que les essieux, ne soient pas plus longs ou larges, j'ai oublié le terme, qu'il ne les faut dans les chemins d'Autriche."

(Hadik felesége sárga színű kocsit kért. Tengelyei ne legyenek túlságos hosszúak, hanem olyanok, hogy az ausztriai útakon lehessen a kocsit használni.)

A kocsi végeredményben nem jutott el Hadikhoz, hanem Berlinben maradt a kocsigyáros műhelyében. 22 év mulva, 1779. októberében a városi tanács elárvereztette, főleg azért, mivel a kocsi megőrzésének díját a kocsi készítőjének örökösei a városi tanácstól követelték. A tanács közzétette az árverési hirdetést több berlini ujságban. A leírásból láthatjuk, hogy valóban díszes és értékes ajándék lett volna. A hirdetés egy négyűléses kocsiról beszél. Ülései sárga hollandi plüss húzattal, fodrokkal és selyem rojtokkal voltak díszítve. A kocsi külsején ezüstözött fafaragások, az ajtókon és falakon festményekkel. Az árverést 1779. november 24-én megtartották.

Markó Árpád.

Tűzérségünk szerepe az uscieczkói hídsánc védelmében*

A monarchia tűzérsége a világháború folyamán sokszor kitűntette magát, állandó lővőszerhiánnyal küzködve, de kötelességét az önfeláldozásig teljesítve. Érdemeit, halálmegvető kitartását nem mindig méltányolták eléggé. Pedig megemlékezésre méltó szerepe volt tűzérségünknek az uscieczkói hídsánc védelménél is, melyet lóról szállt huszárok és dragonyosok, árkászok segítségével, hónapokon át védtek a sokszoros túlerőben lévő orosz tömegek támadásaival szemben, míg a hídsánc védő állásait az oroszok aknák segítségével a levegőbe nem röpítették.

Hatalmas és kitűnően vezetett tűzér támogatás nélkül nem lehetett volna a sáncot oly soká tartani. Hogy a felrobbantott támaszpont megmaradt védőrsége sebesültjeit és a hadifoglyokat magával hozva, az ellenség szemeláttára, a mélyenfekvő Dnjester mentén Zalesczyki-i hídfőnkbe bevonulhatott, tisztán a tűzérség érdeme volt, mely lehetetlenné tette, hogy az oroszok a Dnjester északi partján megmozdulhassanak. A kitűnően vezetett tűzérség megsemmisítő tűze, mellyel nemcsak a felrobbantott sáncot, hanem a Dnjester egész északi partját elárasztotta, minden ellenséges mozgást, üldözést megakadályozott.

Mivel a védőrséget a hónapok folyamán többízben a 11. és 15. huszárezred adta s a tűzérség egy részét mindig magyar ütegek alkották, magyar szempontból is érdekel bennünket ez a hadtörténelemben szinte párját ritkító teljesítmény, melyben lóról szállt maroknyi lovascsapat (300-400 karabély) hónapokon át védett egy hídsáncot, — melynek hídját a jég és árvíz rég elvitte, — s a túlsó parttal az összeköttetést csak egy drótkötélpálya tette lehetővé, a pontonokon kívül. Mégis sikerült ennek a csekély erőnek hónapokon át 6—8 zászlóaljat, később egy egész hadosztályt állandóan lekötnie és a Dnjester északi partján lévő ellenséget nyugtalanítania, mely mindig attól tartott, hogy hadosztályunk csapatai a sáncból, mint hídfőből kitörnek.

* A bécsi Kriegsarchiv hadiaktái, a 6. 11. dragonyoslövész, a 15. huszár, 11. dragonyosezred, az árkászszázadok, a Kiss-tüzércsoport ütegeinek, a lovas utászszakaszok, a 6. lovas hadosztály parancsnokság naplói és saját naplóim alapján.

1915. őszén a hídsáncot a cs. és kir. 6. lovashadosztály akkori parancsnokának schwerteneggi Schwer Ottó vezérőrnagynak utasítására építették, hogy a Dnjester északi partján lévő fő- és tábori-őrseinknek támaszpontul szolgáljon és az egyedüli, fából készült híd védelmét biztosítsa. A Dnjester-menti védő vonalat, 20 kilométeres kiterjedésben, a cs. és kir. magyar 15. és 21. (cseh) Landwehrhadosztály közt, a 3 magyar népfelkelő zászlóaljjal, számos műszaki és tűzér alakulattal megerősített 6. lovashadosztály szállta meg, hogy minél több gyalogos köteléket lehessen az első védelmi vonalból kivonni. Az állások legkényesebb része Uscieczko körül volt. Ott keltek át meglepetésszerűen 1915. májusában, sokszorosan erősebb orosz tömegek, melyek az 5. német lovas hadosztályt felőrölve, egész északi frontunkat megingatták, úgyhogy a Dnjester-menti csapatokat ettől a folyótól egészen a Pruthig kellett visszavonni. Érthető volt, hogy mind a 7. hadsereg, mind a 6. lovashadosztály parancsnoka, éppen ennek a terepszakasznak szentelt különös figyelmet.

A hídsánc eleinte csak hevenyészett védőállásokból állt, melyeket drótakadályok védtek. A sánc első parancsnoka és megépítője, úgy mondhatnók, a lelke, a 11. dragonyosok lövészszázadának parancsnoka, a magyar nemes Jalics Andor tartalékos kapitány volt, ki a sánc védelmében 1916. január 21-én hősi halált halt. A támaszpont nagy fontosságát felismerve, az állásokat mindjobban kiépíttette. A hadosztályparancsnokság műszaki alakulatokat, majd aknavetőket, lángszórókat, gyalogsági ágyúkat bocsátott rendelkezésére, úgyhogy a sánc mindnagyobb kiterjedést kapott, majd az első vonal mögött a 2., az úgynevezett „kézi tusa állást" építette ki. (4. melléklet.)

Eközben az oroszok oldalozó ágyútűzükkel a körülbelül 80—100 méter mélyen fekvő Dnjester-hídat többször eltalálták és megrongálták. A lovas útászszakaszok azonban a hibákat mindig kijavították. A Dnjester déli partjáról az orosz kézen lévő fennsíkszerű északi partot tűzérmegfigyelőink majdnem teljes egészében áttekinthették, kivéve egyes tereprészeket, mély bevágásokat, melyeket erdők borítottak. Tábori őrseink megerősített állásaikban 2—3 km-nyire voltak a folyótól, s bizony elég kellemetlenséget okoztak aktív magatartásukkal az oroszoknak. Ezeket december eleje óta éjjel-nappal támadták és lassan visszaszorították a keskeny, mély, szinte szakadékszerű Dnjester völgye felé. A Dnjester november végén teljesen befagyott, majd a hirtelen beállott olvadás következtében megindult igen erős jégzajlás december 5-én a fából készült hídat minden védelmi intézkedés ellenére, a szó szoros

Skizze
der
Brückenschanze
nordöstlich von Uścieczko.

10 5 0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

Legende:

Fdl. Stellung ist im Sektor A. ca. 150ˣ entfernt und nähert sich in den nächsten Sektoren bis auf 80ˣ. Im Sektor F. lassen sich in der auf der Skizze angedeuteten Richtung einige Sappenarbeiten feststellen, welche die Vervollständigung der russ. Sturmstellung, durch Verbindung der beiden Sappenspitzen im Sektor F. u. H. bezwecken sollen. Im Sektor G. lassen sich keine fdlichen Arbeiten konstatieren. Im Sektor H. beschränkt die russ. Stellungsarbeit auf die Wiederherstellung der zerstörten Gräben. Im Sektor J. befinden sich die russ. Schützengräben 300ˣ von den eigenen entfernt.

14./II. 1916.

v. Schwer Gm.

értelmében teljesen elsöpörte. Időközben azonban árkászaink a déli partról egyenesen a sánchoz felvezető drótkötélpályát készítették el. A távbeszélőalakulatok viszont a telefonvezetékeket háromszorosan is kirakták. Mielőtt a folyó befagyott volna, kábeleket is raktak, úgyhogy a hídsánccal az utolsó percig megvolt a távbeszélő összeköttetés.

December eleje óta az oroszok tervszerűen zárták körül a hídsáncot, tábori őrseink egy részét legyilkolva, elfogva, a többieket pedig visszaszorítva. A cseh 17. népfelkelő-zászlóalj legénységét, megbízhatatlansága következtében, ez időtől fogva nem alkalmazták többé járőrszolgálatra, mert sokan „eltűntek", azaz orosz fogságba kerültek. December második felétől fogva csak lóról szállt lovasokat alkalmaztunk a Dnjester északi partján. December 27-től kezdve az oroszok szakadatlanul támadták a sáncot, azonban tömegtámadásaik tűzér- és aknavető tüzünk következtében néhány száz lépéssel előretolt állásaink drótakadályai előtt összeomlottak. Az elsodort híd helyén kompok közlekedtek; ezeket állandóan lőtték, éppúgy tűzérmegfigyelőink tartózkodási helyeit is. December vége felé a támadások mind erősebbek lettek, egyszerre több zászlóalj hajtotta végre őket, azonban akadályaink előtt mindig összeomlottak, s eközben számos hadifogoly is kezünkbe került. Tőlük tudtuk meg, hogy újév táján nagyszabású támadás készül keleti arcvonalunkon Toporoucz-Rarance vidékén. Ugyanakkor azonban a „terhes" hídsáncot is nagy erőkkel fogják megtámadni, hogy a figyelmet a keleti frontról elvonják.

A foglyok igazat mondtak, mert december 30-tól fogva a sáncot éjjel-nappal támadták az oroszok. A védőállásaink előtt lévő teret tűzérségünk ú. n. „sektor"-okra osztotta, melyek mindegyikét 2—3 üteg tudta egyszerre erősen oldalozó tűzbe fogni. A tűzérmegfigyelők maguk, a hídsáncban voltak; külön távbeszélővezetékek álltak rendelkezésükre.

December 31-én az oroszok több zászlóaljjal és három lóról szállt kozák szotnyával háromszor támadták meg a sáncot. A támadások meghiusultak ugyan — a foglyok bemondása szerint több mint száz ember pusztult el aknavetőink hatása következtében —, de az oroszok páncéllemezeket tolva maguk előtt, 300 lépésnyire a drótakadályok előtt beásták magukat.

1916 január 1-én az ellenség folytatta makacs támadásait, azonban tűzérségünk több mint 2000 lövéssel előnyomulásukat megakasztotta, nagy veszteségeket okozva. A keleti front előtt kénytelen volt a védő több száz lépésnyire mély szakadékokba visszavonulni. Közben a hely-

zet a hídsáncban mind válságosabbá vált, a védőrség azonban keményen tartotta magat. Mivel ugyanekkor a keleti fronton is erősen fellángolt a nagy csata Ioporoucz-Rarance környékén, a 7. hadsereg parancsnoksága elrendelte, hogy: „a hídsánc még 24 óráig okvetlenül tartandó!" Csapataink tényleg március 19-ig álltak ellen az oroszok támadásainak.

Mivel a sáncot az oroszok folytonosan támadták, a védőrségnek körülbelül két hét óta egy pillanat nyugta sem volt; a 11. dragonyosok lövészszázadát, mely eléggé érzékeny veszteséget szenvedett, január 4-én felváltotta a 6. dragonyosezred lövészszázada, megerősítve a 15. huszárok 1., 2. századának lóról szállt legénységével. A híd parancsnoka Poche dragonyoskapitány volt.

Január 5-én az oroszok újból támadnak, a 4. transamuri gyalogezredből való foglyok azt vallották: „századukból csak húsz fő maradt meg." Január 6-án Hadfy altábornagy, csoportparancsnok, Jalics kapitánynak és a hídsánc védőrségének teljes megelégedését és dícséretét fejezte ki bátor és elszánt magatartásáért. Egyúttal felemlítette, hogy ugyanaz a dícséret illeti a 6. lovashadosztály tűzérségét is, különösen a Kiss-csoportot, melynek lényeges része volt a sorozatos orosz tömegtámadások elhárításában. A fennti dícsérettel kapcsolatban, a 6. lovashadosztály külön kiemelte a Kiss-tűzércsoport tevékenységét, de megemlékezett Reutter alezredes ütegeiről is, melyek ezekben a napokban lényegesen közreműködtek a 6. hadosztály balszárnyán, a 15. gyalog hadosztály jobb szárnya ellen intézett orosz támadások megakasztásánál. A Reutter-ütegek nagyrésze magyar volt, zömét a miskolci 6. lovas-tűzérosztály alkotta.

Az oroszok, okulva véres veszteségeiken, most már a várharc fegyvereivel, árkász-támadással (Sappenangriff) kísérelték meg védőállásaink megközelítését heves aknavetőharcok közepette. Tekintve, hogy a távolság a nehezen előreküzködő oroszok és védőállásaink közt csak 300 lépés, sokhelyütt azonban már csak 100 lépés volt, tűzérségük a sánc ellen megszűntette működését. Annál jobban lőtte azonban a drótkötélpályát, az áthajózás helyeit, déli partjainkon pedig állásainkat. Január 26-án a védőrséget négy új 37 mm. gyalogsági ágyúval, négy lángszóróval, öt aknavetővel és a fél 12/1. árkászszázaddal erősítették meg. Ugyanakkor közvetlen a Dnjestr mellett, a meredek part alján lévő raktárakat kibővítik, állandó konyhákat és kötözőhelyeket építenek. Január havában a védőrséget ismét új csapatok váltják fel, mivel a veszteség már 15 halott, 85 sebesült és 12 eltűnt, vagyis körülbelül a létszám egyharmad része.

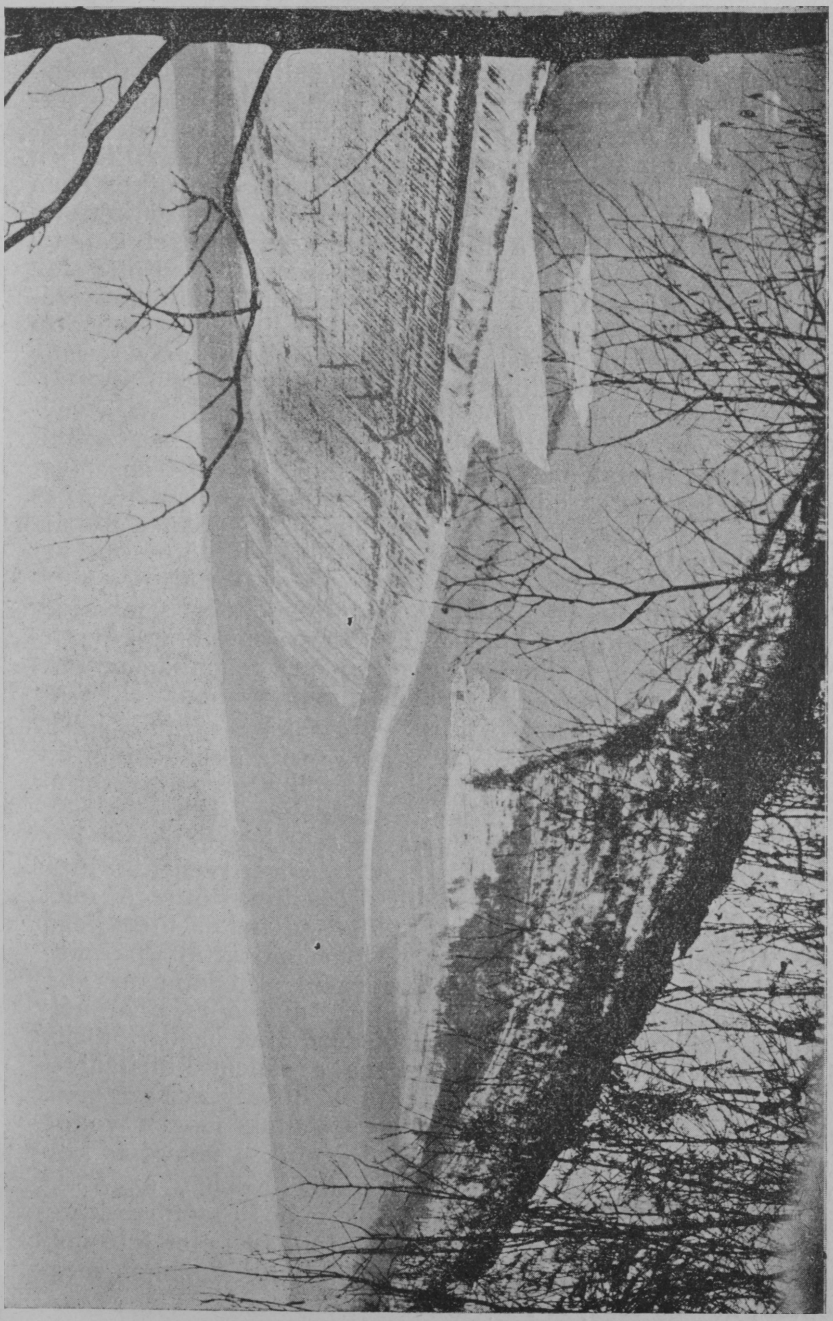

A Dnjester völgye a hídsánc alatt.

A Höfer-jelentés január 29-én és 30-án szintén megemlékezik a hídsáncért folyó erős küzdelmekről.

Február 1-én az oroszok megkezdik az aknaharcot, mivel a sánc egyes sektorai előtt lévő állásukban, tűzérségünk oldalozó tüze következtében, nem tudtak megmaradni. Egész február havában árokharc folyik, miközben az oroszok hatásos oldalozó ágyútüzünk következtében több helyütt legalább is egy időre visszavonulni kénytelenek. Február 12-én a hídsánc ismét új őrséget kapott: a 12/1. árkászszázadot a 13/3. árkászszázad váltotta fel. Az aknaharc vezetésére külön szakembert, Dallmann százados küldték fel a sáncba. Árkászaink igen ügyesen dolgoztak, ellenaknákat ástak, gyujtottak. Most már a sánc előterében lévő aknatölcsérért folyt a küzdelem. Az állandó, éjjel-nappal folyó, szünet nélküli harcok alatt a védőrség egyes részei kitörtek és meglehetősen nagyszámú hadifoglyot hoztak be. A hídsáncot most már a transamuri hadosztály négy ezrede támadta felváltva. Az oroszok gyülekezési helyeit, tartalékállásait február havában a 8. vártűzérzászlóalj egy 30.5 cm mozsárütege is lőtte, melyet a 6. lovashadosztály rendelkezésére bocsátottak. A megfigyelést repülők végezték. A nehéz mozsár bombáinak becsapódását mindig a könnyű ütegek srapnelltüze követte. Néhányszor igen jó hatást figyeltek meg, azonban az erősen felázott talajban néhány bomba nem robbant fel.

A sáncban hősi halált halt Skala árkászszázados jelentette, hogy a védőállások állapota az orosz aknák kiépítése következtében válságos. Az oroszok többször robbantották aknáikat, néhányszor azonban árkászainknak sikerült megelőzni őket. Március 9-én nemcsak a rendes áthajózó helyeket, hanem az olyan tereprészeket is, ahol ilyen áthajózás lehető vagy valószínű volt, több orosz üteg lőtte. A jelek arra mutattak, hogy több új, különösen nehéz üteg kezdi meg állásainkra a belövést. A 6. lovashadosztály parancsnoka kiadta útasításait: „ha az ellenség elfoglalná az állásokat, vagy felrobbantaná a sáncot, a védőrség a mély Dnjester völgyében, tűzérségünk fedező tüze mellett törjön át Zalesczyki felé. Ha éjjel kellene a sáncot kiüríteni — egyes helyeken már nagyon közel dolgoztak az orosz aknászok — fáklya-máglyákat gyujtsanak meg s vonuljanak le a part mellé; ez esetben ütegeink a sáncot és környékét pergőtűzzel fogják elárasztani.“ Közben az A. G. és H. sektorokban az orosz árkászok már 30 méterre közelítették meg állásainkat. Járőreink azonban kelet felé még mindig kitörtek és az oroszokat több alkalommal meglepték, 20—26 foglyot hozva be.

Március 14-én a hídőrséget a 11. dragonyos ezred lovasszázadaiból alakított legénység váltja fel, ezredparancsnokuk Planckh ezredes vezetése alatt. Március 19-éig állandóan folyt a kézigránát-aknavetőharc; aknákat is robbantottak. Egész tűzérségünk és a déli parton lévő géppuskás osztagok élénken figyelik az eseményeket, éjjel fényszórókkal világítva meg a sánc keleti és nyugati előterét. Aknászaink több ellenaknát robbantanak, az oroszok folyosóit részben eltömték, de egyúttal állandóan jelentették az orosz aknák közeledését.

Március havában a hídsánc közvetlen tűzérségi oltalmát a Kiss-csoport adta, mely a 10/1., 2., 3. lovas, 26/6. tábori ágyús, a 27/1. modern tábori tarackos, a 45/4. 15 cm Landwehr tarackos és az 1. vártűzérezred 2. ütegéből modern 15 cm tarackokkal. továbbá a parancsnokuk után elnevezett „Maly" és „Ohrenstein" „vándorlővegekből" alakult. Azonban a többi védőszakaszok egyes ütegei is közreműködhettek a sánc védelmében.

Március 18.-ról 19-re virradó éjjelen, a sánc parancsnoka többször felkérte az egyes ütegeket, hogy az A. B. C. szelvényekre zavaró tüzet irányítsanak. Március 19-én éjjel 12 óra 30 perckor, a Kiss-csoport ütegei megsemmisítő tűzzel ugrasztották szét az előbbnevezett szelvények mögött álló orosz csapatokat, melyek rohamra indultak. Az oroszok támadása tűzérségünk megsemmisítő tüzében összeroppant.

Március 19-én reggel 8 óra 15 perckor a hídsánc több helyén erős robbanások hallatszottak, miközben nagy földtömegek repültek a levegőbe; füst és köd zárta el a látóhatárt. Ugyanakkor az orosz aknavetők pergőtűze indult meg. A D. E. F. H. szelvényekben lévő állásaink beomlottak, a védőrség egy része a romok alá került. Az első vonal előtt lévő drótakadályok az összekötő árokba zuhantak és ezzel az árkokban minden közlekedés lehetetlenné vált. Az óvóhelyek egy része beomlott; a lángszórók hasznavehetetlenné váltak. Rövidesen a robbanás után, orosz gyalogos tömegek hatszoros sorokban indultak támadásra. Az első vonalban lévő embereknek nem volt puskájuk, csak kézigránátokkal és bűzbombákkal dolgoztak. A sáncban lévő távbeszélő központ megsemmisült. Tűzérségünk ütegei önállóan kezdték meg munkájukat. Közben a sáncban lévő védőrség megmaradt része, elszánt tisztjeik vezetése alatt, az oroszok elé vetette magát, miközben erős kézigránát- és közelharc keletkezett. Az A. B. C. G.

* Kiss Ferenc százados később, mint altábornagy, a magyar honvédség tűzérszemlélője volt.

és I. sektorok előtt, melyek csak részben sérültek meg, sikerült az elszánt védőrségnek az oroszokat visszaűznie. Délelőtt 10 óra felé báró Pascotini dragonyosszázados, összeszedve a még meglévő dragonyosokat, árkászokat és népfelkelőket, ellentámadásba fog és tűzérségünk fedező tüze mellett 10 óra 15 percig sikerül az oroszokat a sáncból teljesen kidobnia, sőt még 30 oroszt el is fogott. 12 óra 15 perkor az oroszok újra támadtak, ismét négy-hatsoros vonalakban. Kiválóan vezetett tűzérségünk azonban ezt a támadást is megakadályozta. 1 óra 30 perckor az oroszok friss erőkkel újból támadtak. A támadást a védőrség, ütegeink pergőtüzének segítségével ismét visszaverte. Délelőtt 10 órától fogva sebesültjeinket folytonos pergőtűz fedezete alatt sikerült a kötözőhelyekre leszállítani. Délután 2 óra 40 perckor egyes orosz katonák befészkelték magukat az állások előtt lévő robbanás okozta tölcsérekbe. A sánc tisztjei közül már csak báró Pascotini dragonyosszázados, báró Offermann dragonyoshadnagy, Luxardo zászlós, Ohrenstein tűzérhadnagy harcolt. A többiek mind elestek vagy megsebesültek; utóbbiak közt volt Planckh ezredes is.

Délután 4 órakor a Dnjester mentén 300 lépésre az áthajózóhelytől megtették az előkészületeket a drótakadályokat és spanyol lovasokat megnyitva, hogy a védőrség a Dnjester partján Zalesczyki felé elvonulhasson.

Délután 5 óra 10 perckor az oroszok újból tömegtámadásra indultak, friss zászlóaljakat vetve be. A megtizedelt hídőrség eközben lehúzódott a Dnjester mentén lévő áthajózóhelyre, miközben tűzérségünk magát a sáncot és egész környékét pergőtűzzel árasztotta el. Különösen a 15 cm új tarackok működtek kitűnően.

Ugyanebben az időben géppuskáink is megszólaltak, minden oroszt lekaszabolva, aki az északi parton mutatkozott. Délután 5 óra 45 perckor kezdték a sebesülteket pontonokon át visszaszállítani. Ezek a pontonok azonban többé nem tudtak visszatérni, mert átkelés közben annyira megsérültek, hogy hasznavehetetlenné váltak. Esti 7 órától fogva az oroszok a komp helyét — ahol már csak két darab duplaponton volt — fogták erősen tűzbe. Március 20-án, hajnali 2 óra 30 perckor, mikor a legutolsó pontonok is elhagyták az északi partot a sebesültekkel, Planckh ezredes, aki ismét átvette a parancsnokságot, elhatározta, hogy 2 óra 30 perckor megkezdi az áttörést a Dnjester mentén. A déli parton lévő összes alakulatokat, a hadosztály vezérkari főnöke személyesen értesítette erről az áttörési szándékról, utasítva őket, hogy tüzükkel a leghatásosab-

ban támogassák és oltalmazzák a bátor hídőrség megmaradt embereit. Reggel három óra 30 perckor kezdődött meg az elvonulás a legnagyobb csendben. Az elővédet 20 dragonyos alkotta, báró Offermann hadnagy parancsnoksága alatt, száz lépésre követték a megmaradt dragonyosok, árkászok, népfelkelők és 26 sebesületlen orosz fogoly. Reggel 6 óra 30 perckor érte el az oszlop tűzérségünk és géppuskáink fedezete és támogatása alatt a 8. Landwehrezred első tábori őrsét és nemsokára bevonult a zalesczykii hídfőbe. A fentnevezett néhány tiszt vezetése alatt a 11. dragonyosezred 170 embere, 30 árkász és 20 népfelkelő érte el állásainkat.

A lóról szállt lovasok mint a hídsánc védelmezői megmutatták, hogy a régi lovasszellem megmaradt akkor is, ha gyalog kellett harcolni karabéllyal és kézigránáttal. A háború megtanította lovasainkat, hogy adott alkalomkor gyalog is éppen úgy meg kell állni helyüket, mint a harcban lóháton. Békében, sajnos, csakis lovas alkalmazásra képezték ki őket. Az uscieczkoi harcok azért is érdekesek, mert egy teljesen magára hagyott sáncot csak lovasok, árkászok védelmeztek hatalmas tűzérségi támogatás mellett, gyalogság nélkül.

Őfelsége, I. Ferenc József külön táviratban üdvözölte a vitéz hídőrséget; de megemlékezett tűzéreink tevékenységéről a 7. hadsereg és a hadtest parancsnoka is. Nélkülük, önfeláldozó támogatásuk nélkül, nem lehetett volna ezt a magára hagyott sáncot négy hónapon át egy ellenséges gyaloghadosztály támadásaival szemben védeni. A tűzérség március 19-én és 20-án a hídsáncért való küzdelemben összesen 7200-at lőtt. A sáncban lévő összes tűzérmegfigyelők közül csak az előbbnevezett Ohrenstein hadnagy tért vissza, a többi öt súlyosan megsebesült, illetve hősi halált halt.

A sáncért való küzdelemben az összes megfigyelő állások, valamint az ütegek egy része ellenséges tűz alatt volt; nagyobbszámú tűzér megsebesült, 26 ló részben elpusztult, részben megsebesült. Az orosz zárótűz ellenére ugyanis lőszeroszlopaink halálmegvetéssel teljesítették kötelességüket.

A 6. lovashadosztály parancsnoka méltatta a legjobban a tűzérség szerepét és magatartását, midőn azt mondta, 219. sz. res. parancsában: „Van Goethem őrnagy és Kiss százados tűzércsoportjainak tevékenysége mintaszerű példája marad a fegyvernemek közti összeműködésnek. Csak ennek az önfeláldozó segítségnek volt köszönhető, hogy a Dnjester által elválasztott bajtársaink magukrahagyva hidegvérrel tartottak ki az utolsó percig, és ágyúink támogatása mel-

lett az oroszok szemeláttára vonulhattak be Zalesczykibe. Tűzérségünk nem fog cserbenhagyni, ezt érezte a sánc minden védője az utolsó pillanatig.

Magam és lovasaim teljesen méltányoljuk tűzéreink érdemeit; hálásak vagyunk a testvérfegyvernemnek és megbízunk benne."

Március 19-e nemcsak az egykori 11. dragonyosoknak és árkászaiknak lesz emléknapja, hanem a történelemben, tűzérségünk anyakönyvében is, mint gyönyörű teljesítmény szerepelhet.

Suhay Imre.

Egy magyar huszártiszt feljegyzései I. Napoleon 1812. évi hadjáratáról.

A régi ősnemes Rakovszky család irattárában kutatva, Rakovszky András huszárfőhadnagy sajátkezű feljegyzéseire bukkantam, melyekben Napoleon 1812. évi hadjáratáról emlékezik meg. A fínom kézírás, melynek gyöngyszemszerű betűi azonban igen nehezen olvashatók, német nyelven számol be Napoleon visszavonulásáról.

Rakovszky András főhadnagy feljegyzései élénken vázolják, hogy Napoleon büszke és nagy hadseregére mily végzetes befolyással voltak az oroszok szándékos pusztításai. Ebben a hadjáratban tudvalévőleg Ausztria is résztvett egy kisebb hadsereggel, melyhez Rakovszky huszárfőhadnagy is tartozott.

Feljegyzéseit 1813-ban Lengyelországból Ausztriába való visszamenetele alatt, úgy látszik, hivatalos iratokból másolta le. Az érdekesség kedvéért azokat az eredeti, sokszor hibás németességű helyesírásban és szövegében szószerint közöljük.

„Rükzuk der Franzosen oder sogenanter Spaziergang nach Moscau und von da zurük in das Sächsische, Anno 1812."

Der letzte Schlag, unter welchen die Freyheit Europas erliegen sollte, hatte sich französischer Seits durch Zurüstungen und Vorbereitungen aller Art mit einem Pompe u. einer Festikeit angekündigt, die den Stoltz der Soldaten u. die Erwartungen aller Anhänger des französischen Sistems ungemein in die Höhe trieben, und manche schon über die Trümmer des Rußischen Reiches hinaus von Romantischen Zügen nach Persien u. Indien träumen ließ.

Napoleon hat öfentlich erklärt, daß ein unvermeidliches Schiksal Rußland seinen Untergang entgegenreiße und gab sich unverholen für den Volstreker einer höheren Bestimmung aus, nach welchen die Moscowiter, als Europäischer Kultur feindselige Barbaren, nach den Stätten Asiens zurük gewiesen werden sollten.

Sein Ruhm, sein Glük, u. eine ungeheuere Armee gaben seinen Worten das gehörige profetische Gewicht: dergleichen vermessene Reden aufs imponieren berechnet u. in der That schloß das denkende Publicum daraus auf einen hohen Grad von Sicherheit seiner politischen, u. Militärischen Combinationen, während das nicht denkende dadurch in Glauben an seine Unfehlbarkeit bestärkt ward.

Die profetische Worte Napoleons scheinen in Erfülung gehen zu wollen. — Sobald die französischen Heere über den Niemen

sezten, zogen sich die Russen von allen Seiten zurük, u. überließen dem Feinde die Nördliche provinzen Pholens, die sogleich die Fahne des Aufruhrs erhoben u. sich den Franzosen anschlossen. — Napoleon hatte seinen Soldaten versprochen, daß Er sie nach Moskau führen würde, dort, hatte Er ihnen gesagt, sey das Ziel aller ihrer Bestimmungen, dort erwartet Sie ein rühmlicher Friede, u. jede Art Erhohlung u. Genuß. — Der französische Kaiser, stets die Augenblicke der Betäubung, u. des Schreckens zu seinen Friedensschlüßen benutzend, hatte alle seine Opera-

Nagyrákói és Kelemenfalvi Rakovszky András
cs. kir. huszárfőhadnagy.
(1781—1844).

tionen auf die schleunige Einahme Moskaus berechnet, denn dort war Er des Friedens nicht minder gewiß, als seine Soldaten. — Seine Rechnung gewehrte sich auf einen gewissen Punct. — Moskau kam in seine Hände, doch hier zeugte sich ein kleiner Irthum, der Friede nehmlich blieb aus, wodurch alle seine wei-

sen Combinationen eine ziemlich müßliche Wendung erhielten. Ein Umstand der früher schon nicht ganz mit der Unfehlbahrkeit seiner Berechnungen zutraf, war die Schlacht von Borodino, wo die Russen den alten, siegewohnten Banden Napoleons (ein lieblings Ausdruk französicher Buletins) so gut zu begegnen wusten, daß diese in ihrer Gewohnheit zu siegen, ganz irre gemacht wurden, indem man Sie anwieß 12. Meilen rükwärts des Schlagfeldes ihren Kaiser als Sieger zu begrüßen. — Die französischen Buletins halfen da zwar nach, wo die alten siegewöhnten Banden nichts ausrichten, denn nichts wiederstehet der Tapferkeit französischer Buletins doch das war nur für diejenige berechnet, die bei der Schlacht selbst nicht zugegen waren. Ruhig, u. mit Ordnung sezten die Russen ihren Rückzug fort. Sie wusten, was Sie thaten, die Franzosen zogen kopfschütelnd nach, die Ordnung des Rükzuges deutet mehr auf einen Plan, als auf eine durch Niederlage erzeugte Nothwendigkeit u. die öden Städte, u. Dörfer längst der großen Strasse stimten nicht besonders mit den offenen Armen zusammen, mit denen, wie Napoleon gesagt hatte, die Einwohner Sie empfangen würden.

Daß Napoleon Moskau ohne Schwerd Schlag gewan, schien eine Bürge mehr für die Richtikeit seiner Berechnungen zu seyn, doch Moskau hatte aufgehört die Hauptstadt des Reiches seyn, denn ihre Einwohner waren bis auf einige tausend ausgewandert, nichts als eine öde Steinmaße kam in die Hände der Feinde, und bald war auch diese als französisches Opfer in einen Aschenhaufen verwandelt, zum Wahrzeichen eines Kampfes auf Leben, u. Todt, u. als Bürge unerschütterlicher Ausdauer des Kaisers, u. der Nation.

Die russische Armee unter Befehl des Prinzen Kotuschof Smolenszki hatte sich in dessen durch einen kühnen Flanken Marsch zwischen Kaluga und Moskau bei Pechtatschkova aufgestellt, zur Deckung der südlichen Provinzen, u. während ihr von allen Seiten Verstärkungen zuströmten ermüdete, u. schwächte Sie den Feind in täglichen Gefechten. Die russische Armee war zahlreich, u. vol gutten muths, u. auf allen Punkten des Reiches entwikelte der Patriotismus neue Kräfte, während französische Buletins überal aussprengten, Rußland läge bereits in den letzten Zügen, die Armee sey so gut, als vernichtet, sie bestehe nur noch aus neugeworbenen, heraus gezwungenen Milizen, u. Schreckken, u. Verwirung habe sich aller Gemüther bemächtigt. — Unterdessen hatte Napoleon in seiner milden freundlichen Einladungen an die Bewohner Moskaus, u. der umliegenden Gegend ergehen lassen, zurükzukehren zu ihren Heusern, u. sich des Schutzes der großen Nation zu erfreuen, man begreift in der That nicht, warum alle diese Einladungen ganz u. gar ohne Wirkung bleiben, denn die früheren Kriege hatten ja gezeugt, wie heilig jede Art des Privat Eigenthumes denen Franzosen seye, u. was die Schändung der Kirchen, u. Altäre betrift, so war dies gewiß mehr ein zufäliger Leichtsin, als absichtliche Ruhlosikeit.

Als zugleich auch einige Versuche den Frieden einzuleiten müßlangen, glaubte Napoleon, daß es den Russen nur um Mos-

kau zu thun seye, u. erboth sich großmüthigerweise die Brandstätte unter Bewilligung eines Waffenstilstandes zu verlassen, u. sich bis Vasma zurükzuziehen, wo dann von weiteren Unterhandlungen die Rede seyn sollte. Dieser Vorschlag war jedoch ebenfals abgelehnt, u. dabey gesagt, daß man sich wundere, von Frieden, u. Waffenstilstande zu hören, da jetzt vielmehr der Krieg für die Russen erst angienge.

Die Laage der französischen Armee war seltsam genug, in einem weiten Kreise auf der Strasse nach Twer, Viadimer, Räzan, u. Kaluga, um das brennende Moskau, wie um einen flammenden Mittelpunckt gelagert, befand sie sich in einer Menschenleeren Wüste, täglich strömten die Soldaten zu tausenden aus dem Lager nach der Stadt um zu plündern, u. wie viel tausend andere zerstreuten sich in der Gegend umher, u. suchten nach Brot und fourage. — In den Wäldern, u. Morästen laagen Schwärme bewafneter Bauern im Hinterhalte, u. erschlugen jeden Tag viele hunderte von jenen Herumzieglern, u. was den Bauern entgieng, fiel in die Hände der Kosacken.

Die Laage des Napoleons war immer müßlicher, u. müßlicher, der Mangel täglich dringender. das Muren der Soldaten täglich lauter, u. der Friede täglich unwahrscheinlicher: Nach einem Aufenthalte von 5 Wochen beschloß Napoleon endlich Moskau zu räumen, vor dem Aufbruch sagte Er seinen Soldaten: Ich werde Euch in die Winter Quartiere führen, finde ich die Russen auf meinem Wege, so werde ich Sie schlagen, finde ich sie nicht, desto besser für sie. — Mit dem Profezeichen wolte es indes nicht mehr recht gehen, denn der Erfolg zeugte, daß Er die Russen fand, nicht schlug, u. daß es besser für die Russen war, daß Sie ihm begegneten. Am Tage des Aufbruches selbst am 6. Oktober A. SS. ward 80. Werst vor Moskau der König von Neapel, bei Tarutina überfallen, u. gänzlich in die Flucht geschlagen, 26 Canonen, 2000. Gefangene, u. eine menge Bagage fielen den Siegern in die Hände, der König selbst entgieng mit genauer Noth der Gefangenschaft; Napoleon marschirte auf der alten Strasse von Kaluga; Aus seinen Anstalten scheint hervorzugehen, daß es ihm mit den Vordringen über Kaluga kein rechter Ernst gewesen, sondern, daß Er vielmehr von Anfang an auf den Dnieper zurükzuziehen dachte, wo sein Magazin Sistem organisiert war, u. die Russen zu schrecken, u. zu einer falschen Bewegung zu verleiten, worauf Er so dann Zeit, u. Vorsprung gewan, und einen Weg seitwärts der großen Strasse von Smolensk eingeschlagen haben würde, auf welchen noch nicht alles aufgezehrt war. Stat jedoch den Fürsten Kotuschof zurükzumanövrieren, fand Er ihn sehr unerwartet mit der ganzen Armee bey Malojarofaviez*, wohin der Fürst abends den 11-ten Oktober A. SS. aus seiner Position aufgebrochen war. Man schlug sich am 12-ten in einem hitzigen Trefen, wobey Russischerseits nur das 4-te Corps in Gefecht war, während beyde Armeen en Reserve aufgestelt, sich beobachteten. Dieser für die russischen Wafen rühmlicher Tag machte plötzlich allen Strategischen Fein-

* „Malojaroslawez"-et jelent valószínűleg.

heiten Napoleons ein Ende, u. durchkreutzte alle seine Pläne, statt den Russen zu imponieren, hatten diese Ihm imponiert, statt die Russen aus dem Wege zu manövrieren, hat Er Sie sich in eine unbequeme Nähe manövriert, statt in die Winter Quartiere gemächlich zu marschieren, muste Er sie in den flüchtigen Rückzuge zu gewinnen suchen, u. statt den Weg nach Gefallen zu wählen, muste Er auf der großen Strasse ziehen, d. h. durch eine Wüste, die Er sich selbst bereitet hatte. — Die französische Armee trat ihren Rükzug am 14-ten Oktober A. SS. über Boravsk, u. Verja nach Mosaisk an, 20. Kosaken Rgter unter Gral Platov, u. 2. Armee Corps als Avand-Garde unter Gral Miloradovitsch folgen ihm an den Füssen, die große Russische Armee selbst zog links seitwärts der großen Strasse, wo Lebens-Mittel, u. fourage in Füllen waren.

Die nächsten fourage-Magazins waren in Smolenszk, Malojaroschowitz*, ist von Smolenszk 50. Meilen entfernt, diesen Weg ohne Brod u. ohne fourage unter restloser Verfolgung des Feindes zurükzulegen, war die Aufgabe, welche die französische Armee zu lösen hatte. Die Schwierikeit dieser Aufgabe hatte die Armee ihren Kaiser zu danken, der diesmal in wunderbarer Verblendung nichts berechnet, nichts Vorgehörendes, u. jede Vorsorge, die der Feldherr seinen Soldaten schuldig ist, unterlassen hatte, u. so seine Armee gleichsam absichtlich ihren Untergange entgegenführte. Ein schneller Rükzug ist da nur anwendbar, wo mäßige Reume zu durchlaufen sind, bei großen Entfernungen wird jede Eilfertikeit verderblich, denn jeder Rükzug demoralisiert den Soldaten schon an sich, je größer die Eile, je größer die Entfernung, um so größer die Demoralisation, ein schlimmeres Übel als jedes Phisische Ungemach.

Napoleon handelte diesen Grundsatze entgegen, u. bezahlte diesen fehler mit dem Ferluste seiner Armee, u. mit dem Ferluste seines Ruhms. Nicht lange so stelte sich der Hunger bei der französischen Armee ein, die Rgter lösten sich in Maroders auf, die einige Werste rechts, u. links der großen Strasse alles plünderten, u. verherten, die Pferde starben zu tausenden, u. täglich wurde eine große Bagage, u. Munitions Wägen, die ohne Bespannung blieben, verbrent. Alle Gemeinden in Moskowischen, u. Kalyischen Gouvernement waren unter Waffen, zur Vergeltung der geübten Gräueln, u. erschlugen täglich viele tausende jener Maroders, hiedurch, u. von den verfolgenden Kosaken täglich, mehr, u. mehr gedrängt, geschah es, daß die Franzosen fast gänzlich auf die große Strasse beschrenkt wurden, die ganze Armee lebte nun beynahe von nichts, als Pferdfleisch, schon starben täglich mehrere hundert Soldaten vor Hunger u. Ermüdung, schon nahm man der Cavallerie ihre Pferde um nun die Artillerie fortzubringen, mit einem Worte, das Elend war bereits groß, u. steigerte sich von Tag zu Tag in einer furchtbaren progression.

Am 22-ten Oktober A. SS. war beim Verma** ein äuserst

* Malojaroslawez-et jelenthet.
* Ez Wasma-t jelent.

hiziges Arier-Garde Gefecht, das 1-te Corps unter Marschal Davoust, u. ein Theil des 4-ten Corps wurde mit einem Verluste von 25. Canonen, u. von mehreren tausend an Todten, u. Verwundeten, u. Gefangenen durch Vázma, getrieben, u. bis in die Nacht verfolgt. Die Stadt selbst glieng, gleich den übrigen Städten, u. Dörfer, durch welche die Franzosen zogen, in Rauch auf. Um diese Zeit trat die erste heftige Kälte ein, u. brachte Neues Elend über die französische Armee, ohne andere Nahrung als gefrorenes Pferdfleisch, ohne stärkende Getränke, ohne gehörige Bekleidung auf Schnee u. Eiß zu bivaquieren war mehr als Menschliche Kräfte ertragen konte, jede Nacht erfroren viele Hunderte, u. am Tage starben ebensoviele an gänzlicher Entkräftung, eine Reihe von Leichen bezeichnete den Weg, den die Armee gieng, die Soldaten warfen jezt haufenweiße die Gewöhre weg, Ordnung, u. Disziplin hatte aufgehört, der Soldat bekümmerte sich weder um die Offzs., noch der Offz. um den Soldaten, jeder war so mit sich selbst beschäftigt, daß Er auf andere keine Rüksicht mehr nahm, u. weder gehorchen, noch befehlen wollte, in bunten Haufen von allen Rgter durch einander gemischt unterschieden sich nur noch die Corps durch Bagage-Colonen, die jeden Augenblick von den seitwärts streifenden Kosaken angefallen, u. geplündert wurden.

Der Mangel an Vorscrge bey Antrettung des Rükzuges war so groß gewesen, daß nicht einmal die Pferde auf dem Falle eines Frostes in Moskau scharf beschlagen wurden, auf der glaten Landstrasse kanten die schon entkräfteten Pferde bald gar nicht mehr ziehen, 12—14. schlepten an einer Canone und demnach war der kleinste Hügel beinahe immer ein unübersteigliches Hindernis, die Cavallerie hatte schon keine Pferde mehr zu geben, sie war bis auf einige Rgter Garden durchaus zu Fuß, die Canonen waren demnach ganz u. gar nicht mehr fortzubringen. Bey Danagabusch* ließ das 4-te Corps seine sämtliche Artillerie, mehr als 100 Stük Geschütz zurük, eben so das 11-te u. 3-te Corps, so daß als die Armee bey Smolenszk anlangte bereits 400 Canonen verlohren gegangen waren. Die französische Armee, die von Moskau über 100.000 Mann stark ausmarschiert war, bey Smolenszk kaum noch 60.000 Mann betrug, u. von diesen war kaum die Hälfte unter Waffen.

In Smolenszk verweilte die französische Armee 2. Tage in gröster Verwührung unter Plünderung, u. Brand; die daselbst vorgefundenen Magazine waren von keiner großen Hülfe, den der jeden für einige Tage zugemessene Vorath, wurde von den Heißhungrigen auf einmal verzehrt, u. obendrein bestanden die Portionen nicht einmal in Brod, sondern nur in Mehl; Viele Tausend giengen auch leer aus, denn ein jeder muste sich im Gedränge sein Gebür halb u. halb erkämpfen, es waren auch Munitions Distributionen angekündigt, hiezu fanden sich nur wenige Soldaten ein.

Die Russische Armee war indess von Idva** ans Smolenszk

* Dorogobu-t jelent valószínűleg.
** Zisdra-t jelent valószínűleg.

vorbey gerade auf Krasnov marschiert, um dort dem Feinde zu vorzukommen, Sie langte daselbst an, u. bezog 7. Werst vor dere Stadt ihr Laager; Die französische Armee war am nähmlichen Tage in Krasnov* eingetroffen, am 5-ten kam es zur Schlacht, Napoleon war mit dem grösten Theil der Garden, die einzige, die noch einige Militärische Haltung hatten bereits vorausmarschiert. Das 1-te und 4-te Corps waren in Gefechte, u. wurden nach einigen Wiederstande mit einem großen Verlust an Todten, u. Verwundeten in die Flucht getrieben, Geschütze, u. beinahe 10.000. Gefangene fielen den Siegern in die Hände, viele Fahnen u. Adler wurden erbeutet, so auch der Marschal Stab des Gral Davoust. Das 3-te Corps unter Marschal Ney ungefähr 15.000 Mann stark, welches seit Vázma die Ariergarde der Armee bildete, war noch im Marsch zurück; Der Marsch der Russischen Armee nach Krasnov war Napoleon, u. seinen Gralen unbekant geblieben, demnach glaubte der Gral Ney, als Er bey Krasnov** den 6-ten ankam, daß die, welche Ihm den Weg verstelten, nur abgesandte Streifpartheyen wären, u. nahm es sehr übel, als man Ihn aufforderte sich zu ergeben; Er werde sich schon Platz machen, sagte er zu dem an Ihm geschikten Parlamentär, u. grief auch sogleich dreist genug an, die Sache war geschwind entschieden, in weniger als einer Stunde war das ganze Corps zerstreut einige 1000 Todte, u. Verwundete lagen auf den Platze, gegen 11.000. ergaben sich nach u. nach in mehreren Abtheilungen, u. der Marschal Ney selbst flüchtete mit einigen hundert Mann rükwärts über den Dnieper; Dieses Corps führte nichts mehr als 20. Canonen, u. hatte nicht einen Mann Cavallerie. Eine unermäßliche Beute ward am den Tage gemacht, der Raub von Moskau, der nicht freiwillig verbrant wurde, war größtentheils schon wieder in den Händen der Russen.

Der Rückzug der Franzosen läst sich überhaupt in 3. Perioden eintheilen, die ungeachtet einer immer fortwährenden Steigerung, jede einen besonderen Character traget, u. wo von sich die 1-te bey Krasnov endigt. Die Resultate dieser Periode waren mehr als 40.000. Gefangene, worunter 27. Grale, gegen 500. Canonen, 31. Fahnen, u. Beute ohne Maß; Die sogenante große französische Armee war zusamen geschmoltzen bis auf einige 30.000. Mann, unter welchen kaum 10.000. Wehrhafte, 25. Canonen war der Rest der ganzen Artillerie, von der Cavallerie war schon längst nicht mehr die Rede. Die russische Armee hingegen zählte noch gegen 70.000 Mann, worunter über 16.000. Mann Cavallerie und führte gegen 600 Stück Geschütz mit sich.

Während Ungemach, u. Elend aller Art die französische Armee täglich mehr u. mehr zu Grunde richtete, u. Trauer über den Schmach einer so langen Flucht in der Brust eines jeden Soldaten war, zeigten die französischen Buletins noch einen sehr heiteren Sinn u. sprachen von dem waren ganzen Ereignisse mit einer merkwürdigen unbesorgenheit; Sie führten Briefe aus Moskau an von 8-ten Oktober A. SS. (Moskau war am 6-ten geräumt

* Krasnyj-t jelent valószínűleg.
** Krasnyj-t jelent valószínűleg.

worden) nach welchen Napoleon mit seinen Garden ruhig, u. zufrieden fortdauernd in Moskau sich befindet, während abgeschikte Corps sich bereits nach leichten Wiederstande der Städte Twer, Tula u. Kaluga bemächtigt hätten, von den Treffen bey Tarutina ward gesagt, daß der König von Neapel den Russen eine derbe Lection gegeben habe, wobey die französische Cavallerie einige ganz außerordentliche schöne Angriffe gemacht hätten. In hinsicht der Lection, so wußte der König nur zu gut, wer sie gegeben, u. wer sie bekommen hat, u. was die schönen Cavallerie Angriffe betrieft so reducierten Sie sich darauf, daß die französische Curasiers, u. Dragoner von den Kosaken unverschämterweise übel zugerichtet worden waren. — Als endlich von Rükzuge selbst denn doch die Rede, seyn muste, so erfuhren alle Freunde der Franzosen mit Vergnügen aus dem 25. Buletin, daß Napoleon seine Armee in die wohlverdiente Winterquartiere nach dem Gouvernement Smolenszk führe, daß die Russen den mit der grösten Ordnung ausgeführten Marsch gar nicht wagten ernsthaft zu beunruhigen, daß die Armee von der bester Stimmung von der Welt seye, u. Überfluß an allen habe, daß das Wetter die Armee ungemein begünstige, u. daß der Kaiser den Marsch in die Winterquartiere so pünctlich und meisterhaft combiniert habe, daß man Ihm eigentlich wie eine offensive Operation gegen Petersburg betrachten könne, indem Szmolenszk weniger entfent von Petersburg seye, als Moskau: In solchen Grade hat wohl noch nie ein Buletin der Wahrheit Gewald angethan: Die fürchterlichste Zerüttung muste den für Ordnung gelten, u. Verzweiflung eine heitere fröhliche Stimmung seyn, der Hunger-Tod muste aus dem Überflusse entstehen u. der Zorn des Himmels eine Begünstigung genannt werden.

10.000. Erfrorene, u. von Hunger gestorbene beweisen hier etwas anderes als Begünstigung! Die französischen Soldaten würden trotz ihres Elendes gelächelt haben, hätten sie erst ihr unglückseligen Marsch führ eine drohende Bewegung gegen Petersburg ausgegeben worden: der einzige der Wahrheit gemässener Ausdruk war vieleicht die Benennung wohlverdienter Winterquartiere, den alle die Quallen, welche über die Armee zusammen brachen waren mit Graueltaten genugsam verdient.

Die 2-te Periode des Rükzuges fängt bey Krasnov* an, u. geht bis zur Beresina im Raum von ungefähr 26. Meilen. Es schienen im Anfang dieser Periode etwas günstigere Verhältnisse für die französische Armee eintreten zu wollen, den einmahl erwartete Sie jenseits des Dniepers die Vereinigung mit dem Viktorischen Dombrowskischen u. dem Reste des Ardinotischen Corps die zusammen über 30.000 M. stark waren, 2-tens war die Verfolgung durch das Gefecht am 6-ten mit dem Neyischen Corps etwas verzögert u. dem gemäß weniger heftig geworden, 3-tens kam die Armee jezt in ihre Magazin Linie hinein, u. in ein Land, wo Lebensmittel zu haffen waren und 4-tens war das Wetter etwas milder geworden: Doch alle diese Vortheile sanken vor dem Umstande zusammen, daß die Armee des Gral Csicsa-

* Krasnyj-t jelent valószínűleg.

kov, über Münk* vorrük, um an der Brsesina die französische Armee in Empfang zu nehmen, u. daß der Gral Vitkenstein** mit seinem durch den Gral Steinhal verstärkten Corps ebenfalls von Csasnik heran nahete, um sich mit der Moldauer Armee in Verbindung zu setzen,durch die Bewegung dieser Armeen kamen die Franzosen in große Gefahr, u. zum mindesten stand ihnen eine Widerholung des Tages von Krasnov bevor. Napoleon begrief volkommen das Mißliche seiner Lage, u. eilte in geschwinden Märschen der Berezsina zu. Als er durch Orscha kam, hatten sich die Deputierten vom Mohilovischen Gouvernement eingefunden um die Befehle des Kaisers zu vernehmen, der Kaiser sonst für diese Aufmerksamkeit dieser Art sehr empfänglich, schickte Sie auf der Stelle fort, ohne Sie gesehen zu haben, den Er wußte wohl, daß man dergleichen Leuthen stets imponieren müsse u. daß ein so äußerst bescheidener Aufzug, wie der seinige diesmal war, keine rechte Wirkung machen würde, auch hatte Er wohl seine besondern Gründe, warum Er seine Armee nicht gerne zur Schau gaab, die freylich durch den heftigen Flanken Marsch gegen Petersburg ein wenig ihre Haltung verloren hatte, u. der Kälte wegen zum theil sehr phantastisch in Priester Gewände und Frauen Röcken gekleidet war.

Sobald Napoleon die obgenanten Verstärkungs Truppen an sich gezogen hatte, sandte Er die Polen links gegen Boriszov, welche Stadt Gral Csicsakov besezt hatte, u. warf das Viktorische Corps rechts dem Grafen Vittingstein entgegen unter den Schutz dieser Detasements ereichte Er mit der übrigen Armee am 13-ten die Brzsezsina, schlug 15. Werst oberhalb Boriszov beim Sembin eine Brücke, u. passierte hier ohne Zeit zu verlieren. Dieser Übergang über die Brzsezsina wird wegen seiner Schranknüsse lange in der Gedächtnisse der Soldaten leben, 2. Tage dauerte der Übergang, gleich von Anfang drängten sich die Truppen in Unordnung hinüber, denn mit Ordnung geschah schon längst nichts mehr bey der französischen Armee u. schon damals fanden in Wasser viele ihr Graab. — Doch als die Russische Heere die Corps von Viktor, u. Dombrovski zurük warfen, alles in wilder Flucht der Brücke zustürzte, da ereichte Verwührung u. Schrecken bald die höchste Gipfel. Artillerie u. Bagage Cavallerie, u. Infanterie alles wolte zu erst hinüber, der stärkere warf den schwäheren der seine Flucht aufhielt ins Wasser, oder schlug ihm zu Boden, gleichviel ob Offz oder nicht, viele Hundert wurden von den Canonen gerädert, viele suchten den kurzen Raum zu durchschwimmen, u. erstarten, viele suchten über die hin u her befindliche Eisdeke zu gehen, u. versanken, überal Geschrei nach Hülfe, u. nirgends Rettung, als endlich die Russischen Baterien die Brücke u. beyde Ufer beschießen anfingen, hatten der Übergang ein Ende gemacht, eine ganze Division von 7500 Mann von Viktorischen Corps nebst 5. Gräls ergab sich mit Capitulation, mehrere tausend waren ertrunken, eben so viel erschlagen, u. eine menge Canonen, u. Bagage blieben

* Minsk-et jelent valószínűleg.
** Valószínűleg „Wittgenstein".

verlassen auf den linken Ufer zurük, dies war das Ende der 2-ten Periode; Die Resultate derselben waren über 20.000. Gefangene gegen 200. Canonen u. eine unermäßliche Beute.

Es ist gewiß der Triumpf polizeilicher Wachtsamkeit, daß überal wo französische Truppen waren, man auch nicht das mindeste von dem Unglücke der französischen Armee bis dahin erfahren hatte. — Vilna als der Mittelpunkt der neu Confödärierten Provinzen, u. als Sitz aller französischer Behörden genaß eine vorzügliche Aufsicht, u. ward am längsten in Unwissenheit erhalten, das Publicum glaubte ganz treuherzig an die Wahrhaftigkeit des 25-ten Buletins: Man erschrak zwar, als man vernahm, daß die Moldauische Armee Minszk genohmen habe, u. gegen Boriszov zöge, jedoch beruhigten sich die Gemüther wieder so ziemlich, als die Vilnaische Zeutung erzählte, daß der Marsch jener Russischen Armee ganz in dem Plane Napoleons läge, u. nichts als in einem Falle wäre in dem sie zu ihren Verderben gienge. — Als gleich darauf alle Couriere von der Armee ausblieben, so fingen die Bewegungen in Publicum von neuen an, nach 12. gänzlichen Mangels aller Nachrichten, schikte der Herzog von Bassano einen jungen Polen, wie man sagt als Frau verkleidet. der Armee entgegen, dieser kehrte nach 5. Tagen zurük, u. brachte zur allgemeiner Freude aller Franzosen die Nachricht mit, die sogleich die Zeutungen verbreiteten, daß er den Kaiser an der Brzsezsina gefunden habe in der besten Laune von der Welt, u. im Begrief auf Gral Csicsakov loß zugehen, der Volkommen in die ihm gelegte Fülle gegangen wäre, der Kaiser hätte übrigens nur die Hälfte der Armee bey sich, die andere Hälfte habe er, weil er ihrer nicht mehr bedürfe, bey Szmolenszk zurükgelassen, einige Tage später kam Napoleon selbst und seine heimliche Reiße durch die Sadt lieferte den gehörigen Commentär zu allen seinen Nachrichten.

Die 3-te Periode des Rükzuges geht von der Brzsezsina bis zum Niemen, u. von da ins Preusische, obgleich sie für die Franzosen der Steigerung aller Übel wegen die schrecklichste war, so hat sie doch unter allen das wenigste Militärische Interesse, den sie zeugt nichts einer Jagd längs der großen Strasse.

Ungefähr 40.000. M. mit einem noch ziemlich bedeutendem Artillerie waren über die Brzsezsina gekommen, aber in welchen traurigen Zustande waren diese Truppen! — Ein neuer heftiger Frost gaab ihnen völig den Rest, alles warf jetzt beynahe die Waffen weg, die meisten hatten weder Schuhe, noch Stiefel, sondern Säcke, Tornister, oder alte Hütte um die Füße gebunden, jeder hatte das erste beste was er gefunden, sich um den Kopf u. Schulter gehangen um eine Hülle mehr zu haben gegen die Kälte, alte Säcke, zerrissene Weiber Röcke, frisch abgezogene Heute etc.: glücklich wer irgendwo ein Stückchen Peltz erobert hatte, mit unter geschlagenen Armen, u. tief verhülten Gesichter zogen Offzs. u. Soldaten in dumpfer Betäubung nebeneinander her, die Garden unterschieden sich in nichts mehr von den übrigen, sie waren wie diese zerlumpt, verhungert u. ohne Waffen, aller Gegenwehr hatte aufgehört, der bloße Ruf Kosak brachte ganze Colonen in kurzen Trapp, u. mehrere hundert wur-

den von wenig Kosaken gefangen gemacht; Der Weg den die Armee zog fühlte sich mit Leichen, u. jeder Bivaque gliech am anderen Morgen einem Schlachtfelde, sowie einer vor Ermattung hinstürzte, fielen die Nächsten über Ihn her, u. zogen ihn ehe er tod war, nakt aus um sich mit seinen Lumpen zu behängen, alle Heuser, u. Schuppen wurden verbrant, u. auf jeder Brandstätte laagen ganze Haufen von Todten, die um sich zu wärmen bedacht waren, u. aus Kraftlosigkeit dem Feind nicht mehr hatten entfliehen können. Die ganze Landstrasse wimmelte von Gefangenen die niemand mehr beobachtete, u. hier sah man Spuren des Gräuels, wie sie noch nie erlebt worden sind; von Rauch. u. Schmutz ganz schwarts, schliechen Sie wie Gespenster auf den Brandstätten, unter ihren todten Kamaraden herum, bis sie hinnfielen, u. starben, mit bloßen Füßen, in denen der Brand schon war hinkten manche noch auf den Wege bewustlos fort, andere hatten die Sprache verlohren u. viele waren vor Hunger u. Kälte in einer art wahnsiniger Betäubung gefallen, in welcher sie Leichname rösteten, u. verzehrten, oder sich selbst Arme und Hände benagten. Manche waren schon so schwach, daß sie nicht einmal mehr Holtz herbeytragen konnten, diese saßen auf ihren todten Gefährten um irgend ein kleines Feuer, das Sie gefunden, herum, u. starben so wie dieses erlosch. Im Zustande der Bewußtlosigkeit sah man sie freiwillig ins Feuer hinein zu stürzen, u. wimmernd sich verbrennen, in der Meinung sich zu wärmen, u. andere ihnen nachkriechen, u. den nehmlichen Tod fanden.

Von Vilna war die aus Königsberg angelangte Division Loison ohngefähr 10.000. M. stark, meistens Deutsche Truppen der Armee bis Ozmiana 7. Meilen von Vilna entgegen geschikt worden um von dort aus den Rükzug zu decken. In 4. Tagen war diese Division, ohne sich geschlagen zu haben, durch Märsche, u. Bivaques bis auf 3000. M. geschmoltzen, u. dieser Rest war vor Vilna theils zusammen gehauen theils gefangen.

Napoleon der Wiederhersteller Pholens, dessen Buletins noch vor wenigen Wochen gesagt hatten; daß der Donner des französischen Geschützes bereits in Asien gehört werde, gieng des 24-ten heimlich, u. in geringer Begleitung durch Vilna, die Armee defilierte vom 26-ten bis 28-ten früh in der fürchterlichsten Unordnung durch die Stadt, alle Strassen mit Leichen füllend, u. von gen erduldet haben, u. erschlugen deren eine große Anzahl. bekannte Schreckens Ruf Kosak den 28-ten Morgends erschal, und die Soldaten aus den Heuser liefen, u. nach den Thoren flüchteten, fielen die Juden alt, u. jung über sie her, u. nahmentlich über die Garden, von denen sie früher so viele Müßhandlungen erduldet haben, u. erschlugen deren eine große Anzahl. In der Eile des Durchzuges blieb die Stadt von Brand, u. Plünderung verschont. Sie war die erste seit Moskau, die der Verwüstung entgieng. Von Vilna zogen die Franzosen nach Kovno, kaum 25.000. kamen über den Niemen, der größte theil der noch übrigen Artillerie war schon vor Vilna stehen geblieben, der Rest gieng bis Kovno verlohren. Das Resultat des Rükzuges durch alle Perioden betrug mit über 100.000. Gefangenen, worunter allein 50. Gräle, und gegen 900. Canoen.

Seit Kovno geht die Verfolgung der Kosaken ihre gewöhnlichen Gang, wenige werden nur die Weichsel ereichen, u. die, welche sie ereichen werden ihre Rettung nicht lange überleben, die Kräfte der Soldaten seyen zu sehr erschöpft, um nicht selbst der Erholung, u. der Ruhe zu erliegen, wie man es Täglich von den Gefangenen erfährt, die oft nach der ersten gutten Mahlzeit sterben.

So endigte sich die stoltze Unternehmung Napoleons, so erfülten sich die Verheißungen die Er im Anfange des Feldzuges mit profetischen Munde ausgesprochen zu haben vermeinte, nicht Rußland sondern Ihm traf das unvermeidliche Schiksal, daß Europa durch seinen Sturz der Freyheit etgegen führt. Sein Ruhm, sein Glük sind gescheitert an der gerechten Sache, die Kaiser Alexander mit so Heroischer Ausdauer vertheidigte, und über seine Armee ist Gericht gehalten worden nach dem Maaß ihrer Ruchlosikeit.

Abgeschrieben auf dem Marsch aus Pholen nach Östereich. Anno 1813.

Andr. Rakovszky
Oblieut.

* * *

A népek és nemzetek háborúinak kezdetét a napoleoni hadjáratok ideje jelzi, amikor nemcsak csaták döntenek már, hanem az egész nemzet magatartása is. A „Continentalsperre", akárcsak az oroszok rendszeres pusztításai nem egyebek, mint a blokád és a totális háború előjelei. A rendszeres pusztítások megfosztják az ellenséget életszükségleteitől, mint ezt Napoleon 1812. évi oroszországi téli hadjárata mutatja. Az oroszok akkori módszere nem volt új, kisebb mértékben azt már Wellington is bemutatta a franciák elleni háborúban Portugáliában, azonban I. Sándor orosz cár kíméletlen kényuralma volt csak képes arra, hogy országát elpusztítva, tegye tönkre ellenfelét, Napoleont.

A francia visszavonulás Rakovszky főhadnagy kissé gúnyos leírásában a mai totális háborúnak más jeleit is mutatja. A francia bulletin-ek, hadijelentések már akkor is azt a célt szolgálták, hogy befolyásolják a hadviselő ország és a semleges barátok hangulatát, elhallgassák és elferdítsék a kudarcot. Ezt a módszert a sajtóirányítás és hadipropaganda egyik előjelének tekinthetjük.

Rakovszky főhadnagy feljegyzései a laikusnak valószínűleg csak egy epizódot jelentenek, Napoleon 1812. évi hadjárata, a hívatásos katonának, a vezérkari tisztnek és mindenkinek, aki a háború és a katona psychologiájával foglalkozik, bő, tanulásra érdemes anyagot nyujt.

Közli: *Suhay Imre.*

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Jánossy Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851-1852.* I. kötet. Kiadta A Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940. A „Magyarország Ujabbkori Történetének Forrásai" sorozatban. Negyedrét, fűzve, 895 lap.

A szakemberek körében most már nélkülözhetetlenné vált rendkívül tartalmas „Fontes"-sorozat egy újabb hatalmas kötettel szaporodott. Jánossy Dénes, a szabadságharc utáni Kossuth-kérdés egyik legalaposabb ismerője, teszi közzé ebben a kötetben a Kossuth-Emigráció angliai és amerikai történetének 139 eredeti okiratát, levelét és 474 oldalból álló gazdag tartalmú tanulmányban összefoglalva tárgyalja Kossuth életének ezt az egyik legérdekesebb időszakát. Az Országos Levéltár 48-as gyűjteményeiben, főleg pedig annak Kossuth-hagyatékában, a bécsi Haus-Hof und Staatsarchiv, a porosz, olasz, angol és amerikai levéltárakban folytatott igen beható búvárkodásainak eredménye ez a nagy munka, amelynek értékét növeli az a körülmény, hogy Jánossy ezeket a levéltárakat a helyszínén személyesen kutatta át. Érthető tehát, hogy a maga elé tűzött feladatot nemcsak kitűnően, de gyökeresen is megoldotta. Kevés történeti munkáról állíthatjuk, hogy tárgyát teljesen feldolgozta, kimerítette. Jánossynak ez a kötete azonban azok közé a munkák közé tartozik, amelyeket az olvasó a teljes megelégedettség érzésével tesz le, abban a meggyőződésben, hogy erről a tárgyról többet, alaposabban írni már aligha lehet. Csupán részletkérdések, az eseményekben szereplő személyek életének felderítése gyarapíthatná még esetleg egy-egy vonatkozásban tudásunkat, de Kossuth szerepéről, ebben az időszakban, egyéniségéről, hatásáról többet és kimerítőbben ismertetni, mint ahogy ezt Jánossy tette, alig lehetséges.

A bevezető tanulmány hét fejezetben foglalkozik Kossuth szerepével és működésével az 1851. és 1852. évben. Időrendben Hajnal Istvánnak: „A Kossuth-Emigráció Törökországban" című munkája és Jánossynak egy, a közelmultban német nyelven megjelent tanulmánya közé esik, amelyet folyóiratunk 1940. III—IV. füzetében ismertettünk (Die Ungarische Emigration und der Krieg im Orient). A könyv az Emigráció törökországi tartózkodásának utolsó napjaival és Kossuthéknak az Unióba való szállításával kezdődik. A törökországi internáltság korlátaiból kiszabadulva, ekkor kezd Kossuth egyénisége kibontakozni. Legelső beszédével, melyet a „Missisipi" hajó fedélzetén mondott, elindította ragyogó ékesszólásával azoknak a szónoklatainak sorozatát, amelyeknek köszönhette, hogy mind Angliában, mind Amerikában fel tudta nem csak a közvéleményt rázni, hanem ez államok kormányának sok tagját is meggyőzni a magyar szabadságharc újraindításának,

mint az európai szabad fejlődés zálogának szükségéről. Jánossy érdekesen vázolja Anglia középeurópai politikáját s az angol sajtó szerepét a magyar kérdés ébrentartásában, Palmerston álláspontját és rokonszenvét Kossuth kívánságaival szemben. Színes és a figyelmet elejétől végig lekötő előadásában szinte szemeink előtt bontakozik ki Kossuth szerepe és jelentősége és az emigrációs mozgalom minden eseménye. Kossuth angliai tartózkodása csak átmenet volt amerikai még nagyobbszabású szerepléséhez. Érdekesen fejtegeti Jánossy az amerikai politikai és közéletet, amelynek központjában Kossuth, szándékán kívül bele került az amerikai belpolitikai eseményeibe, amikor az akkor kiélesedett rabszolga-kérdés körül folyó vitákban mindegyik párt őt akarta megnyerni szószólójául.

A Kossuth-emigráció amerikai szerepléséből már eddig is ismertük nagyjában a volt kormányzó ottani életének részleteit, de hogy az amerikaiak Kossuthot milyen hihetetlen lelkesedéssel, fejedelmeknek kijáró ünnepségekkel fogadták és külföldieknél szokatlan rajongással vették körül, azt Jánossynak ebből, főleg az amerikai egykorú hírlapok és okmányok tanulmányozásából merített előadásából tudjuk meg. Nem túlzás, ha amerikai „Kossuth-lázról" ír a szerző, a tömeglelkesedésnek és segítőkészségnek olyan megdöbbentően nagyméretű jelenségei tárulnak szemeink elé Jánossy előadásából, amelyek szinte páratlanul állnak a XIX. század vezető személyeinek és eseményeinek történetében. A törékeny szervezetű és Amerikában jóformán állandóan betegeskedő Kossuth, ékesszólásával ezekben az években Magyarországra fordította az új világrész figyelmét. Benső lelkesedéstől és hivatástudattól fűtve, magát nemcsak egy újabb magyar szabadságharc előkészítő apostolának és szervezőjének tartotta, de az eljövendő európai forradalmak egyik vezérének is. Amerikai körútja, az Egyesült Államok különböző városaiban — egy-két zavaró mozzanatot leszámítva, — a diadalmenetek szakadatlan sorozata volt 1851-ben. De amerikai tartózkodása nemcsak ünneplésekből állott. Jánossy könyvéből megismerjük széleskörű tárgyalásait államférfiakkal, az emigránsok sorsáról való gondoskodását, az eljövendő magyar hadsereg felszerelésére, felfegyverzésére vonatkozó munkásságát és egy nagyszabású hadikölcsön megszervezését, a „Kossuth-dollár" gyűjtésének tervét. A könyv utolsó fejezetében Jánossy, az események megértésének teljessége érdekében foglalkozik a haza felszabadítására Törökországban, Olaszországban és Magyarországban folytatott titkos mozgalmakkal. Az okirattár gazdag tartalmából különösen érdekesek Makk tüzérezredes kalandos tervezgetései, az angol, osztrák és amerikai konzulok, követek jelentései és titkos útasításai, az Amerikába hajózó emigránsok névjegyzékei és Hülsemann amerikai osztrák követ jelentései.

Jánossy hatalmas kutatómunkát végzett. Könyvének értéke nem csupán sokfelé kiterjedő és minden részletkérdéssel behatóan foglalkozó lelkiismeretes adatgyűjtése, hanem adatainak szigorú bírálata és értékelése is. Nemcsak elmondja, leírja az eseményeket, hanem egy-egy lezárt időszak után összefoglalva tárgyalja és világítja meg Kossuth fellépésének minden oldalát. Az angliai és amerikai események leírásánál nemcsupán a Kossuth körül történt

dolgokat írja le, hanem e két állam magatartását a szabadságharc alatt és után is. Így tehát megadja a keretet és hátteret Kossuth ottani szerepléséhez. Angliában Palmerston, Amerikában Webster személyében Magyarország barátait ismertük meg. Szerepük a magyar szabadságharc ügyében, sok tekintetben hasonlít a magyar szabadsággondolat pártfogójának, a békeközvetítő lord Stepneynek szerepéhez, II. Rákóczi Ferenc felkelése alatt.

Kossuth Amerikában a pártok kereszttűzébe jutott. Azért jött Amerikába, hogy a magyar ügybe való beavatkozást kieszközölje. Sokan ezt nem helyeselték. A rabszolga kérdésben az abolicionisták — vagyis a rabszolgák felszabadításáért küzdők — szerették volna, ha Kossuth az ő ügyüket is szóvá teszi beszédeiben. Ékesszólását mindkét párt szerette volna felhasználni az Unió akkor legégetőbb belpolitikai kérdésében.

Mint minden emigráns, Kossuth is abba a hibába esett, hogy a magyar ügy jelentőségét az európai, sőt — Amerikával kapcsolatban — a világpolitikában túlbecsülte. Mint Jánossy igen jól jellemzi, sok tekintetben elméleti rajongó volt, aki kívánságait, reményeit egyértelműeknek tartotta a végrehajtással. Amikor látta, hogy reményeiben csalódik, néha türelmetlenné vált és ezzel magának és az ügynek ártott. Így például Fillmore amerikai elnöknél való bemutatkozásánál. Bár tudta, hogy ilyen alkalmakkor csupán az udvariassági látogatás keretén belül folytatott beszélgetésről lehet szó, váratlanul a nemzetek önrendelkezési jogainak érdekében kérte az Uniónak a magyar ügybe való valóságos beavatkozását. Tapintatlan fellépése kínos visszatetszést keltett; ennek következménye volt hűvös fogadtatása a szenátusban. Legnagyobb közvetlen hatása Baltimorében volt. De 1852 elején a lelkesedés már kezdett lohadni. Az ünneplések közé sokszor kínos ellentüntetések vegyültek, úgyhogy amikor Kossuth Amerikát elhagyta, voltaképen azzal az érzéssel szállt hajóra, hogy bár a közönség nagy rétegében rokonszenvet tudott ébreszteni, a magyar ügyet lényegében nem tudta előmozdítani. Az Amerikában gyűjtött segélyösszegek nagy része pedig elkelt az emigráció mozgalmának megszervezésére, hadiszerek vásárlására, amiket sohasem lehetett Magyarországba szállítani.

Jánossy előadásából megállapíthatjuk Kossuth hihetetlenül nagy szónoki készségét. Amerikában mondott, igen gyakran rögtönzött beszédeit, ötletesség, kifogástalan szerkezet és mindig alkalomszerűség jellemezte. Hatásos fordulataival, színes hasonlataival annyira le tudta kötni hallgatóságát, hogy amerikai könyvekben még később is a világ leghíresebb szónokai között emlegették és beszédeinek kivonatait sokáig példaképen idézték.

A könyv elolvasása után teljes mértékben egyetértünk Jánossy ítéletével az emigrációs mozgalmak eredményéről. Kossuth mély hazaszeretete, hite a magyar állam önállóságában, elpusztíthatatlan energiája elveinek hangoztatásában, páratlan sikerei Angliában és Amerikában, korántsem voltak elegendők ahhoz, hogy az európai világ képét megváltoztassák és az abszolut hatalmak összetartását és ellenállását leküzdjék. Egyévi emberfeletti erőfeszítésének tragikumát és terveinek elkerülhetetlen összeomlását ezek a körülmények okozták és elősegítették a világ különböző álla-

maiban élő emigránsok torzsalkodása, alkalmatlansága, árulása, vagy megértés nélküli kritikája. Fínom lélektani megfigyeléssel állapítja meg Jánossy végül, hogy Kossuth munkásságának sikertelenségét az a körülmény is fokozta, hogy „... egyébként fennköltt egyénisége, a lelkében élő romantikus politikai hajlamokat legyőzni nem tudta, amelyek őt aztán állandóan olyan reményekkel bátorították fel, sőt cselekedetekre ösztönözték, amelyek a Habsburg-monarchia szerves kialakulásával szemben, minden reálpolitikai alapot nélkülöztek."

Őszintén kívánjuk, hogy Jánossy hatalmas munkájának II. kötete is minél előbb napvilágot lásson. Ilyen alapos felkészültséggel összeállított munka nem csupán a történetírás forrásainak, de az egyetemes történeti irodalomnak is értékes gyarapodása és a korszerű történetszemlélet és történetírás minden követelményének megfelelő érdekes olvasmány. *Markó Árpád.*

A világháború 1914—1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. IX. kötet, Budapest, 1940.

A múlt év végén jelent meg, a m. kir. Hadilevéltár monumentális művének IX. kötete, mely az 1915 május elejétől június végéig terjedő időt öleli fel.

Ezen aránylag rövid időszakba esik azonban a világháború két nagyjelentőségű és döntő eseménye: a győzelmes gorlicei áttörés és Olaszország fegyveres beavatkozása a nagy mérkőzésbe. Mindkettőnek a már megszokott tárgyilagossággal és szakavatottsággal való ismertetése adja a jelen kötet főtartalmát.

A bevezető fejezet igen színes képet ad „Az álalános politikai és katonai helyzet kialakulásáról 1915 tavaszán", mely bonyolult, de rendkívül érdekes volt. Az Osztrák-Magyar monarchia haderejének zöme — a hosszú és véres kárpáti csata által erősen igénybevéve — szinte tehetetlenül, a Magyarországot védő Kárpátokhoz volt kötve. A központi hatalmak hadviselése súlypontjának a keleti (orosz) hadszíntérre való áthelyezése erősen előtérbe lépett. De ugyanakkor halasztathatatlan megoldást kívánt a török szövetséges megsegítése egy Szerbia elleni újabb hadjárat révén és az olasz kérdés, azaz Olaszország beavatkozásának lehető elhárítása. De nem kevésbbé fontos volt a még semleges államok: Románia, Bulgária és Görögország megnyerésének lehetősége. Mindezen problémák mibenlétét, valamint befolyásukat a központi hatalmak katonai terveire, világosan és meggyőzően tárja elénk a kötet első fejezete. E sorozatos problémák gyors megoldását megnehezítette már eleve az a körülmény, hogy Ausztria-Magyarországnak és Németországnak nem volt egységes katonai vezetése és főleg, hogy nem volt közös főparancsnoka. Nézeteltérések a hadműveletek vezetését illetően, szövetségesek között, szinte elkerülhetetlenek, de különösen akkor, amikor a két vezérkar főnöke, Conrad és Falkenhayn két teljesen különböző egyéniség volt.

Nem kevésbbé érdekes a következő fejezet, mely a gorlicei áttörési csata tervének keletkezését ismerteti; a két hadvezetőség errevonatkozó hosszas tárgyalásait (az elvi ellentéteket csak nehezen sikerült áthidalni), azután a hadműveleti terv

kialakítását és ezzel kapcsolatban az áttöréshez szükséges erő biztosítását, ami nem volt könnyű feladat; végül pedig a mindent felölelő és a legkisebb részletre kiterjedő, határozottan példás támadási előkészületeket. Ezen előmunkálatoknak az ad különös érdekességet, hogy ez volt az első hadászati és harcászati szoros együttműködés osztrák-magyar és német kötelékek között.

Lebilincselő a csata kezdetének leírása. Első ízben alkalmaztak „tűzér tömegtüzet" a keleti hadszíntéren; több mint 700 löveg aránylag kis területre összpontosított megsemmisítő tüze, mely az utolsó negyedórában pergőtűzzé fokozódott, készítette elő a gyalogság rohamát. Megemlítjük itt, hogy a 4. hadsereg egyes tűzérkötelékei ez alkalommal használtak első ízben könnyfakasztógázzal töltött gránátokat. Érdekes, hogy ezen valóban pokoli tüzelés ellenére, a hatás, tekintettel a rendkívül erősen kiépített állásokra, inkább erkölcsi volt. Az orosz első vonal védői szinte megdermedtek és egy részük harc nélkül adta meg magát. Ott, ahol azonban a központi hatalmak tűzerősségének hatása nem volt oly beható, gyalogságunk csak véres küzdelmek után hatolt be a szívósan védett orosz állásokba.

Az áttörés azonban négy-öt kilométer mélységben sikerült; az orosz arcvonal megingott. A mintaszerű támadási előkészületek és azok pontos megvalósítása meghozta a döntő sikert, mely új iskolát teremtett jól kiépített, tartós állások áttörésére.

Az oroszokat — amint a mű kiemeli — a támadás nem lepte meg. Érdekes, hogy az ugyancsak példás német titoktartási intézkedések ellenére, már április közepe táján tudták, hogy közös osztrák-magyar és német támadás készül a felső Visztula vidékéről. Hogy a kellő rendszabályokat mégis elmulasztották, annak több oka volt. Az amúgy is nehézkes felső orosz vezetés áttöréstől nem tartott; túlságosan el volt foglalva a saját támadási terveivel; azonkívül számoltak a tehermentesítő francia-angol támadással és a közeli olasz beavatkozással.

Az eredményes áttörés után azonnal megindult a siker kiaknázása, a támadást folytató osztrák-magyar és német hadseregek részéről. Az üldözés első üteme, amelyhez nemsokára a kárpáti arcvonal is csatlakozott, a San folyó elérésével ért véget. Ezt, „Közép-Galicia visszafoglalását" ismerteti a negyedik szakasz, amelynek egyik nagy eredménye Przemysl újbóli elfoglalása volt, május végén.

Időközben, május 23-án, Olaszország hadat üzent a Monarchiának. A szövetségesek azonban ennek ellenére tovább folytatták támadó hadműveleteiket a keleti hadszíntéren és miután június hó folyamán, helyenként súlyos harcok árán, az orosz ellenállást letörték, visszafoglalták Galicia fővárosát, Lemberget is

A kötet második nagy eseményét az ötödik fejezet, „Olaszország beavatkozása", foglalja magában.

Bevezetésképpen megismerjük — nagyszerűen megírva — az Osztrák-Magyar monarchia és Olaszország egymáshoz való viszonyát, a hármas szövetség megkötésétől, majd a két szövetséges közötti ellentétek keletkezésének hátterét. Rávilágít a szerkesztő az olasz külpolitikára a világháború kitörésekor és a

„semlegességi nyilatkozatra", majd a rákövetkező hosszas diplomáciai tárgyalásokra, amelyeknek főtárgya osztrák-magyar területeknek átengedése volt és végül a hadüzenetre, amely 23 évi fennállás után felbontotta a „hármas szövetséget".

Megismerjük azután az olasz haditervet, melynek lényege: támadó fellépés az Isonzon át Laibach, majd Klagenfurt és Marburg felé, összhangban a Zagreb irányában támadó szerb hadsereggel; onnan pedig az orosz célkitűzéshez alkalmazkodva: Budapest vagy Bécs felé.

Az osztrák-magyar hadvezetőség 1914 augusztus elején, Olaszország semlegességi nyilatkozata után, azonnal gondoskodott a délnyugati határ biztosításáról. Mikor pedig 1915 májusában Olaszország hadrakelése már kétségtelenné vált, Conrad terve az volt, hogy támadólag lép fel, hogy az olasz haderőt minél előbb megsemmisítse. Mikor azonban a galiciai sikerek ellenére reménytelennek látszott, hogy a szükséges nagy erőt erre a célra előteremthesse, egy ellentámadás gondolatával foglalkozott az esetleg betörő olaszokra, Laibach vagy Marburg vidékéről. Mivel azonban Galiciában a helyzet csak lassan érett, azonkívül Falkenhayn nagyobb német erőknek az olasz hadszíntérre vitelét ellenezte, „Conrad egyelőre a puszta védelem mellett határozott, de ellentámadási szándékáról nem mondott le".

Az olasz katonai előkészületeket olvasva, csodálkozva állapítjuk meg, hogy a haderő 1914 nyarán nem volt ütésre kész állapotban, amint ezt maga Cadorna tábornok is egyik háborús emlékművében megállapítja: „Ha Ausztria-Magyarország a semlegességi nyilatkozat után azonnal támad, akkor majdnem védtelenül találja az országot." A helyzet 1915 tavaszáig javult, de a haderő ütőkészsége akkor sem állott egyenes arányban az olasz külpolitika erőszakos ténykedésével.

Megismerjük a továbbiakban az olasz hadsereg szervezetét, mozgósítási és felvonulási előkészületeit és ezzel szemben a legkisebb erővel megszervezett osztrák-magyar előkészületeket a délnyugati határ biztosítására. Ezen utóbbi feladatot a világháború kitörésétől 1915 májusáig majdnem kizárólag különböző népfelkelő alakulatok teljesítették, valamint a tiroli és voralbergi „Standschützen" testületek, azaz népfelkelőköteles, valamint önkéntesekből alakított polgári lövészegyesületek. Csak május második felében kerülnek nagyobb kötelékek az olasz határra. Mégpedig az eddigi „Balkáni haderő", azaz a XV. és XVI. hadtest, majd pedig a VII. hadtest is. A délnyugati arcvonal legfelsőbb parancsnokává Jenő főherceg vezérezredest, az innsbrucki hadtest egykori parancsnokát nevezték ki.

Az ellenségeskedés megkezdésekor a hadműveleti helyzet, amint a felsoroltakból láttuk, az olaszoknak kedvezett. Ennek ellenére komoly vagy éppen döntőjellegű kezdősikerekre nem tettek szert, amint azt a lezajlott harcok ismertetéséből megállapíthatjuk. Olaszország hadbalépése — legalább az első négy hét alatt — nem befolyásolta a nagy hadihelyzetet.

A IX. kötet többi fejezetéből még kiemeljük a nyugati francia hadszíntéren lezajlott „Ipern körüli harcokat" és az „artoisi tavaszi csatát" és hozzáfűzzük, hogy a francia-angol támadások

a kitűzött célt, a német állások áttörését nem érték el. Ugyanakkor a német arcvonal helytállása lehetővé tette, hogy a központi hatalmak május és júniusi hadműveleteiket az orosz és az olasz hadszíntéren lényegileg zavartalanul megvalósíthatták. Megemlítjük, hogy a németek Ipernnél intéztek első ízben gáztámadást fúvó eljárással.

Felöleli a kötet még a tengeri eseményeket és a német búvárhajók első szereplését.

A „Visszapillantás" végül igen szemléltetően vonja össze az 1915 május- és június-havi politikai és katonai eseményeket, és kiemeli azok kihatását az egész hadi helyzetre.

Ismét csak elismeréssel kell adóznunk a magyar királyi Hadilevéltárnak, hogy bár napjaink nagy eseményei látszólag elhomályosítják az utolsó világháborút, mégis lankadatlanul tovább megy kitűzött célja felé, hogy az 1914—18. évi nagy háború történetét és vele magyar vezérek és magyar katonák szereplését megörökítse.

vitéz Németh Lajos

Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* XIV. rész. Budapest, 1940. Grill kiadóvállalata. Negyedrét, fűzve, 432 oldal, 28 melléklettel.

Nyáron került a könyvpiacra Bánlaky altábornagy magyar hadtörténeti sorozatos munkájának XIV. része. Az 1567. és 1604 évek közötti korszak hadieseményeivel foglalkozik. Könyvét három fejezetre tagolja. Az első, Miksa és Báthory István háborúit ismerteti 1567-től 1576-ig. János Zsigmond szerepe, Báthory erdélyi fejedelemsége, lengyel királysága, Békés Gáspár lázadása e fejezet főrészei. A második, Rudolf királyságának első felében, 1577-től 1592-ig lezajlott hadiesemények összefüggő leírása. Ebben a fejezetben találjuk a Báthory alatt Lengyelországban foglalkoztatott magyar katonaság szereplésének adatait. A harmadik, leghosszabb fejezetet a szerző a hosszú, 15 éves török háború korában lezajlott magyar hadiesemények ismertetésének szenteli. (1593-1604.) A hadjáratokat időrendben tárgyalja, hadszínterek szerint. E korszak nevezetesebb hadműveleteinek, csatáinak és várharcainak történetét, eddig megjelent köteteinek jól bevált módszere szerint tárgyalja. Legrészletesebben a háromnapos mezőkeresztesi csata (1596. október 23—26.) változatokban gazdag lefolyását írja le, és elfogadja Komáromy Andrásnak azt a nézetét, hogy ez a csata fordulópont volt a nemzet életében. Bár a vereség tagadhatatlanul súlyos csapást mért a nemzetre, de nem verte le, sőt ellenkezőleg ezután kezdett a hosszú tespedés után ismét erejének és erkölcsi fölényének tudatára ébredni.

Mint sorozatának eddigi köteteiben, Bánlaky altábornagy ebben a könyvben is igen kimerítő, bőséges forrásanyagot sorol fel, és ezzel megkönnyíti e korszak hadtörténetével foglalkozók munkáját. Kitűnően tervezett, világos helyzetvázlatok, csatatérképek, és a várharcok egykorú képeinek másolatai igen célszerűen élénkítik és egészítik ki a szöveget. A szerzőnek az eseményeket és azok következményeit magyarázó és méltató megjegyésein, továbbá

a seregszervezés, felszerelés kérdéseivel foglalkozó ismertetésein felismerjük széleskörű hadtörténeti tájékozottságát és helyes ítéletét. Elkerülhetetlen, hogy egy ilyen szerteágazó és mégis összefüggően tárgyalt hadtörténeti sorozat egy-egy kötetében tévedések ne csúszhassanak be, amik azonban semmit sem vonnak le a munka egyetemes értékéből. Csak megismételhetjük, amit Bánlaky e munkájának eddigi köteteiről mondtunk. Hézagot pótol, és nélkülözhetetlen segédeszköz lesz minden időben a magyar hadtörténet eseményeinek tanúlmányozásánál és feldolgozásánál.

Markó Árpád.

Dr. vitéz Timon Béla: *Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez.* A M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnökének kiadása. Budapest, 1941.

A nagy tudományos felkészültségű szerző, szűkre mért könyvecskéjének célját a következő szavakkal jelöli meg: „Munkámmal azt a célt kívánom szolgálni, hogy mindazokat, akik a hadtörténelemmel szeretnek foglalkozni, de különösen a fiatalabb hadtörténetírókat figyelmeztessen, hogy a hadtörténetírás csak akkor maradhat meg az általános történettudomány egyik elismerten is kívánatos és a nemzeti gondolatot is éltető tudományágnak, ha annak művelői nem restelnek a hadtörténetírásnak, mint önálló tudományágnak alapvető kérdéseivel is foglalkozni. Erre mindenekelőtt azért is van szükségük, mert csakis tudományos alapon művelt hadtörténetírás tarthat számot arra, hogy az általános történettudomány keretein belül helyezkedhessék el, mint élő és való tudomány. Minden ami ezen kívül esik, az lehet élvezetes olvasmány ugyan, de soha sem lesz „tudomány", legfeljebb szépirodalom."

Céljának elérésére a könyvecske a hadtörténelem alapfogalmainak mélyenjáró boncolgatásával kezdi el mondanivalóját. A háborúnak, mint a világtörténést alakító különféle lelki- és természettani megnyilvánulások egyik alkotó láncszemének fogalmából indul ki. Ez lényegében — a gyakorlattal is elsajátítható, de csekélyebb értékű mesterség jellege mellett — kétségtelenül a művészetek legnehezebbike: a hadművészet. Megértéséhez és tudományos kutatásához elsősorban a hadtörténelem beható ismerete vezet el, illetőleg a hadügy történetének alapos tanulmányozása. A hadtörténelem az általános történelem keretein belül különleges tudományág, vele az általános történelem és így a történettudomány átfogó ismerete nélkül tudományosan nem is foglalkozhatunk. Tárgyköre pedig mindazokra a tényezőkre is kiterjed, melyek a háborúval kapcsolatosak és reá befolyással vannak. Ezek tágabb értelemben a hadtörténelem segédtudományai és együttvéve alkotják a hadtudományokat. Szűkebb értelemben pedig a hadtudomány a háború lényegét teszi beható vizsgálat tárgyává.

A háború lényegének, mint a népek egyik életmegnyilvánulásának kutatásához nemcsak a hadtudományoknak, hanem a békés élet háborúval kapcsolatos tudományainak, végül a politikai történetnek beható ismerete is szükséges, minthogy a háború nem

más, mint a békepolitikának katonai eszközök igénybevételével való továbbvezetése. Ennek a továbbvezetésnek — immár hadvezetésnek — szilárd alapja a hadművészet tudománya és pedig a hadászat — a „stratégia- és a harcászat — a „taktika" —. A hadvezéri művészet, illetőleg a hadvezetés elméletének kutatása során felbukkan a háború bölcseletének kérdése is, mellyel akkor találkozunk, ha a háború elméletének általános elveit, tekintettel egyéb tudományágak elveire és az emberi megismerés nagy rendszerére vesszük szemügyre. Ilyen értelemben a hadfilozófia fogalma összeesik a hadtudományokról szűkebb értelemben — vagyis a háború lényegéről — felállítandó általános hadelmélettel. A hadtudományok fejlődése tehát nagy általánosságban két irányban körvonalazható: 1. a fenkölt, örökké tartó — ez a filozófia útja — és 2. az elmúló, földi — ez az alkalmazott tudományok útja — mely a gyakorlati életbe vezet.

Fontos tisztázni a „történet" szó lényegbeli jelentését is. Rajta általában múltban és jelenben lejátszódott eseményeket értünk. Történettudományi szempontból azonban csakis olyan eseményeket és cselekményeket kell értenünk, melyek szorosan az emberi életre és emberi cselekményekre vonatkoznak, kirekesztve az ember természeti fejlődésére vonatkozó ismereteinket. Továbbmenve, ma a „történelem" elnevezéssel jelöljük magát a történetismeretet, a történetkutatást és a történetírást, vagyis egy szóval kifejezve, magát a történettudományt is. A történettudomány nem lehet más, mint a múlt ismertetése, lényegének feltárása. Tehát nem törvényt szab, hanem összefüggéseket teremt, formát alkot, hogy ebből a múlt felismerhető legyen, vagyis nem más, mint a múltról való számotadás és ebben van a jellegzetessége. A múltnak megismerése azonban csak akkor teljesértékű, ha az tudományos kutatások alapján jelentkezik s ennek elérésére a szakember teljes, de egyben kiművelt tudása szükséges. Emellett a történetírás ne legyen csupán az események időrendi csoportosítása, hanem a múlt kérdéseinek értelmes magyarázata.

A szerző a következő fejezetekben a történetírás fejlődésének jellegzetes egyéniségein, módszereiken, a történeti módszertan alakulásán, az uralkodó szellemi áramlatok és világnézeti felfogások befolyásán, majd a történettudomány bölcseleti kapcsolatain vezeti végig az olvasót.

A jelenkori történettudományi módszertan részletezését a forráskutatás és a forrásbírálat elveinek alapos ismertetésével kezdi. Sorra veszi a történettudomány forrásait, a hagyományt, az oklevelet és egyéb írásos anyagot, a közvetlen megfigyelést, a történeti tárgyú költészetet, a regét és legendát, a felíratokat, életrajzot, röpíratot, képzőművészeti alkotásokat és még sok mást, mindegyiknél behatóan mutatja meg az értékelés, felhasználás és rendszerezés szempontjait.

Külön fejezetben tárgyalja ezután a hadtörténetírás helyzetét az általános történetírás keretein belül, mert hiszen itt szaktörténeti munkáról van szó, s ez a történetírónak a már előbbiekben kifejtett széleskörű tudásterületen kívül, a háborúval akár közvetlen, akár közvetett kapcsolatban álló katonai tudományok alapos ismeretét is fontos kötelességévé teszi. Ilyenek a hadseregszervezés,

a szabályzatok, a katonai és gazdászati közigazgatás az ellátás, a fegyverzet és felszerelés, műszaki ismeretek, a katonai földrajz és tereptan. A hadtörténetírás forrásanyagában első helyen a katonai iratok állanak, ezek között különleges helyet foglal el a tábori irat. A katonai forrásanyagok és iratok ismertetése után a különböző forrásanyagok őrző- és lelőhelyeiről: a könyvtárakról, múzeumokról és levéltárakról, ezek feladatáról és berendezéséről, valamint a történeti kutatásban elfoglalt fontos feladatáról szól a könyvecske következő fejezete.

Végezetül a hadtörténelmi kutatások elvégzéséhez és értékelésük helyes kialakításához szükséges történeti segédtudományok tömörre fogott ismertetése után, a főbb bölcseleti irányok és rendszerek érdekes fejezetével zárja be szerző értékes kis könyvét. Az elsőnek említett fejezetben a nyelvtudományról, az írástörténetről, az oklevéltanról, a pecséttanról, az éremtanról, a származástanról, a címertanról, a kortanról és a földrajzról, mint történeti segédtudományokról ír, lényegüket ügyesen összefoglaló tömör ismertetést, egyben mindenütt felemlíti, a legjobb forrásmunkákat is. A bölcseleti redszerekről szóló fejezetben, Platon, Aristoteles, Szent Ágoston bölcseletvilága után, Schopenhauer és Nietzsche rövid felemlítésével, Darwin, Marx, Hegel történetszemléletével foglalkozik, majd részletesen tárgyalja Comte Ágoston hatását az újabbkori bölcselet kialakulására és felemlíti követői közül Buckle és Bourdeau túlzásait, végül az expresszionista történetszemléletet ismerteti gróf Kayserling, Frobenius és Lessing munkái nyomán, Herder világnézeti felfogásával zárva le ezt a tartalmas és széles látókört tanusító fejezetet.

A szerző zárószavát idézem: „... nem tankönyvet akartam adni, hanem olvasmányt, mely olvasóját gondolkodásra késztesse és így mintegy önként elvezesse a tanulás, a folytonos továbbképzés szükségességének felismeréséhez." Ez kétségtelenül teljes mértékben sikerült is neki, mert külön ki kell emelni a munka közvetlen, érdekes és gördülékeny mondatait, ami a tárgynak egyébként tudományosan elvont és tömörített jellegével szemben a szerzőnek ritka rátermettségét mutatja és eléggé nem hangsúlyozható érdeme.

Seléndy Andor.

Báró Petrichevich Horváth Emil: *A Petrichevich család naplói.* Petrichevich Horváth Lázár, báró Petrichevich Horváth János, Petrichevich Horváth Károly naplója. Második rész III. kötet. A szerző kiadása. Budapest, 1941.

A családtörténeti munka három naplót és a naplóírók életrajzait közli. Közülök Szépiaki Petrichevich Horváth Lázár naplója 1837 és 1838 évből való, továbbá 1848—1850 évi keleti útazásának leírásából áll, végezetül pedig keleti útazásából írt egyes leveleit is tartalmazza. Feljegyzései és útleírásai inkább művelődéstörténeti, illetőleg irodalomtörténeti szempontból bírnak jelentőséggel, írójuk széleskörű műveltsége és belletrisztikai tevékenysége folytán. Hadtörténelmi adatokat nem tartalmaznak. Érdekesek például az 1838-i pesti árvízről írt naplójegyzetei.

Báró Petrichevich Horváth János altábornagy naplója 1848 február havától május végéig, a bécsi forradalmi idők eseményeit írja le; azután Radetzky tábornagy olaszországi hadjáratában szeptember végéig eltöltött idejéről, szól, majd ismét a bécsi forradalmat tárgyalja. A naplófeljegyzések nem egykorú írások, hanem Petrichevich Horváth János 8 év múlva, visszaemlékezésként rögzítette meg őket, amint ő maga is mondja: „.... mielőtt még a mostan előttem még meglehetős tiszta fényben álló események képei homályosabbra fordulnának, mert máris az idő némely adatok szoros krónikai rendjét emlékemből bizonyos mértékben kitörülte." — Ez a magyarázata annak, hogy a napló egyes események keltét nem említi, valamint, hogy későbbi történéseket időrendileg előrehozva tárgyal.

Báró Petrichevich Horváth János naplója hadtörténelmileg kétségtelenül érdekes és értékes munka, bár a magyar szabadságharcra és a magyar forradalmi idők mozgalmaira vonatkozólag alig tartalmaz valami adatot. Ez azonban érthető, mert írója, a bécsi magyar testőrség alhadnagyaként, természetesen a bécsi események forgatagában állott. Részletes visszaemlékezéseit 1848 március 13-ával kezdi, a bécsi forradalmi mozgalmak megindulásával és színes leírást ad a város forrongó képéről, a néptömegek handabandázásáról. Rendkívül érdekesek feljegyzései a hivatalos körök, de főleg az udvar és Ferdinánd császár tehetetlen, erélytelen viselkedéséről. Neki, mint testőrtisztnek, nemcsak tágkörű mozgási lehetősége volt az udvarnál, hanem mint benfentes, többet tudott és látott, mint más; feljegyzései tehát közvetlenségük folytán becsesek. Május 17-én a császár elhagyta a forrongó fővárost, mire a magyar testőrség tagjai — a következő napon — a császár védelmére urukat követni akarták. Ez gróf Vécsey Ágoston testőrkapitány ellenszegülése következtében meghiusult és következménye az volt, hogy a magyar testőrséget meg is szűntették. Báró Petrichevich Horváth Jánosnak is elment a kedve a haszontalanná vált testőri élettől és Radetzky tábornagy Itáliában működő hadseregéhez való áthelyezését kérte.

Az olasz hadjáratról szóló naplójegyzetei csak vázlatosan foglalkoznak a hadműveletekkel, inkább a nevezetesebb szereplőkről — katonákról és politikusokról — beszélnek.

Bécsbe szeptember 28-án érkezett vissza, ahol már a magyar testőrségnek csak töredékeit találta ... a többi társaik a testőrséget otthagyták, honvédek közé állandók." A napló további része a bécsi októberi forradalom kitöréséről, Latour gróf hadügyminiszter meggyilkolásáról és az alkalmazott katonai intézkedésekről szól. Ezután még Radetzky tábornagy, gróf Széchényi István és báró Jósika Samu haláláról írt hosszabb-rövidebb visszaemlékezésekkel, végül pedig az 1859. évi francia-szárd hadjárat németnyelvű megemlékezésével fejezi be báró Petrichevich Horváth János altábornagy naplóját. Ez utóbbiban érdekesek és kevéssé ismertek külpolitikai fejtegetései. Erősen bírálja gróf Gyulai Ferenc és gróf Wimpfen Ferenc táborszernagy hadviselését a magentai, illetőleg a solferinoi csatavesztéssel kapcsolatban.

Az aránylag fiatalon elhúnyt Petrichevich Horváth Károly naplója inkább önéletrajz 1776—1808 évekből. A tisztán magán-

jellegű visszaemlékezésekből legfeljebb az 1805. évtől kezdve, a napoleoni háborúkat méltató feljegyzései tarthatnak némi történelmi, illetőleg hadtörténelmi érdeklődésre számot.

A kiadó mindhárom naplóíró ősének életleírását is közli és pedig Petrichevich Horváth Lázárról Komáromy Ferencnek 1853-ban megjelent munkáját is, egyébként pedig saját tollából. Báró Petrichevich Horváth Emil — János altábornagy naplójának közlésével — kétségkívül jó szolgálatot tett a magyar hadtörténet-irodalomnak.

Seléndy Andor.

Rédvay István dr.: *Huszáraink hazatérése 1848/49-ben.* 8°, 414 l. sok képpel. Kiadta a vitézi rend Zrinyi-csoportjának irodalmi és művészeti szövetkezete; nyomta a „Jövő" könyvnyomda, 1941.

Vitéz Rózsás József a vitézi rend Zrinyi-csoportjának központi vezetősége nevében, fajszeretettől fűtött előszót írt ehhez a munkához s ebben azt mondja: „Magyarok voltak. Akadályokkal és következményekkel mitsem törődve, útrakeltek."

Ebben a pár szóban benne van az, hogy hőseink kötelességüket teljesítették s másként talán egyáltalán nem is cselekedhettek volna, mert hiszen magyarok voltak és magyar vérük parancsszavát sem okosság, sem fegyelem, sem pedig félelem nem tudta bennük elhallgattatni. A haza hívta őket; magyarok voltak, tehát útrakeltek.

Milyen szép ez és jövőnk szempontjából milyen megnyugtató, hogy a nyugalom, a békességes jólét idején torzsalkodásra, széthúzásra hajló magyar valóban ilyen.

De voltak olyanok is, akik a császárnak fogadott hűségükhöz ragaszkodtak. A szerző — anélkül, hogy eljárásukat menteni akarná — érdekesen világít be ezek lelkébe. Annak megállapításával, hogy ezek a katonák szembehelyezkedtek nemzetükkel s ezen a történelmi tényen senki és semmi nem változtathat, azt mondja, hogy az egész nemzet s ennek katonafiai is kétféle lelki beállítottságúak voltak. A nemzet egyik fele emlékezett a tatárdúlásra, a másfélszázados törökpusztításra s hátát szívesen vetette a művelt és kisebb veszélyt jelentő germánságnak, hogy a keletfelől fenyegető barbár hordákkal szembenézhessen. Ez a századok folyamán époly mély gyökeret vert a nemzet egyik felének lelkében, mint a másikában a függetlenségnek, az önállóságnak imádata. Ez a kétféle lelki beállítottság szakította a labancok és a kurucok pártjára a nemzetet s ennek kebelében a tisztikart.

A szerző négy fejezetre osztotta művét. Az elsőben a cs. kir. huszár helyzetét, állapotát és életét ismerteti. A császári udvar meggyőződése az volt — mondja — hogy a vegyes népelemekből összetevődő birodalom csak akkor töltheti be történelmi hivatását, ha az össz-monarchia eszméjének megfelelő és ezt az eszmét magáénak valló, egységes haderőre támaszkodhatik. A XIX. század harmincas és negyvenes éveiben a cs. kir. hadsereg az összbirodalom fogalmának már valóban eszményi megtestesítője volt. A tisztikar nem csak a birodalom határán belül élő nemzetiségek

fiaiból tevődött össze, hanem — különösen a francia forradalom után — rengeteg idegent fogadott be kebelébe. A hadsereg tagjaiban alig élt, vagy éppenséggel lángolhatott a nemzeti érzés, annál erősebben fejlődik ki viszont a „hadseregszellem." Aki nem szokott meg, annak szöknie kellett. Az egységes „amalgamizált" tisztikarral ellentétben, a legénység faji sajátosságaiban érintetlen maradt. A huszárság kebelében magyar szempontból jobb volt a helyzet. A huszár — mégpedig tiszt és legény egyaránt — megmaradt magyarnak; habár a „hadseregszellem" őt is századokig kísértette, nem tudta megnyerni soha, mert a huszárság szinte zárt testület volt s a huszár a maga fajtája körében élt. Még öltözetében is meghagyták magyarnak.

A II. fejezetben a szerző a magyar kormánynak az idegenben állomásozó huszárezredek hazaengedéséért vívott küzdelmét ismerteti. 1848 tavaszának eseményei csak négy huszárezredet találtak itthon; nyolc még mindig idegenben állomásozott. A király ismételten elrendelte, hogy az olasz földön harcoló huszárezredeken kívül, az összes többieket hazarendeljék, de az mégsem történt meg, mert a bécsi kormány mást akart. Ekkor a Honvédelmi Bizottmány vette kezébe az ügyet s Kossuthnak a huszárszázadokhoz intézett felhívásának, melyet megbízottjai vittek el a Monarchia négy égtáján idegenben tartózkodó huszárokhoz, nagyobb hatása volt, mint a királyi rendeleteknek. „A huszárok szomjasan szívták magukba Kossuth kiáltványának sorait" és aztán vakmerő elszántsággal vágtak neki az ezer veszéllyel beszegett útnak.

A III. fejezetben Gácsországból, valamint az Ausztriából és Csehországból hazatérő huszárok regényét írja meg a szerző. Mert valóban regénybeillő, ahogyan az egyszerű magyar vitézek tisztjeik vezetése alatt, vagy azok tudta nélkül, sőt akarata ellenére utrakeltek. Útjuk, pl. Csehország katonasággal bőségesen megrakott földjén, megszakítás nélkül folyt. Csak abrakolni és harcolni álltak meg, ha már ezt az utóbbi kellemetlenséget sehogyan se kerülhették el. Tigrisként harcoltak ha kellett a továbbjutásért s ha eközben meg is fogyatkoztak, legtöbbször átvágták magukat. Mégis megtörtént, hogy egyes osztagok fogságba estek; ezeket haditörvényszék elé állították és megtizedelték. Az ismert nevekhez a szerző egyszerű altisztek és közhuszárok egész légiójának nevét sorakoztatja. Mindmegannyi agyafúrt, találékony ezermesterét, rettenthetetlen hősét.

A IV. fejezetből megtudjuk, hogyan tett eleget a magyar testőrök nagy többsége az ország hívó szavának és vére parancsolatjának.

A fejezetekhez okmánytár csatlakozik. Ebben a szerző az Országos- és a Hadilevéltár összesen hét oklevelét teszi közzé. Az oklevelek a hazájukba eljutott, illetőleg fogságbaesett huszárok névsorát tartalmazzák. A névsor — mint a szerző hangsúlyozza — nem teljes. Hihető, hogy még sokan jöttek haza azokon kívül, kiknek neve egyelőre Rédvay jóvoltából most napvilágra került.

A szerző szeretettel és ügybuzgalommal végzett kutatása közepette, sok eddig ismeretlen forrásadatra bukkant s így sikerült a szabadságharc legrokonszenvesebb fejezetének irodalmát értékes lapokkal gazdagítania. Egyébként pedig nyugodtan megálla-

píthatjuk, hogy a szép tárgyhoz méltó jó munkát végzett. Könyve történelmi s irodalmi érték. Régen olvastunk ilyen zamatos nyelvezettel megírt munkát.

Ajtay Endre.

Vidos Géza: *Nemescsói Török Ignác tábornok.* 8°, 60 l. Székesfehérvár, 1941, a szerző kiadása.

Az ismert katonaíró a Nemescsói Török Ignácról elnevezett 2. honvéd utász-zászlóalj kötelékében eltöltött „felejthetetlen" szolgálati éveinek emlékére s bajtársai iránt érzett hálájának és szeretetének jeléül írta meg a nagynevű vértanú élettörténetét.

Török Ignác 1795-ben született a Grassalkovich hercegi család uradalmához tartozó Gödöllőn. Atyja, idősebb Ignác, Vasvármegyéből származott ide.

A serdülő ifjú katonapályára vágyott s atyja ezt a pályaválasztását nem ellenezte. Így került az ifjú ennek a kornak legmagasabb szintű katonaiskolájába, a bécsi cs. kir. mérnöki akadémiába.

1811-ben lépett be az akadémiába. A kétéves előkészítő tanfolyam elvégzését, polgári iskolában végzett tanulmányaira való tekintettel, nem kívánták meg tőle. Az ötéves kiképzőtanfolyam elvégzése után, mint a négy legkitűnőbb tanuló egyike, „hadmérnöki testületi hadapród" lett s magasabb kiképeztetése végett még egy évet az akadémián töltött. (Ugyanabban a kitüntetésben részesült öt évvel később, 1823-ban, Bolyai Bolyai János is.)

Török első szolgálati helye Peschiera vára volt. A várnégyszögnek ebben a Garda-tó partján lévő pillérében megismerte az olasz tartományokban meghonosodott várépítőrendszert. 1818 nyarán — már mint főhadnagy — terepfelvételi munkában vett részt, mégpedig a tiroli Peutelsteinben. 1822—27 közt a velencei helyi erődítési igazgatóságnál teljesített szolgálatot s eközben századossá lépett elő. 1827-ben a komáromi erődítési helyi igazgatósághoz helyezték át. Ekkor ismerte meg azt a várat, mely életében később sorsdöntő szerepet vitt. Egyévi megszakítással 1830 tavaszáig teljesített Komáromban szolgálatot; közben a lipótvári erődítési helyi igazgatóság élén is állott. 1830-ban Galiciába helyezték. 1833-ban századparancsnokként az árkásztestületbe került. Százada élén előbb Piacenzában, majd — 4 évig — Mantovában állomásozott. 1837-ben azonban visszahelyezték a hadmérnökikarba. Galiciába rendelték és Tarnówban laktanya- és táborépítőmunkát bíztak reá. 1839-ben mint százados, másodőrmester a m. kir. nemestestőrség kötelékébe került s ezután a hadmérnökikarban „számfelettiként" tartották nyilván. Gárdaszolgálatának ellátása mellett a hadmérnöki tudományra oktatta a nemes ifjakat. Hallgatói közé tartoznak itt a többi között: Görgey Artur, Klapka György, Máriássy János, Ivánka Imre.

1846-ban Török ismét visszakerült a hadmérnöki karba. Előbb a lembergi igazgatósághoz osztották be, később pedig a karlováci erődítési kerület igazgatója lett. 1848-ban alezredessé lépett elő

s rövid aradi működése után, még ez év őszén Komárom várának erődítési igazgatója lett. A vár parancsnoka ugyanekkor a 72 éves beteges, törődött Mertz Frigyes Vilmos altábornagy volt. Mészáros hadügyminiszter később Majthényi István báró ezredest nevezte ki az öreg osztrák származású tiszt mellé adlátusnak, hogy így e fontos vár megtartását biztosítsa. Majthényi nyomban követelte is, hogy a várba nemzetőr csapatok vonulhassanak be, viszont megakadályozta, hogy oda újabb sorkatonaságot helyezzenek. Valóságos harc kezdődött ekkor a komáromi várért a bécsi és a budapesti kormány között. Batthyányi felszólítására a vár tisztikarának 48 órán belül nyilatkoznia kellett, hogy aláveti-e magát feltétel nélkül mindenben a magyar kormány parancsainak? Szeptember 28-án azután Mertz átadta a várparancsnokságot Török Ignác alezredesnek. Ebbe a tisztikar örömmel beleegyezett. Török azonban — nem úgy, mint Mertz — elismerte a nála jóval fiatalabb s cs. kir. őrnagyból egyszerre kinevezett Majthényi ezredes rangelsőbbségét, átadta neki a várparancsnokságot s ő maga, Majthényi alárendeltjeként továbbra is erődítési igazgató maradt. Török nagy buzgalommal és erélyel látott hozzá a vár megerősítéséhez s ezen a téren igen szép eredményt ért el. Majthényi látta ezt s eleinte bízott is a vár ellenállásában, később azonban, mikor Windischgrätz mind több győzelmet aratott, egyszerre megingott. Ekkor a védelmi tanács felszólítására Török vette át a várparancsnokságot. Ebben az állásában a kormány 1849 január 20-án — már mint ezredest — megerősítette.

Hogy Török milyen tökéletes munkát végzett a vár megerősítése terén és hogy parancsnoki tisztségében milyen jól bevált, azt az eredmény bizonyítja. Többen vetették szemére állítólagos erélytelenségét, de aki ellenállt és rendületlenül kitartott helyén, az mégis csak ő volt.

Mikor Lenkey tábornok 1849 április 10-én bevonult a várba, átvette Töröktől a parancsnokságot. Ekkor Török — időközben szintén tábornokká léptették elő — újabb bizonyságát adta önzetlen hazafias gondolkodásának. Lenkey, később pedig Guyon alárendeltjeként ismét az erődítési igazgatóság élére állott, mert érezte, hogy hazájának itt teheti a legjobb szolgálatot.

De nem sokáig maradt ebben az állásban. Átadta Thaly Zsigmond őrnagynak s Debrecenbe útazott. Itt Kossuth magához rendelte és azonnal „kinevezte hadmérnökkari főigazgatónak, aki ezen állásra való rátermettségét szakszerű és komoly tevékenységével igazolta."

Előbb Buda várának rombolási tervét készítette el új tisztségében, majd, a honvédsereg előnyomulása után, Esztergom—Párkány sáncrendszerének megtervezésével bízták meg. Az ő terve alapján épült meg a szegedi hídfő; s ha ez nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, annak oka semmiesetre sem a megépítés módja volt.

A szegedi sáncok elhagyása után, Török is az Aradra visszavonuló kormányhoz csatlakozott, Kossuthtól Aradon azt az útasítást kapta, hogy készítse el a vár nagyszabású kiépítésének tervét. Ugyanekkor Radnánál hídverőmunkát végeztetett. Ezek voltak utolsó tevékenykedései. Az augusztus 13-i fegyverletétel

után, a többi tábornokkal együtt, ő is fogságba esett. A főőrházépület 63—64-es szobáit jelölték ki fogdahelyiségéül.

A hadbíróság előtt nemesen, férfiasan viselkedett. Büszkén vallotta, hogy mint magyar ember, nem tehetett másként. Ugyanilyen büszkén lépett október 6-án a bitófa alá.

A szerző igen komoly, szép munkát végzett. Kutatásának sokoldalúsága, alapossága megérdemel minden dícséretet. De legnagyobb érdeme az, hogy nem csupán a vértanú élettörténetét ismerteti meg olvasójával, hanem a Török személyével összefüggő eseményekről és intézményekről is tiszteletreméltó tárgyismerettel és érdekesen számol be.

Ajtay Endre.

Galánthai és Fraknói Gróf Esterházy Antal levelei feleségéhez, Gróf Nigrelli Mária Annához 1701—1706. Nyomtatás alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta *Szabó István.* Budapest, 1940. Sárkány Nyomda. Nagy nyolcadrét, fűzve 159 oldal, 3 képpel és három nemzedékrendi táblával.

Gróf Esterházy Móric áldozatkészségéből látott napvilágot ez az érdekes könyv, Esterházy Antal gróf kuruc tábornagy leveleinek egy sorozata. Az Országos Levéltár gyüjteményében található leveleket dr. Szabó István levéltárnok, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, vette gondozásba és összefoglaló történeti bevezetéssel látta el. A magyar történet és ebben az esetben különösen a magyar hadtörténet irodalmának értékes gyarapodása ez a munka, mert egy, sok fontos esemény középpontjában szereplő főúr belső lelkivilágára derít fényt.

Esterházy Antal 1676-ban született. Fiatal korában mint huszártiszt lépett a császári hadseregbe. 1697-ben már a Kolonics-huszárezred kapitányaként találkozunk vele a német-francia hadszíntéren. A következő évben Temesvár alatt súlyosan megsebesülve, vitéz kézi tusában török fogságba esett és a karlovitzi békéig a Héttorony börtönében raboskodott. 1700 óta már mint a Kolonics-ezred parancsnoka vett részt a spanyol örökösödési háború rajnai hadműveleteiben. Közben, 1701-ben, tartotta esküvőjét gróf Nigrelli Mária Annával, a Kassán székelő felsőmagyarországi császári főkapitány, Nigrelli Oktáv táborszernagy leányával. Mint akkor szokásos volt, Esterházyt fiatal felesége egész főúri háztartásával követte a hadszíntérre. Onnan 1702 telén jöttek haza. Esterházy, mint Komárom megye főispánja és pápai főkapitány, bécsi parancsra hadbaszállt az akkor még parasztlázadásnak tartott Rákóczi-felkelés ellen. De a zólyomi csata után felismerte a hatalmas nemzeti megmozdulás lényegét és hazafias voltát s titokban tárgyalásokat kezdett a felkelőkkel. 1704 májusában azután nyiltan is csatlakozott Rákóczihoz, aki őt tábornokká, rövid idő múlva pedig tábornaggyá nevezte ki. Rákóczi zászlaja alatt sok csatában és hadműveletben vett részt és személyes bátorságával különösen a legelső koroncói csatában tűnt ki. Az ő terve és javaslata szerint indult meg Kassán az első magyar hírlap, a kuruc sereg helyzetjelentéseit közlő Mercurius Veridicus.

A felkelés befejeztével Esterházy a bújdosók keserű sorsát vállalta. Lengyelországból török földre költözött. 1717 áprilisában

egy, bújdosó magyarokból és idegenekből álló, török-tatár had segítségével igyekezett Rákóczi zászlaját mégegyszer visszavinni Magyarországba, de vállalkozása kudarcot vallott. 1722-ben, Rodostóban, pestis szólította el az élők sorából. Földi maradványait, a fejedelem hamvaival együtt, 1906-ban hozták Kassára s ma is ott nyugszik a Dóm fejedelmi sírboltjában, urának oldalán, akihez élete utolsó pillanatáig törhetetlen hűséggel ragaszkodott.

Szabó István jólsikerült könyve Esterházy magánéletének 1701-től 1706-ig terjedő idejéből közöl 65 eredeti levelet, amelyeket feleségéhez német nyelven írt. A levelek jelentősége azonban nemcsak az, hogy megismerjük belőlük egy melegszívű, feleségét őszintén szerető fiatal férj megható gondoskodását és családi életüknek sok — ma már művelődéstörténeti értékű — mozzanatát, hanem az is, hogy feleségét leveleiben természetesen tájékoztatta a személye körül lefolyt eseményekről is és így sok új adatot tudunk meg a felkelés első éveiben betöltött szerepéről. Az ilyen levélgyüjtemény, különösen, ha ilyen szakavatott és minden legapróbb részletkérdésre körültekintő gondossággal figyelő történetkutató és író kezébe kerül — mint Szabó István — nélkülözhetetlen segédforrása nemcsak az illető személy életleírásának, hanem az illető korszak történetének is. Csak azt sajnálhatjuk, hogy ez a könyv nem jelent meg már a Rákóczi-centennárium előtt, mert lényegesen megkönnyítette volna az Esterházy működésével, főleg pedig a kurucokhoz való átpártolásának körülményeivel akkor foglalkozók munkáját.

Függelékül Esterházy három levelét közli Szabó, amiket még 1701-ben, házassága előtt írt Nigrelli Máriához és feleségének egyetlen megtalált levelét, amelyet 1708 januárjában intézett a Rákóczi táborában tartózkodó Des Alleurs francia altábornagyhoz. A gyüjteményt bevezető összefoglaló tanulmány, nem csupán keretet ad e leveleknek, hanem rövidre fogott, de kitűnő személyi jellemzés is. A szerző minden levelet nagy gonddal látott el megfelelő szövegmagyarázatokkal, a néha csak egy-két szóban odavetett, jelentéktelennek látszó megjegyzéshez is kimerítő érdekes magyarázatokat fűzött. Esterházy leveleit eredeti helyesírásukkal közli, ami nem volt könnyű munka, mert nem is szólva a kuruc tábornagy nehezen kibetűzhető kézírásának átültetéséről, mint helyesen mondja: „Esterházynak a német nyelvtant megcsúfoló nyelvezete, de a délnémetes tájszólás és a fonetikus írás is igen megnehezíti a megértést."

Alapos, kitűnő munkájával Szabó István teljesen elérte azt, amire vonatkozó óhaját bevezető tanulmányában így fejezi ki: „Ha a történelem más szereplőit is mindíg megláthatnánk a szeretettjeikkel váltott napi gondolatok tükrében, egyéniségük kétségtelenül emberi vonásokkal meggazdagodva telne meg s Esterházy leveleinek nem csekély érdeme, hogy ilyen tanuságot tehetnek." E gondolatát továbbfűzve, mi pedig örömmel állapíthatjuk meg Szabó nem csekély érdemeként, hogy ezt a munkát Esterházyra vonatkoztatva kitűnően elvégezte és a törhetlen hazafiságú kuruc tábornagy arcképét nehány jellemző, színes vonással gazdagította.

Markó Árpád.

H. A. L. Fisher: *Európa története,* II. Renaissance, reformáció, felvilágosodás. 6 térképpel. Fordította Benedek Marcell, átnézte Lukinich Imre, egyetemi ny. r. tanár. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R. T. kiadása, Budapest, 1940.

Fisher művének első kötete, mely 1939. karácsonyán jelent meg, annakidején mindenfelé feltűnést keltett. A nemrégen megjelent II. kötet a renaissance, a reformáció, a felvilágosodás korával foglalkozik, Konstantinápoly elestétől kezdve, a francia forradalomig.

A nagy tudós élete utolsó éveiben írta művét, melynek hőse Európa, jobbanmondva az európai ember, a közép- és újkor között három évszázadban. A szerző nagy figyelmet szentel a nemzeti államok kialakulásának, főfigyelmét mindig az események lényegére fordítva, az ok és okozat közti kapcsolatokat megvilágítva. Különös érdeklődésre tarthat számot az Anglia és Spanyolország című fejezet. Érdeklődéssel követhetjük, hogyan fejlődik Anglia, a kis szigetország, a leghatalmasabb világbirodalommá.

A nagy küzdelemben, Spanyolország és Anglia között, az előbbi alul maradt. Anglia pedig céltudatosan, eszközeiben nem mindig válogatva, szerzi meg a hegemóniát a tengeren. Az Erzsébet-korabeli Anglia tengerészei gyűlölték a pápát, a törököt és az ördögöt, de talán mégis legjobban a pápát, aki Kelet-Indiát a portugáloknak adta, Nyugat-Indiát pedig a spanyoloknak. Senki földjének tekintették a nyilt tengert, ahol kényük kedvük szerint gyilkolhatnak és fosztogathatnak.

Nagyon érdekesen írta meg a szerző „A XVIII. század Angliában és Franciaországban" című fejezetet, reávilágítva Voltaire, Montesquieu, John Locke, a fiziokraták szerepére. Kitűnően jellemzi Oroszország fejlődését, különösen Nagy Péter cár egyéniségét és szerepét.

Magyarország részletes történelmével ismert történetírónk, Balla Antal foglalkozik, II. Ulászló megválasztásától (1490.) az 1790—91. országgyűlésig, az ő megszokott érdekes és tanúlságos modorában. Különösen a szatmári béke utáni időt, a felvilágosodott abszolutizmus korát jellemzi találóan, mely a XVIII. században, Anglia kivételével, mindenütt fénykorát éli.

A korlátlan hatalmú királyságból hasznuk is volt a népeknek. Letörte a főnemességet, megerősítette az alsóbb néposztályokat, ipart teremtett, vagyonhoz jóléthez juttatta a polgárságot, mely megerősödve, végül is az abszolut uralmat szüntette meg.

Érdekesen világítja meg hazánkban a nemesség szerepét e korban, továbbá a Monarchia állandó hadseregének felállítását. Tisztikarát 11 nemzetből egészítették ki, mely az idők folyamán a haza fogalmát a dinasztia fogalmával azonosította.

A szerző nem rajong a barokk korszakért. Igen tanúlságos II. József korának beállítása is. A felvilágosodott uralkodó már első rendeletében kimondotta a legszigorúbb takarékosságot; minden felesleges, költséges szertartást száműzött.

A Hora- és Kloska-lázadás emlékeztet az oláhok mai vajúdására.

József császár rendeletei sokszor jók voltak, de megelőzték korukat. Országokat nem lehet máról-holnapra átalakítani, de kevés uralkodóban volt annyi jószándék és kötelességtudás, mint benne.

Nemzetünk történelmének három százada, melyet Balla Antal oly találóan jellemez, tele van tanúságokkal és megszívlelésre méltó adatokkal; eseményei még a mai napokra is kihatnak.

Ha ennek a küzdelmes időnek mesteri módon megírt történetét áttanulmányozzuk, igazat fogunk adni kiváló államférfiúnknak, ki egy külföldi újságírónak arra a kérdésére, mi a magyarság legnagyobb teljesítménye az elmúlt ezer esztendőben, ezzel a rövid mondattal válaszolt: „Az, hogy létezünk".

Suhay Imre.

Ashihei Hino: *Jelentenivalónk nincs.* Egy japáni katona feljegyzései. Fordította: Ruzitska Mária. 8° 384 lap. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R. T. kiadása. 1940.

Az európai nagy küzdelem elterelte a nagyközönség figyelmét a Távol-keleti háborúról, hol 1937. nyara óta a 70 milliós japán nemzet visel hadat több, mint 400 millió kínaival.

Általában keveset tudunk a Távol-Kelet nagy küzdelmeiről, melyet óriási területeken folytat két egészen különböző ellenfél, a pompásan felszerelt, kitűnően kiképzett, igenjól vezetett japáni hadsereg és a szinte leküzdhetetlen tömegű kínai hadsereg. Az óriási területen, melyen alig van néhány vasúti vonal és út, a japánok ugyan állandó győzelmeket aratnak, de a kínaiak mindig újból és újból erőre kapnak és néhány száz kilométerrel arrébb, ismét ellenállást fejtenek ki. Valahogy úgy érezzük, hogy a kínai hadjárat újabb és újabb problémákat tár fel. A japáni katona lelkületéről, felfogásáról, vajmi keveset tudunk, ezért oly érdekes a japáni szerző műve. Ashihei Hino, mint szakaszvezető küzdötte végig a háborút. Nagy események leírását hiába várjuk művében. Mint altiszt, nem is jutott abba a helyzetbe, hogy döntő és fontos katonai eseményekről számolhasson be. Kitűnően vázolja azonban könyvében a modern japáni katona felfogását, hogyan látta el szolgálatát. A szerző nem bonyolult lélek, művében mindenütt kiütközik a keleti ember fatalizmusa. Az életnek nem tulajdonít olyan nagy fontosságot, mint európai bajtársai. Ellenségeit nem gyűlöli, csak sajnálja, és csodálkozik, hogy mennyire hasonlítanak hozzá. Ha kell, bátran, önfeláldozóan harcol. De előtte vagy utána, gyönyörködik a természetben és szinte poetikusan ír le egy-egy naplementét.

Naplója sokszor szomorú, különösen, hogyha családjára gondol, de sohasem keserű. A mű sok érdekeset nyújt, mert kibontakozik benne a távol-keleti nép lelkülete, melyet mi csodálunk, de teljesen megérteni valószínűleg sohasem fogunk.

Suhay Imre.

A magyarság szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia katonai műszaki szervezetének keretében.

Hadseregünknek több mint ezer éves dicsőséges múltra visszatekintő történetét tanulmányozva, büszkén állapíthatjuk meg, hogy népünk mindenkor bővelkedett a vitézi és harcos erényekben! Vezéreink és csapataink a magyar fegyvereknek mindíg dicsőséget szereztek, 1526-ig, amíg független ország voltunk és nemzeti hadsereggel rendelkeztünk, csak úgy, mint az alatt a négyszáz év alatt, amikor Ausztriával éltünk sorsközösségben.

Kétségtelen, hogy ez alatt a négyszáz év alatt, csapataink Thököli, Rákóczi és Kossuth zászlaja alatt nagyobb lelkesedéssel és odaadással harcoltak szabadságukért, mint azokban a háborúkban, amelyeket a közösségből eredő feladatok érdekében, néha nemzetünk érdekei ellen is, küzdöttek végig, de vitézségük mindenkor egyforma volt.

Azoknak a vezéreknek és közvitézeknek, majd később, amikor már szervezetszerű kötelékek voltak, a csapattesteknek neveit is, akik, illetve amelyek fegyverrel kezükben gyarapították a magyar katona hírnevét, a hadtörténetírók mindenkor hűen feljegyezték az utókor számára.

Annál kevesebbet tudunk azonban azokról a magyar hadmérnökkari- aknász- árkász- útász- és hídásztisztekről, akik az elmúlt korok háborúiban nagy műszaki tudással, hidegvérrel és halálraszántan, az önvédelem lehetőségeitől talán még jobban, mint a ma műszaki katonája megfosztva, néztek szembe azokkal a veszélyekkel, amelyeknek műszaki tevékenységük végrehajtásánál ki voltak téve. Ha ennek okait vizsgáljuk, ezt kell megállapítanunk:

a hadseregek zömét még a puskapor feltalálása után is sokáig a gyalogság és a lovasság alkotta;

a magyar csapatok még a császári haderő kötelékében is, rendszerint zárt egységekben harcoltak, nagy részben magyar tisztek vezetése alatt és tették világszerte ismertté a magyar katona hírnevét.

Az állandó hadsereg első nyomaival Ausztriában a hamincéves háború után találkozunk, Magyarországon pedig annak alapjait az 1715. évi VIII. t. c. vetette meg. Hazánk te-

rületéről azonban még azután is hosszú ideig csak a gyalog- és lovas-csapattestekhez toboroztak legénységet, majd kb. a XIX. század elejétől fogva a tűzérséghez is.

Műszaki vezetésről és műszaki csapatokról a Monarchia hadszervezetében a szó mai értelmében tulajdonképen még csak a XVIII. század elejétől fogva beszélhetünk. A műszaki csapatokhoz azonban 1851-ig csak elvétve került magyar legénység, mert ilynemű magyar kiegészítésű csapattest ezideig nem létezett: nyilvánvalóan magyar műszaki csapattestekről pedig egyáltalán csak 1868, azaz az általános hadkötelezettségnek a Monarchiában történt bevezetése óta beszélhetünk.

Magyar műszaki tisztek mindenkor szolgáltak az osztrák-magyar hadsereg kötelékében; ezeknek tetteiről azonban a már említett okoknál fogva, nem csak a művelt magyar közönségnek a katonai kérdések iránt fogékony része, hanem még a magyar tisztikar sem igen tudott. Ez pedig annál sajnálatosabb, mert igen szép számmal voltak magyar műszaki tisztek, akik úgy a műszaki hadviselés, mint a katonai műszaki tudományok fejlesztése terén, a magyar katona hírnevének nem kisebb dicsőséget szereztek, mint szigorúbb értelemben vett harcos bajtársaik! Ez a tünet annál figyelemreméltóbb, mert nem szabad felednünk, hogy részben magyar fajunk erényeivel és hibáival járó tulajdonságok, részben közjogi helyzetünk és az osztrák tartományokkal való viszonyunk miatt, a magyar ifjuság zöme, a mérnöki pályán is kitűnt kevés kivételt leszámítva, mondhatnánk a múlt század közepéig, nem igen érdeklődött a reális pályák iránt, már pedig bizonyos mértékben a katonai műszaki hívatást is annak kell tekinteni.

A magyar ifjak nemzeti hiuságának, harcos és vitézi erényeinek sokkal jobban megfeleltek azok a fegyvernemek, amelyeknél személyes bátorságuknak adhatták tanujelét, örökölt hajlamaik folytán tehát elsősorban a lovassághoz és a gyalogsághoz törekedtek.

Az is bizonyos, hogy ezeket a fegyvernemeket a magyar ifjak mindenkor jobban is megismerhették, mint a műszaki csapatokat: hiszen az első felállítástól, azaz 1716-tól 1851-ig, Magyarországon műszaki csapat sohasem állomásozott, mert ezek mindig csak az osztrák örökös tartományokban, illetve Olaszországban „feküdtek".

Ezek a körülmények is hozzájárultak ahhoz, hogy arányilag igen kevés magyar ifjú jelentkezett a műszaki csapatok tisztikarához. Pedig igazán nem állíthatjuk, hogy a műszaki csapatoknál nem nyilt volna tág tere a vitézség megnyilvánulásának is.

A Monarchia műszaki csapatainak kiváló szakmabeli képzettségét és ebből kifolyólag kiváló műszaki teljesítményeit nem vonhatjuk kétségbe.

A cs. és kir. (cs. kir.) hadsereg műszaki csapatainak nem egy alkotása (utak, várak, stb.) úgy a Monarchia szükebb területén, mint az akkori olasz-tartományokban, úgy szintén Bosznia-Hercegovinában, ma is dícséri alkotóképességüket, de tisztjeik között is nem egy akadt, akinek tudományos téren végrehajtott munkássága a késői utódok számára is fenntartotta nevét. Ugyanezen csapatoknak tisztjei és katonái azonban, ha arra került a sor, halált megvető bátorsággal harcolták ki az átkelést a folyókon, dolgoztak a várak védelmi berendezésein, főképen pedig a várak ostrománál, ahol elsősorban az aknaharc folyamán néztek szembe az alattomos halálnak ezer nemével.

Ennek a hősiességnek nem egy Mária Terézia-rend, avagy vitézségi érem a bizonyítéka az egyik oldalon, de ugyancsak számos hősi halott a másik oldalon. Ha ezek a tények az elmúlt időkben a magyarságnak jobban tudomására jutottak volna, ifjuságunk bizonyára nagyobb számmal lépet volna be a műszaki fegyvernemek tisztjeinek sorába.

Annál nagyobb elégtétellel kell viszont megállapítanunk, hogy a kisszámú magyar műszaki tisztek között is igen sokan voltak, akik megérdemlik, hogy megemlékezzünk róluk és úgy hiszem, hasznos munkát végzek, ha most erre a feladatra vállalkozom.

Bár tanulmányom keretén kívül esik, a jobb megértés és a teljesség érdekében mégis megokoltnak tartom, hogy pár szóval az 1526 előtti idők magyar katonai műszaki intézményeit is ismertessem.

Az állandó hadseregek korát megelőző időkben természetesen nyoma sincs a műszaki vezetés és általában a tábori műszaki szolgálat olyan értelemben vett szervezetének, amint ezt napjainkban láthatjuk.

Amig a hadjáratok sorsát a harcosok bátorsága és a tömegek nyers ereje döntötte el, a hadműveletek keretében adódó műszaki feladatokat maga a harcoló csapat hajtotta végre, legfeljebb egyes feladatok végrehajtására állított be hozzáértő szakembereket, kézműveseket, stb.

Haditechnikai szempontból azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy szerte a világon mindenkor akadtak kiváló elmék, akik talán inkább szórakozásból, mellesleg foglalkoztak katonai műszaki problémákkal is.

Ilyen volt pl. Leonardo da Vinci, aki mint Cesare Borgia herceg főmérnöke, az országerődítés terén szerzett nagy érdemeket a XVI. század első évtizedében, vagy magyar vonatkozásban Moesch Lukács piarista szerzetes, a kiváló ma-

tematikus, aki Budavárának 1686. évi ostrománál megbecsülhetetlen tevékenységet fejtett ki az ostromtervek megalkotásánál.

A műszaki hadviselés kezdeteit csak jóval a puskapor feltalálását követő időben láthatjuk. A XV. században, katonai műszaki téren, a vezető szerep kétségtelenül Olasz- és Franciaországot illeti.

Ha azokat a szoros kapcsolatokat vizsgáljuk, amelyek Mátyás király és Olaszország között fennállottak, feltételezhetjük, hogy a katonai műszaki téren ott keletkezett vívmányok, részben hozzánk is eljutottak.

Mátyás királynak számos olasz hadmérnöke, ha ugyan szabad ezt a kifejezést használnunk, elsősorban várépítője volt, de zárt „hadmérnöki karról" vagy szervezetszerű műszaki csapatokról ebben a korszakban még nem beszélhetünk. Ilyen testületeket a XV. század hadseregei még egyáltalán nem ismertek.[1]

Mátyás király halála után nagyszerű hadiszervezete is hamarosan bomlásnak indult, s ez a folyamat bármilyen kezdetleges hadmérnöki szervezetének megsemmisülését is okozta. Ez 1526-ig már nem is támadt fel.

Újabb nyomokkal csak a Habsburgok uralomra jutásával találkozunk, amikor is a várak építése, védelme és ostroma kb. a harmincéves háború végéig a „hadiépítő-mesterek" (Kriegsbaumeister) vezetése alatt folyik. Ezen a téren azonban majdnem kizárólag olaszok tevékenykedtek, még német is alig akadt közöttük, magyarokkal pedig egyáltalán nem találkozunk.

A hadi építőmesterek azonban nem voltak hivatásos katonák, hanem alkalmilag szerződtetett szakemberek, akik a tevékenységükre vonatkozó „utasítást" esetenkint kapták az uralkodótól.[2] Mintegy a későbbi műszaki csapatok előhírnökei voltak az aknásztisztek, aknászok, út- és hídmesterek, sáncmunkások és hajóslegények, akik már I. Miksa király idején is az akkor még igen kezdetleges szervezetű tűzérség kötelékében teljesítettek szolgálatot.[3]

A Habsburg uralom első két századában hasonló volt a helyzet a vízi műszaki szolgálat terén is.

[1] *Gyalókay Jenő:* Mátyás király a hadszervező és hadvezér, (Mátyás király emlékkönyv, I. 240., 247 és 297. oldal.)

[2] *Heinrich Blasek - Franz Rieger:* „Beiträge zur Geschichte der Geniewaffe. Wien. 1898, I. Abschnitt. 1. Teil, 6-7. oldal. (A továbbiakban: *Blasek-Rieger:* I. 1., illetve I. 2., oldal)

[3] „Minieroffiziere, Minierer, Weg-und Bruckmeister, Schanzknechte, Bootsleute" lásd: Überlieferungspflege im Bundesheer Wien, 1931, 113. oldal.

A XVI. századtól kezdve a nagy folyókon átvezető hídaknak megépítése és karbantartása a bécsi főhajómesteri hivatal (Oberstes Schiffmeisteramt) hatáskörébe tartozott, amelynek magyarországi kirendeltsége a pozsonyi, illetve 1596-ban onnan Komáromba áthelyezett hídépítő- és hídfizetőmesteri hivatal (Brückenbau und Brückenzahlmeisteramt) volt. Nagy hidak ebben az időben Magyarországon Pozsonynál, Esztergomnál és Komáromnál voltak.

A fenti hivatalok hatáskörébe tartozott a mozgó hadsereg számára szükséges hadihídanyagnak kocsin való szállítása is, amelynek számára 1597 óta esetenkint külön kiszolgáló személyzetet is toboroztak. A legénység zöme dunamenti magyar hajós volt: a vezetők névsorát tanulmányozva azonban sajnálattal kell megállapítanunk, hogy azok majdnem kivétel nélkül idegenek voltak.[4]

Az első határozottan katonai műszaki szervezettel külföldön a XVII. század elején találkozunk, még pedig Franciaországban, ahol 1603-ban alakult meg a hadmérnöki kar. Ennek a testületnek az élére került 1658-ban Vauban tábornok, akinek a várak építése, védelme és ostroma terén végzett alapvető munkássága csakhamar egész Európára kihatott. Az akkori hadseregekben mindenütt mintául szolgáltak Vaubannak a francia hadmérnöki tisztikar számára évek hosszu sorának tapasztalatai alapján készült szabályzatai.

A harmincéves háboru folyamán már a Német Birodalommal kapcsolatosan is találkozunk feljegyzésekkel, amelyekben egyes „hadmérnöki tisztekre" történik útalás, igy pl. Wallensteinnek egy 1633 április hó 13-án kelt felterjesztésében szerepel egy Pieroni János nevű „mérnökszázados".[5]

Amikor a Habsburg-birodalom ausztriai felében, a harmincéves háború után kezdenek kialakulni az állandó hadsereg első nyomai, ezzel egyidejűleg a hadmérnöki szolgálat eddig igen lazán kezelt kérdésének megoldására is történnek lépések. Igy Montecuccoli Rajmund herceg, tábornagy, 1673- ban, mint az Udvari Haditanács elnöke (1668-1680.) kiadta a hadmérnökök és az egyéb erődítési segédszemélyzet részére az első szervi határozványokat.[6]

Katonailag megszervezve azonban még akkor is csak az utóbbi testület volt, mig a hadmérnököket hozzáértő polgári

[4] Lásd részletesen: *Wilhelm Brinner:* „Geschichte des k. k. Pionierregiments". Wien, 1878—1881, I. rész, I. kötet, 16. oldal (a továbbiakban *Brinner:* I. I., illetve II. I., oldal).

[5] *Blasek-Rieger:* I. 1. 8. oldal.

[6] *U. o:* 8-9. oldal. A szabályzatot szószerint közli *Blasek-Rieger:* I. 1. 217-221. oldalon.

mérnökök sorából ekkor is még csak a hadjáratok tartamára szerződtették a várak építésénél, védelménél és ostrománál szükséges munkálatok elvégzésére.

A hadmérnöki kar tisztán katonai alapon való megszervezésének érdeme Savoyai Jenő herceget illeti meg. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy mindazok a gondolatok, amelyeket Jenő herceg nagy szervező erejével és a rendelkezésére álló hatalmi eszközökkel a katonai műszaki szervezet terén megvalósított, már jóval előbb felcsillantak a nagy magyar hadvezérnek, Zrinyi Miklósnak „Tábori kis Tracta" című művében. Erre mi, magyarok, különösen büszkék lehetünk.

Jenő herceg igen helyesen felismerte, hogy a katonai műszaki szervezet csak akkor működhetik eredményesen, ha elsősorban vezetőszerveit teremti meg. Ezért háborús tapasztalatai alapján, különösen 1710 óta állandóan sürgette a hadmérnöki kar felállítását.

A rastatti és badeni békekötések alapján Ausztriához csatolt tartományokból, elsősorban Nápolyból, Lombardiából, de különösen Németalföldről szép számmal léptek be kiváló hadmérnökkari tisztek a császári hadseregbe, de a pótlás kérdése egyáltalán nem volt megoldva.

Jenő hercegnek akadályt nem ismerő természete azonban ezt a kérdést is hamarosan dűlőre vitte. Fáradhatatlan tevékenységének volt köszönhető, hogy III. Károly király 1717 december hó 24-én kelt kéziratával elrendelte a mérnöki akadémia felállítását Bécsben, amely 1718 január hó 1-én már meg is kezdte működését.[7]

Ez az akadémia elsősorban ugyan a császári hadsereg számára képezte ki a hadmérnökkari tiszteket, de megadta a lehetőséget, hogy az ott végzett ifjak más fegyvernemhez is belépjenek, sőt polgári mérnöki pályán is elhelyezte végzett növendékeit. Igy tehát nem volt határozottan katonai intézet, hanem „a műszaki haditudományok elsajátítására rendelt szabad főiskola" mint ilyen tehát a Monarchia első műszaki irányú főiskolája.[8]

[7] *Friedrich Gatti:* „Geschichte der k. und. k. Technischen Militärakademie" I. Teil. 1. oldal: „eine förmbliche Ingenieur-academie" Hasonló intézet létesült Brüsszelben is. (a továbbiakban *Gatti:* I. illetve II.)

Tömör összefoglalásban tárgyalja a cs. és kir. Műszaki Akadémia történetét felállításától fogva, Loncarevic-Syposs Nándor a Magyar Katonai Szemle 1941 augusztus havi 8. számában: „A régi hadsereg legrégibb katonaiskolája" című cikkében (475-487. oldal).

[8] „Freie Hochschule, nur bestimmt für die technischen Kriegsstudien" lásd: *„Blasek-Rieger:* I. 1. 15. oldal.

Igen elismerően nyilatkozik a mérnöki akadémiáról *Zelovich Kornél* „A m. kir. József műegyetem és a hazai technikai felső oktatás története." Budapest, 1922. című művében, 42. oldal (a továbbiakban: *Zelovich).*

Eme különleges szervezete miatt, a mérnöki akadémiának 1754-ig állandó nehézségekkel kellett megküzdenie. Mivel katonailag megszervezett hadmérnöki kar sem létezett még 1748-ig, a végzett hallgatók csak igen ritkán választották a hadmérnöki pályát, hanem legtöbbször a harcos fegyvernemekhez avattatták fel magukat, avagy pedig a polgári pályát választották élethivatásukul.

A mérnöki akadémia fennállásának első időszakában annak élén mint „superintendensek" mindenkor magasrangú tábornokok állottak, így pl. 1717-től 1745-ig Daun gróf, tábornagy.

A szoros értelemben vett tudományos és pedagógiai vezetés azonban kiváló tudósokra volt bízva. Ilyen volt az udinei születésű Marinoni János, Jakab dr. (1670-1755.), korának egyik legkiválóbb matematikusa és csillagásza, akinek a hadmérnöki pályán is voltak sikerei. Marinoni 1702 óta az alsóausztriai tartományi akadémia tanára volt, ahol a polgári és hadiépítési tudományokat adta elő. Innen került 1717-ben a mérnöki akadémia élére, amelynek 1754-ig volt vezető tanára.[9]

Ha a mérnöki akadémia fennállásának első évtizedeit magyar szempontból vizsgáljuk, igen elszomorító képet kapunk. Az akadémia első magyar növendéke bizonyíthatóan az oda 1722 április hó 20-án belépett Csáky Antal gróf volt, akinek további pályafutását azonban nem ismerjük.[10]

1717-től 1754-ig a mérnöki akadémiára összesen 448 hallgatót vettek fel, akik közül azonban mindössze 6 fő, azaz 1.35% volt a magyar, de közülük megállapíthatóan egyetlen egy sem került a hadmérnöki tisztek sorába.[11]

1748-ban Mária Terézia királynő felállította a hadmérnöki kart. Ettől az időtől fogva a mérnöki akadémiából már mind többen léptek be a hadmérnöki tisztek sorába.

A mérnöki akadémia színvonala ettől fogva állandóan emelkedett; igazi felvirágzása azonban 1754-ben következik be, ami annál nagyobb büszkeséggel tölthet el bennünket magyarokat, mert ebben az érdem magyar emberé.

1754-ben ugyanis Mária Terézia királynő Galánthai Esterházy Ferenc grófot, mosonmegyei főispán és Thoren Tivadar titkos tanácsosokat nevezte ki „főigazgató" címmel

[9] Életrajzi adatait közli *Gatti:* I. 88-89., *Zelovich:* 23-25. oldal.

[10] *Gatti:* I. 95. oldal. A hadmérnöki tisztikar első ismert beosztási táblázatában *(Blasek-Rieger:* I. 1. 227. oldal:) Csáky nem szerepel.

Nevének hangzása szerint magyar lehetett az 1718-ban felvett Berzovinyi Antal is (*Gatti:* I. 93 oldal). Az első beosztási táblázatban ő sem szerepel.

[11] *Gatti:* I. 91-107. oldal.

az akadémia élére. Esterházy kinevezésével kezdődött meg az akadémia fénykora.

„A mérnöki akadémia ujjászervezésének érdeme legnagyobb részben Esterházy Ferenc grófé.... Ez az ízig-vérig magyar főúr úgyszólván kizárólag ennek a hivatásnak élt... Semmi sem kerülte el figyelmét és kiválóan értett hozzá, hogy minden nehézséget elhárítson.... Akárhányszor megtörtént, hogy saját zsebéből segítette ki az akadémiát nehéz pénzügyi helyzetéből.... Mint az anyakönyvekből kitűnik, nem egy növendék táppénzét ő fizette, vagy kitünő összeköttetéseivel gondoskodott azoknak elhelyezéséről.... Azok akiket a mérnöki akadémia sorsa érdekel, ennek a kiváló férfiunak emlékét mindenkor a legnagyobb becsben fogják tartani..." írja Esterházyról a műszaki akadémia történetírója.[12]

Ettől az időtől kezdve fokozatosan szaporodik a mérnöki akadémián a magyar elem is, amiben bizonyára része volt Esterházy Ferenc grófnak. Igy mindjárt főigazgatóságának első évében, az akkor igen nagy számban felvett hallgatók között, azaz 202 növendékből 14, tehát 7% a magyar ifju, akiknek sorában találjuk Szereday Antal bárót is, az első magyar ifjut, aki az akadémiából bizonyíthatóan a hadmérnöki karhoz került.

Szereday Antal báró altábornagy, „az osztrák-magyar monarchia egyik legkiválóbb hadmérnökkari tisztje" 1744 körül született előkelő családból. 1761 március hó 14-én lett hadapród a hadmérnöki karban; igen gyorsan lépett elő és 1790-ben már alezredes volt.[13] Fort Louis ostrománál bátorságával, körültekintésével és kitartásával annyira kitűnt, hogy az erőd rövid harc után 1793 október hó 30-án elesett. Ekkor soronkívül ezredes lett, egyszersmind ezen haditényéért a Mária Terézia-rend káptalanja 1794 július hó 7-én tartott 34. ülésében a rend lovagkeresztjét ítélte oda neki. Egy évvel később Mainz védelménél tűntette ki magát.

Szereday legszebb haditénye azonban Kehl 1796 őszén

[12] U. o. 112-113. oldal, említi *Zelovich* is (40. oldal).

Esterházyt, aki 1785-ben mint magyar Udvari Kancellár halt meg, tekinthetjük hazánk felsőbb műszaki oktatásának megteremtőjeként is.

Talán a mérnöki akadémián szerzett tapasztalatai indították őt arra, hogy 1763 augusztus hó 6-án javasolta Mária Terézia királynőnek egy gazdasági kollégium felállítását, amely azonban elgondolása szerint hazánkban az első mérnöki iskola lett. Az intézet Esterházy gazdag anyagi támogatása mellett, a pozsonymegyei Szempcen létesült és 1780-ig állott fenn. (*Zelovich:* 28-32. oldal).

[13] Életrajzi adatait közli *Gatti:* I. 203. oldal (az idézőjelben levő mondatot szószerint idéztem); továbbá *Blasek-Rieger:* I. 2. 681. oldal. Lásd még *Dr. J. Hirtenfeld:* „Der Militär Maria Theresien Orden und seine Mitglieder". Wien, 1857. (a továbbiakban: *Hirtenfeld)*

kezdődő ostromához fűződik, amely vár meghódítása, Károly főherceg bizonylata szerint, kizárólag az ő érdeme volt,[14] Ennél az alkalomnál 1797 január hó 1-én súlyosan megsebesült, azonban helyén rendületlenül kitartott.

Ebben az évben lett tábornok, majd az említett vitézi tettéért a Rendkáptalan 1801 augusztus hó 18-án tartott 66. ülésében, a Mária Terézia-rend közép keresztjét ítélte oda neki. Szereday 1805-ben altábornagy és csehországi erődítési kerületi igazgató lett; 1809-ben nyugdíjba vonult és 1813 október hó 29-én meghalt Prágában.

A XVIII. század második felében, a már említetten kívül, még egy körülmény járult hozzá, hogy a magyar ifjak nagyobb számban kezdték felkeresni a mérnöki akadémiát. A Mária Terézia által 1758-ban alapított wienerneustadti akadémiába ugyanis, csak katolikus és nemesszármazású ifjakat vettek fel, többnyire államköltséges vagy elsősorban alapítványi helyekre.[15]

A mérnöki akadémia azonban nem rendelkezett nagy számban alapítványi helyekkel, de mégkevésbbé államköltséges helyekkel és így erősen rá volt útalva, hogy minél nagyobb számban vegyen fel fizetéses növendékeket.[16] Igy aztán bekerülhettek oda polgáriszármazású, sőt olyan ifjak is akik valamelyik „tűrt vallási felekezetnek tagjai voltak".[17]

A súly 1778 óta főképpen a mérnöki tudományos kiképzésen nyugodott.

Az akadémia szervi határozványai szerint, elvileg valamennyi, gyakorlatban azonban csak a legkiválóbb növendékek, a 7. osztály elvégzése után, mint „hadmérnökkari testületi hadapródok" (Ingenieurkorpskadetten) magasabb műszaki tanulmányok elvégzése céljából, még egy évig az akadémián maradtak és csak azután kerültek a hadmérnöki karhoz, mint alhadnagyok. A többi növendéket, a 7. osztály elvégzése után, a nem műszaki fegyvernemekhez avatták fel hadapródul.[18]

[14] ...so kann ich bestätigen ... dass ich ... ihm den glücklichen Ausgang dieser Unternehmung gänzlich zu verdanken habe ... *(Blasek-Rieger :* I. 2. 681. oldal.)

[15] *Gatti:* I. 29. oldal. Lásd még: *Johann Swoboda:* „Die Theresianische Militär-Akademie zu Wienerneustadt und ihre Zöglinge". Wien, 1894 (a továbbiakban: *Swoboda:* I. illetve II.).

[16] 1814-ben pl., amikor új szervi határozványokat adtak ki, 46 alapítványos és 200 fizetéses hely („ Kostgeher") lett rendszeresítve. *(Blasek-Rieger:* I. l. 90 oldal.)

[17] *Blasek-Rieger:* I. l. 65. és *Gatti:* I. 584. oldal („welche einer der tolerierten Religionen angehörten,")

[18] *Blasek-Rieger:* I. l. 91. és 112. oldal. A „hadmérnökkari testületi hadapród" a többi fegyvernem „zászlós hadapród"-jának („Fahnenkadett") felelt meg.

A módos magyar polgári osztály fiait tehát több körülmény is vonzotta a mérnöki akadémiára, így az, hogy akatolikus létükre is végezhettek magasabb katonai tanulmányokat és nem csak a hadmérnöki karhoz, hanem más fegyvernemekhez is szabad volt az utjuk.

Műszaki szempontból a magyarság érdekeit tekintve mindenesetre meg volt az a hasznunk, hogy most már a legkiválóbb magyar ifjak kerültek műszaki szolgálatba, hogy másokat ne említsek Martony, Péchy tábornokok, Bolyai János. stb.

Egyébként a mérnöki akadémia szervezetében a XIX. század közepéig kevés változás volt. Ki kell azonban emelnem, hogy ami az intézet tudományos színvonalát és az előadott anyag korszerűségét illeti, az mindíg igen magas színvonalon állott, amit bel- és külföldön mindenkor egyaránt elismertek.

A fentiekben vázolva a hadmérnöki tisztikar kiképzését és pótlását biztosító mérnöki akadémia történetének első fázisait, most tovább ismertetem a Monarchia műszaki vezetésének és csapatainak fejlődését. Ezen a téren az első jelentős lépés 1748-ban a hadmérnöki kar tényleges felállításával kezdődött, de aztán majdnem száz éven keresztül a fejlődési folyamat, érthető okokból, igen csekélymérvű volt.

Kétségtelen, hogy a Monarchia katonai vezetőinek a műszaki kérdések iránt nagy fogékonyságuk volt, de mivel a technika nagyarányú fejlődése még csak a múlt század közepén kezdődött meg, annak vívmányait a hadseregek is csak ettől az időponttól fogva használhatták ki. Ennek folyománya volt tehát a császári királyi hadsereg műszaki csapatainak lassú fejlődése is 100 éven át.

A mérnöki akadémia felállításával kb. egy időben kezdődött a katonai műszaki szervezet kiépítése. A legrégibb alakulat az 1716-ban felállított aknász-század (Mineurkompanie) volt. Ez az alakulat, a tűzérség keretében, már a nagy török felszabadító hadjáratok korában is fennállott, majd a spanyol örökösödési háború idején újra feltámadt és mint ilyen 1716-tól fogva, egyelőre a tűzérség kötelékében állandósult.

A magasabb műszaki vezetés szerveként létesült 1747-ben a hadmérnöki kar (Ingenieurkorps), melynek szervi hatartozványait és első szabályzatát 1748 július hó 20-án kelt rendeletével Mária Terézia királynő adta ki, úgy hogy ezt a napot tekinthetjük a testület születése napjául.[19] A kar első „főigazgatójául" a királynő, hogy ezzel is emelje annak tekintélyét, Lotharingiai Károly herceg tábornagyot nevezte ki.

[19] *Blasek-Rieger:* I. l. 21-23. oldal.

Felállításakor a hadmérnöki kar a birodalom akkori tagozódásának megfelelően négy, még pedig a német, a magyar, az olasz és a németalföldi „dandárból" állott, amelyekben összesen 98 tiszt volt beosztva.

A következő felállítás 1760-ban történt, amikor az árkász testület (Sappeurkorps) létesült. Ezt a három testületet 1772-ben, a hadmérnöki kar vezérigazgatójának (Generalgeniedirektor) főhatósága alatt, „hadmérnöki testület" (Geniekorps) néven egyesítették, amely minőségben kisebb-nagyobb szervezési változásokkal 1851-ig állott fenn.

A vízi műszaki szolgálatra hívatott alakulatok fejlődési vázlatát az alábbiakban adom röviden. A már említett főhajómesteri hivatal szervezete Montecuccoli idején mind jobban kibővült, de a vízi műszaki alakulatok megteremtésének érdeme ismét Jenő herceget illeti. Az első ilynemű alakulat a Rajnán 1734-ben felállított hídász csapat volt. Ennek a csapatnak maradékaiból állította fel Mária Terézia királynő 1749-ben nagyrészben magyar legénységgel, az első hídász századot Pozsonyban, a másodikat pedig Pesten, amely intézkedéssel a vízi katonai műszaki szolgálat megteremtésének kérdése ismét hatalmas lépéssel jutott előre.

Az említett két századból alakult meg 1767-ben a hídász zászlóalj, (Pontonierbataillon) amely kisebb szervezési változásokkal 1843-ig állott fenn. A hídász zászlóalj, felállításától kezdve, állandóan Ausztriában állomásozott, soraiban azonban elvétve magyar legénység is szolgált. Igy pl. az Udvari Haditanács 1774-ben elrendelte, hogy a zászlóalj számára Pesten és Pozsonyban toborozzanak legénységet.

Utász alakulatokat 1758-tól kezdve 1805-ig általában csak a hadjáratok tartamára állítottak fel.

Az 1792-ben felállított útász testület 1801-ig létezett és ehhez amint ez az Udvari Haditanácsnak a „Generalcommando in Hungarn"-hoz 1794 március hó 14-én intézett leiratából kitünik, nagyobb számban toboroztak magyar legénységet is.[20] Az útász testületben a tisztikar sorában magyarokkal ezideig alig találkozunk; az 1778-ban felállított útász csapat parancsnoka azonban magyar ember. Kerekes Mihály báró, őrnagy volt.

Békében is fennmaradó alakulattá az útász testület 1806-ban lett, amiben igen nagy érdeme volt Radetzky József grófnak, a későbbi hírneves hadvezérnek, aki egyébként 1796-tól 1800-ig Olaszországban az egyik útászzászlóalj parancsnoka volt.

[20] *M. kir. Hadilevéltár*, világháboru előtti alosztály, „Generalcomando" iratanyaga. (a továbbiakban Hdlt.)

1843-ban a hídász és útász testületeket mint egységes „útász testületet" (Pionierkorps) egyesítették, ugyanabban az évben pedig rendszeresítették számára a Birago ezredes szerkesztette hadihídanyagot, amely kisebb módosításokkal a világháború folyamán is még használatban volt, de még napjainkban is, mint kisegítő hadihídanyag igen jó szolgálatokat tesz.[21]

A hadmérnökkarhoz 1754-ig nem csak a mérnöki akadémiáról történt felvétel, hanem idegen hadseregektől való átvétel és a polgári életből való belépés útján is. A mérleg magyar szempontból semmiképen sem volt kedvező.

A hadmérnöki karnak első ismert beosztási táblázatában (1748.) egyetlen magyar tiszt sincs a 81 között. Itt még feltünően sok — 14 fő — a francia. A továbbiakban is alig javul a helyzet, mert pl. az 1763. évi (hubertsburgi) békekötés után kiadott névsorban, a hadmérnöki kar magyar, német és olasz dandáraiban 90 tisztből 2 fő, azaz 2.22% a magyar, míg 1779-ben 134-ből 3, azaz 2.23%, köztük Szereday százados.[22]

Annak bizonyítására, hogy a nem műszaki alakulatoknál a magyarság szempontjából mennyivel kedvezőbb volt a helyzet, összehasonlításképen közlöm az alábbi adatokat.

A világháború végéig fennállott „Nádasdy gróf" 9. huszárezred 1751-ből ismert első tiszti beosztási táblázatában 28 tiszt közül 18, azaz 64.30% a magyar, 1779-ben pedig 60 tiszt közül 41, azaz 68.30%.[23] Az ugyancsak a világháború végéig fennállott cs. és kir. 8. huszárezred 45 tisztje közül 1761-ben 28 fő, azaz 62.20% a magyar.[24]

A XVIII. század második felében, mondhatnánk a napoleoni háború kezdetéig, még mindíg igen kevés magyar tiszt szolgált a műszaki alakulatoknál. Közülük a már említett Szereday altábornagy után a legkiválóbbak Breznóbányai Mikovényi Lajos tábornok és Verebélyi Zsigmond őrnagy voltak.

[21] A műszaki csapatok fejlődésének történetét a vonatkozó irodalom és a m. kir. Hadilevéltár anyagának értékesítésével részletesen ismertettem *Jacobi Ágost:* „Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban", Budapest, 1938. című művének „A magyar tábori műszaki szolgálat hadtörténelmi fejlődése a világháború kitöréséig" című fejezetében (a továbbiakban *Jacobi:)*

Igen tömören és összefoglalóan tárgyalja a Monarchia katonai műszaki szervezetének történetét *Theodor Brosch von Aarenau:* „Die öst.-ung. technischen Truppen und Stäbe" cimű, a Militärwissenschaftliche Mitteilungen 1937. évi februári számában megjelent tanulmányában.

[22] *Blasek-Rieger:* I. l. 227., 252. illetve 276. oldal.

[23] *Ignatz Korda:* Geschichte des k. u. k. Husarenregimentes Graf Nádasdy No. 9. Sopron, 1903. Anhang 13. illetve 25. oldal.

[24] *Gustav Amon von Treuenfest:* Geschichte des k. u. k. Husarenregimentes Alexander Freiherr von Koller, No. 8. Wien, 1880. 237-238. oldal.

Mikovényi 1735-ben született Pozsonyban és mint tűzértiszt kezdte meg pályafutását. Már a hétéves háborúban is kiválóan harcolt; 1761-ben az újonnan felállított árkász-testülethez került, majd 1769-ben, mint alezredes, parancsnoka lett az aknász-századból kifejlesztett aknász-testületnek.

Ettől az évtől a török háború kitöréséig, Mikovényi csapatával főképen Pétervárad, Karlovac, Olmütz, Königgrätz és Theresienstadt várak építésénél dolgozott és különösen aknaberendezésük fejlesztésével szerzett nagy érdemeket.

Egy 1787-ben Theresienstadtban végzett robbantási kísérletnél, ahol életét veszélyeztette, legmagasabb dícséretben részesült és tábornokká lépett elő. 1789-ben, Belgrád ostrománál tanusított kiválóan hősies magatartásával, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét érdemelte ki, amelyet a káptalan 1790 december hó 19-i ülésében ítélt oda neki. Mikovényi 1792 december hó 6-án halt meg Prágában.[25]

Verebélyi Zsigmond, mint egy táblabíró fia, 1756 körül született Egrestőn. A mérnöki akadémiáról, a testületi hadapród kiváltságait élvezve, 1782-ben került alhadnagyi ranggal a hadmérnöki karhoz. 1786-ban főhadnagy lett; ugyanebben az évben beosztották a mérnöki akadémiára tanárnak, ami annyiban érdemel feljegyzést, mert bizonyíthatóan ő volt ennek az intézetnek a magyar tisztek sorából kikerült első tanára.[26]

1788-ban a harctéren találjuk Verebélyit, ahol Dubica ostromának műszaki munkálatainál személyes bátorságával és nagy szaktudásával tűnt ki. 1789-ben Belgrád ostrománál szerezte meg a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét, amelyet a rend káptalanja 1789 december hó 21-i avatóülésén ítélt oda neki.

Egy évvel később százados lett, de a nagy reményekre jogosító fiatal tisztet már 1791 június hó 11-én élete virágában elragadta a kérlelhetetlen halál.[27]

E kor nevezetes műszaki férfiainak felsorolásánál nem mellőzhetjük Tóth Ferenc báró nevét sem, aki mint Rákóczi fejedelem egyik száműzött hívének fia, 1733 augusztus hó 17-én Franciaországban látta meg a napvilágot. Tóth 1735-ben atyjával Konstantinápolyba került és itt kezdődött meg magasra ívelő életpályája.

Az 1770—1771 közötti években, a szultán megbízásából, megerődítette a Boszporust és a Dardanellákat; ugyanebben az időben ő szervezte át korszerűen a török tűzérséget, hadi-

[25] *Blasek-Rieger:* I. 2. 41—43. és 674. oldal.
[26] *Gatti:* I. 342. oldal.
[27] U. o. 319. oldal. *Blasek—Rieger* szerint Verebélyi mint őrnagy halt meg (I. 2. 667—668. oldal).

tengerészetet, valamint a műszaki csapatokat. Ugyancsak Tóth volt az, aki elsőnek pendítette meg a szuezi csatorna építésének eszméjét.

Később hazajött és 1793 szeptember hó 24-én a vasmegyei Tarcsán halt meg, itt is van eltemetve. Tóth Ferenc báró ugyan nem volt műszaki tiszt, de a magyar katonai műszaki géniusznak szerzett külföldön dicsőséget és így megérdemli, hogy róla is megemlékezzünk.[28]

E helyen kell megemlékeznem Rákóczi Ferenc szabadságharcának műszaki vonatkozásairól is.

Annak ellenére, hogy a katonai műszaki szervezet a magyarság szempontjából, amint látni fogjuk még csak 1868-ban, azaz a kiegyezés után kezd kialakulni, válságos időkben a magyar nemzet vezéreinek nagyvonalúsága és szervezőképessége, ennek a hiánynak pótlását mindenkor a legszebb sikerrel oldotta meg.

Igy volt ez különösen 1848—1849-ben, de az akkori kezdetleges műszaki szervezetet tekintve, már Rákóczi szabadságharcának idején is. Rákóczi hadseregében a katonai műszaki szolgálat irányítása kizárólag francia szakemberek kezében volt.

Láttuk, hogy a XVIII. század elején még a császári hadseregben is, alig volt képzett belföldi műszaki vezető tiszt, de ezeknek sorában magyar ember egyáltalán nem akadt.

A szabadságharc szolgálatába átlépett magyar tisztek a katonai műszaki téren teljesen tájékozatlanok voltak. Bár lovassági és gyalogsági kérdésekben sem fogadták szivesen a francia tisztek tanácsát, tűzér- és főképen műszaki téren még is teljesen rájuk voltak szorulva.

Innen magyarázható az az erős francia befolyás, amely Rákóczi hadviselésében katonai műszaki téren észlelhető. A Rákóczi hadseregében szolgált francia mérnöktisztek közül a legkiválóbbak Vauban tanítványa, La Motte ezredes és Jean de la Riviére ezredes, Érsekújvár várának ujjáépítője voltak.[29]

*

Az alábbiakban a XIX. század elején megindult magyar reformtörekvéseknek egy olyan mozzanatával akarok foglal-

[28] Tóth báró munkásságáról a legtöbb lexikon is megemlékezik. Lásd még: *Pilch Jenő:* A magyar katona vitézségének ezer éve, Budapest. 1935, II. kötet. 11—13. oldal. továbbá: Pester Lloyd, 1941. augusztus hó 10-i reggeli kiadásának idevágó cikke *Palóczi Edgártól.*

[29] *Markó Árpád:* „Les soldats francais dans la guerre d'independance du Prince Francois II. Rákóczi 1703—1711."

Lásd meg *Zelovich:* 22. oldal: „... magyar mérnök abban az időben nem volt ... II. Rákóczi Ferenc ... kénytelen volt mérnöki teendőkre francia tiszteket alkalmazni..."

kozni, amely megvalósulása esetén a cs. kir. hadseregben a műszaki szolgálatot, különösen nemzetünk szempontjából, hatalmas lépéssel vitte volna előbbre.

Nemzetünknek régi vágya volt a magyar tisztképző intézet felállítása. Ennek a vágynak beteljesüléséhez hatalmas lépés történt 1808-ban, amikor Mária Lujza királyné erre a célra felajánlotta koronázási ajándékát, mintegy 50.000 aranyat.

Az előmunkálatok hamarosan meg is indultak, mivel pedig József nádor, akinek a technikához kiváló érzéke volt, az iskola felállítását szíve ügyévé tette; mi sem természetesebb, mint hogy az volt az elgondolása, hogy az új magyar katonai akadémiának, ha nem is kimondottan, de minél erősebben biztosítsa a műszaki jelleget.

Ebben az időben a kiképzésnek, a wienerneustadti akadémián is, még erősen matematikai jellege volt. Az előadott tárgyak sorában a „felsőbb mennyiségtan" a „magasabb fizika" geometria, rajz, polgári építéstan mellett, ott szerepeltek a szigorúan katonai műszaki tantárgyak is, mint erődítés-, vár- és aknaharc, géptan, stb.

Ennek következménye az volt, hogy az akadémiáról kikerült, nem műszaki tiszteket is sikerrel alkalmazták nemcsak a katonai műszaki munkálatoknál, mint erődítések tervezésénél, táborok berendezésénél, hanem még bizonyos polgári mérnöki tevékenységeknél is, mint pl. a földmérésnél.

A létesítendő magyar katonai intézet tantervének összeállításánál tehát József nádor a műszaki szempontokat a legnagyobb mértékben akarta érvényesíteni és ebből az okból az akadémia igazgatói tisztségét elsősorban hadmérnöki- vagy tüzértiszttel akarta betölteni. Az iskola tantervét is akként akarta összeállítani, hogy az 5. osztály elvégzése után, a növendékek átmehettek volna a mérnöki akadémiára. Ebben az irányban is indultak meg a tárgyalások az illetékes katonai vezető körökkel.

A magyar katonai akadémia igazgatói tisztségére a legkomolyabb jelöltek Hanusfalvi Petrich András báró, vezérkari ezredes, Pécsujfalusi Péchy Mihály és Aueni Lodgmann János hadmérnökkari alezredesek voltak.[30]

Az Udvari Haditanács által tanárul ajánlott tisztek egy része is úgy volt minősítve, hogy „jártas a műszaki tudományokban". Az igazgatói tisztség betöltésénél Lodgmannt hamarosan elejtették, Péchynél pedig akatolikus volta kezdet-

[30] *Bachó László:* „A m. kir. honvéd Ludovika Akadémia története", Budapest, 1930,. 51. oldal, (a továbbiakban Bachó).

től fogva akadály volt.[31] Így az új intézetnek, a „Ludoviceumnak" első igazgatója Petrich András ezredes lett, aki egyébként katonai pályafutását szintén a hadmérnöki karban kezdte meg.

Petrichet a legmagasabb körök, így Károly főherceg, generalisszimusz is, erre az állásra a legalkalmasabbnak tartották; kinevezése az 1809 február hó 16-án kelt királyi elhatározás alapján történt meg. A Ludoviceum, itt tárgyalást nem kívánó okoknál fogva, ugyan sohasem nyílott meg, de a vezetésére kinevezett, illetve kiszemelt férfiakkal, mint kiváló magyar műszaki tisztekkel illik e helyen foglalkoznunk.

Petrich András 1765 november hó 25-én született Mitrovicán: 1790-ben a hadmérnöki karban főhadnagy volt, de már 1793-ban mint százados a vezérkarhoz került, ahonnan csak 1827-ben, mint altábornagyot helyezték vissza a hadmérnöki karhoz.

Mint vezérkari tiszt, majd 1809-től fogva mint a Ludoviceum tevékeny, de sajnos, meddő munkára kárhoztatott igazgatója egyaránt érdemes tevékenységet fejtett ki. Sokoldalú férfiú volt; így korának egyik legkiválóbb festőművésze is, akinek 46 fennmaradt képe közül nyolcat a Szépművészeti Múzeum őriz. Egyik életrajzírója szerint: „Petrich András nem csak vitézi érdemekkel gazdag mellű dalia, rendkívül tudományú hadmérnök, ritka műveltségű katona volt, hanem melegszívű, szép lelkű polgár, férfi erényekben bővelkedő és magyarságára rátartó nemes és végül érdemes alkotó művész is volt.[32]

Petrich 1830-ban vonult nyugalomba és Pesten halt meg 1842 október hó 2-án.[33] Kár hogy ez a sokoldalú férfiú — a sors mostohasága folytán — a magyar katonatiszti sarjadék nevelése terén nem tudta érvényesíteni kiváló tehetségét.

A Ludoviceum parancsnokául kiszemelt Péchy Mihály a hírneves családnak erdélyi ágából származott; 1733-ban született Álmosdon. Atyja alispán volt.

A mérnöki akadémia elvégzése után, 1779 január hó 22-én került a hadmérnöki karhoz, ahol 1785-ben főhadnagy lett, harcolt a török háborúban, fogságba esett és 1787—1788-ban mint hadifogoly Konstantinápolyban volt. A fogságból hazatérve, különböző hadmérnöki beosztásokban szolgált. 1809-ben, már mint ezredes, az utolsó nemesfelkelés szolgálatában állott és különösen mint Győr várának védője szerzett

[31] *M. kir. Országos Levéltár:* Archivum Palatinale, Militärkanzlei 1829, Rot. I. No. 13., id. *Bachó* is 56. oldal (a továbbiakban: *O. Lt.)*

[32] *Schoen Arnold:* „Műbarát", 1922. évi 3. számában.

[33] Életrajzi adatait közli *Blasek—Rieger:* I. 73. és 402. oldal, továbbá Bachó 51—53. oldal.

érdemeket.[34] 1813-ban lett tábornok a hadmérnöki karban.

Péchy azonban nemcsak a hadmérnöki karnak volt kiváló tagja, hanem mint polgári építész is kitűnt. 1804-ben ő tervezte Magyarország első monumentális empire-építményét, az 1802-ben leégett debreceni ref. templom helyén most álló nagy templomot, amely egy műtörténészünk megállapítása szerint „egy tősgyökeres magyar géniusz agyában fogant".[35]

Péchy 1815-ben nyugalomba vonult és 1819 február hó 19-én halt meg Fejérszéken.

A Ludoviceum parancsnokságára számításba jövő másik jelöltről, az aradi születésű Lodgmann Jánosról csak annyit sikerült megállapítani, hogy 1782-ben került mint alhadnagy a hadmérnöki karhoz és abból mint alezredes 1814-ben vált ki. További sorsáról nem tudtam adatokat szerezni.

A fentiek kortársai közül még három neves műszaki tisztről kell megemlékeznünk.

Péchynek nemcsak kor- hanem iskolatársa is volt. Csehfalvai Pulszky Nándor tábornok. Eperjesen született 1760 körül, ahol atyja a kerületi kir. tábla ülnöke volt. A hadmérnöki karhoz 1779-ben került mint alhadnagy és itt is szolgált 1790-ig. Ekkor vezérkari szolgálatra osztották be és 1801-ig ebben a minőségben szolgált, mikor is visszakerült a hadmérnöki karhoz.

Pulszky különösen kitűntette magát a landreciési megerősített állásokra való támadásnál, 1794 április hó 20-án, amely tettéért a Mária Terézia-rend káptalanja, 1796 május hó 11-iki 42. promiciójában odaítélte neki a rend lovagkeresztjét. 1796-ban Hünningen ostrománál ujólag kitűntette magát. 1814-ben Pulszky, már mint tábornok és dandárparancsnok, a velencei várrendszerhez tartozó Santa Anna és Cavanella erődöket foglalta el bravurosan. Nagyszebenben halt meg 1817 november hó 5-én.[36]

Ugyancsak osztálytársuk volt Benczur József altábornagy is. Ez 1760-ban született Késmárkon, ahol atyja városi tanácsos volt. Benczur egész katonai életpályáját a hadmérnöki karban szolgálta végig. Különösen Coni ostrománál tűnt ki 1799 decemberében. 1816-ban erődítési kerületi igaz-

[34] *Rugonfelvi Kiss István:* „Az utolsó magyar nemesi felkelés története", Budapest, 1909., I. kötet több helyen, továbbá *Péchy Henrik* ny. főtörzsorvos közlései.

[35] *Edvi Illés Gyula megállapítása.* Lásd még *Szőnyi Ottó:* „Régi magyar templomok", 130. és 220. oldal és *Kun A.:* „A debreceni ref. nagytemplom", Debrecen, 1930.

Életrajzi adatait közli Gatti: I. 306., és Blasek—Rieger: I. 1. 396. oldal.

[36] *Gatti:* I. 306—307., *Blasek—Rieger:* I. 1. 396. oldal, továbbá Hirtenfeld.

gató lett Milanóban, 1822-ben altábornagy, 1827-ben a 34. gyalogezred tulajdonosa, 1832-ben nyugalomba vonult és nem sokkal utóbb meghalt.

Meg kell még emlékeznünk Kiss Gáborról is, aki 1773-ban került ki a mérnöki akadémiáról, mint alhadnagy. Kiss hadmérnökkari százados korában bátyjával, Kiss József kincstári mérnökkel együtt, a XVIII. század utolsó évtizedében, a Tiszát a Dunával összekötő hajózható csatorna terveit dolgozta ki és azokat felterjesztette a m. kir. Udvari Kancelláriához. Ezeknek alapján kezdték meg 1801-ben a Ferenc csatorna építését.[37]

Egyébként, amint már említettem, a múlt század első felében katonai műszaki téren a fejlődés igen csekély volt. A már ismertetett szervezet csekély változásokkal a század közepéig megmaradt. Nagyobbszabású reformok jöttek azonban az ötvenes években, amikor a hadvezetőség a szabadságharc és az olaszországi hadjáratok tapasztalatait értékesítette, másrészt pedig a vasút, távíró és egyéb technikai vívmányok is kezdték éreztetni hatásukat.

A múlt század első felében magyar szempontból egyetlen örvendetes eredménynek azt kell elkönyvelnünk, hogy az 1801—1848 közötti években a mérnöki akadémia magyar növendékeinek száma állandóan nőtt, úgy hogy annak átlaga az összlétszám 18%-át tette ki, igaz, hogy soraikban aránylag sok volt a horvát elem.[38]

Azonban a már ismertetett és még mindíg fennálló okoknál fogva, a magyar ifjak zöme még mindíg nem jelentkezett a műszaki csapatokhoz. Igaz, hogy így a többi fegyvernemnél szépszámmal voltak műszaki előképzettségű tisztek, de a szoros értelemben vett műszaki tisztikarban a magyarság 1803-ban csak 6%-kal volt képviselve, amely 1813-ben 3%-ra csökkent. A helyzeten az sem javított, hogy 1811-ben újabb műszaki iskola is létesült, a Korneuburgban felállított „útász testületi iskola" (Pionierkorpsschule), amely 1828-ban Tullnba került. Ebben az iskolában az első magyar hallgató még csak 1821-ben lett felavatva, Festetich Rezső gróf személyében, aki a 2. huszárezredhez került.[39] A tullni iskolában a magyar növendékek száma 1848-ig aránytalanul csekély volt, viszont

[37] Benczúr életrajzi adatait lásd *Gatti:* I. 394., és *Blasek-Rieger:* I 1. 396. oldal. Kiss Gábor munkásságát *Zelovich* ismerteti könyvének 41. oldalán.

[38] *Gatti* nyomán. A horvátok között mindíg voltak kiváló hadmérnökkari tisztek, így pl. a Mária Terézia rendes Dedovich Márton báró, altábornagy (1754—1822), aki 1809-ben Komárom várának korszerűsítését hajtotta végre és sokan mások.

[39] *Felix Kemenovic—Karl Kurz:* „Geschichte der Pionierkadetten und deren Schulen", Wien, 1911. 84. oldal.

soraikban ott találjuk a szabadságharc több neves szereplőjét.[40]

A XIX. század első felének neves magyar műszaki tisztjei között többen is voltak, akik ifjabb éveikben a harctereken kifejtett tevékenységükkel tűntek ki.

A napoleoni háborúkat követő békésebb korszakban azonban számosan voltak olyanok is, akik a hadviselés érdekeit szolgáló hadmérnöki munkásságukkal, de olyanok is, akik általában a műszaki tudományok művelésével szerezték meg a jogcímet arra, hogy velük e helyen foglalkozzunk. Közülük különösen az alábbiak váltak ki: Kőszeghy Martony Károly 1783 március hó 12-én született Sopronban, ahol atyja tekintélyes kereskedő volt.[41] A mérnöki akadémia elvégzése után, amelynek egyik legkiválóbb növendéke volt, 1804 július hó 31-én került mint alhadnagy a hadmérnöki karhoz. Már 4 év múlva alszázados lett és eme rövid szolgálati ideje alatt is kitűnt nagy tudásával.

1809 május hó 23-án Sankt-Michaelnél (Stájerországban) súlyosan megsebesült és még fel sem gyógyult, már mint lábbadozó, nagy szakértelemmel a dunaföldvári és ercsii erődítéseket tervezte. Ezután különféle békebeosztásokban szolgált, majd 1813—1814-ben ismét a harctéren találjuk, ahol különösen Hüningen ostrománál tűntette ki magát.

A háborús korszak lezajlása után, állandóan haditechnikai tudományos téren dolgozott; egy aknarobbantási kísérletnél, Bécsben 1827 december hó 4-én, majdnem életét vesztette; ekkor legfelsőbb dícséretben részesült. De Martony nemcsak gyakorlatilag, hanem elméletileg is, kiváló munkásságot fejtett ki; több tudományos könyvet írt, amelyek közül a legkiválóbb a Bécsben 1828-ban megjelent „Versuche über den Seitendruck der Erde" című műve.

Az államerődítés terén is értékes tevékenységet fejtett ki Martony. Így az 1833—1838 közötti években Franzensfeste várát építette meg, amiért a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta.

1839-től 1845-ig az aknászdandár parancsnoka volt.

Martony leginkább a gázálarc szerkesztésével tette ismertté nevét. Ezt a találmányát a várostromban akkor különösen nagy szerepet játszó aknaharc követelményei hozták létre. Az aknászoknak ugyanis a robbantás után azonnal be kellett hatolniok a lőporgázokkal elárasztott aknafolyósokba,

[40] U. o. több helyen, így Görgey Artur, Kosztolányi Móric, Ivánka Imre, Calzada Alfonz, Földváry Kálmán, Kazinczy Lajos és mások.

[41] Életrajzi adatait közli *Gatti:* I. 482., 642., *Blasek-Rieger:* I. 1. 415. oldal, továbbá *Kayser* Bücher-Lexikon, Leipzig 1834. 49. oldal, *Szinnyei* és mások.

hogy munkájukat folytathassák. Ezeknél a gyakorlatoknál állandóan voltak áldozatok; így pl. 1827-ben három tiszt életét vesztette, egy másik alkalomnál pedig maga Martony vezette a mentőmunkálatokat, amikor élete is súlyos veszélyben forgott, amiért is 1827 december hó 24-én legmagasabb dícsérő elismerést kapott.

A veszteségek elkerülése végett, János főherceg tábornagy, hadmérnökkari vezérigazgató, megbízta Martonyt egy „gázálarc" megszerkesztésével, amely az 1829—1831 közötti években végrehajtott számos kísérlet után elkészült és igen jól bevált.[42]

Martony 1845-ben tábornok és a brünni erődítési kerületi igazgatóság vezetője lett. Kiváló munkásságára a hazai körök is felfigyeltek és a Magyar Tudományos Akadémia 1848 február hó 7-én levelező tagjává választotta; de ezt a megtiszteltetést Martony nagy elfoglaltságára hivatkozva, nem fogadta el.[43]

1848 nyarán, Mészáros hadügyminiszter határozott kívánságára, Pétervárad várának parancsnokává lett kinevezve; de a magyar ügy nagy kárára, éppen tervezett útbaindulásának napján, 1848 július hó 21-én Brünnben váratlanul meghalt.[44]

Ennek a korszaknak egy másik nevezetes műszaki tisztje Martonitz András, táborszernagy volt. 1768-ban a mosonmegyei Rajkán született, ahol atyja gabonakereskedő volt. A mérnöki akadémiát végezte és mint egészen fiatal tiszt 1788 október havában Novi ostrománál tűntette ki magát. 1790-ben Czettin ostrománál szerzett újabb babérokat; soronkívül lett százados és hősiességéért a Mária Terézia-rend káptalanja 1790 december hó 19-i 23. promociójában a lovagkeresztet ítélte oda neki.

Sikerei most egymást érték; 31 éves korában már őrnagy volt; 1799 novemberében Ancona ostrománál tűntette ki magát, majd 1801—1805-ben ő tervezte és hajtotta végre Velence állandó jellegű erődítésének munkálatait. Amikor az 1805-i pozsonyi békekötés alapján Ausztria Velencét elvesztette, Martonitz Bécsbe került a hadmérnöki vezérigazgatósághoz, majd 1808-ban az aknászdandár parancsnoka lett; de ezt az állását tulajdonképen el sem foglalhatta, mert 1815-ig állandóan vezérkari szolgálatot teljesített és ismételten dandárparancsnok is volt.

[42] A gázálarcot egykoru leírások alapján *Görgey Aladár*, a Hadimúzeum könyvtárosa ismertette a „Riadó" című lap 1937. évi 2—3. számában.

[43] *Pesti Napló* 1898. évi február 7-iki száma közölte „Nagy idők jubileuma" címen.

[44] *Mészáros Lázár:* Emlékiratai. I. kötet, 1848.

Még 1808-ban megkapta a bárói méltóságot, 1812-ben egyéb teendőinek csorbítatlan ellátása mellett, a magyar nemestestőrség hadnagya lett. 1813-ban pedig tábornok. Mint táborszernagy és a magyar nemestestőrség kapitánya vonult 1850-ben nyugalomba.

Ez a kiváló férfiú, aki tizenhárom hadjáratot küzdött végig, számos bel- és külföldi kitűntetést kapott, valóságos belső titkos tanácsos és az 52. gyalogezred másodtulajdonosa is lett, 1855 március hó 7-én halt meg Bécsben.[45]

A fentieknek kortársa volt Ikafalvi Baritz György alezredes is, aki 1779 október hó 28-án született Nagyenyeden, ahol atyja református lelkész volt. Mint a mérnöki akadémia kiváló növendéke, 1805 szeptember hó 1-én került alhadnagyi ranggal a hadmérnöki karhoz; Raguzában, Lipótvárott, Eszéken és Peschierában szolgált, majd Zárában lett erődítési kerületi igazgató és itt is halt meg 1840 december hó 27-én.[46]

A Magyar Tudományos Akadémia, 1832 március hó 9-i második nagygyűlésén levelező tagjai sorába választotta. Baritz, aki Tacitus és Plinius munkáit magyarra fordította, különösen azzal tette ismertté nevét, hogy 1823-ban javaslatot dolgozott ki a Dunának Buda és Pest között „függő híddal" való áthidalására. A javaslat a Bécsben megjelenő „Magyar Kurir" című ujság 1823 május hó 6-i számában magyar, és az „Ephemerides Posonienses" című lap egyik ugyanazon évi májusi számában latin nyelven látott napvilágot.

Baritznak kiváló műszaki érzéke volt; a függőhíd eszméjének népszerűsítése végett, az 1824—1829 közötti években, a „Hasznos Mulatságok" című lapban még további 12 cikke jelent meg.[47]

A hadmérnöki karnak legkiválóbb tagja ebben a korszakban azonban kétségtelenül Bolyai Bolyai János volt. 1802 december hó 15-én Kolozsvárott született, mint egy „nagynevű atyának zseniális fia" és élete hivatásául a hadmérnöki pályát választotta. Ebben talán atyjának is része volt, mert hiszen érthető, hogy Bolyai Farkas, a kiváló matematikus, igyekezett fiát abba az intézetbe adni, ahol a Monarchiában akkor, az egyetemeket sem véve ki, a matematika tanítása a legmagasabb fokon állott.

[45] Életrajzi adatait közli *Gatti:* I. 326., és *Blasek—Rieger:* I. 1. 399. és I. 2. 675—677. oldal.

[46] *Gatti:* I. 655., és *Blasek—Rieger:* I. 1. 418. oldal

[47] Baritz tervezetét *Lósy-Schmidt Ede dr.* az Országos Magyar Műszaki Múzeum igazgatója, ismertette a „Historia" 1929. évi 6. számában, (177—188. oldal). Külön lenyomatban is megjelent. Nevezett 1941 július havában közölte velem, hogy azóta a híd terveit is megtalálta a bécsi Hadilevéltárban, de eddig még nem tudta ismertetni.

De kétségtelen, hogy Bolyai Jánost is vonzotta ez a pálya, mert hiszen atyja példáján láthatta, hogy Magyarországon az exakt tudományok művelői mennyire nem részesülnek az őket megillető megbecsülésben, a hadmérnöki pályán viszont ebből a szempontból szép jövő várt rá.

Bolyait tömören, de talán a legtalálóbban a volt cs. és kir. Műszaki Katonai Akadémia történetírója jellemzi, azt írván róla, hogy jobb matematikusa, gyakorlottabb vívója, tehetségesebb hegedűművésze és a klasszikus latin nyelvnek különb ismerője sem előtte, sem utána nem volt a hadmérnöki karnak.

Bolyai azonban ennyi kiválósága mellett sem tudott érvényesülni és már 1833 június hó 16-án, mint alszázados, kivált a hadmérnöki karból. Utolsó minősítésébe beleírták, hogy „kiváló matematikus, egy munkájáért Gauss udvari tanácsos megdícsérte". De ez a munka, a 26 oldalas „Appendix", amelyért Gauss megdícsérte, amelyet kortársai még nem tudtak megérteni és amelyet azóta a művelt világ minden számottevő nyelvére lefordítottak, tette Bolyai nevét világhírűvé.

Bolyait, bár a szoros értelemben vett hadmérnöki pályán csillaga nem ívelt magasra, mégis a legkiválóbb magyar műszaki tisztek közé kell sorolnunk, mert hiszen abban a tudományágban, amely minden műszaki tudásnak az alapja, a matematikában ő volt ennek a karnak a legkiválóbb tudósa, de ettől eltekintve, ma szerte a világon minden matematikus Bolyai Jánost ismeri el Gauss Frigyes Károly (1777—1855) és Riemann Frigyes Bernát (1826—1866) mellett, a földkerekség legnagyobb matematikusának. Bolyai János Marosvásárhelyen halt meg 1860 január 27-én.[48]

A következőkben az 1848—1849-i szabadságharc katonai műszaki szervezetével akarok foglalkozni. Ezen a téren a nagy magyar küzdelem vezérei kétségkívül nehéz helyzet előtt állottak. Mindenekelőtt teljesen hiányzott a katonai műszaki vezetői kar. Amint erre alább rámutatok, még ebben az

[48] Bolyai munkásságának igen nagy irodalma van. Magyar vonatkozásban legkiválóbb méltatója *Dávid Lajos dr.* Külföldi vonatkozásban *Stöckel Pál:* „Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai" (fordította Rados. Budapest, 1914) címen írta róla a legjobb munkát. Rövid életrajzát adtam a Magyar Katonai Szemle, 1940 május havi 6. számában. Igen szépen ismerteti működését *Gatti* is: I. 725—726. oldalon. Meg kell állapítanom, hogy az osztrák forrásmunkák, kivétel nélkül, a legtárgyilagosabban és még a szabadságharc szolgálatába állott tisztteknél is a legkisebb elfogultság nélkül írnak a magyar műszaki tisztekről, amit az egyéb csapattestek történetét tárgyaló osztrák forrásműveknél vajmi ritkán tudunk megtalálni.

Bolyai János nevét 1939 óta, Kormányzó Urunk legfelsőbb elhatározása folytán, a m. kir. Honvéd Műszaki Akadémia viseli.

időben is alig voltak magyar műszaki tisztek; de a legnagyobb baj az volt, hogy egyáltalán nem léteztek magyar műszaki csapatok, mert ezek legénységének toborzása teljes egészében az osztrák tartományokból történt,

Igen hátrányos volt az is, hogy hazánk területén még osztrák kiegészitésű műszaki alakulat sem állomásozott. Ez a hátrány főképen abban nyilvánult meg, hogy nem lehetett úgy mint a tűzérségnél történt, a bár idegen alakulatot a felállítandó magyar műszaki szervezet keretéül felhasználni.

A szabadságharc tetterős vezetőinek azonban sikerült minden nehézséget leküzdeniök, amikor a semmiből mégis megteremtették a honvédsereg katonai műszaki szervezetét. Ennek a magyar szervező tehetségnek diadalát hirdeti, hogy a szabadságharc végén, a honvédsereg nemcsak magas színvonalon álló hadmérnöki karral rendelkezett, hanem négy útász- és egy útásztartalék-zászlóaljban összesen húsz útász-, továbbá négy önálló árkászszázada is volt; sőt az osztrák szervezést messze megelőzve, még egy lovas útász százada is.[49]

Hogy milyen nehézségekkel járt a műszaki tisztikar megszervezése, az kitünik abból, ha ismerjük a magyarság arányát a cs. kir. műszaki tisztikar 1848-iki együttes létszámában. A hadmérnöki tisztikar 190 tisztje közül 17 (8.95%) az útásztestület 107 tisztje közül 5 (4.70%) volt a magyar, mig az aknász- és árkásztestület 69 tisztje között egyetlenegy magyar sem akadt.

Ezek szerint a cs. kir. hadsereg műszaki tisztikarában a magyar elem összesen 6%-kal szerepelt.[50] Ám ezek a magyar tisztek sem jöttek át teljes számban a honvédsereghez, aminek érthető okai voltak. Elsősorban már azért sem, mert az akkori elhelyezési és tiszti beosztási viszonyok miatt, magyarok csak elvétve szolgáltak hazánk területén.

Az 1848. évi III. t. c. és az ezt kiegészítő királyi kéziratok szerint, a külföldön lévő magyar csapatokat haza kellett hozni.[51] Ám a műszaki csapatok szempontjából ezek a

[49] Ezzel a kérdéssel részletesen foglalkoztam a *Magyar Katonai Szemle* 1939. évi október havi 10. számában megjelent „A honvédsereg műszaki szolgálata 1848—49-ben" című tanulmányomban, ahol a forrásokra is hivatkoztam.

A lovasútászkar, Gyalókay Jenőtől később kapott közlés szerint, a gyulafehérvári ostromló sereg 1849. évi július hó 11-i állománykimutatásában szerepel. Parancsnoka Kalmár százados, létszáma 63 fő és 70 ló. volt.

[50] Az 1848. évi „Schematismus", valamint *Gatti, Blasek—Rieger, Brinner* és *Kemenovic* munkáinak alapján megállapítva.

[51] *Rédvai István dr.*: „Huszáraink hazatérése 1848—49-ben", Budapest, 1941, 42. oldal és másutt is.

rendelkezések teljesen hatálytalanok voltak, mert hiszen magyar műszaki csapat nem létezett.

Ami pedig különösen a magyar hadmérnökkari tiszteket illeti, ezeknél a fenti rendelkezések azért voltak délibábosak, mert a hadmérnökkari tisztekkel, a magyarokat sem véve ki, a hadmérnökkari vezérigazgatóság a magyar hadügyminiszterrel egyetértésben, 1848 késő őszéig közvetlenül rendelkezett.[52]

Igy megesett, hogy a hazánk területén szolgálatot teljesitő osztrák hadmérnökkari tisztek néha jobb meggyőződésük ellenére is, hasznos szolgálatot tettek a szabadságharc ügyének, de viszont megesett az is, hogy magyar hadmérnökkari tiszteket a vezérigazgatóság akkor helyezett át külföldre, amikor nemzetünk jogainak védelmére már régen harcolt.

Azokat a magyar tiszteket, akik az olaszországi hadseregben szolgáltak, a hadmérnöki vezérigazgatóság már eleve sem bocsátotta a honvédsereg rendelkezésére. A hiányt még növelte az is, hogy a magyar hadmérnökkari tisztek közül többen, a felsőbb vezetőkben való hiány miatt, már kezdettől fogva nem műszaki, hanem csapatvezéri minőségben teljesítettek szolgálatot a honvédseregben. Igy a hadmérnöki kart a szó szoros értelmében teljesen ujonnan kellett felállítani és ugyanúgy kellett a műszaki csapatokat is megszervezni.

Mészáros Lázár szerint „a hadmérnöki tisztekben hiány volt, de akadtak polgári mérnökök, kik bár más irányban nevelkedtek, erősítési munkáikat ügyesen és szerencsésen végzék,"[53] Szabadságharcunk hadmérnöki kara nagy részben ezekből a polgári mérnökökből alakult és csak elenyésző számban voltak abban a cs. kir. hadseregből átlépett tényleges, vagy erre a célra kiképzett, de ott más alkalmazásban állott tisztek.

Igy pillanatnyilag ez a kérdés meg volt oldva. Mivel azonban a honvédsereg, nem „ad hoc" forradalmi hadseregnek volt elgondolva, hanem mint a magyar nemzet önálló hadserege, már 1848 tavaszán is szóba került a tisztikar általános pótlásának kérdése.

A cs. kir. intézetekkel természetesen nem igen lehetett számolni. Igy nevezetesen a mérnöki akadémia már 1848 májusában a különleges viszonyok következtében szabadságolta növendékeit. Amikor az intézetet kevéssel utóbb ismét megnyitották, a magyar és olasz növendékek zöme oda nem tért vissza.[54]

[52] *Blasek—Rieger:* I. 2. 297. oldal.

[53] *Mészáros Lázár Emlékiratai:* II. kötet, 1849, 327. oldal.

[54] *Gatti:* I. 840. oldal. A kilépett magyar és olasz növendékeket *Gatti:* I. a 836—865. oldalon az egyes évfolyamoknál név szerint is felsorolja.

Megállapítottam, hogy az így kimaradt magyar növendékek közül, legalább is a honvédsereg műszaki szervezetében egyetlen egy ifjú sem szolgált. De Mészáros Lázár tábornok a magyar tiszti sarjadék nevelésének ügyét egyébként is gyökeresen akarta megoldani. Érdemesnek tartom, hogy ezzel a problémával ezen a helyen behatóbban foglalkozzam, annál is inkább, mert a „Magyar Hadi Főtanoda", szabadságharcunkat műszaki szemmel nézve is, igen közelről érdekelhet bennünket.

Ez az iskola, sajnos, a viszonyok kedvezőtlen alakulása folytán érdembeni működését a szabadságharc folyamán meg sem kezdhette. Pedig kétségtelen, hogy működése nem csak katonai, hanem polgári műszaki szempontból is hasznos lett volna. Szervezésének elgondolásából világosan kitűnik, hogy a felállításával megbízott Petzelt József dr. alezredes, egyébként a pesti Tudományegyetem mellett felállított mérnöki intézet matematika-, híd-, víz- és építészettan tanára, teljesen átérezte, hogy a technika akkor megindult nagy fejlődési folyamatából hazánknak nemcsak katonai, hanem polgári műszaki téren is le kell vonnia a következtetéseket, amiben a műszaki kérdések iránt igen fogékony Mészáros Lázár hadügyminiszternél nagy megértésre talált.

Mészáros már 1848 június hó 5-én felhívta a mérnöki akadémia igazgatóságát, hogy pontos tantervét és költségvetését küldje meg neki.[55] Mészáros a Magyar Hadi Főtanoda megszervezésénél azonban még további célokat is tűzött ki, amint ez az alábbiakból kitűnik.

„Különös és elsőbbséget érdemlő tekintetet kívánnak a hadműtani szakok nevezetesen a mérnöküg- ... Az intézetnek kell ... tökéletesen kiképzett mérnököket a hadépítészetügynek nyújtani s ez által a polgári építészi mérnökök szükségleteit is fényesen elégíthetné ki ..."

A további megokolás szerint, legjobb lenne, ha a mérnökképzés teljes egészében átmenne a hadifőtanoda hatáskörébe és minden tiszt kész mérnök lenne. Az előadandó tárgyak között ennek megfelelően szerepelnek a „hadilak-, víz-, út-, vaspályaépítészet is.[56]

[55] *Gatti:* I. 602. oldal.

[56] *Bachó:* 242—243. oldal. Jellemző, hogy Ausztriában is az első műszaki főiskola katonai kezdeményezés volt, v. ö. 7. és 8. számú jegyzet. Katonai jellegű műszaki főiskola volt az 1795-ben létesült „École polytechnique" is, amelyből Franciaország leghíresebb marsaljai kerültek ki.

A magyar mérnökképzés, épen a szabadságharcot megelőző években, válságos helyzetben volt és a múlthoz képest, mondhatnánk, visszafejlődött. (Lásd: *Zelovich:* 64—68. oldal.)

A Pázmány egyetem bölcsészeti karának kebelében 1782 november hó 1-én nyilt meg a mérnöki tanfolyam, amelyet később mérnöki inté-

Ha tudjuk, milyen válságos helyzetbe került épen ebben az időben a magyar mérnökképzés ügye, nem csodálkozhatunk rajta, hogy Petzelt minden alkalmat megragadott annak megjavítására. Tisztán katonai szempontból talán kissé sok lett volna ennek a gondolatnak a megvalósulása, de az bizonyos, hogy kellő kijegecesedése után, igen szerencsésen oldotta volna meg a magyar tisztképzés kérdését.

Szabadságharcunk hadmérnöki tisztikarának meglehetős pontos névsorát sikerült összeállítanom. Közülük a cs. kir. hadsereg hadmérnöki karából származtak Nemescsói Török Ignác tábornok, a honvédsereg hadmérnökkari főigazgatója, továbbá Hollán Ernő alezredes és Kisgerezdi Szabó István őrnagy.

A mérnöki akadémián végezte tanulmányait, de még felavatása előtt kilépett Jankó Kálmán főhadnagy. A továbbiakban felsoroltak megelőzően a polgári életben működtek, még pedig nagyobb részben a mérnöki pályán. Ezeknek névsorát az alábbiakban adom.

Thaly Zsigmond, Boross Ignác alezredesek, Margittay Gábor, Csányi Dániel őrnagyok, Heinrich Ferenc, Baranyay József, Mazur Pál, Hammerschmied Károly és Nuny Ernő századosok, Clauer Adolf báró, Kallinger Izidor, Lejtényi Ferenc, Dezső Károly, Schuberth Sándor, Herr Ádám, Blaue Bernát, Abranovich Hieronimusz és Bernáth Kálmán főhadnagyok, Janauschek Károly és Hild Sándor hadnagyok és végül Rothbauer Adolf alhadnagy.[57]

A névsor bizonyára nem teljes, de ha figyelembe vesszük, hogy a szabadságharc folyamán a honvédsereg kezén volt várakban; (Buda, Lipótváros, Komárom, Arad, Gyulafehérvár, Pétervárad) 1848 elején osztrák részről is csak összesen 24 hadmérnökkari tiszt teljesített szolgálatot,[58] továbbá, hogy a működő honvédseregnél igen kevés hadmérnökkari tiszt volt beosztva, akkor feltehetjük, hogy a felsoroltakon kívül már nem igen voltak a honvédségnek hadmérnökkari tisztjei.

zetnek neveztek. Aránylag kevés hallgatója volt, de kiváló mérnököket nevelt. 1846-ban létesült a József-ipartanoda, amelyet 1850-ben egyesítettek a mérnöki intézettel és ebből fejlődött ki nagyhírű műegyetemünk. Az 1846—1850 közötti évek voltak a válságosak és így nem csodálhatjuk, hogy Petzelt meg akarta ragadni az alkalmat a mérnökképzés gyökeres megoldására.

[57] Megállapítva *Hdlt* „Officiersstandeslisten der ung. Honvédarmée 5/1. és 5/2." kéziratos könyvekből, továbbá a „*Közlöny*"-ökből, ellenőrizve az 1849-i *Schematismus* s más források alapján.

[58] A hadmérnökkari tisztek beosztását 1848 elején közli *Blasek—Rieger*: I. 2. 294—296. oldal.

Egyébként azt is megállapíthatjuk a szabadságharc okmányanyagából, hogy a tábori műszaki munkálatoknál igen sokszor nem műszaki tisztek is tevékenykedtek, de hozzá tehetjük azt is, hogy általában jó sikerrel dolgoztak, mint pl. 1849 tavaszán Esztergom-Párkány erődítési munkálatainál May János vezérkari őrnagy.[59]

A honvédsereg hadmérnökkari tisztjeinek helyzete igen nehéz volt, mert hiszen előzetes szakképzés és különösen kellő gyakorlat híjján kellett pótolniok a cs. kir. hadmérnöki kar tisztjeinek elismert nagy tudását és munkáját. Annál dicséretesebb, hogy munkájuk jóságát az ellenséges szakirodalom is elismeri.[60]

Hasonló volt a helyzet a műszaki csapatoknál is. Ha ezeknek a teljesítményeit mérlegeljük és tudjuk, hogy tisztjeiknek kenyere eddig nem a műszaki hadimesterség volt, hanem békés munkájukban többnyire mint tanárok, lelkészek — pl. Rómer Flóris bencés pap — szolgálták hazájukat mind addig, amíg az katonai műszaki szolgálatot nem követelt tőlük, egyetemlegesen meg kell hajtani előttük az elismerés zászlaját.

Tanulmányom terjedelme nem engedi meg, hogy behatóan foglalkozzam mindezeknek a kiváló tiszteknek működésével, csupán azoknak a tevékenységét ismertetem, akik különösen kitűntek. Azok között, akiknek ugyan műszaki előképzettségük volt, de a szabadságharc folyamán magas vezetőállásban működtek, első sorban említem a fővezért, Görgey Arturt.

Görgey neve és működése ma már fogalom. Műszaki vonatkozásban csak annyit, hogy 1836-ban végezte el a tullni híres iskolát, amelynek egész ottléte alatt rangban első növendéke volt.

Görgeyt kiváló tehetsége arra szánta, hogy nagy harcunknak legkimagaslóbb vezére legyen. De kétségtelen,

[59] Az 1848-ban még ki nem forrott katonai nyelv okozza, hogy a hadmérnökkari tisztek elnevezése a legkülönbözőbb módon történik. Vegyesen szerepelnek az „Ingenieurcorps", „Geniecorps", „honvédmérnöki kar", „Várerődítési kar" elnevezések.

A *Hdlt* 186—7—23. jelzésü iratban May mint hadmérnökkari tiszt szerepel: „an Major May des Geniecorps von der Zentralkanzlei am 2. July, 1849", holott kinevezése 1848 októberben a vezérkarhoz történt.

Viszont Boross Ignác a Közlöny 1849. évi április 25-i 88. száma szerint, április 1-i ranggal a „táborkarhoz" lett kinevezve alezredessé.

Csányi Dániel az 1849. évi 178. számú Közlöny szerint a „várerődítési karhoz" lett századosul a huszároktól áthelyezve. Használták még a „várerődítészeti kar" kifejezést is.

[60] Pl. *Ramming:* Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849, Pesth, 1850., 281—283. oldal (a továbbiakban: *Ramming).*

hogy ő, aki már 1848 előtt is a vasúti kerék tökéletesítésén dolgozott és akinek vegyészi téren való kiválóságát a szakemberek is elismerték, mint elsőrangú műszaki tehetség is említést érdemel.[61]

Görgeyn kívül a szabadságharc műszaki előképzettségű vezérei közül még Gyulai Gaál Miklós, Patay István, Báró Meszéna István, Bayer József, Ivánka Imre és Felsőszopori Tóth Ágoston ezredesek, valamint Nagy-Sándor József tábornok nevét akarom megemlíteni.[62] Ezek után pedig a szabadságharc legkiválóbb műszaki tisztjeinek életrajzi adatait ismertetem.

Török Ignác tábornok vasmegyei eredetű családból 1795 június hó 23-án született Gödöllőn, ahol atyja a Grassalkovich hercegi család uradalmi tisztviselője volt. Kiváló sikerrel végezte a mérnöki akadémiát és 1818 szeptember hó 1-én alhadnagy lett a hadmérnöki karban.

Török a szabadságharc kitöréséig eltöltött szolgálati idejéből huszonnégy éven át a legváltozatosabb beosztásokban a hadmérnöki karban és az árkásztestületben volt, de hét évig szolgált a magyar nemestestőrség kötelékében is, ahol a fiatal testőrtisztek műszaki oktatását nagy szakértelemmel és odaadással végezte.

1848 augusztus havában Török, mint alezredes, Komárom várának erődítési helyi igazgatója lett. Ebben a minőségében szívvel-lélekkel a magyar ügyhöz csatlakozott és a várnak harckészültségi állapotba juttatása körül nemzetünk ügyének megbecsülhetetlen szolgálatokat tett.

1849 január havában a kormány ennek a várnak parancsnokságával bízta meg és Török a beléje vetett bizalomnak teljes mértékben meg is felelt. Kizárólag az ő erélyének és hadmérnöki tudásának volt köszönhető, hogy Komárom a tavaszi felmentésig magyar kézen maradt.

De Klapka kiválóságán kívül, nem kevésbbé az ő munkájának az eredménye volt az is, hogy a vár még akkor is ellenállott, amikor honvédségünk a túlerő által legyőzve, már mindenütt kénytelen volt a fegyvert letenni.

1849 május havában Kossuth Török tábornokot a honvédsereg hadmérnökkari főigazgatójává nevezte ki és ebben a beosztásában is igen érdemes tevékenységet fejtett ki.

Először kidolgozta Budavár leszerelésének terveit, majd az Esztergom—párkányi sánctábort tervezte, 1849 július havában pedig a szegedi hídfő építését bízták rá.

[61] Szabadságharcbeli szerepét igen szépen ismerteti *Kemenovic,* (98. oldal).

[62] *Gatti* Nagy Sándort „Károly" néven nevezi (I. 735. oldal). Ez valószínűleg íráshiba, mert életrajzi adatait egyébként helyesen hozza.

Utolsó ténykedése a szabadságharcban Arad várának korszerűsítése volt.

Török Ignác tábornok, a magyar ügyhöz való törhetetlen ragaszkodásáért, 1849 október hó 6-án az aradi Golgotán vértanú halált halt. Ezzel és szabadságharcbeli szereplésével örök időkre beírta nevét a magyar történelem aranykönyvébe.[63]

Ha szabadságharcunk hadmérnöki szolgálatában az elismerés első sorban Török Ignácot illeti meg, rögtön utána Szodtfriedt alezredesről kell megemlékeznünk, aki az útászszolgálatnak volt a lelke.

Szodtfriedt Nándor alezredes régi győrmegyei családból született 1819-ben. A tullni útásztestületi iskola elvégzése után, 1838-tól kezdve az útásztestületben szolgált, de már mint fiatal főhadnagy abban a nagy kitűntetésben részesült, hogy 1843-tól 1848-ig tanára volt a tullni iskolának.

Ő volt az útásztestület egyetlen magyar tisztje, aki azonnal felajánlotta szolgálatait a magyar kormánynak, amely felismerve kiváló szervező tehetségét, megbízta a magyar útásztestület felállításával. Szodtfriedt a magyar ifjúság számára a pesti egyetemen 1848 telén katonai műszaki előadásokat is tartott.

1848 novemberében az I. honvédútászszászlóalj parancsnoka lett és ezzel a csapattesttel végig harcolta Görgey bányavárosi hadjáratát; útászkari főnöke volt a felsődunai hadseregnek, sőt annak kötelékében egy ideig dandárparancsnok is.

A szabadságharc további folyamán is fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki Szodtfriedt; számos vízi átkelésnél működött közre, erődítési munkálatokat hajtott végre és a nyári hadjárattól kezdve a honvédseregnek útászkari főnöke (Pionierchef) is volt.

Időnkint vezérkari szolgálatot is teljesített, így pl. a turai ütközetben a Thorzniczky lovashadosztály vezérkari főnöke volt. A szabadságharc végén elérte az alezredesi rangot. Az aradi haditörvényszék halálra ítélte, Haynau azonban az ítéletet kegyelemből 14 évi várfogságra változtatta. Kétségtelen, hogy Szodtfriedt, amint ezt Kossuth La-

[63] *Gatti:* I. 695., és *Blasek-Rieger:* I. 1. 427. oldal és sok más helyen.

Életrajzát részletesen feldolgoztam „Nemescsói Török Ignác tábornok", Székesfehérvár, 1941 című könyvemben. Török Ignác 1930 óta a m. kir. II. útászszászlóalj névadója.

jos is hangoztatta, elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar útászcsapat szervezése körül.[64]

Műszaki vonatkozásban is meg kell emlékeznünk Kazinczy Lajos ezredesről, bár a szabadságharc nagyobb részében nem a műszaki pályán működött.

Kazinczy Lajos, Kazinczy Ferenc fia. 1820-ban született a zemplénmegyei Széphalmon. A tullni iskola elvégzése után 1839-ben huszártiszt lett, de 1847-ben búcsút mondott a katonai szolgálatnak és rangjáról is leköszönt. A szabadságharc elején tényleges szolgálatra jelentkezett és csakhamar szerephez is jutott a schwechati csatában, amikor is rögtönzött útászcsapatával több kisebb vízi átkelést hajtott végre.

1848 november havában megbízást kapott, hogy Pozsonyban felállítsa a II. honvéd útászzászlóaljat. Rövidesen ezredes lett és a nyári hadjárat elején az északi hadseregnél hadosztályparancsnok volt.

Görgey visszavonulása alkalmával a fősereghez kellett volna csatlakoznia, mivel azonban az egyesülés nem sikerült. Erdélybe húzódott, ahol 1849 augusztus hó 24-én Zsibónál, Grottenhjelm orosz tábornok előtt letette a fegyvert.

Az aradi haditörvényszék Kazinczyt kötél általi halálra ítélte, de ezt az ítéletet Haynau golyó általi halálra változtatta és október hó 20-án Aradon agyonlövette.[65]

Neves magyar műszaki tiszt volt Gyulai Gaál Miklós is, aki Szegváron született 1800 június hó 2-án és 1818-ban lett hadmérnöki testületi hadapród.[66] Gaál a hadmérnöki karnak egyik legképzettebb, egészen kivételes tudású és eszű tagja volt, akinek azonban összeférhetetlen természete miatt igen sok kellemetlensége akadt.

1848 elején Nagyszebenbe nevezték ki erődítési helyi igazgatónak, mivel azonban betegsége miatt nem foglalhatta el állását, átmenetileg nyugalomba vonult. A magyar hadügyminiszter, méltányolva kiváló tehetségét, amikor szóba került a honvéd hadmérnöki kar felállítása, a szer-

[64] *Kemenovic:* 76. és 103. oldal; továbbá *Steier:* Görgei és *Kossuth* 249. és 258. oldal; *Hdlt* 183—4—140, 183—6—116, 183—6—333, 183—6—336 és más helyeken.

[65] *Kemenovic:* 104. oldal: *Steier:* „Görgey és Kossuth" 107. és 110. oldal; továbbá *Görgey:* „Életem és működésem Magyarországon". I. kötet, 51—53. oldal.

[66] Életrajzi adatait lásd *Gatti:* I. 697. oldal (az idézőjelben levő mondat szószerint onnan), továbbá *Blasek—Rieger:* I. 1. 428. oldal. A szabadságharc alatt hadmérnöki szolgálatot nem teljesített.

Ramming szerint (282. oldal) ő tervezte a szegedi hídfőt; Gattí szerint is ő volt a honvédsereg hadmérnökkari főigazgatója, de mindakét állítás tévedésen alapszik.

vezésre vonatkozólag elsősorban az ő véleményét kérte ki.[67]

Gaál a szabadságharc folyamán ezredes lett s többek között Arad ostromát is vezette, de a háború egész folyamán nem került hadmérnöki alkalmazásba. 1850-ben 20 évi várfogságra ítélték. Meghalt 1878-ban.

A szabadságharc során nagyon sok műszaki csapattiszt is kitűntette magát. Ezek közül különösen Rochlitz Gyula századost emelem ki, aki Buda ostroma idején hősies magatartásával megakadályozta, hogy az osztrákok robbantó hajókkal (Brander) elrombolják a Lánchidat. Megemlítem Vehle századost, aki 1849 június hó 7-én Paksnál bravurosan áthídalta a Dunát, s ezzel Kmetty hadosztályának eltolását tette lehetővé.

Tanulmányom kerete nem engedi meg, hogy szabadságharcbeli útásztisztjeink működésével behatóan foglalkozzam, de ezt itt annál inkább nélkülözhetem, mert már más helyen megtettem.[68] Ezek után áttérek a világháborút megelőző, kereken 70 éves korszak magyar katonai műszaki vonatkozásainak és neves szereplőinek méltatására.

Az olaszországi, valamint magyarországi hadjáratok tapasztalatai alapján, a múlt század derekán a Monarchia katonai műszaki vezetésének és csapatainak szervezése lényegesebb átalakuláson ment keresztül.[69] Nevezetesen a szárazföldi műszaki csapatokra vonatkozólag, a külföldi hadseregekben szerzett tapasztalatokat is értékesítve, a hadmérnökkari vezérigazgatóság 1850-ben terjedelmes javaslatot dolgozott ki és ebben a korszerű átszervezésre tett előterjesztést az uralkodónak. I. Ferenc József erre 1851. évi január hó 21-én kelt parancsával elrendelte, hogy az árkász testületből az 1., az aknász testületből pedig a 2. számú hadmérnöki ezred alakuljon (Genieregiment 1. ill. 2.)

Az átszervezett erődítési igazgatóságok, mint hadmérnöki igazgatóságok (Geniedirektion) továbbra is ellátták úgy az erődítési, mint a magas építési szolgálatot. Az utóbbinak végrehajtására még csak a múlt század végén alakultak meg a külön szervek.

A hadmérnöki törzskar (Geniestab) tisztjeit, a vezérkari tisztekhez hasonlóan, ezentúl magasabb tanfolyamon

[67] *Blasek—Rieger*: I. 2. 310. oldal.

[68] Szabadságharcbeli útásztisztjeink működését részletesen ismertettem a „Honvédsereg" stb. című cikkemben (lásd 49. jegyzet). Rochlitz vállalkozását behatóan ismerteti *Brinner:* II. I. 171. oldal.

Vehle munkálatait *Mészáros* ismerteti Emlékirataiban: II. 1849. 28. oldal.

[69] Lásd a 21. jegyzetben említett tanulmányomat.

képezték ki. A hadmérnöki törzskarnak és a hadmérnöki csapatoknak legfőbb elüljárója a hadmérnöki felügyelő (Generalgenie-Inspektor) lett.

Ez a szervezés kisebb-nagyobb módosításokkal 1893-ig állott fenn. Ekkor a két hadmérnöki ezredből és az időközben többször átszervezett útász csapatból tizenöt egységes útász zászlóalj alakult.

Magyar szempontból különösen érdekel bennünket, hogy 1851-től kezdve a műszaki csapatokhoz már magyar legénységet is osztottak be, majd 1868-tól fogva fokozatosan, a Magyarországon állomásozó és innen kiegészített zászlóaljak legénysége tisztán magyar volt.

1883-ban Korneuburgban felállították a vasúti- és távíró ezredet, amelynek legénysége a kvóta arányában szintén magyar volt.

A világháború kitöréséig még egy ízben történt lényeges átszervezés a műszaki csapatoknál, mikor 1912-ben az egységes csapatot szakosítva, a tizenöt útász zászlóaljból a századok létszámának megtartásával nyolc útász- és tizennégy árkász zászlóaljat állítottak fel.

Ugyanekkor a meglévő keretek kiépítése útján egy hídépítő zászlóalj (Brückenbataillon) és egy folyami aknászszázad (Flussminen-kompanie) létesült, előbbi Kremsben vegyes nemzetiségű, utóbbi Pozsonyban tiszta magyar legénységgel.

A műszaki törzsek és csapatok tisztikarában a szabadságharc óta ugyan állandóan javult az arány a magyarság javára, de sajnos még a világháborút közvetlen megelőző időben is messze voltunk attól, hogy elérte volna azt a százalékot, amely bennünket magyarokat a cs. és kir. hadseregben illetve annak műszaki tisztikarában megilletett volna. 1851-ben a műszaki tisztikarban mindössze 2%-a volt magyar: ez az arányszám 1893-ban 5%-ra, majd 1914-ben 14.55%-ra szökött fel.[70] A mérnöki akadémia 1869-ben a cs. kir. (cs. és kir.) Műszaki Akadémia nevet kapta, majd 1904-ben Bécsből Mödlingbe helyezték át. Ez, valamint a Tullnból Hainburgba áthelyezett útász hadapródiskola adta a mult század közepe óta a műszaki tisztikar összes pótlását.

A szabadságharc utáni korszakban is igen sok kiváló magyar tisztje volt a műszaki alakulatoknak, akik közül a legkiválóbbaknak életrajzi adatait az alábbiakban adom.

Első helyen említem Hollán Ernőt, akinek pályafutása tulajdonképen még a szabadságharcban indult meg. Mint egy orvos fia, 1824 január hó 13-án született Szombathelyen

[70] Megállapítva a *Schematismusok, Gatti, Rieger—Blasek, Kemenovic, Brinner* és *Jacobi* művei alapján.

és 1844-ben végezte el kitünő sikerrel a mérnöki akadémiát. Kiváló növendéke volt az intézetnek és az ő idejében jött szokásba, hogy az osztályokat nem számuk, hanem az osztályelső nevéről nevezték el, pl. „Hollán", vagy később „Ghyczy" osztálynak.[71]

Hollán 1848-ban, mint főhadnagy, a lembergi erődítési helyi igazgatóságnál teljesített szolgálatot, ahonnan mint századost „törvényszerűen" helyezték át május hó 9-én a Kassán felállított 9. honvéd zászlóaljhoz.[72] A magyar kormány azonban csakhamar igénybe vette kiváló hadmérnöki ismereteit és Pétervárad várának erődítési igazgatójává nevezte ki, amely állásában 1849-ben alezredes lett. Ebben a minőségében ő volt a védelem lelke és valóban elévülhetetlen érdeme volt abban, hogy ez a vár mindvégig magyar kézen maradt.

A szabadságharc után leckeadásból tartotta fenn magát, majd a Déli vasúttársaság mérnöke lett, ahol 1861-ben elérte a főfelügyelői rangot. 1866-ban megalapította a Magyar Mérnök- és Építész Egyletet; 1868-ban a közmunka- és közlekedésügyi minisztériumban államtitkár lett és ugyanebben az évben ezredesi rangot kapott az újonnan felállított honvédségben.

1869-től 1872-ig Hollán honvédelmi államtitkár volt, 1874-ben pedig elnöke annak a bizottságnak, amely hívatva volt felső műszaki oktatásunk reformját kidolgozni. Majd 1875-ben tábornok és az V. honvéd kerület parancsnoka, 1881-ben altábornagy, később valóságos belső titkos tanácsos lett. Érdemei elismeréséül a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjai sorába választotta. 1904 május hó 29-én halt meg Budapesten.[73]

A már említett Giczi-, Assa- és Ablánczkürti Ghiczy Béla 1827 április hó 17-én született Pesten, hol atyja magasrangú hivatalnok volt és 1846-ban került ki mint alhadnagy a mérnöki akadémiából. 1848 tavaszán Olaszországban teljesített szolgálatot és ott is maradt. Ghyczy kiválóan kitűntette magát 1848 nyarán Pechiera ostrománál, amiért Radetzky dicséretét kapta.[74]

Mint tanár, katona és építész egyaránt kiváló volt. A múlt század ötvenes éveiben ő készítette el a Wienerneustadtban tervezett központi akadémia terveit; 1866-ban hősies magatartásáért megkapta a katonai érdemkeresztet;

[71] *Gatti:* I. 566. oldal.

[72] *Blasek-Rieger:* I. 2., 300. és 326. oldal.

[73] Életrajzi adatait közli *Gatti:* I. 807. oldal és más helyeken; *Blasek—Rieger:* I. 1. 449., I. 2. 435—436. oldal, *Zelovich:* 156. oldal és sok más forrás.

[74] *Blasek—Rieger:* I. 2. 171. oldal.

1867-ben a hadügyminisztérium 8. osztályának (Geniewesen) helyettes vezetője volt, innen jött át 1868-ban a honvédséghez, ahol a Honvédelmi Minisztérium katonai részét szervezte meg.

1877-ben tábornok és a VI. honvéd kerület parancsnoka lett; 1882-ben altábornagy, majd 1887-ben számos kitűntetéssel nyugalomba vonult. Tagja volt a főrendi háznak is.[75]

Különösen hadmérnöki vonatkozásban tűnt ki Szentmártoni Radó Gedeon.

A vasmegyei Répcelakon született 1811 junius hó 22-én, földbirtokos családból és a mérnöki akadémia kiváló elvégzése után, 1830-ban lett testületi hadapród.

Mint fiatal százados lett a gráci erődítési helyi igazgatóság vezetője, ahonnan 1848 tavaszán a Nugent-hadtesthez osztották be. Itt április hó 28-án a codroipoi Tagliamantohíd gyors helyreállításánál különösen kitüntette magát.[76] Augusztus hó 2-án Pechiera ostrománál megsebesült; nemsokára megkapta a Vaskoronarend 3. osztályát, majd felgyógyulása után Velence ostrománál tűntette ki magát annyira, hogy megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét.

1851-ben Radó őrnagy Budán volt az első Magyarországon elhelyezett hadmérnöki zászlóalj parancsnoka, majd 1852-től 1854-ig a mérnöki akadémia tanulmány vezetője; utána 1858-ig Budán hadmérnöki dandárparancsnok (Geniebrigadier).

1858-ban Veronába került, mint az összes olasz várak hadmérnöki igazgatója; az 1859-i háborúban megkapta a Lipót-rend középkeresztjét és a Vaskoronarend 2. osztályát; 1864-ben tábornok lett.

Az 1866-i háborúban Radó a déli hadsereg hadmérnöki főnöke (Geniechef) volt. Ebben a minőségben a valeggioi, sommacampagnai és a Piave mögötti védőállások kiépítése, valamint az olasz váraknak harckészültségi állapotba való helyezése körül szerzett nagy érdemeket.

1867-ben nyugalomba vonult és ősi birtokán, Répcelakon halt meg 1882-ben. Kiváló műértő volt és vagyonát arra használta fel, hogy ősi kuriájában igen értékes képtárt rendezett be.[77]

A magyar térképészeti tudománynak úttörője volt Felsőszopori Tóth Ágoston, aki 1812 október hó 29-én született Marcaliban, ahol atyja táblabíró és földbirtokos volt.

[75] Életrajzi adatait közli *Gatti:* I. 820—821., és *Blasek—Rieger:* I. 1. 451. oldal.

[76] *Blasek—Rieger:* I. 2. 134. oldal.

[77] *Gatti:* I. 752., 930., *Blasek—Rieger:* I. 1. 439., I. 2 170—171. és 251. oldal, valamint az 1866-i vezérkari munka és családi közlések alapján.

Tóth 1827-ben lépett be a mérnöki akadémiába, de onnan négy év múlva, még tanulmányainak elvégzése előtt, kilépett. A szabadságharc folyamán Tóth mint honvédezredes és hadosztály parancsnok főképen Erdélyben működött, de rövid ideig a déli (Perczel) hadtest parancsnoka is volt. A szabadságharc után halálra ítélték de kegyelmet kapott és hét évig raboskodott.

A kiegyezés után Tóth, aki kiváló szervező is volt, a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium topografiai osztályát állította fel, amelyet a bécsi Militärgeographisches Instituthoz hasonló intézménnyé akart kiépíteni.

Eziránvú fáradozásai azonban nem sikerültek, mert a nemzeti életét valóban akkor élni kezdő Magyarországon abban az időben igen sok más, talán fontosabb problémát kellett megoldani.

Tóth, aki egyébként tehetséges műkedvelő festő és szobrász is volt, 1889-ben halt meg Grácban. A magyar térképezés történetében első helyet érdemelt ki.[78]

Kiváló műszaki tiszt volt a pár évvel ezelőtt mint altábornagy elhúnyt Lóskay Gábor is, akit mint a Ludovika Akadémia tanárát, a m. kir. József műegyetem tanácsa 1888-ban a hadmérnöki tudományok köréből tartandó előadás ciklusra hívott meg.

A műegyetem ugyanis abból az elgondolásból indúlt ki, hogy a technikai tudományok egyetemén okvetlenül helyet kell adni a katonai műszaki tudományoknak is. A szép terv azonban nem valósult meg, mert nehézségek merültek fel olyan irányban, hogy polgári főiskolán tényleges tiszt tartson előadást.[79]

A világháborút közvetlenül megelőző korszaknak egyik legkiválóbb magyar műszaki tisztje Herbert Ferenc tábornok volt. 1858 február hó 28-án született Pécsett, ahol atyja malomtulajdonos volt. A hainburgi útász hadapród iskolát végezte és olyan kiváló tiszt volt, hogy mint fiatal főhadnagy már 1885-ben a bécsi katonai műszaki bizottsághoz (Technisches Militärkomité) került.

Herbert 1889-től 1900-ig a Vaskapu szabályozásnál működött, ahol különösen a robbantási munkálatoknál szerzett olvan tapasztalatokat, hogy az azokból kiértékelt adatok még ma is érvényben vannak. Ő építette meg 1849-ben, mint önálló munkavezető, a Torecka-pataktól Golubinja faluig terjedő zárógátat.

[78] *Gatti:* I. 758. oldal, továbbá *Irmédi—Molnár László dr.:* „Tóth Ágoston honvéd ezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése", Budapest, 1938.

[79] *Zelovich:* 191. oldal.

Rövid ideig a budapesti 7. útász zászlóalj parancsnoka volt, majd 1903-ban ismét a katonai műszaki bizottsághoz került, ahonnan 1916-ban mint tábornok vonult nyugalomba.

Herbert nevéhez számos találmány fűződik és mi sem mutatja jobban kiválóságát, mint 1908-i minősítésének ez a része: „Zseniális technikus, kiváló szerkesztő- és feltalálótehetséggel. Jelenlegi beosztásában aligha volna pótolható".

Számos találmánya közül leginkább a mai napig is használt közúti vashídja tartotta fenn nevét, amelynek megszerkesztésével 1887 óta foglalkozott és amelyet a cs. és kir. hadügyminisztérium 1907-ben rendszeresített.

Hídjának érdeme abban csúcsosodik ki, hogy azt, korát bámulatos éleslátással megelőzve, olyan teherbírással tervezte meg, hogy a korszerű hadseregek járóműveinek zömét még ma is elbírja. Herbert 1929-ben halt meg.[80]

Az alábbiakban még egy pár műszaki vagy műszaki előképzettségű tisztnek, akik a legkülönbözőbb tereken szereztek dicsőséget a magyar névnek, adom röviden életrajzi adatait.

Közülük hárman voltak honvédelmi miniszterek, még pedig Kolosvári Kolosváry Dezső lovassági tábornok, Barabásszegi Bihar (Valkovits) Ferenc és Szili Pap Béla altábornagyok.

Kolosváry Dezső a műszaki akadémiát végezte, aztán huszártiszt lett. 1903-ban volt honvédelmi miniszter, később a lembergi XI. hadtest parancsnoka lett.

Bihar Ferenc 1848 december hó 20-án született Debrecenben. Szolgálati idejének legnagyobb részét a hadmérnöki törzskarban szolgálta végig. 1900-ban, mint altábornagy, a Honvédelmi Minisztériumban osztályfőnök lett, 1905—1906-ban pedig honvédelmi miniszter volt.

Pap Béla 1845 március hó 26-án született Marcaliban és mint fiatal hadmérnök-ezredbeli hadnagy, 1866-ban erődítési munkálatoknál tűntette ki magát. A mult század nyolcvanas éveiben a hadiiskola tanára volt, majd hosszabb időn keresztül hadmérnöki igazgató (Geniedirektor). 1899-ben lett tábornok és a 75. honvédgyalogdandár parancsnoka Kolozsvárott; 1906-ban honvédelmi miniszter volt.[81] Hadmérnöki tiszt volt Inámi Bolgár Ferenc is, aki a jelen század elején mint a Honvédelmi Minisztérium államtitkára különösen a magyar ifjúság katonai előképzése te-

[80] *Kemenovic:* 311. és 323. oldal, továbbá a m. kir. Hadilevéltárban levő minősítő okmányai alapján.

[81] Papra vonatkozólag lásd *Gatti:* I. 1048., Biharra u. o. 1054. oldal.

rén fejtett ki érdemes munkásságot. Bolgár volt szerzője annak a párbajkódexnek is, amely sokáig általános használatban volt és amelyet sok idegen nyelvre is lefordítottak.

A világháború neves vezérei közül műszaki tisztek voltak Kövesházi Kövess Hermann tábornagy és Fogarasi Tamássy Árpád táborszernagy, Przemysl hőse.

Utóbbi és Nagysolymosi Koncz Frigyes tábornok, mint fiatal tisztek igen érdemes munkát fejtettek ki az 1883-ban felállított vasúti- és távíró ezred megszervezésénél.

A hainburgi iskola neveltje volt Kogutovicz Manó, aki a magyar földrajzi tudományok művelése terén szerzett magának kiváló nevet.[82]

Ugyancsak kiváló művelője volt a földrajzi tudományoknak Valje-Szakai Karacsay Fedor gróf is, aki mint nyugalmazott ezredes 1854-ben perzsa szolgálatba állott; ott a vezérkar főnöke lett és műszaki téren is kitűnt az országerődítés terén végzett munkásságával.[83]

Bár nem volt műszaki tiszt, de különleges műszaki érzékével igen hasznos szolgálatokat tett hazájának a bajai születésű Türr István (1825—1908), aki mint cs. kir. gyalogostiszt kezdte meg pályafutását és később az olasz hadseregben elérte az altábornagyi rangot.

Türr a kiegyezés után hazajött. 1881-ben a Ferenc-csatorna hálózat kibővítését szorgalmazta; az 1882—1893 közötti években az ő elgondolása alapján építette meg Gerster Béla magyar mérnök a korynthosi földszoroson a világ legmélyebb bevágású sziklacsatornáját. Ugyancsak Türr propagálta elsőnek a Panama-csatorna eszméjét is.[84]

A világháború négyéves tátáni küzdelmeiben a cs. és kir. hadsereg magyar műszaki tisztjei és csapatai kiváló tevékenységet fejtettek ki. Hőstetteikkel, dicső szereplésükkel azonban e helyen nem foglalkozom, mert hiszen ezeknek már méltó emléket állított Jacobi Ágost ezredes, említett művében.

Tanulmányomban igyekeztem, négyszáz év hadtörténetének keretében, a magyarság szerepét katonai műszaki vonatkozásban megismertetni.

E hosszú korszak neves férfiainak működését csak úgy ismerhetjük meg, ha nemcsak életrajzi adataikat és tevé-

[82] Kövess és Tamássy nevével a világháborús irodalomban sok helyen találkozunk. Lásd még Gatti: I. 1073. oldal.

Bolgár életrajzi adatait lásd *Kemenovic:* 158., 170., és 210., Koncz u. o. 309., 311., és 318. Kogutovicz u. o. 158., 169., és 213. oldal.

[83] *Svoboda:* I. 319—320. oldal.

[84] *Gonda Béla:* „Türr tábornok", Budapest, 1925.

kenységüket írjuk le, hanem vázoljuk azt a keretet is, amelyben éltek, és jellemezzük a korszaknak azokat a tényezőit is, amelyek rájuk hatással voltak.

Már tanulmányom bevezetésében is rámutattam arra, hogy a magyarságnak erről a szerepéről csupán a Monarchia katonai műszaki szervezetének keretében beszélhetünk. Hiszen saját ilynemű szervezetünk, a szabadságharc idejét kivéve, még csak olyan mértékben sem volt, mint az 1868—1818 közötti években honvédségünk gyalog- és lovas- illetve 1913 óta tűzér-alakulatainak, amennyiben a kiegyezés utáni honvédségnek műszaki alakulatai egyáltalán nem voltak.

Tanulmányom természete okozta, hogy nagyrészben osztrák forrásmunkákra kellett támaszkodnom és azoknak anyagát felhasználnom. Ezeknek a műveknek szerzői dícsérete méltó elfogulatlanságuk ellenére is, a Monarchia tisztjei között nemzeti származás szempontjából, érthető okokból, nem tettek különbséget.[85]

Most azonban, hogy ezt a kérdést magyar szempontból dolgoztam fel, minden fajimádástól mentesen megállapíthatom, hogy a közös katonai műszaki szervezetben a magyar származású tisztikar mindenkori számarányát messze felülmúló értékes munkásságot fejtett ki.

A nem magyar műszaki tisztek nagy érdemeit is tárgyilagosan el kell ismernünk. Anélkül azonban, hogy ezeknek méltatására rátérnék és neveket említenék, megállapíthatom, hogy akár a műszaki tiszteknek adományozott Mária Terézia-rendek számarányát vizsgáljuk, akár harctéri és katonai vagy egyéb téren kifejtett műszaki tudományos munkásságukat tesszük vizsgálat tárgyává, a mérleg magyar részen mindíg a legkedvezőbb.

Tanulmányom nem tarthat számot a teljességre. De talán hasznos munkát végeztem abban az irányban, hogy igyekeztem minél több adatot felkutatni és azoknak, akiket ez a kérdés érdekel, a további kutatásra a lehetőséget megadni. Ha pedig ezt a célt elértem, nem végeztem meddő munkát.

Vidos Géza

[85] Lásd a 48. jegyzetet.

Bem József altábornagy származása.

A Bem-család, ahonnan Bem József tábornok származott, a középkorban nemes lovagi család volt, mely akkor magát „Behem"-nek írta és a 14. század első felétől kezdve a régi aktákon Pan (úr) címmel jelenik meg. Ez a cím azokban az időkben Sziléziában a bárónak felelt meg.[1] A család leszármazottai 1410-ben szerepeltek a sziléziai lovagság névsorában. Ez a lovagság csapatot szervezett és küldött a német Lovagrend segítségére.[2] Mégis, nem sokkal a Grunewaldi csata (1410.) után, a Bemek kiléptek a Német Lovagrendből és Jagiello Ulászló szolgálatába állottak. Közülük elsőnek Bem Arnold volt lengyel szolgálatban, „Głuchow" ura, ki 1420-tól Wałczban a királyi szolgabíró tisztet töltötte be[3] és az aktákon a bárói címet használta.[4] Utódai a tizenötödik század közepén megkapták Łaguszowo (németül Laguschov) lovagi birtokait Danzig környékén, s ezt aztán elsőszülöttségi jogon, egészen a 17. század első feléig örökölték.[5] egyidejüleg bekerültek a danzigi szenátusba is, hol hagyományosan a lengyelbarát párthoz tartoztak és nem a Német Lovag-rendet pártolókhoz, mindaddig, amíg erre a két pártra oszlott a danzigi szenátus. Közülük Bem Péter 1570-ben, érdemei elismeréseül, Zsigmond Ágost lengyel királytól indigenátust kapott és Lengyelországban is elismertette régi nemességét.[6] Két

[1] *„Codex Diplomaticus Silesiae"* Herausgegeben vom Vereine für Geschichte und Altertum Schlesiens. (Breslau 1857—1925) I. II. X. XVIII. XXII. és XXVIII. kötetek:
(Behem Henrik.) I. (1291. sziléziai lovag. Behem Henrik) II. (1334. II. Piast Bolko sziléziai herceg aludvarfőnöke. Behem Vilmos 1328. a szileziai Opolski hercegségben „úr és lovag". Behem Witegow (Witko) 1341. a sziléziai hercegségben „nemes úr"! Behem Miklós és Péter Woitsdorf „örökös urai" (Erbherren) a sziléziai Swidnicai hercegségben 1411-ben.

[2] *„Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens"* XV. k. (Kiadta Grünhagen.)

[3] *„Herbarz Polski"* (Lengyel címereskönyv) I. k. (Kiadta Boniecki Ádám.)

[4] *„Herbarz Szlachty Polskiej"* (A lengyel nemesség címereskönyve.) Lásd Rodzina alcím alatt. Kiadta gr. Uruski Severyn.
Levéltári adatok alapján kijavította és kiegészítette Wodarski Sándor, a varsói régi okmányok levéltárának őre. (Varsó 1932.)

[5] *Danzig szabadváros levéltára.* Abt. 300. H. fol. Li. 28.

[6] *„Metryki koronne"* No. 108. Archiwum glówne Akt Dawnych w Warszawie.

évvel később várgróffá nevezték ki, azaz királyi helytartóvá Danzigban. Ennek a Bem Péternek alakja még nincsen históriailag feldolgozva, bár a danzigi városi levéltárban őrzött adatok szerint, nagy szerepet játszott a lengyel — danzigi kapcsolatok terén Zsigmond Ágost és Báthory István alatt, sőt még Waza Zsigmond uralkodása elején is.[5]

A következő Bem nemzedék Łaguszowoból az ő hagyományába lép, hűséggel szolgálva a lengyel királyokat. A harmincéves háború alatt elveszett birtokok utolsó örökőse, Bem János, a lengyel nemesi huszárság tagja, az ország határain túlra indult, hogy szerencsét próbáljon. 1644-ben I. Rákóczi György erdélyi fejedelem zászlaja alá állott.[7] Ez valóban szerencsét hozott neki, mert nemsokára feleségül vette egy magyar főúr leányát, akit a régi latin akták így neveznek meg: „Anna de comitibus in Cosban et Somolyvár."[8] Itt a leány családjának akkori birtokairól történik említés, amelyeket most Kosba és Somol néven ismerünk és Tolna-megyében, a tamási járásban találhatók.

Bem József tábornok első magyar ősanyjának igazi nevét illetőleg különböző feltevések éltek. Lengyelországban röviden „de Cosban grófnőnek" nevezték. Csak az utóbbi években állapította meg Szádeczky Lajos, hogy bizonyosan báró Budetini Szunyogh János magyar főúr leánya volt, ki

[7] Bem József livoniai vadász nemesi igazolása (1753. I. 2.) nemes Bem Albert lwówi tanácsnok részére, amit 1792 VII. 23-án adtak ki Lwów város aktáiból és hivatalosan megerősített e városnak tanácsa nemes András részére, kit fentemlített Albert adoptált és végül ügyvéd volt a tarnówai „forum nobiliumon". — A hivatalos pecsétnek és az 1792-i aláírásoknak hitelességét a lwówi levéltár igazgatósága mellékelten igazolta 1922. X. 10-én. Ebben az igazolásban említett Bem Albert városi tanácstag és 1774-ben polgármester Lwówban, egy más Bem ágból származott, mely Lwówban letelepedve, az ottani patriciusok közé került. Feleségül vette a fentemlített Wenisno Johannát (Bem András anyját), miután az Bem de Cosban livoniai vadásztól elvált. Ezt a házasságot megelőző részletekről Bialynia-Cholodecki értesít „O herbach Bemów i Bemów de Cosban" (A Bemek és Bem Cosbanok címereiről) című forrásmunkájában (lásd 17. l.) Bem Albert és Wenisno Johanna gyermekei: Jakab, a lwówi székesegyház kanonoka és János, a lwówi kormányzóság titkára, később tanácsosa voltak. Mindketten megkapták nemességük elismerését Galiciában 1803. évben anyai mostohatestvérükkel Bem Andrással együtt. Azért tesszük itt ezt a megjegyzést, mert a fentemlített Bem János fiának ugyanúgy József volt a neve, mint Bem József tábornoknak, és mivel azzal egy időben élt Galiciában, a név hasonlósága miatt nem egyszer összekeverik Bem József tábornokkal, unokatestvérével. 1848-ban az osztrák csendőrség ugyanebből az okból tartóztatta fel feleségét (szül. Bobrowska Paulinát), mert a magyar felkelőtábornok feleségének tartották.

[8] A kulmi (lengyel Pomeriánia) róm. kat. egyházközség halotti levelei.

Sziléziában a lengyel határon fekvő Bielskben várat bírt.[9] Anyja, Bethlenfalvi Thurzó Anna grófnő, az akkori idők egyik leghatalmasabb nemzetségéből származott, melynek majdnem minden vármegyében voltak birtokai. Az ő révén kerültek ezek a birtokok Szunyogh báró kezébe, ki 1660-ban grófi rangra emelkedett.[9] Báró Szunyogh leánya ezeknek a birtokoknak az örököse s ezért kapta a „de comitibus in Cosban stb." címet.[10] Bem János lengyel huszár és Rákóczi csapatainak lovagja, itt kezdte meg családjának magyar tradicióját. Életét mégis mint lengyel lovag fejezte be, mikor visszatérve Lengyelországba, a kozák háborúk alatt mint huszárhadnagy 1651-ben dicsőségesen elesett Beresteczko alatt.

Az utána következő nemzedék már Kosbáni Bem. Első képviselőjük ezredes-condottiere, ki a Frigyes nevet viseli, kezdetben lengyel szolgálatban volt és „de Bomsdorf Bem"-nek írta magát. Ez a szolgálata, úgy látszik, nem tartott sokáig, mert elnyerte a malborgi pohárnoki méltóságot.[7] Később, azaz 1669-től már a „comes de Bomsdorf ab Cosban Bem" nevet használta. Itt nem fogunk részletesen foglalkozni azzal, hogy az ezredes-condottiere milyen úton érte el a grófi címet, mert az túlhaladná jelenlegi munkánk kereteit és a Kosbáni Bem-család belső történetéhez tartozik. Megelégszünk e helyen annak az 1793-i oklevélnek idézésével, amely lengyelországi ükunokájának grófi méltóságát tartalmazza. T. i. Szaniszló Ágost lengyel király, diplomájában megemlékezvén a Bem de Cosban-család grófi címéről, úgy határozza meg, hogy azt „lovagi úton nyerték".[11] Számunkra csak az a fontos, hogy Kosbáni Bem Frigyes volt az első a Bem családban, aki ezt a címet 1669-től Magyarországon viselte és itt földbirtokkal rendelkezett.[12] Feleségével Katalinnal együtt, kinek családi nevét tudományosan eddig még nem sikerült megállapítani és erre vonatkozólag csak feltevésekre támaszkodhatunk, bírta So-

[9] A budetini Szunyogh-családra vonatkozó akták a m. kir. Országos Levéltárban.

[10] *Szádeczky Lajos:* Notaty do rodziny hr. Bem. de Cosban na Wegrzech". (Jegyzetek a magyarországi Bem de Cosban-családról), amelyek gr. Bem de Cosban Vladimirnak küldött 1929—34. években.

[11] Gr. Bem de Cosban Ferencnek a koronaőrség tisztjének diplomája, amelyben megerősítést nyert idegen grófi címének viselési joga, amit Szaniszló Ágost lengyel király adott Varsóban 1793 III. 20-án. (Eredetije gr. Bem de Cosban Vladimir családi gyűjteményében.)

[12] Ünnepélyes főnemesi bizonyságlevél az örökölt idegen grófi cím használatára vonatkozó engedéllyel. Kiadta gr. Bem de Cosban Vladimir részére a m. kir. Belügyminiszter Budapesten 1940 VII. 1-én (272. 751/1940. Bm. szám.)

mol-Kosba várát és birtokait, amelyeket felesége kapott hozományul.[11] Ez azt mutatja, hogy ama birtokoknak időközben a Szunyogh-család kezéből idegen kezekbe kellett kerülniök. Sajnos ezt pontosan nem lehet tudni, mert az azokból az időkből való levéltárak jelentős részét a törökök megsemmisítették. Mindenesetre ezeknek a kiterjedt birtokoknak nagyobb része, amely a Tamási-Kosba nevet viselte, már akkor a gróf Esterházy család kezében volt (a mai Miklósvár, Tamási környékén.[13] De az örökölt birtokok által biztosított nagyúri élet nem érdekli az ezredes-condottieret. A különféle forrásokban szétszórt adatok arról tanuskodnak, hogy — nyilvánvalóan a harc kedvéért — élete végéig különböző zászlók alatt állt. Szolgált a császári seregben, a magyar királyi hadakban, török szolgálatban is találjuk Apafi Mihály erdélyi fejedelemnél,[14] majd a brandenburgi őrgrófnál.[15] Mégis minden valószínűség szerint, életét Magyarországon fejezte be és várának kriptájában temették el. A vár bástyájának utolsó romjai (Tamási városától délre) mind a mai napig megvannak.

Ennek a condottierenek egyik fia gróf Kosbáni Bem Jakab[12] már más tipus volt, mint az apja. Ő is elhagyta ugyan hazáját a harcért, még fiatalkorában karddal cserélte fel az ekevasát, de nem pusztán a harc élvezetéért. Ugyanis a császár elleni magyar nemzeti felkelésben vett részt, melynek élén Thököly, a későbbi erdélyi fejedelem, állott. A felkelés bukása után, amelyben Kosbáni Bem Jakab kuruc lovaskapitányi rangot szerzett, természetesen menekülni volt kénytelen Magyarországról. Erős Frigyes Ágost szász választófejedelem lovagi védelme alá állt és mint dragonyoskapitányt 1697-ben vele együtt ismét Lengyelországban találjuk, ősei hazájában.[11] Amint tudjuk, 1697-ben Erős Ágostot mint II. Ágostot meghívták a lengyel trónra. Kosbáni Bem Jakab kilépett a katonaságtól és nemsokára Wołyniában telepedett le, második felesége birtokán, ki már lengyel volt, Szczepańska Anna, a łucki alpohárnok leánya. Első felesége Esterházy Krisztina grófnő,[16] Magyarországban kolostorba lépett, mivel házasságát, mert protestáns és katolikus között jött létre, érvénytelennek nyilvánították. A Bemek ugyanis a XVII. században protestánsok voltak és csak Lengyelországba való visszatérésük után lettek ismét katolikusok. Azonban Kosbáni Bem Jakab visszavágyódott Magyarországra és életét Magyarországon szerette volna befejezni, itt szerette volna magát eltemet-

[13] Az Esterházy hercegek levéltára.

[14] Bem de Cosban grófok családi krónikája a XVIII. sz. második feléből. (Bem de Cosban Vladimir családi gyüjteményében.)

tetni.[16] A magyar exmágnásnak és volt kuruckapitánynak ez a vágya nem teljesedhetett be. A Kliszów melletti csatában esett el 1702-ben Szász Ágost király ügyéért, akihez a hála kötelékei fűzték.[11]

Fia, József[12] livoniai vadász és wolyniani földesúr volt, fiai pedig: az idősebb Vince, ki Słominska Viktoriától,[19] egy petyhorai ezredes leányától született, Szaniszló Ágost kamarása és a galiciai fellebbviteli bíróság tanácsosa lett;[12] a fiatalabbik: András, kinek anyja Venino Joanna, lwówi patriciusleány volt, a nemesi bíróság ügyvéde lett Tarnówban és Krakkóban, majd bíró.[17]

Ettől a két unokától ágazik szét Lengyelországban a Kosbáni Bem család főnemesi és köznemesi ága. Ugyanis a fentemlített Vincének és Drucka-Sokolińska Anna hercegnőnek fia Kosbáni Bem Ferenc,[12] a koronaőrség tisztje, Szaniszló Ágost lengyel király uralkodásának utolsó éveiben 1793-ban, ugyanettől a királytól megkapta idegen grófi rangjának megerősítését, melyet később az orosz cári kormány is elismert, ahová ez a wołyniai ág a feloszlás után került. Ennek a Ferencnek és Wielhorska grófnőnek utolsó élő dédunokája gr. Kosbáni Bem Vladimir, orosz cári tiszt volt, a 14. lengyel ulánusezred őrnagya, a „Virtuti Militari" kereszt s a Magyar Érdemrend lovagja stb., ki néhány éve Lengyelországból ismét Magyarországra költözött.[12]

Bem József tábornok Kosbáni Bem Ferenc unoka testvére, a fentemlített Bem Andrásnak és Gołuchowska Ágnesnek fia volt. (Anyja ugyanabból a családból származott, ahonnan gr. Gołuchowski Agenor a hires galiciai államférfiú.) A jövendő tábornok atyja, Lengyelország felosztása után, krakkói földön maradt osztrák uralom alatt (mert ott voltak birtokai Gaj és Byczyna Górna). Az akkori idők magától értetődő világszemléletből kifolyólag törekednie kellett osztrák császári nemességének megerősítésére, amit 1803-ban el is nyert.[18] Mégis a formalisztikus osztrák

[15] *„Preussisches Adelslexicon"* von Freiherr L. Nostitz-Neukirch, mint a brandenburgi hadak ezredesét említi gr. Bomsdorf néven. De tévesen e nevű család tagjai közé sorolja. Ugyanezt a hibát megismételte a *Deutsch. Allg. „Adelslexicon"* (összeállította Kneschke) is.

[16] De Wyzyce-Wyzycki Miklós lwówi érsek metropolitának gr. Bem de Cosban Jakab leszármazottaihoz intézett hivatalos levele (1740. II. 11.) (Eredetije Bem de Cosban Vladimir családi gyüjteményében.)

[17] *Bialynia — Cholodecki József:* „O herbach Bemów i Bemów de Cosban (A Bemek és cosbani Bemek címereiről.) Megj. „Rocznik Lwowskiego Towarzystwa Heraldicznego" X. köt.

[18] *Ksiega Majestatyczna: Metryki Szlacheckie Stanów Galicijskich.* (Méltóságkönyv: Galiciai társadalmi osztályok nemesi anyakönyvei) XXI. köt. 151. o.

[19] *Ksiega Majestatyczna: Metryki szlacheckie Stanów Galicyjskich.* II. köt. 43. old.

kormány nem ismerte el régi „de Cosban" előnevét, amit pedig már az első felosztás után igazólt Galiciában a család idősebb ágának képviselője, a fentemlített Vince,[20] — annak ellenére, hogy ez utóbbi pártolta András kívánságát az osztrák hatóságoknál. Andrásnak és utódainak a galiciai nemességgel együtt hivatalosan csak „de Bem" nevet állapította meg a Római Szent Birodalomban.

De úgy látszik, hogy a tábornok atyja és maga a tábornok is, többre becsülték lengyel és magyar családi tradicióikat, mint a császár által ujból elismert jogaikat. A tábornok atyja az 1803 utáni aktákon általánosan a „de Kosban" nevet használja (előnevét magyar szokás szerint írva). Tanuskodnak erről többek között leányainak és a tábornok mostohanővéreinek 1807—1810-ből való keresztlevelei,[21] amelyek pedig osztrák nemesi jogainak rendezése utáni időből valók. Bizonyítja ezt a kielcei telekkönyvi hivatal bejegyzése abból az alkalomból, hogy „de Kosban András" 1810-ben megvásárolta Słabkowice és Skórzew birtokokat (Stopnicai községben).[22] Végül a „Gazeta Rzadowa Królestka Polskiego" 1840. IV. 23-i száma megboldogult Kosban-Bem örökségéről számol be. Ennek az Andrásnak a gyermekeiben, azaz Bem József tábornokban — aki sohasem kötött házasságot — és testvéreiben kihalt a „de Cosban Bemek" családjának ez az ága.

Hogy Bem József tábornok mennyire értékelte családjának régi lovagi hagyományait, arról mindenek előtt gr. Ostrowski Lászlóhoz, a lengyel képviselőház elnökéhez 1831-ben írt levele tanuskodik, abból az alkalomból, hogy néhány évi nyugalom után Galiciából a lengyel királyság területére érkezett. Bem József felajánlva szolgálatait a lengyel felkelő hadaknak, levelének egyik töredékében hangsúlyozza, hogy mennyire le van kötelezve a lengyel nemzetnek, „... mely néhány száz évvel ezelőtt a lengyel nemesség sorába iktatta elődeimet..." — Lengyelországnak joga van ezért hálát követelni.

[20] *„Akta Szlacheckie Stanów Galicyjskich"* ad No. 110. ex 1801. Lwówi Állami Levéltár.

[21] Gaj pod Mogilami (krakkói vajdaság) róm. kat. egyházközség anyakönyvei, az 1807—10. évekből.

[22] A kielcei telekkönyvi levéltárnak Stabkowice birtokokra vonatkozó aktái.

[23] *„Nowa Polska"* No. 61. 1831. III. 4.

[24] Ezt a Bem József tábornok nemességét és származását illető hibát az utóbbi években *„Polski Słownik Biograficzny"* (Krakkó 1935.) követte el, hiszékenyen ismételve *Lasocki Zsigmondnak* „Rodzina gen. Bema" (Varsó 1934.) c. újonnan kiadott értekezését. Ez utóbbi munka alapjában véve Bem Albert családjának monografiája, aki a tábornok atyját adoptálta és nem a Kosbáni Bem-családé, amely vérből a tábornok

Ez nagyon szépen foglalja össze azt, amit „noblesse oblige"-nek nevezünk. Az egész levelet, tekintettel annak hazafias tartalmára, mindjárt megérkezése után (nyilván a lengyel kormány javaslatára) kinyomatták a „Nowa Polska"-ban.[23] Ennek köszönhető, hogy e dokumentumnak létezését nem lehet letagadni, hanem a legszebb válasz mindazoknak, akik Bem tábornokban csak a felosztás korának osztrák nemesét látták.[24] Bem tábornok, aki — mint ismeretes — csak a grochówi csata (1831 febr. 25.) után érkezett Varsóba, késésének okait ugyancsak az említett levélben magyarázza meg.

A Czartoryski hercegek krakkói könyvtárában található Bem tábornoknak és Czartoryski hercegnek az emigráció alatt folytatott levelezése. A tábornoktól származó levelek borítékaira cimeres pecsétje van nyomva.[25] Ezen látható, hogy a tábornok nemesi címerének pajzsa alá legmagasabb rendjeleit, a „Virtuti Militari" és a „Lengyel Becsületrendet" tette, pajzsa fölé pedig a Római Szent Birodalomban elismert nemesi korona helyett a báróit. Ugyanis a Łaguszówoból származó Bemek közt az a hagyomány élt, hogy nekik joguk van arra a koronára, mint Bem Arnold walczi szolgabíró leszármazottainak, kit valószínűleg Jagiełło László elsőnek ismert el közülük Lengyelországban is bárónak. Hogy pedig Bem tábornoknak tudnia kellett igazi elődjéről, abból is látni, hogy néhány emigrációban kelt iratát, amelyeket nem akart saját nevén kinyomatni, Głuchowski álnév alatt adta ki. Mint feljebb megjegyeztük, Bem Arnold is 1420 körül Głuchów urának, más szóval bárójának, azaz głuchówinak írta magát. Bem tábornoknak a családi hagyományok iránt megnyilvánuló tisztelete akaratlanul is elfogulttá tette ellene a demokrata táborba tartozó lengyel emigránsokat:

...„Wysocki" — írja Bem tábornok egyik utolsó levelében — „és a hozzá hasonlók minden tettemet elfogultan ítélik meg, mert az ő szemükben én mindíg arisztokrata és royalista vagyok; nem akarják megérteni és soha nem is értették meg, hogy én mindenek előtt katona és jó lengyel vagyok."[26]

atyja származott. Azonkívül ez a munka a látszat ellenére, hogy forrásokra támaszkodik, valójában nem is említ olyan forrásokat, amelyek azonnal megcáfolnák a szerzőt, de amelyeket ismernie kell annak, aki idegen genealógiáknak helyreigazításába kezd. Itt a Lasocki Zsigmond által elhallgatott forrásoknak csak azt a részét említjük, mely közvetlen kapcsolatban áll jelenlegi munkánkkal.

[25] Ez a pecsét legvilágosabban a No. 5483 (24. old.) kéziraton van lenyomva.

[26] Bem tábornoknak, már mint Murad Pasának, gr. Teleki Sándorhoz, volt adjutánsához írt levele (Aleppó 1850 VIII. 5.) Báró Nyáry Albert gyűjteményéből.

Tehát mindenek előtt katonának tartotta magát, éppen úgy, mint azok az ősei, kik mindíg többre becsülték a kardot az ekevasnál és szívesen elhagyták ezt az ekevasat, amikor alkalmuk volt kardot rántani.

Bem tábornokban annak ellenére, hogy már modern vezér, aki lángésszel tudta kidolgozni a vezérkari térképen az ellenség bekerítésének vagy meglepetésének tervét, mégis maradt benne valami őseiből, a régi típusú lovagokból. „Bem inkább középkori kóborlovag, mint modern tábornok" — írja róla Kołaczkowski ezredes az 1831-i felkelésről írt emlékezéseiben.

Mivel kedvét lelte a villámgyors rajtaütésekben, Bem tábornok a döntő pillanatban hirtelen megjelent lovával az első csapatok között és személyesen vezette őket bravúros támadásra. Ez mind a régi, nagyon régi hadvezéreknek, lovagoknak a szeretete, megbecsülése... Ezért imponált annyira személyes bátorságával minden emberének Lengyelországban is 1831-ben, Magyarországon is a szabadságharc idején.

Amikor Bem József — Murád Pasa 1850 december 10-én utód nélkül meghalt, az iganiei és ostrolenkai hős, a székelyek legendás vezére Erdélyben, — végül is török tábornagy, elmondhatta magáról, hogy nemcsak méltóképen megőrízte családjának lovagi hagyományait, hanem a legnagyobb lovagok seregébe lépett, kik csak Lengyelország és Magyarország szabadságáért küzdöttek.

Zaleski Zbigniew

A 41. honvéd hadosztály a Stochod mellett. (1916)

Véresen dühöngött a harc 1916 julius elején az orosz hadszíntéren; Brussilow hatalmas tömegű támadása elérte a tetőpontját.

A m. kir. budapesti 41. honvéd hadosztály, melynek kötelékébe a 41. honvéd dandár: a szatmári 12. és a dési 32. honvédgyalogezreddel; a 82. honvéddandár: a nagykanizsai 20. és a veszprémi 31. honvédgyalogezreddel; a veszprémi 7. honvéd ágyús ezred; a 41. honvéd tarackos ezred, a 41. honvéd nehéz tábori tűzérezred 3. ütege; a 10/2. utász és a 11/1. árkász század, valamint a 4. honvéd huszárezred kecskeméti II. osztálya tartozott, ezalkalommal is dicsőségesen kivette a részét a nehéz küzdelmekből, és nagymértékben neki köszönhető, hogy a Stochod mentén végül is teljesen megtört Brussilow ereje.

A m. kir. 41. honvédhadosztály a Styr menti állásokból 1916 julius 6-án és 7-én a grusiatyni dicsőséges harcok[1] után felsőbb parancs szerint[2] éjjel visszavonult és az utánatörő ellenséget többször visszavetve,[3] július 9-ére virradó éjjel, a Stochod szögében, Uglytól nyugatra, a Korsyni és Sielko között előkészített állásokat érte el.[4] **(1. vázlat.)**

Ezt az állásrészt a 41. honvéd hadosztályparancsnok[5] két védőkörletre osztotta. Az északit br. Benz Alberon Ottó ezredes 40. honvéddandár parancsnok alatt, a m. kir. 31. honvédgyalogezred, a 41/I. tarackos osztály és a 41/3. nehéz tábori tarackos üteg, a délit pedig, lovag Sipniewszki György ezredes 82. honvéddandár parancsnok alatt, a m. kir. 20. honvédgyalogezred, a 7/II. ágyús és a 41/II. tarackos osztály szállotta meg.

Az állások elfoglalása az éj folyamán súrlódás nélkül meg is történt.[6] Az előállásban tábori őrsöket, a szeszélye-

[1] 41. honv. ho. hdm. iratok: op. no. 67/4. és 707/12. 1916. VII. 6.; II. hdt. op. no. 706/51.
[2] 41. honv. ho. hdm. iratok: op. no. 67/24., 77/14.
[3] 41. honv. ho. hdm. iratok: op. no. 87/1., 87/6., 1916. VII. 8-án.
[4] 41. honv. ho. hdm. iratok: II. hdt. op. no. 708/14.
[5] 41. honv. ho. hdm. iratok: op. no. 87/8. 1916. VII. 8-án.
[6] 41. honv. ho. hdm. iratok: op. no. 97/1—2. 1916. VII. 9.

sen kanyargó Stochod mocsaras partján pedig figyelőőrsöket helyeztek el. A 12. honvédgyalogezred Korsynitől 2 km.-re északnyugatra, a 32. honvédgyalogezred pedig Sielkotól 2.5 km-re délnyugatra, mint hadosztálytartalék, a nagyrészt erdős hátsóterepen foglalt állást.

Az új állás vonalvezetése a harc szempontjából igen kedvezőtlen volt. A 41. honvéd hadosztály csapatainak körlete messze, orszerűen előreszögelve, minden oldalról az ellenséges ütegek keresztező, oldalozó és háttüzébe feküdt. A hadosztály parancsnokság erre még különösen fel is hívta a csapatok figyelmét és elrendelte,[1] hogy az állásokban az oldalozás csökkentésére sűrűn építsenek haránt-gátakat, a tartalékokat pedig szélességbe és mélységbe tagozva helyezzék el. A nélkülözhető lovakat, csapatvonatokat azonnal hátra kellett irányítani.

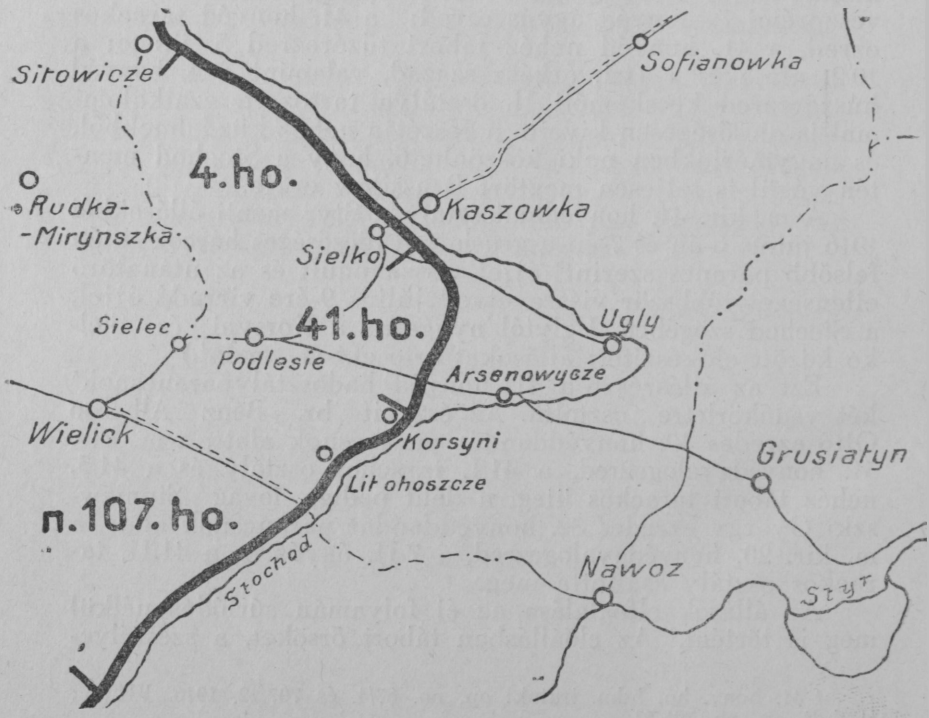

[1] 41. honv. ho. hdm. iratok: op. no. 97/25. 1916. VII. 9.
[2] 41. ho. hdm. iratok: op. no. 97/3., 1916. VII. 9. és II. hdt. op. no. 709/2. 1916. VII. 9.

A berendezkedés az új állásban július 9-én nem történhetett teljesen zavartalanul. Az előnyomuló ellenség több helyen igyekezett az állást megközelíteni. A beérkezett hírek szerint arra lehetett következtetni, hogy a hadosztály balszárnya ellen északkelet, jobbszárnya és közepe ellen pedig kelet felől, egy-egy orosz hadosztály készül támadásra. Tűzérségünk igen hatásosan lőtte az észlelt csoportosulásokat, de az ellenség is erős tűzérséget vonultatott fel, és érzékeny veszteséget okozott.

Közben, felsőbb parancsra, a 41. hadosztály kétízben is a balszárny határvonalának megváltoztatására kényszerült. Legelőször kb. 1.5 km-el, majd pedig újabb 1000 lépéssel kellett azt meghosszabbíttatni.[1] Végeredményben a 20. honvéd gyalogezred 2596 puskával és 11 géppuskával 5600, a 31. honvéd gyalogezred 2085 puskával és 13 géppuskájával pedig 3600 lépés kiterjedésű arcvonallal bírt.

A fenyegető támadás miatt, a hadosztályparancsnokság 18 óra 10 perckor elrendelte, hogy a 20. és 31. honvédgyalogezred aknavetői minél nagyobbszámban állásba kerüljenek, a 12. honvédgyalogezred pedig, 15 cm. légiakna és gyalogágyús szakaszát bocsássa a 20. honvédgyalogezred rendelkezésére. Ezenkívül a hadosztályparancsnokság, tartalékából 19 óra 30 perckor a 32 III. zászlóaljat, a 82. dandár megerősítésére előreirányította azzal, hogy 10-én reggel, ha a helyzet nem változik ismét bevonulhat. A hadosztály tűzérsége az állás elfoglalásakor számszerint 21 tábori ágyúból, 23 tábori tarackból és 4 db. 14. M. nehéz tábori tarackból állott. Az éj folyamán megérkezett még 3 nehéz ágyúból álló üteg, de ebből kettő már használhatatlan volt, sőt délután már a harmadik is használhatatlan lett. A hadosztály tűzérségének megerősítésére tehát, a II. hadtestparancsnokság elrendelte,[2] hogy a szomszédos 4. hadosztály még 9-e folyamán egy 15 cm tarackos üteget útaljon át. A lövőszerhelyzet, különösen a tarackos ütegeké, siralmas volt.[3]

Másnap, július 10-én, a helyzet komolyabbra változott. Ugyanis már reggel 7 óra 30 perckor, amikor a tűzérség belövésének lehetővé tétele céljából Arzenowycétől táboriőrseinket visszavonták, az ellenség, az erős zárótűzzel mitsem törődve, a már felrobbantott híd pillérein gyorsan átkelt és az elhagyott üres állásokat sűrűn megszállotta. Időközben az orosz tűzérség is megkezdette a tüzet.

[1] 41. ho. hdm. iratok: op. no. 97/23. 1916. VII. 9.
[2] 41. ho. hdm. iratok: op. no. 107 23. 1916. VII. 10.
[3] 41. ho. hdm. iratok: op. no. 106/23. 1916. VII. 10.

8 óra 30 perctől keleti és déli irányból lőtte a 20. honvédgyalogezred közepét és bal szárnyát. Ugyanakkor a 31. honvédgyalogezred jobb szárnya Kasowka irányából kapott, részben a hátába, igen hatásos löveg tüzet. Nagyobb orosz támadás reggel 9 óra 15 perckor több hullámban indult az Arzenowici-i, Podlesie-i úton és attól északra az Ugly, Podlesie útig, sőt azon túl is. A 20. honvédgyalogezred elleni támadást délelőtt 10 órakor tűzérségünk és a német tűzérség segítségével sikerült megállítani.

Az erősen igénybe vett tűzérségnél már lövőszerhiány jelei mutatkoztak; legfeljebb 10 lövés volt még lövegenként. A szűk téren való elhelyezkedés miatt, az ellenség tüze az ütegeket igen veszélyeztette; így a lövőszerrel jobban ellátott ágyúsütegek sem tudtak támogató feladatuknak mindig zavartalanul megfelelni. Sokszor, éppen a válságos pillanatokban, állásváltoztatásra kényszerültek. Sajnos mivel lövőszerrel a hadtestparancsnokság sem rendelkezett, pótlást kiutalni nem lehetett.

A visszavonuló ellenséges osztagokat az orosz tűzérség és géppuskák tüzzel újból előre kergették. Ezek 11 óráig helyenkint egészen rohamtávolságig, helyenkint pedig a drótakadályokig jutottak előre. További támadásuk azonban a nagyszerűen kitartó honvédek és a kiválóan működő tüzérség tüzében összeomlott. Rendetlenül, igen sok halott és sebesült visszahagyásával, az ellenség visszafutott és beásta magát.

Megállapították, hogy a 20. és 31. honvédgyalogezred csatlakozó szárnyai ellen, a 320. és mögötte a 318. orosz gyalogezred támadott. Ezektől balra a 319. orosz gyalogezred, jobbra pedig — az erdőn át — a 6. turkesztáni ezred nyomult előre.

A késő délutáni órákig tartott a harc. A nagykanizsai 20. és a veszprémi 31. honvédgyalogezred napok óta szakadatlanul tűzben, szükségszerűen berendezett állásokban, szívós küzdelemben, 4 orosz ezred egységes támadását verte vissza.

A 9-i és 10-i harcok vesztesége:

a 20. gyalogezrednél	5	halott	22	sebesült
31. gy. ezrednél	4	„	11	„
Vigh tűzércsoportnál	0	„	1	„
Schwartz tűzércsoportnál	2	„	11	„

összesen tehát 11 halott és 45 sebesült és 16 eltűnt volt. Orosz részről kb. 800 halott és sebesült maradt az állások előtt. Ezenkívül a hadosztály 108 foglyot is ejtett.

A július 11-re virradó éjjel elég nyugtalanul telt el. Az ellenség már 21 óra után támadást próbált a 31. honvédgyalogezred jobb szárnya ellen. Éjfélután pedig, a Sto-

chodon átgázolva, a 20. honvédgyalogezred jobb szárnyán álló 9. és 10. századot támadta meg. A derék 20-asok azonban az ellenséget mindenütt feltartóztatták, sőt Korsyninél a Stochod tulsó partjára vetették vissza. Később 3 órakor és 3 óra 45 perckor, az ellenség friss megerősítésekkel újabb támadást kezdett. Az elsőt a védők hatalmas tüze már csírájában elfojtotta; a másodikat pedig az állások közeléből véresen visszavetették. Csak a 20/4. század előtt tudtak az oroszok a visszavetés után is megkapaszkodni és magukat beásva, hirtelen készített drótakadályok mögött állást foglalni.

Ezek után a támadások után viszonylagos nyugalom állott be. Csak a tűzérség és a repülők működtek napokon át. Főleg az orosz nehéz tűzérség lőtte a 20. gyalogezred Arzenowicetől észak-nyugatra és az Uglytől nyugatra levő támaszpontjait, a 31. honvédgyalogezred jobbszárnyát és az arcvonal mögötti erdők szegélyét. Különösen heves volt a tűz az arzenowyci-i út mentén, ahol a drótakadályokat, a 20 I. zászlóalj és a 20/5. század állásait szétlőtték.

Az első védelmi állás oldalozhatóságának veszélye miatt, és a veszteség csökkentése céljából, a hadtestparancsnokság elrendelte egy felvételi, majd második állás kiépítését.[1] Ebben az időpontban az 1-ső állás mögött, egy u. n. második vonalnak kiépítése már folyt. A helyzet július 19-ig nem változott, csupán az orosz tűzérség működése és a tartós esőzés rongálta meg időnként az állásokat.

Július 12-ig megállapították, hogy a korsini, arzenowicei útig a 4. finn lövészhadosztály (13., 16. finn lövészezred), ettől délnyugatra a 71. orosz hadosztály (281., 282., 283., 294. orosz gyalogezred), az úttól északra az Ugly, Sielko közötti erdőig a 317., és a 320. ezred maradékaival vegyített 318. orosz ezred foglalt állást. Tovább északra az első turkesztáni hadosztály (1—4. ezred), a 41. hadosztály körlete előtt pedig a 2. turkesztáni ezredet és a 3. és 6. ezredet gyanították.

A hadtestparancsnokság elrendelte,[2] hogy az orosz csoportosítás, illetve erőelosztás pontos megállapítása végett, a csapatok járőrvállalkozásokat hajtsanak végre. Minél több foglyot kellett ejteni, hogy különösen a balszárny előtt, a helyzetet tisztázni lehessen. Ezért a hadosztályparancsnokság minden finn ezredbeli fogolyért, az azoktól kapott felvilágosítások értéke szerint, 20—100 koronáig terjedő jutalomdíjat fizetett. Az állásokban különben nyu-

[1] 41. ho. hdm. iratok: op. no. 107/22. 1916. VII. 10. és op. no. 127/53. 1916. VII. 12.

[2] 41. ho. hdm. iratok: II. hdt. op. no. 713/10., 1916. július 13-án.

galom volt; csak egy német jelzésű orosz repülőgép bombázta messze északon a 4. hadosztály balszárnyán, 11-én Sitovycenél az állásokat, 14-én pedig géppuskával lőtte a figyelő léggömböt.

Első állásait gyengén, a hátsó főállásait azonban erősen szállotta meg az ellenség. Az élénk felderítés, a gyakori és pontos belövésre való törekvés, újabb támadó szándékot árult el, különösen az Arzenowicetől nyugatra eső szakasztól, az Uglytól északnyugatra levő erdőövig terjedő területen. Ebben az időpontban az első vonal mögött húzódó második vonal már elkészült; a II. állás építése folyt, sőt egy harmadik állás létesítését is tervezték.

A hadsereg-csoportparancsnokság július 16-án elrendelte, hogy a Stochod könyökben július 19-én tűzér tűztámadással kapcsolatos vállalkozást kell végrehajtani. A II. hadtestparancsnokság ennek alapján adta ki intézkedését[1] a vállalkozás végrehajtására, és a vezetéssel a 41. honvéd hadosztályparancsnokságot bízta meg. Ennek értelmében 11 tábori ágyús ütegnek, 10 tábori tarackos ütegnek, 1 nehéz tábori-ágyús ütegnek, 7 nehéz tábori tarackos ütegnek és 2 mozsaras ütegnek, összesen tehát 31 ütegnek kellett a tűztámadást végrehajtania. A lövegtűz leple alatt, a gyalogságnak lehetőleg sok foglyot kellett volna ejtenie. A 20. gyalogezred minden zászlóaljától és a 31 I. és II. zászlóaljtól, tehát 2—2, szakasz erejű, önként jelentkezőkből válogatott különítményt kellett kijelölni és mindegyikhez 10—10 árkászt beosztani. Július 19-én 6 óra 30 perckor kezdődött a tűzérségi előkészítés és 8 óra 30 perckor indultak a kiválasztott szakaszok támadásra. A tűzérség a hátsó területeket fogta tűzbe, a gyalog szakaszok pedig az előretolt állásokon át, a fő állásokig nyomultak előre.

Tűzérségünk kiválóan működött, úgyhogy az ellenség sokhelyen legelső állásait már ennek hatása alatt kiűrítette. A gyalogság tehát az akadályokat és az első állásokat aránylag könnyen törte át és rombolhatta szét. Az ellenség erős oldalozó tűze azonban minden további térnyerést és a főfeladat teljesítését: a foglyszerzést, lehetetlenné tette. A honvédek vitézsége és ügyessége most is csodálatraméltó volt, de az elért eredmény nem volt arányos a veszteséggel. Összesen 22 halott, 103 sebesült, 1 eltűnt[2] volt a veszteség: foglyot azonban egyáltalán nem sikerült ejteni.

Ezután a vállalkozás után párnapi nyugalom volt. Ismét

[1] 41. ho. hdm. iratok: II. hdt. op. no. 717/19. 1916. június 17. és 41. ho. op. no. 177 10. 1916 VII. 18.

[2] 41. ho. hdm. iratok: II. hdt. op. no. 720 5. és a 41. ho. harcjelentése 1916. július 20.

a fedezékek és az állások javítása következett. Július 22-én a XXII. menetszázadok beosztásával bővült a létszám. Közben a II. hadtest újabb átcsoportosítást rendelt el,[1] melynek alapján a 41. hadosztály azonnal elrendelte,[2] hogy a balszárnyon a 31 III. zászlóaljat, a szomszéd 49. gyalogezred csatlakozó részei, 23-ára virradó éjjel felválthassák. Ezenkívül megparancsolta, hogy a 31. honvédgyalogezred a 24-re virradó éjjel, a 20. honvédgyalogezredtől az arzenowice—sielkoi útig (kizárólag) terjedő szakaszt, a 20. honvédgyalogezred a németektől, a korsyni-litohoszczei mocsárig terjedő szakaszt, a 12. honvédgyalogezred pedig a Janowkától nyugatra eső mocsár széléig terjedő szakaszt vegye át. A hadosztálytűzérség megerősítésére a hadtest a 6. tartalék ágyúsezredet rendelte. A következő napokban, a hadseregcsoportparancsnokság engedélyével, egy haditudósító látogatta végig az állásokat, aki — az akkori szokások szerint — katonai képzettség hiányában, nem épen nemzetnevelő beszámolóval örvendeztette meg az anyaország ujságolvasó közönségét.

Közben az ellenség támadásra való készülődésének a jelei folyton növekedtek. Az orosz szökevények is szaporodtak és ezek is a támadás közeli megindulását jelentették. És valóban július 28-án, az orosz tűzérség hatalmas működésbe kezdett és megindult a harc.[3] Különösen a 31. honvédgyalogezred balszárnya és a 20. honvédgyalogezred arcvonala borultak a gránátok ezrei által okozott por- és füstfellegek sűrű tengerébe. A tűz egyre fokozódott; az állások sokhelyen megrongálódtak. Körülbelül 13 óra felé orosz tömeg zúdult a 31. honvédgyalogezred ellen. Ez a támadás a védők tüzében megtört és az ellenség megállásra kényszerült. Közben a 20. honvédgyalogezred előtt is fenyegető jelek mutatkoztak. Az ezred parancsnoka, minden eshetősséggel számolva, a rendelkezésre bocsátott 32/II. zászlóalj két századával, az arzenowice—podlosiei úttól északra és délre, a 2. védővonalat szállotta meg. Az ellenség ezalatt már megközelítette a 20. honvédgyalogezred állásait és a legjobban kiszögelő részen, az 1. századnál, pillanatok alatt betört. Az ezredtartalék, a 20 4. század, a visszavetettek egyrészével ellentámadásba indult. Elkeseredett kézitusával sikerült az oroszokat visszavetni és 16 foglyot ejteni.

Közben friss megerősítésekkel újabb és újabb támadás kezdődött és az ezredtartalék a 2. vonalba szorult visz-

[1] 41. ho. hdm. iratok: II. hdt. op. no. 722/10. 1916. július 22.
[2] 41. ho. hdm. iratok: op. no. 227/8. 1916. július 22.
[3] 41. ho. hdm. iratok: op. no. 287/7. 8. 1916. VII. 28-án.

sza. Ennek következtében a 20/3. és 10. század állásai is tarthatatlanokká váltak és ezek a századok szintén a 2. vonalba mentek vissza. Ekkor érkezett 32/II. zászlóalj 5. és 8. százada, valamint géppuskás osztaga, Jászay-Gyurócsik százados[1] parancsnoksága alatt. Mivel az oroszok helyenként már a 2. vonalat is áttörték, ennek a tartaléknak is vissza kellett vonulnia. Nem messze azonban, a visszavetetteket összegyüjtve, Jászay-Gyurócsik százados hatásos támadáshoz csoportosulhatott és 16 óra 20 perckor ellentámadásra indulhatott. Ebben az időpontban már a 32 II. zászlóalj második fele, a 6. és 7. század is beérkezett és Boros százados parancsnoksága alatt jobbról csatlakozott a támadáshoz. Az ellentámadás sikerült; 17 órakor a 2. vonalat visszafoglalták, az ellenség pedig az első vonalba menekült vissza.

Nemsokára sikerült az egyik összekötő árkon át az első vonalban levő 20 III. zászlóalj balszárnyával jobbról, a 20/2. század lekanyarított jobbszárnyával pedig balról összeköttetést teremteni, és így az áttört hézagot zsákszerűen elzárni. Időközben beérkezett a 32 III. zászlóalj felével Jurenák őrnagy is, hogy az első vonal ellen induló támadásban résztvegyen.

Ez a támadás rövid tűzérségi előkészítés után, 19 óra 15 perckor indult. A 32/III. zászlóalj az első vonalat csak nagy erőfeszítéssel tudta 150 lépésre megközelíteni. A csatlakozó 32/II. zászlóalj, külső balszárnyával sikeresebben jutott előre és Jászay-Gyurócsik százados nemsokára a 8. és a 7. századdal az első vonal egy részét visszafoglalta. A 7. századtól jobbra előnyomuló 6. század az igen erős tűzben lemaradt, de 23 óráig szintén elérte az első vonalat. Az 5 század parancs szerint, mint tartalék a 2. vonalban maradt vissza.

Ebben a pillanatban kapta a zászlóaljparancsnok, Jászay-Gyurócsik százados, az ellentámadás beszüntetésére és a csapatok második vonalba való visszavezetésére vonatkozó parancsot.[2] Ezt a parancsot a 32/III. zászlóalj parancsnoka, Jurenák őrnagy már jóval előbb megkapta, és csapataival már visszatért a 2. vonalba, ahonnan a 20. honvédgyalogezred parancsnokság álláspontjának közelébe dandártartalékként rendelték. Közben Jászay-Gyurócsik százados is megkezdette a visszavonulást. Az első vonalban tábori őrsök maradtak vissza, a 32/5. 6. és 8. század a 2. vonalban, a 32/7.

[1] „41. ho. harcai a Stochodnál 1916 július havában"; Jászay-Gyurócsik Mihály nv. á. ezds. tanulmánya. Hadilevéltár 280 tan. szám. (Részben forrásul szolgált.)

[2] 41. ho. hdm. iratok: op. no. 287/25. 1916. VII. 28.

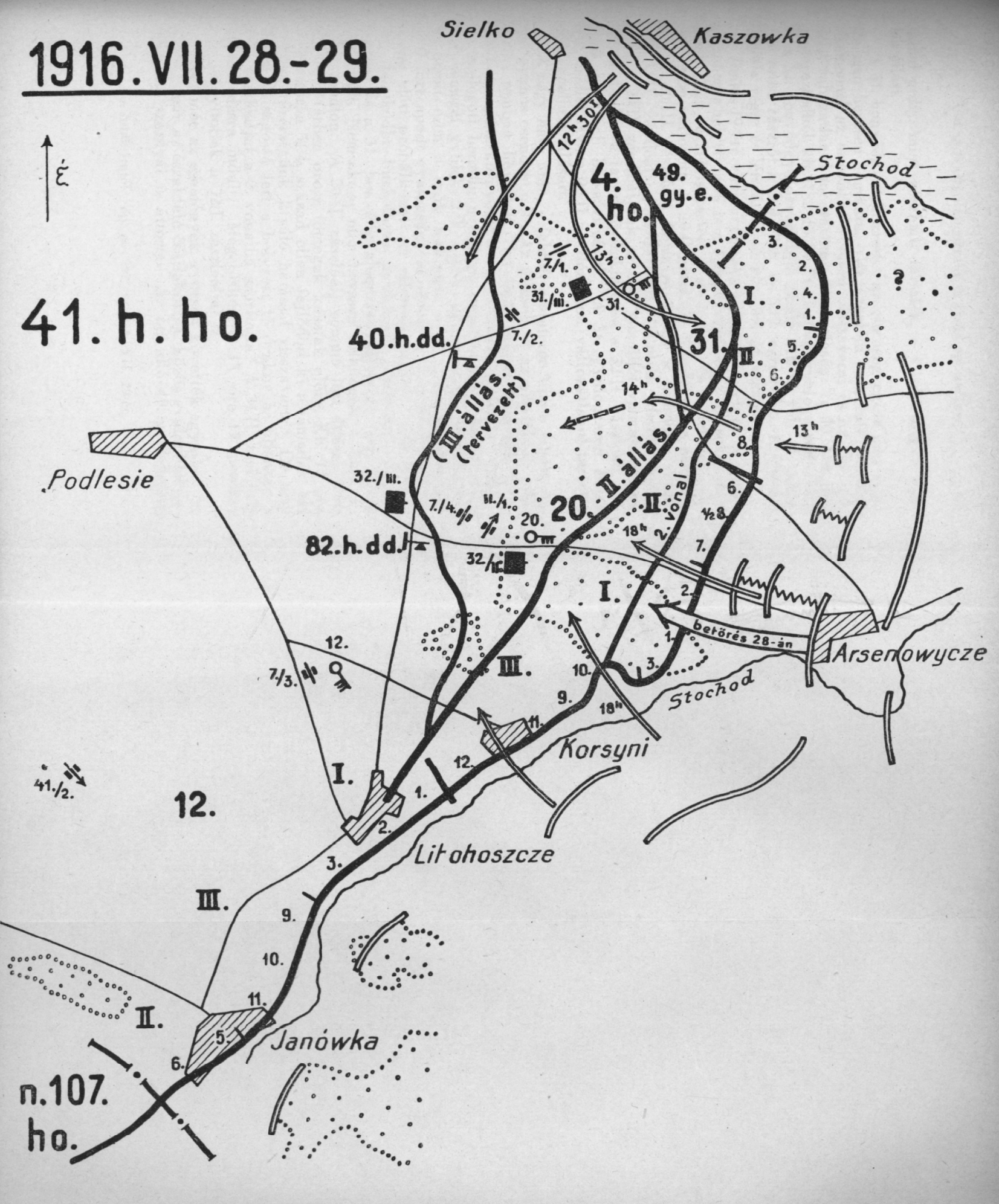
1916. VII. 28.-29.
Sielko
Kaszowka
Stochod
4. ho.
49. gy.e.
41. h. ho.
40.h.dd.
31.
(III. állás.) (tervezett)
II. állás.
2. vonal
20.
82.h.dd.
Podlesie
betörés 28-án
Arsenowycze
Korsyni
Litohoszcze
Janówka
n.107. ho.
12.

század pedig, mint zászlóalj tartalék, a közép mögött foglalt állást.

A 31. honvédgyalogezredet az ellenség egész nap szintén igen hevesen támadta. Itt azonban sikerült minden alkalommal az oroszokat véresen visszavetni és az első vonalat változatlanul megtartani. A veszteség: a 20. honvédgyalogezrednél kb. 782 fő, a 31. honvédgyalogezrednél 17 fő, a 32. honvédgyalogezrednél pedig 116 fő volt. A támadást orosz részről a 284., 318. és 319. ezred (kb. 12.000 fő) hajtotta végre és létszámának kb. 60%-át vesztette.

Június 19-ére virradó éjszaka nyugodtan telt el. A csapatok pihenés helyett most is a fedezékeket és az állásokat javították. Még reggel is tartott a nyugalom és a helyzet egyelőre nem változott. A 20/I. zászlóalj töredékei az első vonalbeli 20/III. zászlóalj balszárnyát és a második vonalbeli 32/II. zászlóalj jobbszárnyát kötötték össze. Balról pedig a 20/II. zászlóaljnak az első vonalból visszakanyarodott jobbszárnya tartott összeköttetést a 32/II. zászlóalj második vonalbeli balszárnyával. A 31. gyalogezred észak felé, csatlakozva a 20/II zászlóaljhoz, változatlanul tartotta első vonalbeli állásait.

A nagy harc után, a feldúlt csatatéren újabb vihart sejtető gyanús csend honolt. Az állások és az akadályok mindenütt romban hevertek. Hatalmas gránát tölcsérek borították az egész környéket és a feltóduló talajvíz ezüstösen csillogott bennük a villogó napsütésben. Az ellenség sűrű tömegei gyülekeztek újabb támadásra. Kb. 17.000 orosz szorongott ezen a szűk területen, a 41. honvédhadosztály 6.200 főre apadt gyalogságával szemben. Legelőször a 20/7. század előtt próbálkozott az ellenség reggel 7 óra felé, a sűrű talajködbe burkolózva gyülekezni. Hirtelen megtört a csend és a 31. honvédgyalogezred állásaira igen heves tűz zúdult. Nemsokára már hevesen dühöngött a harc az egész vonalon. A 20/II. zászlóalj rommá lőtt állásai előtt levő holt térben orosz tömegek kúsztak előre. Kb. 11 óra 40 perckor a 31/4. század ellen fejlődött ki a támadás, ezt azonban tűzerségünk kíváló hatással visszaverte. De nem sokára válságossá lett a helyzet; 13 órakor az ellenség a 20/II. zászlóaljat a 2. vonalba szorította.[1] A 31/II. zászlóalj ellentámadásra indult. Megerősítésére 13 óra 15 perckor előre irányították a 32/I. zászlóaljat is.

Most már az események gyorsan követték egymást. Az ellenség már az északfelé csatlakozó 4. közös gyaloghadosztály jobb szárnyát is áttörte. Az ott álló 49. gyalogezred

[1] 41. ho. hdm. iratok: op. no. 297/11. 1916. VII. 29-én.

részei egyenesen nyugati irányba menekültek vissza és az oroszok minden akadály nélkül kanyarodhattak délnyugat felé, a 41. honvéd gyaloghadosztály hátába. A bekanyarodó oroszok az ütegállásokat veszélyeztették. Több üteg elmenekült, a 7. honvéd ágyúsezred 2. ütege azonban helyén maradt és igen érdekes közelharcot vívott a Kaszowka felől előretörő ellenséggel. Az üteg parancsnoka, Hartzer százados, lövegeit (6 drb. 8 cm-es tábori ágyút) megfordíttatta és előre időzített srapnelekkel készentartotta. Az üteg egy horpadásban állott. Amikor az ellenség első hullámai, 2—300 lépésnyire, a horpadás peremén megjelentek, borzalmas kartácstüzet zúdított rájuk. A hatás irtózatos volt. Az oroszok sűrű rajvonala egy pillanat alatt megsemmisült. A véres hullahegyek között az ordítozó súlyos sebesültek tömege fetrengett. Csak kevesen maradtak életben és futottak kétségbeesve visszafelé. Az üteg egyelőre időt nyert és újabb támadásra készülhetett fel. Egy szomszédos üteggel is sikerült most már kapcsolatot teremteni, a védelmet tehát hatásosabban lehetett megszervezni.

Alig fejeződtek be az új előkészületek, amikor északnyugati irányból, a mocsár felől, újabb támadás bontakozott ki. A tábori ágyúk védő pajzsán jégesőként pattogtak a géppuskák lövedékei. A két üteg azonban hősiesen állotta a harcot és 5 percnyi tűz után ezt a támadást is visszaszorította. Az ellenség az erdőbe menekült, melynek szegélyét a két üteg rendszeres tűzbe fogta. Időnként még heves puska és géppuskatűz csapódott a lövegek felé, az ellenség azonban nem merészkedett többé támadásra. Honvédtűzéreink önfeláldozó vitézsége, megmentette a helyzetet.

Ezalatt azonban az oroszok már teljesen bekerítették a 31. honvédgyalogezredet, mely teljesen gyanútlanul egymásután verte vissza a szembetámadó orosz tömegeket. Azt, hogy az ellenség már bekerítette, csak akkor tudta meg, amikor az ezredparancsnokság és a segélyhely irányából nagyobb tömegek törtek egyenesen a hátába. Elkeseredetten védekeztek a 31-es honvédek, de véres közelharcaikkal már nem tudtak nagyobb eredményt elérni. Az ezred maradványai, nagyrészben már csak halottak és sebesültek, az orosz fogságába kerültek. Igen keveseen tudtak csak a lehetetlenséggel határos módon megmenekülni. Ezek nagyrésze is sebesült volt.

Délután 14 óra felé, a 20/III. zászlóaljnál is betört az ellenség. Ez a betörés azért sikerülhetett, mert ekkor a hadosztály ütegeinek legnagyobb része állást változtatott és így éppen akkor nem tudták támogatni a gyalogságot, amikor arra a legnagyobb szükség lett volna. Ennek ellenére

a 20/III. zászlóalj még saját erejéből kiverte az ellenséget és tartotta az első vonalat.

A 31. honvéd gyalogezred megsemmisülése után, a 20 II. zászlóalj északi szárnya teljesen fedetlen volt. A bekanyarodó orosz tömegek nemsokára már a hátába törtek: a zászlóalj tehát rövidesen a 2. vonalból is hátrább, egy önként választott felvételi állásba kényszerült. Az időközben beérkező 32 I. zászlóalj a visszavonulókat felfogta, de a második vonal visszafoglalására már nem is gondolhatott, mert azt az orosz csapatok már túlhaladták. Jobb szárnyával tehát összeköttetést létesített a második védelmi vonalban levő 32 II. zászlóaljjal, és arccal északkeletnek, balszárnyával körülbelül a 20. ezred parancsnokság volt állás-pontja környékén, állást foglalt.

A 41. honvéd gyaloghadosztályparancsnokság a helyzetről nem tájékozódhatott, mert a távbeszélő vezetékek harc közben megszakadtak, a csapatok pedig a torlódó események és a bizonytalanság hatása alatt, jelentést tenni nem tudtak. A hadosztályparancsnokság sejtette, hogy az arzenowyce-podlesii úttól északra levő területen, az erdőkben felborult a helyzet. Ezért elrendelte, hogy a rendelkezésére bocsátott hadtesttartalék, a 8 IV. zászlóalj ellentámadást hajtson végre és a II. állást vegye birtokába. Egyszersmind utasította a 227. német ezred tartalékban álló zászlóaljá't, hogy a podlesi—kaszovkai út mentén, a 40. dandár harcterületének irányában nyomuljon elő. Azt tervezték, hogy Benz ezredes a 227. német zászlóaljjal, a 8 IV. zászlóaljjal és a 31. gyalogezred roncsaival, az ellenséget keleti irányba vesse vissza és a 20. ezreddel, valamint a 4. hadosztály állásban lévő részeivel az összeköttetést helyreállítva, a második állást foglalja vissza.

A bizonytalanság uralkodott ebben az időben mindenütt a helyzeten. Az ellenség is beszüntette támadásait; itt-ott gyülekezett, látszólag rendezkedett; csak a tűzérsége lőtte változatlan hevességgel az állások megszállott részeit. Sajnos, a hadosztályparancsnokság által tervezett ellentámadás késett, pedig valószínü, hogy eredményes lett volna.

17 óra 30 perckor a 20 III. zászlóaljra újabb pergőtűz zúdult, melyet 18 órakor hatalmas támadás követett. A véres kézitusából most már az orosz került ki győztesen. A vitéz 20-asok nagyrésze hősihalált halt a feldúlt állások vérrel borított romjain. Az orosz innen a 32 II. zászlóaljra vetette magát. Ez a megrohanás, a ritkítás nélküli sűrűaljfás területen, meglepetésszerűen történhetett. A legtöbb helyen elkeseredett kézitusa fejlődött ki, de a túlerő mindent elsöpört. Az állás elveszett és csak kevesen tudtak megmenekülni.

Az északnyugatra álló 32/I. zászlóalj idejében értesült a történtekről. A végveszélyt azonban csak úgy tudta elkerülni, hogy a 3. állásban vetette meg a lábát. Időközben a 32/II. zászlóalj parancsnoka is összeszedte zászlóaljának roncsait; szembefordult az üldöző ellenséggel és miután azt tüzével megállította, körülbelül két századra és egy géppuskára fogyott csapataival, szintén a 3. állásba ment vissza. Itt találták már a 20/I. zászlóalj egy pár emberét, és a 32/III. zászlóaljat is.

A honvédek most már biztosan helytállhattak. A kötelékeket rendezték és várták a további parancsokat. A hadosztály jobbszárnyán a 12. honvéd gyalogezredet különösebb támadás nem érte, így e napon is változatlanul tartotta állásait. További harcra azonban már nem került a sor. A szomszédoknál bekövetkezett kedvezőtlen események miatt, a hadtest elrendelte,[1] hogy 29-ről 30-ra virradó éjjel a 41. honvédhadosztály csapatai a Wielick, Rudka-Mirynszka vonalban levő előkészített állásba vonuljanak vissza. A visszavonulás kb. éjfélkor kezdődött, anélkül, hogy az ellenség észre vette volna. A harc a Stochod mentén ezzel bevégződött. A 41. honvéd hadosztály csapatai új állásba kerültek és folytatták tovább a küzdelmet esküjükhöz híven: a hazáért és a királyért.

Nyáry Iván

[1] II. hdt. op. no. 729/47. 1916. július 29. 22 óra 30 perckor.

Az 1717-i tatárbetörés.

I. A hazai tatárjárásokról általában.

Magyarország demográfiai viszonyait a török hódoltság döntő módon befolyásolta. A pusztító török terjeszkedés, a nagy hadjáratok, de különösen az 1566 után gyakran megismétlődő tatárjárások elnéptelenítették, főleg az Alföld területét.

Az ilyen tatárbetörések rendesen csak kiegészítői voltak egy-egy török hadjáratnak. A tatárok nem tartoztak a reguláris török katonasághoz és csupán rablásból tartották fenn magukat. Különösen súlyos volt a helyzet, ha télen is itt táboroztak. Ilyenkor egyes vidékeket teljesen kifosztottak, feldúltak, a lakosságot rabszíjra fűzve elhajtották, hogy rabszolgaként eladják vagy pedig csak váltságdíj fejében engedjék őket szabadon. Az ilyen „mellékfoglalkozásként" űzött rablóhadjáratok talán még jobban ártottak a magyarságnak, mint a török katonaság.

A tatárjárások alkalmával nagy vidékek — néha megyék — népe menekült, elhagyva otthonát, földjeit. Ezek a területek vagy teljesen néptelenek maradtak, vagy ha vissza is tért a lakosság, mindent előlről kezdhetett, mert vagyonát feldúlva találta. Az üresen maradt falvak, kipusztult, vagy elköltözött magyarság helyére megindult a nemzetiségek áramlása. Később, a 18. században ilyen elpusztított országrészekre telepítették az idegen gyarmatosokat, természetesen a magyar érdekek mellőzésével.

A tatárjárások története, sajnos, még megíratlan. Dolgozatomban a tatárjárások közül a legutolsót, az 1717-it akarom megrajzolni. Ez, ha talán rövidebb is volt és nem is annyira véres, mint a 16. és 17. századbeliek, mindenesetre jellemző arra, hogy az idegen hadjáratok alatt a magyarság aránytalanul többet szenvedett az ország többi lakóinál, saját testével védte őket, mert a síkságon nem is volt hová menekülnie.

II. A tatárjárás előzményei.

Az 1717-i tatárjárás az 1716—1718-i osztrák-török háborúval van kapcsolatban, annak egy része.

Az 1716-ban kitört háborúra az adott okot, hogy a török a francia háborúban elgyengültnek vélvén a császárt, 1715-ben megtámadta Velencét s rövid idő alatt többek közt Moreát is elfoglalta tőle.

A Habsburgokat nagyon nyugtalanította a török birodalom életrekelése, megerősödése és ezért 1716 április 13-án megkötötték Velencével a védő és támadó szövetséget. Igy a császár beavatkozott a háborúba. A háború alatt a török haderő folyton hátrált a németek elől. 1717 augusztusában a hadjárat döntő stádiumába érkezett: a császáriak Belgrád előtt álltak.

A törökök haditerve az volt, hogy míg a török sereg Belgrádnál döntő csatára várakozik, addig egy oldaltámadással Kelet-Magyarországba törnek, hogy így Savoyai Jenő herceg megosztani kényszerüljön csapatait.

Az utóbbi vállalkozásra a porta a mai Dél-Oroszországban élő krimi és nogáji tatárokat szemelte ki. A tatárokhoz, akik legnagyobb tömegben Dnyepropetrovszk (Jekaterinoszlav) táján és a Kubán partjain táboroztak, még egy harmadik, távolabbi, keleti tatártörzs, a kipcsáki is csatlakozott. A kipcsáki tatárok a 18. században a khokandi kánságban éltek, a mai Özbégia területén. Mind a három törzs harcosai hírhedtek voltak kegyetlenségükről. A tatár csapatok siker esetén az Alföldről hátba támadhatták volna az Alduna vidékén összevont főerőt.

Steinville tábornok, az erdélyi hadak parancsnoka és Károlyi Sándor, a tiszántúli megyék parancsnoka, gondoltak erre és megtettek mindent, hogy a nép ne aggodalmaskodjék. Erre meg is volt az ok, nem is annyira Erdélyben, mint inkább Kelet-Magyarországon, hol Máramaros, Szatmár, Ugocsa és Bereg vármegyékben, a huszti és a munkácsi vár csekély helyőrségét leszámítva, egészen Váradig nem volt fegyveres nép.[1]

Már 1716-ban gyülekeztek Moldvában dél-oroszországi tatárcsapatok. Munténián és Olténián áthaladva, betörtek Magyarországra, de csak Mehádiáig jutottak el. Itt megtudván Temesvár elestét, visszahúzódtak. De szervezkedésük, ide-oda vonulásuk, egész télen tovább tartott.

A tatárkészülődés híre az ország határain lakók közöit nem volt titok, de az ország legnagyobb része nem tudott róla. A bécsi francia követ már 1717 január 2-án jelentette, hogy Oláhországból és Moldvából tatárkészülődések híre érkezik.[2] A hír még titok maradhatott, de már nyáron általánosan is-

[1] *Szilágyi István:* Az utolsó tatárjárás, Szigeti Album, 1860. 286 l.
[2] *Hurmuzaki:* Documente privitoare la istoria Românilor. Vol. XVI. 402 l.

mert volt a nagy török készülődés. E szerint a török egy seregrésze Nándorfehérvár ellen megy, másik része Rákóczival Erdélybe vonul; a tatárok Máramarosba törnek be, Bercsényi pedig Horvátországba.[3]

Jenő herceg azonban egyáltalán nem törődött a különböző híreszteléssekkel, nem osztotta meg seregét, hanem egytömegben Nándorfehérvár alá vonult. A császári diplomáciának a lengyel udvarnál sikerült kieszközölnie, a tatár fősereg lengyel területeken való átvonulásának megtiltását. Így a tatároknak Moldvában kellett gyülekezniök és innen csak Erdélybe törhettek be. Erdélyből esetleg megkísérelhető volt az Északkelet-Magyarországba való becsapás, de ez már körülményesebbé tette a vállalkozás sikerét, mint egy közvetlen Magyarország ellen intézett roham.[4]

A Steinville és Maurocordato János oláh hospodár között létrejött semlegességi szerződést a porta figyelmen kívül hagyván, a tatárok Regeb pasa vezetése alatt szabadon vonultak át Oláhországon, hogy az Alduna felé törekedő ozmán főerőt kiegészítsék. A tatárok derékhada a moldvaiak csapatába volt beosztva, Regeb pasa a moldvaiakat Rakovica hospodár vezérlete alá rendelte, aki az egész rablóhadjárat feje volt. A seregben levő tatárokat a krimi khán fiatal fia vezette.

A tatárok minden rablóhadjáratra szívesen vállakoztak. A háború nekik vagyont, kalandot, mulatságot jelentett. De a bosszú is fűtötte őket, mert 1717 februárjában egy erdélyi rác csapat megverte őket. Rakovicának pedig személyes oka volt a bosszúra, mert ugyanakkor húgát elrabolták és meggyalázva küldték vissza Erdélyből.[5]

A benyomuló ellenség soraiban volt néhány kuruc vezér is, így pl. Esterházy Antal és Forgách Simon. Esterházy egy magyarokból és más menekültekből álló kisebb csapatot vezetett. Nem tehetett róla, hogy a seregbe törökökön kívül tatárok is kerültek. Ezt a Rákóczi-pártiak nem akarták.[6] Esterházyék jóhiszeműségéhez nem férhet kétség. A Rákóczi-párt működéséről ellentétes jelentések vannak. Egyik levél szerint Bercsényi erőltette az Erdélybe való becsapást.[7] Azonban az ilyen besúgók jelentéseit mindig fenntartással kell fogadnunk, mert gyakran mondtak valótlanságot is.

Esterházy terve Rákóczi visszahozatala volt. Ezt készí-

[3] *Károlyi Sándor önéletrajza.* Magyar Történelmi Emlékek. 1865.

[4] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen,* XVII. k. 231. l.—Wien 1891.

[5] *Szilágyi I.* i. m. 296. l.

[6] *Rosetti* jelentése, *Hurmuzaki:* Ducumente privitoare ... VI. 178—79 l. és *Hurmuzaki* Fragmente zur Geschichte der Rumänen, IV. 112-13. l.

[7] *Hurmuzaki:* Documente privitoare ... VI. 183. l.

tette elő idegen fegyveres segítséggel. A határról kiáltványban fordult a néphez, hogy ő, Komárom-megye főispánja, „a győzhetetlen török császár" seregével Máramarosba 60, Erdélybe 40 ezer tatárral bevonul. Felszólítja a lakosságot a szövetséghez való csatlakozásra és az idegen uralom lerázására. Annak, aki nem áll ellen, hanem csatlakozik, nem lesz bántódása és a török-tatár csapatok nem fognak pusztítani.[8]

III. A magyar védelem megszervezése.

Károlyi jelentéséből[9] tudjuk, hogy a császári hadvezetőség kezdettől fogva figyelemmel kísérte a moldvai tatár csapatmozdulatokat. Amint bebizonyosodott, hogy Chotinban gyülekezik és rövidesen tíz-tizenkét napon belül támadásra indul az ellenség, Károlyi kiadta a parancsot megyei csapatok toborozására, bár erre teljes felhatalmazása még nem volt.

Néhány nap mulva Savoyai Jenő Károlyit megbízta a védelem megszervezésével. Károlyi kérte a herceget, hogy a megyei csapatokat egyesíthesse és velük Moldvába törjön,[10] megelőzve az ellenséget. Ezt azonban sem a herceg, sem a haditanács nem engedte meg, kijelentve: a magyar sereg csupán a belső béke és biztonság megőrzésére szolgáljon, erre pedig szükségtelen a megyei csapatok összevonása. Az óvatosságnak megvolt a maga oka. Tudták ugyanis, hogy az inváziós seregben magyarok is vannak, és féltek nemzeti csapatoknak az ellenséghez való csatlakozásától.

Károlyi a tiszáninneni megyék és hajdúvárosok seregét Nyírbátorba, a tiszántúli csapatokat pedig a Bodrogközre, illetve a lengyelországi szorosokra rendelte. A védelmi intézkedéseket kellő időben megtették a megyék. A tatárokról szállingózó hírek miatt, már májusban eltorlaszolták a moldvai szorosokat. A láposi szorost Nemes Tamás, a telcsi szorost a besztercei kapitány vágatta be július elején. A borsai szorost szintén elzárták.

Károlyi a védelmi intézkedések vezetésével Bagossy Lászlót a szatmármegyei hajduk és katonaság parancsnokát bízta meg. Az ő rendelkezésére bocsátották a máramarosi fegyverfogható embereket is, akiket Váradi Ferenc vezetett. A határra 200—300 gyalogost küldtek. Ezek torlaszolták el az útakat, kidöntött fákkal, hegyi patakok felduzzasztásával.

[8] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen* XVII. k. 233, 34 lapjának jegyzete és *Hurmuzaki:* Documente privitoare ...VI. k. 172. l.

[9] *Károlyi Sándor* észrevételei és előterjesztése az 1717-i tatárjárásról. (Tartarorum rumor. Századok 1867., 57. lap.)

[10] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen,* XVII. k. Supplement 106 sz. (103. l.)

Tehát a régi gyepü új életre kelt. Bagossy Moldván át egészen Chotinig, a magyar emigránsok gyülekező helyéig, járatta kémeit.

A szervezés anyagi ügyei: élelmezés, fizetés a megyei hatóság kezében volt. Különösen Sztojka László máramarosi alispán, a védelem lelke, tüntette ki magát. A máramarosi védelmet is ő szervezte meg. A két felső járás fegyvereseit a borsai átjáróhoz küldte, az alsó járását Ökörmezőre.[11] Károlyi mégis mellőzi őt jelentéseiben és Bagossyt állítja előtérbe.

Erdélyben már nem, vagy alig történtek intézkedések a védelem kérdésében. Esterházy kiáltványának, hogy a hozzápártoló magyarok nem fognak szenvedni az ellenségtől — úgy látszik — megvolt a kellő hatása. E jóhiszemű szavak csak ígéretek maradtak, melyek ellenkezőjéről hamar meggyőződhetett Erdély lakossága.[12]

Rakovicát, miután kémei útján kedvezőtlenül értesült a megyei előkészületekről, a máramarosi határ nem csábította betörésre.[13] Azonban Erdélyben sokkal jobb volt számára a helyzet. Az előző évben a keleti határ őrizetére Erdélyben három gyalog- és négy lovasezred állomásozott. Mivel Savoyai Jenő, felvonulási tervének megfelelően, a sereg jórészét a Bánságba vezényelte s az ottmaradtak zömét pedig Steinville a déli határra egyesítette, a keleti határ őrizetére csupán a St. Amour dragonyos-ezred maradt Marosvásárhelyen. Ezenkívül kevés őrség volt még Csíkban, Gyergyóban és egy század Besztercén, valamint a nemzeti felkelés csapatai, Dettina alezredes vezetésével, Háromszékben.

Bár a császári hadvezetőség ismerte a tatár készülődéseket, mégis elhanyagolta a dolgot. Ennek oka az lehetett, hogy a híres kémrendszere ezúttal csődöt mondott. Moldvából csak hiányos értesülések érkeztek az ezredparancsnokságokra, a fenyegető tatárveszedelmet kisebb jelentőségűnek tűntetve fel. Ez indította Steinvillet arra, hogy a keleti határ közelében állomásozó egyetlen ezredet is magához rendelje Nagyszebenbe.

A St. Amour ezredből csak egy század maradt Besztercén Gessel százados vezetése alatt, 5 század pedig a „nemzeti katonasággal" (felkelőkkel) Nagyszeben felé tartott. Útközben Nagysinknél, Fogarastól nem messze észak-északnyugatra, kapták meg Dettinának Szentkatolnáról küldött jelentését a tatárok betöréséről.[14] Steinville még néhány

[11] *Pap József:* Adalékok Máramaros történetéhez, 1909. 336. l.
[12] *Szekfű Gyula:* A száműzött Rákóczi, 1913. 86. l.
[13] *Szilágyi I.* i. m. 301. l.
[14] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen,* XVII. k. 232 l.

napig várt, hogy a híradás valódiságáról meggyőződjék, bár aug. 22-én már a besztercei városi tanács is jelentette, hogy „tatárcsordák" mutatkoznak a láthatáron.

IV. A betörés története.

A védtelenül maradt keleti vidékeket kb. tizenöt-húszezer ember özönlötte el. A betörő sereg legnagyobb része lovasokból állott és igen kevert összetételű volt. A derékhadat a tatárok alkották, rajtuk kívül találhattunk még törököket, oláhokat, a moldvai hospodár vezetésével, továbbá Esterházy Antal parancsnoksága alatt néhány magyar emigránst, lengyel és kozák fegyveresst. Esterházy csapatában elenyészően kevés kuruc, mindössze 30 magyar lovas volt.[15]

A horda kikerülve a jól eltorlaszolt máramarosi hágókat, a Borgói-szorosban tört be. Itt az ellenálló száz moldvai parasztot elsöpörve, gyorsan Beszterce alá ért. Gessel százados századát Jád felé a Szamosig visszanyomták. Gessel dragonyosaival és néhány nemessel megkísérelte az ellenállást, azonban a túlerő a Kisilva melletti harcban megsemmisítette a védőket. Maga Gessel is fogságba esett.

Így, a borgói ellenállást letörve, nyitva állt az út Erdélybe. Nem az egész had özönlötte el az erdélyi részeket, mert Rakovica Esterházyval a „passuson (Beszterce körül) maradt 1200 emberrel"[16] és összetűzött a körülzárt városban Macquir százados vezetése alatt álló csekélyszámú maradék őrséggel. Rakovica hospodár Besztercénél akarta fedezni az Erdélybe tört tatárcsapatok visszavonulását, ezért maradt a határon.

Beszterce külvárosát felégetve, a tatár horda kétfelé vált. A főoszlop a Nagyszamos völgyébe vonult előre, a mellékoszlop aug. 22—23 és 24-én a Sajó völgyéből pusztítva, a Maros mentén lévő Szászrégen mellett haladt el, majd kb. dél felé fordulva a Maros völgyéből átcsapott a Kisküküllőhöz, Küküllővár felé. Itt hirtelen irányt változtatott, északnyugat felé vevén útját. A Mezőségen áthaladva Mezőcsán felé — nem messze Tordától — vonult tovább.[17] Szék felé haladtában elpusztította Méhest, ahol báró Apor Péternek okozott különösen nagy károkat.[18] Szék mellett volt, amikor a Steinville által odairányított dragonyosokba ütközött. A sorkatonaság nyomása erősnek bizonyulván, a nyílt harcot kerülve,

[15] *U. o.* 234. l. és a jegyzet.
[16] *Károlyi hadi előterjesztése,* Századok 1867. 59. l.
[17] *Károlyi hadi előterjesztése,* Századok 1867. 59. l.
[18] *Apor Péter* levelezése, Monumenta Hungarie Historica II. 37 k. 75. l.

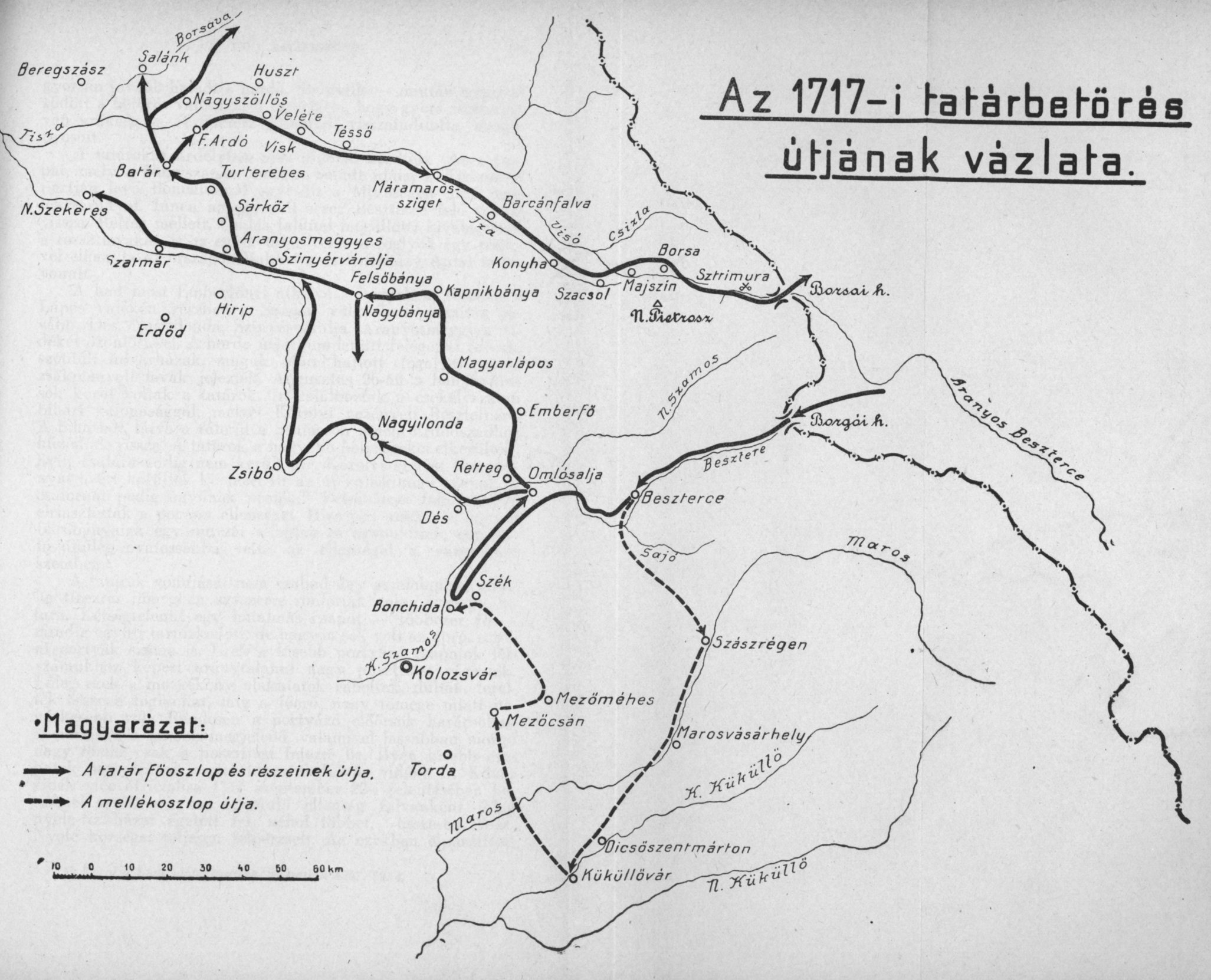
Az 1717-i határbetörés útjának vázlata.
Borsava
Salánk
Beregszász
Huszt
Nagyszőllős
Velétre
Tisza
F.Ardó
Visk
Tésső
Batár
Turterebes
Máramaros-sziget
Barcánfalva
N.Szekeres
Sárköz
Iza
Visó
Csizla
Aranyosmeggyes
Szatmár
Szinyérváralja
Konyha
Borsa
Sztrimura
Borsai h.
Felsöbánya
Kapnikbánya
Szacsol
Majszin
Hirip
Nagybánya
N.Pietrosz
Erdöd
Magyarlápos
N.Szamos
Aranyos Beszterce
Emberfő
Nagyilonda
Borgói h.
Zsibó
Retteg
Omlósalja
Beszterce
Dés
Sajó
Maros
Szék
Bonchida
Szászrégen
K.Szamos
Kolozsvár
Mezőméhes
Mezöcsán
Marosvásárhely
Torda
H.Küküllö
Maros
Dicsöszentmárton
Küküllövár
N.Küküllö
Magyarázat:
A tatár föoszlop és részeinek útja.
A mellékoszlop útja.
10 0 10 20 30 40 50 60 km

gyorsan tovább haladt a horda. Steinville — miután meggyőződött a betörés valóságáról és belátta, hogy gyors segítségre van szükség — erőltetett menettel visszaindította dragonyosait.

A tatárokat Erdélyben már üldözni kezdték. Az a csapat, mely a Nagyszamos mentén haladt idáig, a Kisszamos partján levő Bonchidánál egyesült a Mezőségen dúló mellékszárnnyal. Innen az egyesült sereg Beszterce felé vonult vissza. Retteg mellett, Omlás falunál megállott; kiválogatták a rossz lovakat és az egyik tatár vezér a foglyok egy részével elhagyta az országot. Rakovica és Esterházy Antal is kivonult.

A had most Emberfőnél átkelve a hegyeken, részben a Lápos vidékén, részben a Szamos völgyében pusztítva tovább, Dés, Nagyilonda, Szinyérváralja, Aranyosmeggyes vidékét özönlötte el. A horda útját mindenütt felégetett falvak, szétdúlt udvarházak, maguk előtt hajtott fogolycsapatok, zsákmányolt lovak jelezték. Augusztus 26-án a bányavárosok körül voltak a tatárok. Itt találkoztak a csekélyszámú bihari katonasággal, melyet Károlyi vezényelt Besztercére. A bihariak, látva a túlerőt a Szamoson innen, Erdődszádhoz húzódtak vissza. A tatárok a nagyobb helységeket elkerülték; nyilt csatára eddig nem került sor. Károlyi szerint Nagybányát azért kerülték ki, mert itt az új kollégiumot várnak, a csatornát pedig ágyúnak nézték.[19] Felsőbánya falai szintén elriasztották a pogány ellenséget. Híre járt annak is, hogy a felsőbányaiak egy murzát elfogtak és agyonlőttek, ami valószínűleg óvatosabbá tette az ellenséget a városokkal szemben.

A tatárok vonulását nem szabad úgy gondolnunk, mintha tízezres tömegben egyszerre rontottak volna egy-egy falura. Kétségtelenül egy hatalmas csapat — többezer fő — mindig együtt tartózkodott, de nagyon sok volt az apró, egyéni portyák száma is. Ezek a kisebb portyázó csapatok létszámukhoz képest aránytalanul nagy pusztítást végeztek. Főleg ezek a mozgékony alakulatok raboltak, dúltak, tereltek össze a foglyokat, míg a főerő, nagy tömege miatt nehézkesebb volt. Rendesen a portyázó előőrsök harácsoltak el mindent, a később megjelenő, valamivel lassabban mozgó nagy tömeg csak a pusztítást fejezte be. Ilyen kisebb csapatok portyájának esett áldozatul Kővár vidéke is. Kővár vidék vice officialisa 1717 szeptember 22-i jelentésében beszámol arról, hogy az átvonuló ellenség falvanként átlag nyolc-tíz házat égetett fel, néhol többet, összesen 80-at. Nyolc községet teljesen felperzselt. Az ezekben elpusztított

[19] *Károlyi hadi előterjesztése,* Századok 1867. 59. l.

házak számát nem közli a jelentés. Sok foglyot is ejtettek, akik közül soknak sikerült elmenekülnie.[20]

Nagybányáról Kákásmezőn át Szinyérváralja felé vették útjukat a tatárok, közben Erdőszádról kiszorították a bihariakat, akik Madarászra vonultak vissza, hozva a hírt, hogy másnapra már Szatmáron lesz az ellenség. Szinyérváraljáról egyenes irányban Aranyosmeggyesre vonultak a tatárok, ahol megálltak, Aranyosmeggyesről augusztus 27—28-án ismét portyákat tettek. Patóháza, Hirip, másfelől Szatmár mellett el Lázárin, Gacsályon, Majtuson keresztül Nagyszekeresig, mindenütt égetve, sok magyart rabszíjra fűzve, jószágait elhajtva. A tatárok tehát gyors iramban elpusztították Belső-Szolnok megye jórészét, Kővár vidékét, majd Szatmármegyét dúlták Ugocsának tartva.

Károlyi, látva, hogy csekély erőivel nem szállhat szembe az ezres tömegekkel, igyekezett az összecsapás elől kitérni. Mivel csak a váradi hajduk álltak rendelkezésére, levonva a következményeket, augusztus 27-én Szatmárról Tokajba vonult vissza, a város védelmét a megrémült polgárságra bízva. Savoyai Jenőhöz intézett jelentésében a többek közt a következő magyarázatot találjuk a visszavonulásra: „Nem lévén sem had, sem munitio — ki már ezelőtt eleget kéretett s denegáltatott — s egész futásban lévén az a föld s aki legnagyobb: mindaddig úgy volt tudva, hogy magyar is vagyon véllek, jobban maga felekezetitül lehetett tartani: úgy mentem Tokajban, honnét is azonnal mindenfelé disponáltam s parancsoltam, nem különben ide s előre is Máramarosban."[21]

Károlyi bár fegyverbe szólította Szatmár, Szabolcs és Bihar megyék lakosságát, s e népfelkelést elég gyorsan végrehajtották, mégis a késői intézkedés ezen a vidéken már nem hozott sikert, mert a tatárok gyorsan vonultak tovább s egy-egy megye katonasága nyílt csatában különben sem mérkőzhetett meg a pogány hordával. Tehát kiadták a parancsot a menekülésre s veszélyt jelző ágyúlövésekre a nép tényleg biztos helyre húzódott vissza. A magyar lakosság elkeseredett és több helyen ellenállásra gondolt, mikor megtudta, hogy a pogánnyal magyar is van és Felső- és Nagybányának csauszokat adtak „az ki megindult és futott visszatért s két-három falu összeütvén magát, a templomokra és templomkerítésekre vette magát" — jelentette Károlyi.

A csauszok adásának, magyarok, kurucok jöttének híre csak vaklárma volt, nem is tartott sokáig, hiszen már a körülfogott Szatmár város lakossága is megtudta, hogy „senki

[20] *Magyar Királyi Hadi levéltár,* Háborús iratok a törökök elleni hadjáratokból 1712—1789. *„1717—9—126/a."*

[21] *Károlyi hadi előterjesztése,* Századok 1867. 60. l.

sincsen vélle (a tatárral) a magyarok közül, hanem egy szultán és egy chamnak fia vagyis öccse, circiter húsz esztendős" — olvashatjuk Károlyi idézett hadi előterjesztésében.

A rendszeres kirablástól csak Szatmár városa menekült meg, mert ha a tatárok erősebb ellenállásra találtak, nem restelltek meghátrálni, vagy visszavonulni. Szatmár ostromához sem volt bátorságuk, de mindenesetre igyekeztek megsarcolni. Maga a khán fia jelent meg seregével a kapuk előtt, nagy pénzösszeget követelve, kirablással fenyegetőzve. A városi küldöttség a főkapu előtt fogadta a vezért, tekintélyes fegyveres segítséggel. Eleinte nem akartak egyezkedni a tatárral, s nyomatékul nem vonakodtak megmutogatni a khán fiának a város megerősítését. Maga a városparancsnok Császi Miklós vezette körül a városban a tatár vezért. Minden külső utcasarkon, kapuban ugyanazok az emberek álltak, akik eredetileg is a fegyveres kíséréthez tartoztak. A csel sikerült, mert a khán fia a valóságnál erősebbnek gondolva a várost, nem merte megtámadni. Azonban a sarcot megkövetelte, melyet a város — ismerve valódi erejét — meg is adott. Az összeget csak később, augusztus 30-án adta át a batári erdőben egy küldöttség, melynek tagjai Császi Mihály, Erdődy András és Szigyártó István voltak.

Aranyosmegyesről augusztus 29-én hajnalban indultak tovább. Közben elpusztították Sárközt és Túrterebest, miközben sok foglyot ejtettek. Estére a batári erdőben álltak meg, ez lett főhadiszállásuk. Innen újabb kalandozásokat tettek a Szamos-völgy eddig nem érintett részeire. Ugocsa megyében öt falu kivételével mindenütt nagy károkat okoztak. Ekkor semmisült meg többek közt Gyarmat, Matócs és Nábrád.

A tatárok a batári főhadiszállásra terelték össze a foglyokat s lelketlenül éheztetve, szomjaztatva kínozták a szerencsétleneket. A férfiakat és nőket különvették, úgyszintén a gyermekeket is elválasztották szüleiktől.[22]

Kuckländer ezredes, huszti várnagy jelentése szerint, a falvakat teljesen kirabolták, feldúlták. Ami elmozdítható volt, mind elvitték. Azokat a foglyokat — öregeket és gyermekeket — akik nem tudták követni a gyors csapatokat, egyszerűen legyilkolták. Az utak mentén mindenütt lehetett látni fetrengő és meggyilkolt gyermekeket és aggokat. A foglyok száma egyre nőtt; több ezerre rúgott egy rövid hét alatt. Augusztus 30-án Bereg vármegyébe is átcsaptak, kirabolva Vári, Csétfalva és Oroszi községeket. Útközben Salánkon felgyújtották Károlyi Sándor új kastélyát.

Mi lehetett az oka, hogy a tatár sereg idáig komoly aka-

[22] *Szilágyi* i. m. 306. l.

dályba nem ütközött? Az, hogy a határon nem talált erős ellenállásra és különben is a tatárhad sokkal nagyobb és mozgékonyabb volt a német helyőrségnél. Az északi megyék határait jól megerősítették, de az erdélyi szorosok úgyszólván védtelenek voltak. Itt akadálytalanul özönlöttek be a tatárok. Hiba volt az is, hogy a hónapok óta készen álló megyék lakossága is azt hitte, hogy a betörés híre csak vaklárma. Otthon, a falvakban semmi komoly előkészület sem történt az ellenség fogadására. Szervezkedésre vagy esetleges menekülésre, míg a veszélynek csak híre járt, nem gondoltak.[23] Esterházy kiáltványának ígéretei is megtévesztették a békés lakosságot. A Marosvásárhelyen állomásozó német ezred elég messze volt a határtól, rögtön talán ez sem tudott volna segítséget nyújtani. Közben ezt az ezredet is elvezényelték és így a védtelen erdélyi határon beözönlött az ellenség.

Mint említettük, Károlyi elrendelte a megyénként való katonaság toborzását; ez nagyon keveset ígért, mert átlag 50—60 embert állítottak ki a megyék. Ilyen kis erőnek nyilt csatában nem lehetett mérkőznie ezres tömegekkel. Károlyi visszavonulásának híre csak növelte a riadalmat, mindenki menekült arra amerre tudott, a hegyekbe, nádasokba. Természetesen a síkságon levő magyar falvak hátrányban voltak a hegyi vagy lápi településekkel szemben; nem volt meg a védekezési, menekülési lehetőségük.

Az amúgy is elég hiányos védelmi intézkedések most már teljesen csődöt mondtak. A fegyveres nép egy része is szétszaladt, a „nemzeti katonaság" csapatai pedig a császári helyőrségekre, úgymint Nagyváradra, Ecsedre vonultak vissza, átengedve a sík területeket a tatárok rabló dühének.[24]

A megyeiek korai ellenállásával a baj talán elhárítható lett volna — írta Jenő hercegnek a kassai parancsnok br. Renaud — annál inkább, mivel az ellenség nagyon rosszul volt felfegyverezve. Többnyire nyíl, dárda és kard volt fegyverzetük s Kuckländer szerint csak minden tizedik tatárnak volt rendes fegyverzete. Ha neki (Kuckländernek) még száz német lovasa van, áttörte volna a betörő ellenség hatalmas seregét (?) — jelentette szeptember 3-án Savoyai Jenőnek.[25]

Az országrész lassan felocsúdott első ijedtségéből. Bár rendszeresen sehol sem támadták az ellenséget, kisebb nagyobb egyéni vállalkozások most már akadtak. A tatársereg mélyen benn volt az országban s mindenütt ellenséges maga-

[23] *Szilágyi* i. m. 302. l.
[24] *Feldzüge des prinzen Eugen von Savoyen* XVII. k. 236. l.
[25] *U. o.* a 236. lap jegyzete.

tartásra talált a lakosság részéről. Beregszász környékéről vissza is fordultak a Borsava völgyébe.[26] Innen újra a Tisza felé vonulva Veléténél elhagyták Ugocsát.

Bagossy megparancsolta a szatmári hajdúknak, hogy állandóan támadják, nyugtalanítsák, fárasszák az ellenséget. Most már menekülők lettek a fosztogatókból. Karácson Tivadar 50, Bagossy László 75 hajdúja állandóan csipkedte az ellenséget, melynek egysége — különösen a belgrádi vereség hírére — megbomlott. A Tisza balpartján haladtak s \meg sem kísérelték a Husztra való betörést, mivel a környék nemessége odamenekült s így már tekintélyesebb haderővel álltak volna szemben. Szeptember 1-én Visk alá értek, ahol a huszti várból kitört katonaság és a Sztojka Zsigmond és Kodra Mózes által vezetett, magyarokból összeállt fegyveres csapat megfutamította őket. Ez volt az első kudarc. A megyeiek azonban még mindíg jóval kevesebben voltak a tatároknál, tehát főleg éjjel támadtak, mikor az ellenség nem láthatta csekély számukat.

Szeptember 2-án éjjel Bagossy 50 vitézzel meglepte táborukat. A magyarok, cselhez folyamodva, nagy lármával támadtak. A tatárok megrémültek, azt hitték, tekintélyes a támadók száma: ellenállásról alig volt szó. Az általános zűrzavarban Bagossyék kb. 3.000 magyar rabot szabadítottak ki.

A tatárok ezután Técsőn és Szigeten át az Iza völgye felé vették útjukat — csak itt-ott rabolva, pusztítva, hogy menekülésüknek is támadó színt adjanak.

Károlyi is visszatért és támadásra buzdította a bányavárosokat. Az egyik, Kapnikbánya felé menekülő, tatárcsapatot az ottani polgárságból alakult őrség semmisítette meg, és aki az üldözöttek közül a hegyek közé menekült, azt az elkeseredett parasztság verte agyon. Az Iza völgyében, Barcánfalva határában érte a tatárokat a viski kudarcnál nagyobb, második vereség. A folyó völgye itten egészen összeszorul a „Cigányok sírhalma" nevű szurdokban. A barcánfalvi diadal kivívója Bagossy volt, akinek a csapatához csatlakoztak a Nagy Zsigmond, Szaploncay Simon és Sztán Jónás szolgabírák vezetése alatt álló megyei felkelők és sóvágók. A győzelem után Bagossy megvált a seregtől, miután addig is sok nézeteltérése volt tiszttársaival. A máramarosiakkal csak Karácson Tivadar maradt.[27]

A tatárok mind nagyobb veszteségek közt, erőltetett menetben Rozálián, Konyhán, Szacsalon keresztül Majszinig

[26] *Lehoczky Tivadar:* Bereg vármegye monografiája 1881. I. k. 241. l.
[27] *Várady Gábor:* Savoyai Jenő és a Nádorfehérvár elleni hadjárat. Hadtörténelmi közlemények. 1894. 206. l.

menekültek. Itt sem időzve sokáig, tovább meneteltek s szeptember 3-án megérkeztek Borsára. Nyolc-tízezer fogollyal, rossz útakon, állandóan üldöztetve, harcolva, 3 nap alatt 120 km.-t tettek meg, ami nagy teljesítmény.

A határhoz már közel voltak, de az út legnehezebb szakasza, a Visó-, illetve Borsa-völgyéből az Aranyos-Beszterce völgyébe való átmenetel még hátra volt. A lakosság — mint említettük — mindenütt megnehezítette a menekülők útját; a magyarokon kívül a nemzetiségek is, különösen az oláhok kivették részüket a védelemből[28] Borsa oláh papja Sándor Farkas (Sandru Lupu) Sztojka László felhívására kioktatta faluja népét a tatárveszedelem esetén szükséges teendőkre.[29]

A Borsa melletti Nagy Pietrosz (ma Horthy-csúcs) tövében két út vezetett át Bukovinába: a Csizla- és Visó-völgye illetve a Borsa—Aranyos-Beszterce völgye. A határon a vízválasztót képező Stol havas aljában, a Borsa völgyében van a keskeny és kb. 2 km. hosszú Sztrimura szoros. Ide akarta Sándor Farkas becsalni az ellenséget, s évégből a falu népével eltorlaszoltatta az átjárót. A fákat derékban ketté fűrészelték, hogy lehetetlen volt az átmenetel. Természetesen a szorosnak csak a határ felé eső részét torlaszolták így el. Közvetlenül az út felé a magaslatokra nagy köveket is hordtak, hogy majd ezek lezúdításával is megnehezítsék a bennrekedtek helyzetét.

A tatárok nem mertek Borsán megállani, hanem tovább vonultak. A Bukovinába vezető két út közül a seregnek választania kellett. Sándor Farkas kéme, egy oláh suhanc, vállalkozott, hogy a Sztrimura-szoroson átvezeti a sereget. A khán fia, mitsem sejtve, elfogadta az ajánlott borsai utat. Ha a másikat választja, kimenekültek volna, mert a Csizla völgye nem volt eltorlaszolva.

Szeptember 3-án épen estére értek a Borsától 9½ km.-re levő szorosba, ahol a fáradt sereg, gyanútlanul táborba szállott. A sötétség beálltával már nem láthatták, hogy a szoros távolabbi pontjai el vannak zárva a menekülés elől. A falu népe és a megyei katonaság egy része, kb. 300 fő, egész éjjel virrasztott a szorosban, kétoldalt a ledöntött vagy félig elfűrészelt fák és kőrakások mellett. Az éjjel viszonylag nyugodtan telt el.

Szeptember 4-én hajnalban a Balog György, Dunka László, Karácson Tivadar, Szaplonczay László és Sztán Simon vezetése alatt álló, kisebb-nagyobb csoportokra elosztott sereg lövöldözni kezdett a még alvó táborra. A tábor felriadt

[28] *Petrovay György:* A máramarosi oláhok, betelepülésük, vajdájuk, kenézeik. Századok 1911. 612. lap.

[29] *Várady* i. m. 207. lap.

és rettenetes fejetlenség lett úrrá. A támadókat nem láthatta senki, mert a fák, sziklák elrejtették őket. A köveket mindenünnen úgy gurították a táborra, hogy az előkészített hatalmas, ágaiktól megtisztított szálfákat magukkal ragadták. A félig elfűrészelt fenyőket is ledöntötték és ez is borzalmas pusztítást végzett a tatárok soraiban, de a magyar foglyok közül is számosat megölt. Kézitusára is sor került s a tatárok mind kétségbeejtőbb helyzetbe jutottak, mert a szűk helyen még mozogni sem tudtak. A csata egész nap folyt, végül a maradék tatársereg menekülni kezdett. De a fatorlaszoktól kénytelen volt visszafordulni és teljesen összekavarodva, egymást tiporták le.

A támadó megyeiek és falusi oláhok a borzalmas tatármészárlás közben sem feledkeztek meg a foglyokról, akik megszabadulván bilincseiktől, fokozott dühvel öldösték lelketlen kínzóikat. Közben Felsőbányáról segítség is érkezett, 50 bányász személyében. Az öldöklésnek csak a beállott este vetett véget. A 12 ezer főnyi tatárseregből 6 ezer elesett. Egyes töredékek megkísérelték az elmenekülést a magas fatorlaszok kikerülésével. Közben azonban hatalmas felhőszakadás keletkezett s a zivatar alatt hegycsuszamlás történt, amely mintegy 2.000 tatárt temetett el a Stol aljában, úgy, hogy aránylag kevesen menekültek el.

A csata után a sebesülteket ápolás alá vették, de ezzel egyidejűleg megkezdődött a zsákmány szétosztása is. A megszabadított keresztény foglyok száma 7087 volt.[30] A zsákmány nagy volt, de különösen a lovak száma. Károlyi szerint több mint 9000 tatár lovat zsákmányoltak a magyarok, Várady csak 8000-et említ cikkében. A rablott értékeket lehetőség szerint tulajdonosaik kapták meg, de a gazdátlan lovakat 5—6 forintért árulták, a katonák pedig ingyen kapták. Deák Ferenc, akit Károlyi küldött segítségül, minden tisztjének 9, minden közlegénynek pedig 5 lovat adott. A zsákmányügy nem ment símán, összeveszés lett belőle, amely sok levélváltásra adott okot. A veszekedők között végül is a nádor döntött Károlyi későn érkező katonái és a harcoló, tatárverő máramarosiak közül az utóbbiak javára.[31]

A Sztrimura szorosban harcoló máramarosiak bár jobbára csak a maguk erejére voltak útalva, mégis kaptak némi segítséget (az 50 felsőbányai bányászt).

Matuschka értekezésében olvashatjuk,[32] hogy a csatában az erdélyi nemzeti csapatok is résztvettek. Dettina alezredes Jurkó kapitány vezetésével egy gyalogos csapatot küldött, amely erőltetett menetben haladva, még idejében megérkezett

[30] *Várady* i. m. 211. l.
[31] *Orsz. levéltár Canc.* iratok 1717. okt. 27. —88.
[32] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen* XVII. k. 238. l.

és részt vett a küzdelemben. Az erdélyi segítséget Károlyi hadi előterjesztése és naplója, továbbá a többi cikkek, illetve könyvek nem említik. Károlyi is küldött segítséget a veszélyeztetett helyre. Deák Ferenc vezette a hajdúkat, de csak 5-ére érkeztek s így csupán a zsákmányolásban vettek részt. Savoyai Jenő is küldött segítséget, azonban ez is elkésett volt. Szeptember 2-án Zimonyból Károlyinak azt írta, hogy Viard altábornagy két nappal előbb Erdélybe indult. Mercy lovassági tábornok lovas és gyalogos csapatokkal a temesi bánságba ment s végül pedig Martigni altábornagy 4 lovas ezrede Arad felé vonul, hogy onnan Erdélybe, esetleg Északkelet-Magyarországba induljon. Mindez már nem segített és a nagy távolságok miatt, még akkor sem lett volna érezhető, ha rögtön Nándorfehérvár eleste után küldik a feldúlt országrészbe.[33]

A régi magyar gyepűrendszer — ott ahol gondosan előkészítették — bevált. A védelemre Károlyi minden tőle telhetőt megtett. Nem rajta múlott, hogy csapatait nem egyesíthette. A tatárok gyors előnyomulásának nem ő az oka, de még a kevésszámú megyei csapatok sem tehetnek róla. A hiba ott volt, hogy az erdélyi határ, a császári hadvezetőség mulasztásából, védtelenül maradt, kis erővel pedig nem lehetett megakadályoznni az ellenség orkánszerű előnyomulását. Kellőszámú rendes sorkatonaság ellenállása talán eredményesebb lett volna, de a tatárok gyorsaságukkal ezekkel szemben is előnyben lettek volna.

A kudarcból kifolyólag nem maradt el a felelősség kérdésének tisztázása és a bűnbak keresése sem. Salzer altábornagy, váradi parancsnok és Kuckländer ezredes, huszti várnagy augusztus 30-i, illetve szeptember 3-i levelükben a hercegnél bevádolták Károlyit, hogy őrá bízatott az ország védelme s e helyett ő csak a saját maga biztonságáról gondoskodik s tétlenül nézi miként égeti, dúlja az ellenség a mezővárosokat, falvakat, templomokat és hogyan hurcolja rabságba a nép ezreit.[34]

De a vád alaptalansága eléggé kiderül abból, hogy Károlyi ismételt sürgetésére sem kapott engedélyt a magyar csapatok egyesítésére, néhány huszárával pedig nem tarthatott fel nagy tömegeket. A vádat az is megcáfolja, hogy Jenő herceg szeptember 16-án, Zimonyból kelt levelében, megköszöni Károlyinak nagy szolgálatait, hűségét s buzgalmáért hízelgő dícséretekkel halmozta el. A szót tett is kö-

[33] *Várady* i. m. 213—14. l.
[34] *Horváth Mihály:* Magyarország történelme 7. k. 1873. 74 l.

vette, mert az eddig csak címet viselő altábornagynak most már rangját megillető díját is kiutaltatta.[35]

V. A magyarság veszteségei.

Említettem, hogy a hazai tatárjárások nagy pusztítást végeztek a magyarság soraiban. Ilyen dúlások alkalmával nagyon sok magyart megöltek, vagy rabságba hurcoltak. Ezeket vagy eladták rabszolgának vagy csak váltságdíj fejében engedték szabadon. Az 1717-i tatárjáráskor hasonló jelenetek játszódtak le. Most kivételesen megszabadították a foglyok legnagyobb részét, de még így is sokan kerültek el örökre hazájukból. Volt aki visszakerült Moldvából és Bukovinából (egy fogolycsapatot még idejében, a nagy dúlás előtt átküldtek a határon), de ezeknek száma elenyésző.

A magyarság pontos veszteségéről, sajnos, nincsenek részletes adataink. Egyedül Ugocsáról van egy kimutatás, de ez sem teljes.[36] Nem lesz talán érdektelen, ha Szabó István nyomán[37] közöljük az alábbi táblázatot Ugocsa megye veszteségéről. A táblázat Komáromy közlése alapján készült. Megláthatjuk, hogy hány nemes és paraszt tűnt el végleg és hányan kerültek vissza. Bár csak töredék, de jellemző, mert a többi megye veszteségeire is következtethetünk belőle.

	I. Elvittek a tatárok		II. Visszakerült	
	nemes személyt;	paraszt személyt	nemes személy;	paraszt
Alsósárad	—	6	—	5
Batár	1	37	—	23
Bökény	44	88	31	58
Csarnató	—	1	—	—
Csedreg	—	11	—	8
Csepe	6	25	2	7
Csoma	41	—	21	—
Dabolc	8	—	3	—
Egres	—	2	—	2
Fancsika[38]	50	—	26	—
Farkasfalva	1	1	1	—
Feketeardó	—	66	—	30
Feketepatak	—	3	—	3

[35] *Károlyi Sándor önéletírása.* Magyar Történelmi Emlékek 1865 117. l.

[36] Ugocsa megye kimutatása a veszteségekről, 1917. IX. 22. Közli *Komáromy A.* Történelmi Tár 1903. (a máramarosszigeti ref. liceum könyvtárában levő másolatról.)

[37] *Szabó István:* Ugocsa megye. 1938. 206—207. l.

[38] Fancsika adataiban nemes, paraszt együtt szerepelnek.

Fertősalmás	105	38	69	5
Forgolány	44	16	30	3
Gődényháza	—	4	—	4
Halmi	—	45	—	32
Hetény	9	23	6	13
Karácsonfalva	—	52	—	35
Királyháza	—	38	—	32
Komját	—	4	—	3
Kökényesd	1	37	1	32
Mátyfalva	36	105	26	67
Nagyszöllős	—	9	—	3
Nevetlenfalu	1	1	1	1
Péterfalva	177	—	123	—
Rakasz	—	9	—	8
Rákóc	—	12	—	12
Salánk	—	4	—	3
Sásvár	—	75	—	43
Szászfalu	—	19	—	5
Szirma	30	51	16	38
Szöllősvégardó	—	1	—	1
Tekeháza	—	3	—	1
Tiszaújhely	—	9	—	7
Tiszaújlak	7	10	6	7
Tivadar	—	25	—	—
Turterebes	—	4	—	2
Veléte	—	18	—	—
Verbőc	1	3	1	3
Veréce	—	1	—	—
Veresmart	—	4	—	2
Összesen:	562	902	363	498

Akli, Alsókaraszló, Bábony, Batarcs, Felsőkaraszló, Felsősárad, Gyula, Ilnokújfalu, Kiscsongova, Kisgérce, Kiskupány, Kistarna, Komlós, Nagycsongova, Nagygérce, Nagytarna, Ölyvös, Sósújfalu, Szárazpatak, Tamásváralja, Tiszakeresztur és Turc — tehát többnyire rutén és oláh hegyi falvak — lakossága kellő időben elmenekült és elrejtőzött a hegyek között. Kirvát nem említik, mert teljesen elpusztult és az összeíráskor pusztán állott. A felsorolt falvaknak emberveszteségük nem volt (Kirvát kivéve) csak ingó-bingó vagyonukban, jószágaikban szenvedtek nagy kárt. Voltak szerencsésebb falvak is, amelyeknek lakossága még jószágait is megmenthette s csak mezei veteményeikben vallott nagy

kárt. Ilyenek voltak: Kis- és Nagytarna, Bocskó, Szárazpatak, Komlós, Batarcs és Gyula.[39]

A tatárok csak a síkságon levő falvakat pusztították, innen hajtották el a lakosságot. Összesen 1464 személyt — nemest, jobbágyot vegyesen vittek el. Ezek közül 861-en visszakerültek, kiszabadítás által vagy váltságdíj fejében. Az eltünt 603 nemes és jobbágy közül egyesek még hazakerültek ugyan, de a kis megye vesztesége így is nagyon nagy volt.[40]

A síkségi falvak lakossága jobbára magyar volt; nemessége is túlnyomó részben magyar. Az eltűntek számát (199 nemes, 404 jobbágy) egybevetve, tisztán láthatjuk, hogy a veszteség ismét csak a magyarságot érte. Az idegen, oláh, szláv, cigány — ha tudott — kereket oldott, a hegyekbe menekült, míg a síkságon lakó magyarságnak nem volt menedéke.

A magyarság helyét elfoglalta a 18. század elején a hegyekről fokozatosan lehúzódó oláh és rutén elem. Szabó István kutatásai igazolják, hogy pl. Batáron csak a 18. században találni néhány ruténtt. A tatárdúlás megviselte a falut, s új lakosai főleg Máramarosból kerültek oda.[41] Csepére is rutének költöztek, a pusztítás után üresen maradt házakba, telkekre.[42] Kirva földrajzi helyzeténél fogva mindig sokat szenvedett az átvonuló hadaktól. A 18. század elején pusztán állt, 1714-ben kezdik betelepíteni. A tatárok elsöprik a falut, teljesen elnéptelenedik s csak 1719-ben telepítik újra.[43] Szirmán is tovább fokozódott a beszivárgás a tatárdúlás következtében.[44] Egyedül Mátyfalván nem tudott a ruténség beszívárgás által túlsúlyra jutni, hanem felszívódott a magyarságba.[45]

Szatmár megyében még nagyobb a pusztítás aránya. összesen 84 falut égettek fel a tatárok, egyedül Nagybánya körül 18-at.[46] Kővár vidékén teljesen megsemmisült 8 falu, és

[39] *Tört. Tár:* 1903. 443. l.
[40] *Szabó I.* i. m. 207—208. l.
[41] *U. o.* 287. l.
[42] *U. o.* 312. l.
[43] *U. o.* 386. l.
[44] *U. o.* 485. l.
[45] *U. o.* 409. l.
[46] *A Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen* XVII. kötete 239. lapjának jegyzete. Itt található még Kővár vidékének elpusztításáról szóló kimutatás, mely szerint 88 helység és 3 udvarház pusztult el. Ez túlzás s bár a felsorolás után a bécsi hadi levéltár jelzete van, amely az adatok hitelességét igazolja, mégis hibásnak látszik e nagy szám. Ugyanitt van feltüntetve az ugocsamegyei és a beregmegyei pusztítás. Bereg megyében több község és 3 templom semmisült meg. — A többi vidékről sajnos nem találtam adatokat.

számos helységben néhány ház (összesen 80) esett áldozatul a rablók dühének.[47]

Az egész betörésnek, török szempontból — mint hangsúlyoztuk — zavarkeltés, a császári haderő megosztása volt a célja. Komoly katonai műveletre ez a tatár sereg úgysem lett volna képes, mert rendszeres pótlása, felszerelése, korszerű fegyvere nem volt. Ereje nagy tömegében, de főleg gyorsaságában rejlett.

A hadjárattal kapcsolatban a kuruc bujdosóknak még egyszer alkalmuk volt a visszatérésre. Lelkesen jöttek, de kevesen voltak s fő bajuk az, hogy egy fosztogató hordával jelentek meg. Marczali szerint,[48] ha rendes, bizalmat keltő had jön be a magyarok vezetése alatt, akkor egy-két helyen megnyerhette volna a lakosságot a katonaság és a császár ellen. De a magyarság néma maradt a felhívásokra, sőt fegyvert ragadott[49] a betörők ellen. A háború sorsán egy sikeres felkelés is vajmi keveset változtatott volna: azt a nándorfehérvári csata, a törökök veresége megpecsételte.

A magyaroknak nem sok szerep jutott a vállalkozásból, hiszen a dúlásokban természetesen nem vettek részt. Esterházy a határon maradt s az a néhány kuruc pedig aki esetleg beljebb merészkedett, nem tudta felgyújtani a magyar szíveket. Nem különösen akkor, mikor egy fosztogató hordával együtt jelent meg, amely elől mindenki csak menekült. A Rákóczi-pártiak végcélja, a magyar nemzetnek török segítséggel való felkelésre hívása, és a lerázott német uralom után a Vezérlő fejedelem visszahozatala, tehát nem sikerült.

Obetkó Dezső.

[47] *Magyar Királyi Hadi Levéltár.* Háborús iratok a törökök elleni hadjáratokból 1712—1789.. „1717—9—126a".

[48] *Marczali Henrik:* Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig 162—63. l. (Szilágyi S. A Magyar nemzet története VIII. k.)

[49] *Szekfű Gyula:* A száműzött Rákóczi. 1913. 88. l.

Eperjesy Ferenc tábori lelkész naplófeljegyzései az 1848-i szerb hadjárat idejéből.

Eperjesy Ferenc naplója az 1848—49-i szabadságharc történetének értékes forrása. Szerzője a Heves megyében fekvő Pusztamonostor helységnek volt a plébánosa akkor, amidőn az 1848 július végén hívatalos felszólításra megalakult hevesmegyei nemzetőrség II. zászlóaljának tábori lelkészévé nevezték ki. Július 30-tól fogva állandóan a hevesieknél tartózkodott és velök ment Szolnokon, Kunszentmártonon, Szegváron, Szegeden, Szabadkán, Topolyán, Ujverbászon át Temerinig. Augusztus elsejétől fogva a szerbekkel állottak szemben s napirenden voltak a csatározások. Különösen Járek és Goszpodinca nevű helységek körül folytak a küzdelmek. Az augusztus 19-i második szenttamási ütközetben a hevesi nemzetőrök tevékenyen résztvettek; nem rajtok mult, hogy az ütközet döntés nélkül ért véget. Augusztus végén a szerbek Temerint elfoglalták s a nemzetőrök onnan észak felé húzódtak. A szerzett tapasztalatok alapján a hadvezetésből kiábrándult szerző Pesten át hazatért.

A feljegyzések egy hónapról (július 30—augusztus 29) szólnak. Szerző lehetőleg mindennap, közvetlenül az események hatása alatt jegyezte fel a szerinte fontosabb eseményeket, a szerzett benyomásokat és azokat a tanulságokat, melyeket az eseményeket és a személyeket állandóan figyelve, gyüjtött. Élesszemű megfigyelő, kinek figyelmét semmi sem kerülte el; a hiányokat, visszásságokat, de különösen a magyarság érdekeivel ellentétben álló intézkedéseket azonnal meglátta és szemmel tartotta. Kiváló leíró és elbeszélő, kinek feljegyzései ma is hatással vannak az olvasóra. Bár a naplójegyzetek az 1848-i küzdelemnek csak egy kis részletét tárják elénk, azokban annyi a tanulságos, néha felháborító és lehangoló, máskor izgalmas és megható részlet, hogy az olvasó nem maradhat közömbös olvasásukkor. Meg vagyunk arról győződve, hogy kevés olyan naplószerű feljegyzésünk van a magyar szabadságharc korából, mely az előadás élénksége, szemléletessége és érdekessége tekintetében Eperjesy jegyzeteivel vetekedhetnék.

Szerző a közvetlen értesülések hatása alatt papírra vetett feljegyzéseit évek mulva, amikor talán kiadásukra gondolt, (az egyik jegyzet kelte 1881 utáni évekből való), néhány jegyzettel ellátta és itt-ott a szövegen is változtatott valamit. A szöveg kiadása betűhíven történik, mindössze a pontozásban tértünk el tőle. Eperjesy Ferenc (született 1814) 1890-ben halt el, mint egri kanonok. Irodalmi működésének ismertetését l. *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. II. k. (Budapest, 1893.) 1367. hasáb.

Napló

írta *Eperjessy Ferencz*, a Heves megyei Nemzeti őrsereg II-ik Zászló allyának tábori papja.

1848-ik évben.

Mint egy három évvel ez előtt Stőcszel Ferencz szeretett barátomtól kaptam e' könyvet, — névnapi ajándokul. Beiratlan lapjai igen hozzám illének; mert jelentéktelen jelen 's alaktalan jövendő mi egyéb, mint beiratlan életkönyv, vagy is épen olly ember, mint én, kinek szükre szabta a' sors élet 's activitási körét, de annál tágabbra a' passivitását. !hja! a' köznapi embereknek mások osztogatnak sorsot, a' lángész önmagának teremt; én pedig ezek közül nem vagyok.

Mind a' mellett lelkes barátomat én megértém; meg, mit az üres könyvvel mondott, meg a' gondolatot, melly szellemi láthatatlan betükkel az üres lapokra jegyezve voltanak! „Parányokból áll a' morzsa, morzsákból a' darab 's darabokból az egész: a' gondolatparányokat is kár tehát elszalasztani; a' ki teheti, kösse le; idővel — lehet, egy szép egész keletkezend belőle"! Egy szép egésznek ugyan nem mindenki mestere; de ha én nem vagyok, lehet más 's leszek az, mi lehetek, anyaghordó napszámos. 'S ime, illy morzsalékanyagok gyüjteménye e' könyv.

Rég óhajtottam ezt, mióta barátom megtisztelt véle, egyelmással megtölteni; de mindég kicsinylettem az ajálkozó tárgyat 's lelkem jobb sugallata mindég biztatott egy jövővel, melly jegyzetre méltóbb tárgyakat nyujtand. Hazánk alvidékének bajai meggyültek, midőn a nagyszerű országos reform által a' voltaknak is oszlaniok kellett volna. Sorsom e' szomoru felvonás' szinhelyére vezérlett; a' nem várt, a' nem óhajtott gaz mozgalmakban fölmerült a' rég óhajtott fontosabb tárgy; 's igy, remélem, az üres lapoknak lész mivel telniök.

Ki az egészet nem láthatja, kihez csak egyes események töredékei juthatnak, igen természetes, hogy annak jgyzetei sem lehetnek kimeritők. Olvasó eleve ide számolj 's nem csalatkozol.![1]

Nyakra főre jött a' hir, hogy Heves megye őrserege is induland a' ráczok ellen. A' hir, melly e' mozgalmak óta annyiszor megcsalt bennünket, ebben igazolá magát, mert járásbéli főszolga-biránk Bathy Imre[2] július 28-án csakugyan megjelent a' ministerialis fölhivásra keletkezett megyei határozattal, melly fegyverbe szólita bennünket is. Azon esetre, ha önkéntes ajálkozók nem találkoznának, sorshuzás vala a' megyétől határozva. De erre nálunk szükség nem vala, mert földbirtokosaink sors alá nem bocsájták magukat, s ki az első, ki a' második s harmadik táborozásra , — mint körülményeik engedé, azonnal ajánlkoztak.

[1] A kéziratnak címlappal és előszóval való ellátása arra mutat, hogy a szerző kéziratának kiadását tervbe vette.

[2] A Heves és Gömör megyében birtokos Bathy-család tagja.

Első vala Puszta Monostoron[1] e' lelkesek közül Thassy Dániel[2] és Tahy Lajos[3] barátim, 's néhány percz alatt ki volt a pusztánkra vetett katonák száma.

Voltak, — alig egy-kettő, kiknek kétes viseletük nem épen nagy lelkesülést tanusított, de az egész mondhatni lelkesen viselé magát. Kiszabott számon felül pusztánk birtokosai még egyet állitának ki saját költségükön 's költségeik fedezésére az egésznek 10 pengő forintot ajánlottak fejenként.

Julius 30.

Folyt a' készület, 's mindenféle rendelkezés kisded seregünk részéről, 's a' bucsúzót huzták barna magyarjaink az utszákon, midőn Tahy Manó barátunk Gyöngyösről meg hozza a' hirt, hogy visszahúzva a' parancs, bizontalan időre föl függesztve a' menet. Ez baj vala, mert minden esetre baj nagyban készülni valamihez 's azt hallani, hogy hasztalan minden készület. A' gondolat, 's akaratnak is van folyama, 's ha akadály gördül elébe, föl tolul 's boszuban nyilatkozik.

Jul. 31.

A' helyett, hogy a' megyei végzet szerint Hevesre siettünk volna: megtudandók, mi oka az elhalasztásnak 's mi lesz a' további határozat fölöttünk: én Thassy Danyi és Tahy Lajos barátimmal Egerbe, a választmányi ülésre hajtattunk a Balpüspöki parton[4] lefelé, midőn a völgyből, Nána felől[5] fegyveres emberekkel megrakott ujongó szekerek tünnek elő. Mi ez? hiszen fölfüggesztve a menet! mondók egymásnak, „bizonyosan nem tudják a vissza parancsolást és sietnek Hevesre fegyveres barátaink" válaszolánk; s a' válaszban meg nyugvánk, csak az boszszantott, ha már egyszer változik a' rendelet, miért nem tudatják mindenkivel azonnal?

A kápolnai szőlőknél hajtattunk, találjuk Darvast és Izsák Laczit, beszéljük, mi rosszul járnak a' Mátra-allyiak, kik már mennek Hevesre. Mi jártunk pórul barátim, kik nem menünk, mert a' parancs, az induló, nincs vissza huzva, 's mind a' világ Hevesen lesz ma, csak a gyöngyösi járás nem, mert csak itt parancsoltatott az őrsereg vissza, melly parancsot őrnagyunk Almásy Ernest[6] préselte ki, egy némüleg ide magyarázható, de Heves megyére nem szóló — Ministeriális rendeletből. Hopp!

Magyarázatot préselni furcsa, de még furcsább parancsolatot irni, mellyből fehéret és feketét, igent és nemet egy aránt lehet préselni!

[1] Pusztamonostor h. Jászberénytől ény.

[2] A miskei és monostori Thassy-család (L. *Nagy Iván*, Magyarország családai. XI. 138—139.) egyik tagja.

[3] Közelebbi adatok hiányoznak róla.

[4] Bal-Püspöki h., Gyöngyöstől keletre.

[5] Tót-Nána h. a Mátra aljában.

[6] Gr. Almásy Ernő Bódog († 1849. *Nagy Iván*, Magyarország családai. Pótlék kötet 15 l.)

1-sö Aug.

Kápolnáról[1] a' hir következtében sietve vissza térénk hirt viendők az utban a' falunak, 's meg állapitandók, hogy már nem Hevesre, — minthogy hónap az ott öszve gyültek is Szolnokba menendnek, hanem miis Szolnokba siessünk.

Aug. 2.

Ugy lőn, hajnal harangszó után Thassy Dániel barátunk udvarába sietett a' kisded sereg. A nép nagy számban tolongott az utszákon és szerencsét kivánó, majd zokogó hangok között el hajtatánk: azt tudtuk, hogy hosszú utunk vég czélja Kula,[2] de ki tudhatya, mire menend oda? csoda e' hát, ha az elérzékenyülés könyei szemeinkben is ragyogtak határaink vég dombjait, 's azokkal szeretettjeinket midőn elhagyánk.

Meg könyültek el nehezült kebleink, utunk vigan folyt. Danyi és Lajos együtt menénk. Ujszászon[3] szük asztalunkat mondhatni gazdaggá varázsolták Danyink lelkes ötleteinek szív deritő villanatai.

Rékás táján[4] egy beláthatatlan hosszu és sürü porfelleg vonult el.

A Hevesen öszve gyülekezett őrsereg szállitatott. A' kocsikon volt ezer-féle fegyver, ruházat és helyezet, volt szungyekálás, bókolás, nevetés, lárma, ujongás, de csendesség is, por pedig és porból roppant nagy kortyok és nyelések, mondhatni leg több.

A sereghez hozzá csatlakozánk, 's mintegy 500 kocsi társaságában vonultunk négy óra táján dél után Szolnokba.

Az utszák tele kocsikkal, egyik végétől másikig, volt lárma, szaladgálás szállás után, hógatás, hi-getés, tudakozódás, utasitás, tolongás és sallangós káromkodások, mellyre minden ujdon és régi baka, ez, mert quási katona, az, mert katona, jogositva érzé magát, s ugyancsak használták már csak azértis, hogy egyik katonai auctoritást szerezzen, másik meg tartsa azt. Különös fogalmakat köt némely ember a katonáskodással öszve.

Ezzel épen ugy vagyunk, mint a magyar emberrel. Ha valaki durva, nyers, gyöngédtelen, a' nagy rész épen az illyenről mondja: igazi magyar ember! igy sok, a' negédes káromkodáshoz köti a valódi katonaiság eszméjét. Tisztult fogalom, jöjjön el a te országod! — Amen! Szolnokban hemzseg a' katonaság. Mintegy hat-hét ezer ember van be szállásolva. Estve vacsorától menve haza felé, egy kisszerü ház ablakán kinézőt meg szóliték: van-e itt katona? „Van", lőn a' válasz. Mennyi? „Husz"! Elég. — adieu!

Három napi itt létünk alatt leg nevezetesebb volt, hogy Gróf Teleki Sándor kővárvidéki fő ispán,[5] lemondván magas állásáról,

[1] Kápolna h. Egertől dny.
[2] Kula h. Bács-Bodrog megyében, a Ferenc-csatorna mellett.
[3] Ujszász h. Szolnoktói ény.
[4] Rékás h. az előbbitől dk.
[5] Gr. Teleki Sándor (1821—1892.) V. ö. *Szinnyei J.*: Magyar írók, 1428—1431. k.

önkéntes közlegénynek be állott. A' szilaj Debreczeni, szabolcsi önkéntesek vállaikon hordozák a pikós grófot, utszáról-utszára muzsika szóval, ki itatta borral és hatalmas szavakkal őket. Bár kissé be volt nyomva Urbán süvege fejébe, mind a' mellett mondhatni jól beszélt, vég hangjai e' szókban repültek felém: A' nap le alkonyodik barátim, a' hold elfogy, de a' magyar dicsősége le alkonyodni, el fogyni soha nem fog; mert ki a' magyar ellen van, a' szabadság ellen van, ki a szabadság ellen van, annak halni kell!!" Éljen! orditá számtalan torok.

Mi a? Mi a? szaladás, lárma Szolnok utszáján a' zöld fa felé. Egy ráczot fogtak, — hangzik vissza, még nagyobb szaladás, 's ime egy kis szerü, hosszu öltönyü és szakállu embert csakugyan czipelnek, káromkodás, kard, bagnét, ököl fenyegetés, fogak csikorgatása között a' város házhoz. A' magyar szereti, ugy látszott ez esetnél is, a' statáriumot, ha nem védik, aligha meg menekül szegény. — Ő, mint ki sült, despotájuk által ki fosztott, 's rendes levelekkel el látott persiai kéregető volt.

Az őrsereg félig-meddig elégületlen volt Szolnokban, részint, mert nagy résznek szállása nem volt, részint, mert ama hir keringett, hogy a' Hevesi őrsereg zu fuss fog Kula felé sétálni, részint a' köz népnek kaszája sem volt. Posta postát ért Pestre, 's Agnelli gyógyszer áros ur zu fuss tartalmú levelére Gott Rafi fegyvert (kapát) 's ama vigaszt is hozta, hogy a' Vicispány gondolkozzék szekerekről és minél előbb inditassék meg a' szállitás.

Az egri sereg Lenkey vezérlete[1] alatt már egészen rendezve jött Szolnokba. Az Almásy Ernest őrnagyé rendezetlen volt. Aug. 3-ra meg lőn ott is a' rendezés. Tisztek választattak. A' monostoriak a 2-ik századba, Bódy kapitánysága[2] alá jutottak, hadnagyok Clementis Mérnök[3] és Halasi Kázmér szolgabiró.[4] Tábori papnak a' második zászló allyhoz Almásy Ernest ur engem nevezett ki, melly alkalommal ki adá a rendeletet is, hogy hónap, az az 5-én misét mondjak, szenteljem föl a zászlót, és tartsak egy kis beszédet az őrsereghez az esküvés alkalmával.

Szentelés után egy század kivivé az ujdon, fehér selyem, veres és zöld csipke széllel czifrázott 's egyik felén országunk, másikon megyénk czimjelével ékesitett zászlót, Tiszán túlra a töltés jobb feléni térre, hol az egész zászló-ally föl vala állitva.

Őrnagyunk négyszöget képeztetett, beszédet tartott vitézeihez, a' hadi törvény néhány nevezetesebb pontjainak föl olvasása után.

Mire nékem intett és szólék. Ha más mondotta volna e' beszédet, örömest igtatnám azt ide; most azonban csak azon kénszerüségből, hogy az egésszel öszve szőve van, 's táborozásunk napi eseményeinek egy láncz szeme volt ez is.

[1] L. szerzőnek augusztus 7-éhez adott jegyzetét.

[2] Személyi adatait nem ismerjük.

[3] Talán a Pest vármegyében birtokos Clementis-család *(Nagy Iván:* III. 40.) tagja.

[4] A dévaványai Halasy-család tagja. 1845-ben hevesmegyei főszolgabiró *(Nagy Iván:* V. 23.)

Tisztelt polgár vitézek!

Leéltük a' szendergés, le a' félhalál napjait. Isten ugy akarta, hogy a tavaszló márciusi napokkal necsak a' téli álomba merült nagy természet, hanem imádott hazánk is fel ébredjen, ujra szülessen.

Igaz, a' szülés pillanatai a' fájdalom pillanatai szoktak lenni. de ha egyszer túl vannak, a leg édesebb örömé is. Igaz, az álomból föl zaklatott, első pillanatban kellemetlenséget érez, de ha valódi férfi az ébredő, ha egyszer ki törülheti szemeit, örvend; mert föl-ébredésével az élet, a' tett, a' munka terén találja magát. Igy az ujjászületés az ébredés kora, nékünk hasonló a' rózsához, melly tele bájal, de tövisel is; hasonló a tűzhöz, melly jótékonyan melegit, de éget is, hasonló a' méhez, melly a' mézzel fulánkot is hord.

Miért illy édes keserü nekünk e' kor, hosszasan miért fejtegessem tisztelt polgár vitézek? Tudjátok, mi szerint a százados álomban hivatlan gondnokoktól olly mesterségesen ringatott anya, édes hazánk fölébredt, a' szeretet édes hangján szólt mindnyájunkhoz, bilincsei le hulltak, s meg szabadult kezeit szeretettellvesen nyujtá fiai felé, hogy őket különbség nélkül anyai keblére szoritsa, kincsét és szabadságát egy aránt megossza vélük. És e' szózatot len, a' korcs fiak nem akarák érteni, feléjök kinyujtott tele kezeit fenyegetőknek nézték, tiszteletlenséggel illették a' leg jobb anyát, föl lázadtak ellene, 's hazánk alvidékein a' leg gyalázatosabb árulás zászlóját lobogtatják.

És ki az, ki a' szorongatott hon-anyának segélvért epedő szavait ne hallotta volna? Ki az, ki e' szózatnál hidegen maradhatna, ki az, ki szive vérével is áldozni kész nem volna? Ki az, ki amaz anyagvaláztatást csak egykedvüleg is türhetné? Ah! átkot mondanék rád szikla kebel, nagyot és rettentőt, ha nem tudnám, hogy a' részvétlenség első pillanatától óta az egész rettentőségével ugy is reád nehezedik!

De hála néked nagy ég, hogy a' korcs, a' gyalázatos árulók mellett anyi nemes sziv találtatik, még menyit hazánk eddig is fölmutatand még! Hála néked hazánk Istene, hogy megyénk ez alkalommal is meg felelt szép nevének, nem czáfolá azt meg, 's fiainak készsége megmenté most is annak becsületét. Becsület! milly nagy, milly magasztos a' valódi férfi, 's hazafi előtt! Kelet és nyugot minden gyöngyei homályba merülnek melletted! És ama hazafiui becsületnek ragyogó fényéből, melly készségtek által megyénkre derült, a' leg ragyogóbb sugarak minden esetre reátok lövelnek tisztelt polgár Vitézek, kik a' honnak áldozni elsők sereglettetek ide, 's len harczoló véreinknek, testvéri kézszoritás közt, elsők mondhatjátok majd „mi is itt vagyunk"!

Len, fölütötték a jogtalanság, a' pártütés szenyes zászlóját, mi tüzzük ki az emberséges jogok' és tántorithatatlan b'iségét. 'S ime e' szent jelek' egyikét van szerencsém az imént föl avatott zászlóban néktek be mutatni tisztelt polgár vitézek! Mától fietek az, 's viszont hazafiui készségtek, tanúsitott becsületességtek, reá függeszteni szemeitek villáma kezeskednek, hogy ti szivvel és lélekkel e' szent jeléi vagytok! Szent a' föld 's őseink vérei öntözék egykor, 's én e' szent föld eránti kegyeletet látom festékezni arczo-

tokon, 's ama, haza, alkotmány és Király eránt halálig hű ősök láng szellemét látom égni szemeitekben, 's bennetek ama harczias ősöket állni körültem! Haza, alkotmány és Király, ez nemde ama hármas szent ereklye, mellynek tiszteletére mi ide vándorlánk, 's vándorlandunk még tovább? Ez nemde ama hármas tűz pont, mellyből izzó kebletek olthatatlan tüze föl lángol? Mit kebletekben hordoztok, mint férfiakhoz illik, nyiltan tudassátok a' világgal is és a' zászlóhoz a' haza, alkotmány és Király szent nevében kössétek tántorithatatlan hüségteket eskütökkel is.

Következett az esküvés.

*

Ki van mondva a' nagy szó, az eskü szent szózata! 'S lássátok a' kieresztett szó hasonló a' folyóhoz, melly ha forrásból ki buzdult, ugyan azon uton természetszerüen többé vissza nem folyhat! Azért a' valódi becsületesség csak e' két határpontot ösmeré: „adott szó, vagy halál!" Ki van mondva a' nagy szó, a nagy Isten és világ szemei előtt; Isten és világ előtt erkölcsileg örökre meg semmisülve lész tehát az aki e' szót valaha megszegné! A vallás szent áldásában isteni keze érinté e' szent jelt, szent tehát a' hüség is, mellyet hozzá kötöttetek, 's azt hütlen kezekkel a' legundokabb bün nélkül érinteni nem lehet!

E' szent jelben isten' lelke lebeg fölöttetek, ki ember örök jogainak 's minden igazságnak forrása. Ne felejtsétek tehát, miszerint hozzá kötött eskütökben, a' hon alkotmányáért, s' általa föltételezett boldogságáért élni és halni köteleztétek magatokat!

E szent jelben a' fölkent koronás fő áll közöttetek, ne felejtsétek tehát, hogy adott eskütökben, a' nevében törvényesen kormányzók' és parancsolók eránti föltétlen hüség és engedelmességre kötelezétek magatokat!

Ime, ez eszmék, e' gondolatok, e' kötelességek lebegjenek szemeitek előtt, a' hányszor a' szent jelre tekintetek és a' világszerte ösméretes magyar hűség' szent tüze, mind annyiszor egy kitörő vulkánként lángoljon föl kebletekben, melly ha kell, egy világot képes meg renditeni és el önteni tüz folyamával.

Nézzétek édes hazánk nemzeti szineit, mellyek e' szent jelről felénk mosolyognak, hidjétek, Isten maga is szereti azokat; igen, mert lássátok, égig magasztalá azokat, midőn szent kezei a vészes fellegek pompás szivárványiban e' szineket is be szövék! Legyetek ti e' szivárvány szinekkel ragyogó szent jelnek vészt hirdető sötét boszúi, karotok 's fegyveretek annak dörgő villáma, mellynek tüze kelettől nyugatig villogjon, és semmivé zuzzon mindenkit, ki e' hazát, alkotmányát és királyát, szóval, ki a' magyart bántani merészli!

Népek istene! Nézd, e' szabad nép szabadon hozá nevedben, e' szent jel árnyéka alá hűségének áldozatát' s mint törvényesen szabad férfiakhoz illik, nyiltan és lángoló hévvel; ah lebegjen fölöttök égi áldásod, ápold e' szent tüzet kebleikben, hogy hol csak e' szent jel tünend, örökké győztesen kiálthassék: Éljen a' haza, éljen az alkotmány, éljen a' király!

*

Rendezve lőn e' szerint zászlóaljunk, 's minden tekintetben meg alakitva. Már a' fegyelem alá volt hajtva minden szilajság az eskü által, de azért pattogók holmi aprós hiányokért még mindig találkoztak különösen a gyöngyösi és szolnokiak között. Mint tudva van, 3000 őrsereg kiállitására vala megyénk föl szólitva és fiai mintegy negyed fél ezren sereglettek Szolnokba. Zsold természetesen három ezerre küldetett, igy lőn, hogy mustra alá vétetett a' sereg, 's a felesleg, — kik gyöngék vagy betegek voltak, — vissza küldetett. A' garasos borban úszni szerető gyöngyösiek, mivel Szolnokban csak vizben uszhattak, 's a' bort csak kortyolhaták — 's azt is 14—20 xrért, — fel használák ez alkalmat, s arra csavarák, hogy ők nem kellenek 's ugyancsak indulgatának haza, pattogva az elöljárók ellen, kik legjobb akaratuk mellett sem voltak csakugyan képesek minden hiányt mellőzni. De a gyöngyösi hősök ugy jártak, mint a hernyók, midőn a' füszálon másznak. Mennek vakon, mignem a' vég csúcsra érnek. Itt vagy le kell bukniok, vagy vissza térni. A' bukást kissé veszélyesnek tarták a' gyöngyösiek, 's igy a' város végéről lassanként vissza huzódtak.

Szolnokban, úgy találtam, leginkább izzadt üstökük a' lovaknak, pinczéreknek és fő parancsnokoknak. — A' szélsőségek érinték egymást!

Aug. 6.

Blaskovich vicispányunk[1] eréllyessége kiállitá nagy bajjal a' szekereket, 's a' második zászlóally útnak inditatott.

A' Rákóczi-induló meg zendült a' város udvarában 's véle az öregek, rokonok, asszonyok, gyermekek és szerető párok hangos jajai is. Mi, kik messziről jövénk, e' catastrofán átesénk 's mintegy neki valánk keményülve; de anyi forró érzelmet könyekben áradozni látni, meglágyitja a' legkeményebb, a legférfiasabb keblet is.

Ki életét a' köznek áldozza, ugy látszik, annak legjobb szabadon 's minden öszveköttetéstől menten állani a világban!

Kocsin valánk, 's miután nagy tömegben ez vala első indulásunk 's a' tapasztalat nem tisztitá még meg az eszméket: a' zavar, a' rendetlenség mind a vezetők, mind a' vezetettek részéről igen nagy volt.

Senki sem tudta, hol százada, hol tizede, hol tisztje, mint hegyekből ömlő záporlé, omlott a' kocsi özön a' varsányi csárda mellett Kun Szent Mártonnak rend és fegyelem nélkül. Igy lőn, hogy a' Kun Szent Mártoniak dinye földjét őreink mint a sáska meg rohanák s mondhatni jelesen be bizonyiták, mennyire felfogák hivatásukat, mások vagyona fölött őrködni. Igy lőn, hogy a' mig a' vége Varsányban étetett, az eleje már K. Sz. Mártonban ki fogott és szétszakadozott vészes boru képét tünteté föl az egész.

[1] Blaskovics Gyula, hevesmegyei alispán.

Kun Szent Mártont 3 óra táján értük délután a' Körözs partján, meglepő derék épületekkel. Trangass Plébános ur szivessége szinte vadászta a' vendégeket 's magyar szivessége igen jól esett korgó hasunknak; de még jobban magyar érzelmű keblünknek.

Kun Szent Márton földje igen gazdag. Négy-öt óra közt megindulánk, a' nép imája kisért bennünket.

Folytonosan vonuló rakott tanyák között vitt utunk Szentes alatt, melly jobbra maradt; határa igen termékenynek látszik, a földek olly telvék keresztekkel, mintha minden földjeikről egyre hordták volna birtokosaik. De gazdag e' nép jószivüségben is. Az ut mellett jó kivánat, áldás és dinye csak ugy repültek szekereinkbe.

Szegvárra estve kilencz órakor értünk, szállás készitőink minket, 's mi őket ki kerültük, ők Szentesen[1] és Mindszenten rendelék a' szállást, 's mi Szegváron háltunk.

Ez derék rendezett mezőváros megye házzal, az éjt mi monostoriak ennek udvarában töltöttük.

Minden fáradalmunk mellett is igen vigan voltunk; ahol Danyi van, nevetni lehet ott.

Aug. 7.

Reggel 3 óra előtt ismét kocsin valánk, csak olly zavar volt, mint tegnap; sőt anyiból nagyobb, hogy egy része a jövőknek tőlünk egészen elszakadt és Szentesen hált. Nem hijában a rakonczátlan Tisza partjait itt ismét el értük: de bizony szabályozatlan és ide-oda keringő volt Caravánunk is, mint e víz.

Vásárhely nagy rónán balrul tünt föl, előtte mintegy három fertálynyira a' Tisza, már itt egészen elvaduló vidékével végtelen tavai, nádasai és bosszantólag rossz töltéseivel. Ez a' classicus magyar út hol sár, sárfölé halmoztatott 's országútnak csufoltatik.

Cicero hajdan csodálkozott, hogy a' jósló nem nevet, midőn jóslót lát. Én azon csodálkoztam, hogy az alföldi magyar egy halálig metsző ironicus kaczajra nem fakad, a hányszor ezt országútnak nevezi!

De igaz, elég egy sütetből egy lepény, ha már ironisálunk valakit, legalább ne kaczagjunk. S ha a' magyar ez országos ut nevezetének nem kaczag, csak becsületességét tanúsitja, mi szerint egy rókáról két bőrt nem akar huzni. Nem nevet, de gúnyt mond, mert ha valahol, itt áll az, hogy némely tárgyakat csak emlitni kell 's kész a' satyra.

Algyő alatt a' Tisza meg állitá szekereinket 's két komp — bár sok kocsi más rév felé ment, — tiztől-reggel alig győzé alkonyatig át szállitni seregünket.

Három-négy óra tájon meg látók Szeged tornyait. A' menet Algyőtől ugy esik, mint Jákóhalmától[2] Berénybe[3] 's ez oldalról Szeged kinézése igen hasonlit Berényéhez.

[1] A *Szentesen* szó több kitörölt szó fölébe irva.
[2] Jákóhalma h. Jászberénytől ék.
[3] Jászberény.

A Vámháznál be vártuk egymást 's egész alkony volt, midőn be indulánk a' városba. A gyöngyösi századdal mentem utunk a' nagy piarcznak vitt, az uton halotti menettel találkoztunk! — Ilyenkor tapasztalja az ember, mily mélyen gyökerezvék a gyermeki előítéletek a' lélekben. Az ész ezek sötét világán sokszor túl emeli az embert, egész valónk megvetőleg fordul el attól; de ime, föl merül egy esemény, melyre a' bal itélet távolba sovárgó pillanatainak táv-csövét szokta támasztani; és mi pillanatig legalább, a' régi előítéletes gyermekek vagyunk. A' jóslat, melyet a' nép vélemény egy vagy más eseményhez szokott kötni, mint bagoly huhogása az éjen, át repül lelkünkön 's mintegy fogva tartja azt, mignem az ész világ el oszlatja a homályt, 's lelkünk megszabadul babonás terhétől, ismét.

A' halott menetre nem a legkedvesebb reminiscentiák merültek föl lelkemben, a' régi világból, de mind ez csak egy futó gondolat vala.

Merengésemből ablakokból mosolygó angyal fők ébresztének föl; igen! a' szegedi szépek édesen hangzó „éljenek a hevesiek" kiáltásokkal, virág zápor és koszorúkkal fogadtanak, mit harczias rendben dobszó mellett vonuló seregünk, hatalmas „éljenek a szögediek" rivalgásokkal fogadott. E' pillanatban érkezett hozzánk a lelkes Vürtembergi huszárok leglelkesebb századosa is Lenkey,[1] mire nehány octávával fölebb lön stimolva az öröm, 's üdvözlő hang.

Csak az tudja, ki egy magasztos czélért fárad 's törődik, mily kedves 's boldogitó a' kebelnek, ha czélját 's fáradalmait föl fogni és méltányolni tudó rokon érzelműekre talál. 'S ez tevé előttünk Szeged lelkes szépeinek tanusitott vonzalmát olly mondhatatlanul kedvessé.

Szeged, mint látszik, még nincs, hanem lesz.[2] Egy alapban megkezdett épülethez hasonlit az, melly itt-ott meglehetősen föl emelve van, de még ki épitve nincs. Az alapszerkezet szerencsés, utszái és terei jó tágasak 's ha egyszer ki épül legalább szemléletére nem fog a' nézőben ama sértő benyomás támadni, mit egy nagy házakkal eltömött szűk utsza vagy egy szűk nadrágba szuszakolt potrohoncz látása szokott tenni ránk.

Vára a' város közepén van, sötét falai meglepik a szemlélőt 's mint falai sötétek, sötétek a' gondolatok is, melyet költenek. Siremléke ez a' multnak és sirja sok élőnek, kik benne élve eltemetvék, 's élve évekig haldokolnak 's haldokolva élnek!

Kedves, 's kebel könyitő látvány a' vár déli oldalán elterülő szép séta tér. Ez el üzi a' sötét gondolatokat szép tekintetével, mellyeket a' vár bus komor arcza önkéntelen költ bennünk.

Szeged lakosai házaiknál is igen magyaros jószivüséggel fogadtak. Én Vég tanácsnoknál voltam Clementis hadnagy urral szálva 's házi asszonyunk jó magyaros estelivel lepett meg.

[1] *Szerző jegyzete:* Lenkey János volt ez, testvére Károlynak, ki itt a 2-ik Hevesi zászlóalj őrnagya volt. Amaz jött ki Lengyelországból huszárjaival.

[2] Úgyanezt állították Szegedről a nagy árvíz után is.

8-ik Aug.

Jókor fel doboltatánk 's késő indulánk. A' szekerek végtelenül késedelmesen álltak ki. Reggeli 10—11 között indulánk, egy része pedig délután. Már itt a' századonkénti szekér sorozásnak eszméje föl merült. A' millyen-olyan rendben Horgas[1] alá értünk, utunk igen gazdag tanyák között hozott. Horgason tul mindinkább homokosabb lőn a' föld, mig a' szabadkai határban valódi magyar Zaharát értünk. Itt igy látszik, a' gazdagságot nem a' minőség, hanem a' mennyiség szüli. A' horgasi határ végén már találánk magyar őröket 's látszott, hogy Bács vagy Rácz országban járunk. A' hires szabadkai tó[2] homok-buczkák között fürdőivel balról látszott.

A' városba, bár egész délután látó tornyait, csak esti 9 órakor értünk be. A' város meg lehetős, de Szegednél sok tekintetben alább áll. Bemenetünkkor a' magyarok éljeneztek, a ráczok hallgattak, 's csak ugy kalap alól nézték szekereink hosszu sorát.

9-ik Aug.

Ismét jókor fölvertek, de most az egyszer mégis jókor meg inditának.

Potentes potenter agunt, a' gazdag Szabadka nem azt kérdi, hányan vagyunk, hogy igy kikalkulálja, hányat szoritson egy kocsira, hanem egyszerre azt mondja, hány szekér kell, mit sem törődve vele, hány ember ülend egyen. Fuvarosaink lovai gyönyörüek voltak, már hat óra táján repültek vélünk Sándorfalva[3] felé, 's attól kelle tartanunk, nehogy el ragadjanak, mi egyel Sándorfalva alatt majd meg is történt.

Tíz-tizenegy közt Topolyán[4] voltunk; ez is derék mezőváros, a' róna itt habos földdé lesz. Topolya meglehetős üregben fekszik 's a' partjairól öszve folyó viz alatta 's benne nagy mocsarakat képez, hol nagy mennyiségben termő kendereiket áztatják a' lakosok; az illat tehát, melly e' városnál köszönti az utast, épen az, mitől a' halak fölfordulnak, az utasok orraikat dugják, vagy fujják.

Topolyáról 3 óra után indulánk, eddigi enyelgő arczunk kissé harcziasan komolyra változott, midőn kiadák a' parancsot, hogy golyóra töltsön mindenki, 's puskával kezében üljön a' szekeren. Topolya és Hegyes[5] között a' vidék halmos 's ha itt-itt a' tetőkről a' nagy rónát nem látná; azt vélné az ember, hogy egy középszerüleg hegyes felvidéken jár. Hegyes völgyben van és szinte bűz köszönti mocsaraiból az utast, mint Topolyán. Hegyestől egy nagy róna mederbe, le felé visz az ut Verbászig,[6] melly a' Verbász—Topolyai gerinczek és szembe vonuló szerémi hegy-láncz között terül el.

[1] Horgos h. Szegedtől dny.
[2] A Szabadkától k. fekvő Palicsi tó.
[3] Korábban Sándorpuszta, Szabadkától d.
[4] Topolya h. Szabadkától d.
[5] Topolyától d.
[6] Óverbász h. a telecskai dombok alján, a Ferenc-csatorna m.

Hegyestől kettős feszültség között utazánk. Edig a' roppant porban csak arra kelle vigyáznunk, nehogy a' ruddal hátulról át dőfessünk; most már a' ráczok udvarias köszöntéseiktől is a' kenderből. 'S ime egy lövés! ho! ho! lőn kiáltás hosszú és nagy, kocsiról kocsira. Megállánk 's már majd nem el kezdők a' hajtó vadászatot, midőn észrevevők, hogy az valóban üdvlövés volt, egy a' tetőkön elvonuló Székely csapattól.

Estve 9 óra után beértünk végre Uj Verbászra,[1] hol a' négy napi folytonos törődés 's iszonyu hő által levert, 's csak nyugalom után epedő seregünk, mintegy két óráig hurczoltatott még utszáról utszára, mig valahára egy derék vérmes németnél, — mi e' vidéken nem ritkaság, — beszállásolának. Hoztak irós vajat 's jó kenyeret, de kedvesebb volt az ágy.

Uj Verbász a' Ferencz-csatorna tulsó partján fekszik, egy a' leg szebb falu-városok közül, miket eddig láttunk. Azok az egyenes, lombos nagy fákkal szegett utszák, szép falusi házak, melyekből a' jómód csak ugy mosolyog, igazán mosolygó kedvre deritik az utast. Verbászon sok katonaságot 's alatta Kunok, Jászok, önkéntesek, nemzetőrök táborait találtuk. Szerettünk volna itt maradni, de a' sors, vagy is inkább Bechtold[2] parancsa nem engedé, még tovább Temerinbe határoztaték állomásunk.

A ki indulás 11-re volt ki adva 's csak kettő táján délután indulhatánk meg, addig öszve nézők a várost, 's találánk sok rácz foglyot istálló 's magtárba befogva 's hármat a' bitóhoz ki kötve, kiket a' bámuló lakosság szó és szidalom ostorával szüntelen kinzott, annyira, hogy minden gazságuk mellettis. — miket beszéltek róluk, meg esett rajtuk az ember szive.

Baderlicza táblabiró 's egy pópa is ott szomorkodtak egy magtárban.[3] Van pillanat, midőn az illyenek eránt meg keményszik a' szív, 's talán nem sokall semmi büntetést, ha elgondolja tudni illik, hogy ezek állásuknál fogva, — nem mint amaz együgyüek, — tudhatnák 's tudják, mit csinálnak, 's gazságuk elgondolt és határozott.

Verbásznál, — 's általában, mióta az ellenséges földre léptünk, századonkénti rendbe és szoros öszvefüggésben vonult kocsi táborunk.

Aug. 10-ik

Mozogni kezdett tehát két óra táján kocsi táborunk 's a' város alól azonnal meg látszottak a gazságáról el hirült Szent Tamás'[4] tornyai. Kettős tornya büszkén emeli fejét; de ha igaz, hogy ablakain ágyuk kukucskálnak, — ugy nem soká alázatos szolgáját fog csinálni a' magyarnak.

[1] Ujverbász h. az előbbi tőszomszédságában, attól ny.

[2] Br. Berthold Fülöp altábornagy, a déli hadsereg főparancsnoka. V. ö. *Thim József:* A magyarországi 1848—49-i szerb felkelés története. I. k. (Budapest, 1940.) 175 l.

[3] Baderlica Arzén zentai ügyvéd, akit felakasztottak. *(Thim J.:* I. 185.)

[4] Szenttamás h. Óverbásztól k. a csatorna mellett.

Különös érzés, ki ezt soha nem próbálta, ellenséges földön utazni; az utak őrszemekkel vannak elállva, mellyek a' határokban is bizonyos távolságra el láthatatlanul hosszan vonulnak. Itt-ott lovas vagy gyalog csapatok a' vidéket be száguldozók látszanak, folytonos élénk és éberség mindenütt.

Itt most minden magyar falu egy tábor tanya, Kis-Kérnél[1] mint egy vászon-város fehérlenek a sátorok. Ó-Kéren[2] tul, hol tömérdek leégetett és elpusztitott tanyákat láttunk, föltüntek a' ráczok őrszem-sátoraik is.

Öt óra táján Temerinbe[3] érkeztünk 's város alatt ismét halott menettel találkozunk.[4] A' város népét legnagyobb izgatottságban találtuk. Kün tolongó gyermekek, asszonyok, 's vas villás férfiak csoportjai örömmel fogadtak. Itt-ott pogyásszal rakott szekerek álltak a' város alatt, a' lát-körön iszonyu füst-gomoly és tanyákat emésztő lángok, majd vágtató huszárok látszottak. Kérdésünkre, mi ez: „most végződött a csata,"[5] lőn a válasz. Délben a ráczok az ugynevezett vaskapunál kinyomultak Járekre,[6] egy tőle nem messze fekvő erdőcskéből ágyuzni kezdték a' falut, de szerencsésen vissza verettek. A' nap hőse Rottman gyalog hadnagy volt, ki a' halál hangon üvöltő golyók ellenére anyira nyomult embereivel, hogy bakáinak manganétája jó formán be érte őket 's golyóik hátrálni kényszeritették a' rablókat.

Temerin derék mező város, a' hires Római sánczoktól egy nagy, Járektől egy kis fertálynyira. E' két hely mint sziget fekszik a' rácz faluk közepett, Kács,[7] Goszpodincza,[8] Földvár,[9] Nádallya,[10] Turia,[11] Szent Tamás, mind anyi veszélyes pontok reájuk, ahonnan minden pillanatban várható a' támadás, 's illy helyezet mellett, bár katonaságot meg lehetős számmal, ágyut egy ökölnyit sem találtunk!

Mieinkből két század Járekre rendeltetett. Én a' Stabbal Temerinben maradtam, hol a' fölötte derék Nováky Josef Plébános szállással és kosztal első találkozásra meg kinált.

Aug. 11.

Láttam a' tegnapi csatában megsebesült Jámbor Josef Komárom megyei fi huszárt. Lábát találá a' golyó bokában, melly

[1] Kiskér h. Óverbásztól d.
[2] Ókér h. az előbbitől d.
[3] Temerin h. Újvidéktől ék., a római sáncok mellett.
[4] *Szerző jegyzete:* Itt első találkozásom volt Knézich főhadnagy ösmerősömmel, ugyan azzal, ki később, mint tábornok felakasztatott az osztrákok által.
[5] Egyike azoknak az ütközeteknek, melyek Szenttamás júliusi ostroma óta itt állandósultak.
[6] Járek h. Temerintől d.
[7] Káty h. Újvidéktől ék. a Csajkások kerületében.
[8] Gospodincze h. Temerintől k. a Csajkások kerületében.
[9] Földvár h. Óbecsétől d. a Tisza f. mellett.
[10] Nádály néven is említve (pl. a Görög és Kerekes-féle térképen) Földvártól dny.
[11] Túria h. Szenttamástól k.

lovát is át furta. A' zúzás borzasztó vala 's lába bokán fölül el vágatott. Dél-előtt Bánát felől nagy ágyuzás, a' tanyák egyre égnek, és füstölögnek.

Mieink közül egy Gyöngyösi (Cserha) és két Szolnoki a' tanyák között el fogatnak.

12. Aug.

Mieink Járekről az elfogottak után kicsapnak, gyujtanakrablanak és 23 foglyot, köztük két asszonyt, egy gyermeket s egy kaputost is fognak, hármat vagy négyet, minthogy ellent állnak, a helyszinén lekaszabolnak.

Dél után katonaság és 6 ágyu, két haubicz és 4 hat fontos érkezik az egész város és katonaság nagy örömére.

13. Aug.

Reggel hét óra tájon dob 's trombitaszó mindenütt, a' város föl zajdul 's kiáltások: a' ráczok Goszpodinczától jönnek, 's ágyuznak őrszemeinkre! A' zavar nagy lőn, milyet még én soha nem láttam. Kapott mindenki mihez kaphatott, én is kapám duplámat töltéseimmel és szaladék, merre a' fegyveres nép nyomult, sok asszonyi jajszók, sopánkodások és ijedt arczok között.

Megható látni a' gyalogságot néhány percz alatt csata rendben állni és sietni, ugy lehet a' halál elébe; de még szebb s egyszersmind rémitőbb mint lovasokat látni, midőn riadót fujnak. Mint fergeteg rohannak azok elő, 's lovaik dobogó vágtatásában, fegyverük zörejében a' valódi lelkes készség és harcziasság ideálja merül föl.

Minden hang egy czélt kiáltoz, minden szem egy czélra néz, minden láb egy czélra siet, a' támadott pont felé; 's néhány percz mulva, mint hegyekről ömlő zápor, nagy tömegekben hullámzik a' fegyveres nép a' mezőkön; a' gyalogok rohanó menetben, a' huszárok vágtatva; vágtatva még a' nehézkes ágyuk hatos fogatai is!

Goszpodincza felől egy halom-gerincz vonul el 's alatta egy nagy tér, ez volt a hadi munkálat tére. Az ellenség ágyui, a' Temerini határszélig vonuló Goszpodinczei fasor végéről bömbölének felénk. Az őrszemek[1] nyomultak előre, a' nagyobb tömegek elállittattak, mások lassu léptekkel nyomultak a' sánczok és falu felé. Ágyuink a' fasor arányába értek 's olly hathatósan üdvözlék a' szomszédokat, hogy nehány percz mulva hirök se volt a ráczoknak. Be a' sánczokba rejték azok magokat, mieink be vonulásukkal meg elégedtek; de nem azzal, hogy utánuk nem mehettek. A' katonság végtelenül bosszankodik, hogy ily piszok néppel olly Ceremoniát csinálnak 's nem engedik őket támadni. A' parancsnokok meg vannak kötve 's nem mozdulhatnak, mig Ó-Becséről nem commandiroznak.

Mint mindenben, ugy főleg hadi munkálatokban, igaz szük-

[1] *Szerző jegyzete:* csatárláncz.

ség az egység; de a' rendszer miatt sok pedans iró hány ideát kéntelen feladni?! 's az alvezér hány kedvező pillanatot elszalasztani! olyan pillanatot, melly kiszámithatatlan hatásu 's következményű 's lehet mondani el határozó lenne, sokszor az egész táborozásra nézve?!

Itt vagy ott meg szólalnak ágyuink 's a' sánczok mögött azonnal emelkedik a' por felleg 's a' ráczok kocsikon vonulnak a' fenyegetett helyre; mialatt — mint megszabadult foglyoktól hallók, — vannak pontok, hol sánczaik retteget hir 's nevén, nehány emberen kivül őr alig áll! Itt gyöngeségük fedezésére ilyenkor egy pár puska, 's ágyu lövést is tesznek; 's mi ilyenkor, vagyis a' nagy tömeg, nagy erőt hisz ott, rémletes arczal szegezi oda meredt szemeit 's ott is tömegeket lát, hol kóróknál egyéb nem merészkedik. Vannak, kik e' mütételeket a' sánczokon tul igen jól látják, de mig Pest vagy Becséről nem jön semi, mit tehetnek egyebet, mint nagy zajjal nehány sikeretlen lövésre mind annyiszor kirukkolni a' hányszor a' gaz ráczoknak ingerkedni, 's nehány lövést tenni kedvük jön?!

Szeretjük az egységet 's egy pontra munkálást; de e' végtelen hosszadalmas eljárás, hol nap-nap után hét-hét után halad, a nélkül, hogy érkeznék dologba vágó parancs ezt vagy azt kezdeni 's mely a legtürelmesebb keblet is fenékig háboritja: igazán a régi 's istenben boldogult fő-fő hadi tanács rendszerére emlékeztet 's embertelenül fölvillan 's ijesztget ama gondolat, hogy mint hajdan a Rajna vidékit 's Olaszhonit, talán az aldunai tábort is Bécsből dirigálják?!

Vagy talán nincs még elég erő központositva? jó, ha igaz, és szükség. — — De hol a' harczosok úgy nyilatkoznak, mint mindenütt hallani a táborban: úgy hiszem, tömegekre és számra nem épen szükség olly tűhegyre vont calculust tenni!

Azonban a' siker menteni fog mindent! A' nap csöndesen folyik. Almásy Ernest Őrnagyunk Ujvidékre utazik s' kiszabaditja foglyainkat, — kik közül Cserha, minthogy őrhelyét hagyá el, 24 órai kurta vas és nyolcz napi börtönre itéltetik. — Délután meg érkezik a' hir a' Perlaszi nagy csatáról.[1] Mi óhajtanók, bár ugy volna, de combinálva az elestek számát (a két részről nyolcz ezren felül), nem merjük hinni, mig az egész biztosabb adatok által nem igazoltatik.

14. Aug.

Délig csönd. Egy óra tájon ismét riadó! Ismét az előbbi lárma, zaj és zavar egész városban. A' ráczok ismét Járekra ütöttek. A' katonaság azonnal ott termett 's ágyu lövéseink ismét beugrátak a gazokat. Mieink, minthogy számban 30—33 lövést tettek, golyóink nagy gomolyban vágták föl a' sánczok sorait,

[1] Valószínűleg a július közepén lefolyt támadásról van szó, melyet a szerbek a perlaszi táborból intéztek Kiss Ernő ellen. *(Thim:* I. 165.) A perlaszi szerb tábort csak szept. 2-án semmisítette meg Kiss Ernő. *(Thim:* I. 186.)

de nem tudhatjuk, ért-e valakit. Bombájuk,[1] a' célba vett tanyára hasztalan hulltak. Mig komoly támadás nem lész, kár rájuk a lövés! igy hangzott a' boszankodó közvélemény; midőn a' hevesi őrsereggel Járek alá értünk, az egész had visszafelé indult 's egy pár utra valót lőttek utánuk a' sánczok hősei.

Estve lámpák, musika és gyönyörű hold mellett vigan lakmározánk a' vendéglőben, midőn ismét riadót fujnak és dobolnak. És lőn nagyobb lárma, zaj és zavar az eddigieknél. Minden felől lárma hallatszott: Járekben a' ráczok! Járek ég, mit bizonyitni látszottak a' Járekból vágtató lovas és kocsis futárok kétségbe ejtő orditásaik.

A' riadó egy párszor döbbenti meg, ki azt nem próbálta, később kiben egy kis vér van, föllelkesiti. Fegyvert kapánk, 's futott zajongott, 's fegyverre! orditott a' dobok 's trombita harsogásai között mindenki. A' lelkesedés nagy volt, de még nagyobb a' bosszu, 's borzasztó a' káromlás a' huszárok ajkairól ama kaczérkodó gazok ellen, kiket igy hagynak garázdálkodni 's nyugtalanitni ennyi embert, a' nélkül, hogy engednék, mint nyomoru férgeket, egy dobbantással szét tiporni őket. Künn a város alatt vagyunk! a' gyalogság kocsin, a' huszárok méneiken repülnek, de Járek, hála Istennek, nem világit! csak az őrszemek puskái ropognak. Egy ágyu lövést hallánk, nem tudjuk, melyik részről, azután csönd. Nemzetőreink a' város körül voltak föl állitva. Egy fél óra mulva vissza tért a' katonaság 's a' mai kettős expeditio után nem kell ringatni bennünket!

15. Aug.

Csönd és nyugalom. Szent Tamás felől ágyuzás, szállongó hirek Karlovicz lődöztetéséről;[2] beszéd a' hét közepén leendő általános megtámadásról. Estve felé a' derék Plébános urral Járekre kocsikáztunk Danyit és Lajost meg látogatni. Beszélék, hogy ott is oly nagy volt a' zaj és zavar, 's nem tudják miért? a' zajt, 's hogy ben a ráczok, az okozá, hogy őreink riadót nem csak vertek, hanem lőttek is a' faluban; egyébként nehány puskalövés csak kün, az őrszemeknél történt.

16. Aug.

Szélcsönd, vagy inkább zajcsönd mindenütt. Mint mondják, az őrállásokon történtek egyes lövések, de már két expeditio után megtanultuk, hogy azokat föl sem kell venni, minek az a' takaros következménye van, hogy rácz szomszédink lukaikban maradnak 's sikra pofájukat kitolni nem merik.

17. Aug.

Még mindig szélcsönd, vitorláinkat sem jó, sem bal szél

[1] *Szerző jegyzete:* gránát inkább.

[2] Karlóci ellen csak június folyamán történtek támadások. *(Thim:* I. 123., 129., 135.)

nem lengeti. Rekedt hőség, embereink betegszenek;[1] Rekedt hőség és szélcsönd, égi háboru postái szoktak lenni, illy jelek hirdetik a Vulkánok kitöréseit is. Enyi nyugalom, mennyit lent létünk alatt még nem értünk, ugy látszik titkon készít valamit 's a' Vulkán, mellynek gyúl anyagai olly régen gyülnek s forrongnak, Becse,[2] Temerin, Kér és Verbász alatt; a' napokban hihetőleg lángban menend 's hazafiui keblünk szereti hinni, hogy Szent Tamást, Turiát, Nádallyt, Csurogot,[3] 's a Római sánczokat[4] halomra dönteni.

Borzadunk a' gondolattól, ha ez ennyi idő- 's erőfeszítésre sem következnék be; pedig a' müködő erő között sok az egésznek hatását paralisáló erő. — Azok az idegen ajkú katonák és főleg tisztjeik! Szegény Hazám, még mindég emberséges jószivüséged, vendég-szereteted, önzéstül ment becsületességed koczkáztatá létedet! De talán épen azért érdemléd, hogy Isten mindannyiszor, olly láthatólag őrködött fölötted! A' támadásról mindég beszélnek, de már egy hirnöknek sem hiszünk, mert minden határidő mulik, csak az marad, hogy támadás nincs.

Ma estve felé parancs, hogy az ösmértető jel fehér szalag lész. Mindnyájan kérdezők, miért épen fehér 's nem nemzeti? de még eddig ki elégitőleg magunknak felelni nem tudánk.

18. Aug.

Még mindig béke és szélcsönd! De im, dél felé mozogni kezdenek és sugdosni az emberek, hogy közel a támadás napja. Itt-ott apróbb 's nagyobb köröket látni; — 's bár a nyilvánosság előtt még most is titokban minden, — már beszélik, hogy ma éjjel a' becsei, verbászi és temerini tábor kirukkol 's meg kezdik Szent Tamás ostromát. Erre mutat sok rendelkezés fensőbb helyről 's most már felelénk ugy a' hogy a kérdésre is, miért fehér szalag az ösmertető jel, t. i.: ha éjjel lész a' támadás, természetesen ez a legkitünőbb.

Hogy hónap támadás, már bizonyos; de azt csak a' nagyok tudják, éjjel történend-e' ez, vagy hajnalont. Ha ugy, legyen a rabló fészek világító napja ez éjnek! Ha igy: e' hajnal biborőléből merüljön föl a dicsőség napja hazánknak, melly után száz ezrek sóhaja forró imában olly régen epedett!

Aug. 19-ik.

Föltünt a' magyar dicsőség vagy gyalázat napja! 's ily nap éjjelén ki alhatna addig, mig nap a' hasára süt? még talán egy flegmaticus Verbászi vagy Kéri Német sem.

Estve sokáig föl beszélgeténk a jövőről, mire nagy alkalmat

[1] *Szerző jegyzete:* A' pap Nemzetőr Balácsy Ferko Tisza Püspöki káplány is feküdt; meg látogattam.

[2] Óbecse v. a Tisza jobb partján.

[3] Csurog h. a Csajkások kerületében.

[4] A római sáncok Földvártól húzódtak Ujvidékig. (Görög és Demeter térképe szerint.)

nyujtának az estve 9-kor szemeink előtt Szireg[1] felé Turja alá ki vonuló huszárok. Gr. Castiglione ezredes[2] vezérlé őket, kinek föladata volt, Turja, Földvár és Nádally vidéket szemmel tartani és Colovrádt[3] meg megérkeztével Turiát ostromolni. Császár-huszárainknak volt 6 hat fontos ágyujok. Szent Tamás alá az Ó-Kéri, Verbászi tábort 's környéki katonaságot maga Bechtold vezérlé.

Reggel fél négyre már a' toronyban valánk, végre nagy nehezen meg tudván, hogy nem éjel, hanem reggeli négykor kezdetik a támadás. Négyet ütött 's csönd mindenütt! Ötöt ütött, meresztők szemeinket Szent Tamás és Turja felé s még semmi! Azomban néhány percz mulva Szireg pusztán, (hol egy ráczoktól elhagyott sánczban mieink állomásoztak) föltünt egy nagy jeltüz, mely egy tele képű vernyeges holdként mereszté láng képét a' vidékre. Végre három negyedet ütött hatra, s akkor megdördültek ágyuink Szent Tamás alatt. Mint katonáink mondák, Turjánál hamarabb kezdődött az ostrom, azonban mi körül-belül egy negyeddel később hallánk onnan ágyu dörgéseket.

Egy jó fertály mulva Szent Tamás több helyen füstölögni kezdett 's a' nagy rácz templom közelében csak hamar láthatólag ütötték fel magokat a' lángok.

Turia is füstölt már több helyen derekasan, de általános nagy égés, milyet illy elhatározó ostromnál lehete várni, sem itt, sem ott nem következett.

A ráczok, mint harczosaink mondák, pontosan tudósitva voltak minderről, mieinket készen várták, házaikról a tetőket nagy részt le szedték és oltó szerekkel igen el voltak látva. Mintegy három negyedig néztek mieink Szent Tamással lövés nélkül szembe 's a' ráczok viszont, mignem meg kezdetett részünkről az ostrom, amazok nem olly sürün feleltek, de biztosan, sánczaik megől, 's leg inkább az önkéntesekre tüzeltek, kik közül az első lövés hatot azonnal földre terített, mire soraik meg törtek s hátrálni kezdtek. Nagyba forditanák hátat a' pesti őrsereg is, különösen Zlinszky György[4] százada, ki karddal állt ki elébök s vissza tartani igyekezett; de hiszen karddal egy ember bármilly derék vadász, mikor állta még egy riadt nyúlnak utját?

Szent Tamás sánczai által, mint harczosaink mondák, roppant erőség lett és mint a ráczok már is nevezni szeretik: Serbográdnak ugyan beillik. Két öles széles, vizzel tölt árokkal van három oldalról környezve, egy részről pedig a Ferencz csatorna és föld alkotvány oltalmazza, mely körüs-körül két öles magasra van emelve, 's lő-lukakkal ellátva, honnan a' halált szóró tüzek csak ugy gyuladoznak ki és söprik a' közeledőt, a' nélkül, hogy jóformán embert is látni lehetne. Mind e' mellett mieinkből a' derék Bakonyival 50 ember benyomult már, de kiállhatatlan

[1] Szireg puszta Szenttamástól d.

[2] Gr. Castiglione ezredes személyi adatait közelebbről nem ismerjük.

[3] Kolowrat-Krakowsky Lipót gr. ezredes.

[4] Pestmegyei nemes család *(Nagy Iván:* XII.) tagja.

zápor golyóval fogadtatván 's többek fedezni őket nem nyomulván utánok, vissza vonultak, a' lelkesek közül, mint mondják, tizenöt halva maradt. Turiánál nehány szinte a' sánczon volt már. Egy derék bakának épen a' rácz pópa jutott farkas szemet nézni, kit az le lökvén, dupla puskáját magával hozta Temerinbe.

Mig Turia és Szent Tamás alatt be és vissza bömbölének az ágyuk, az alatt Bánát felől is mendörögni kezdett. Iszonyu nagy füst üté föl nem sokára magát, melly egy sötétlő terhes fellegként az egész láthatárt elboritá. Min táj ösmerők mondák, Taracs[1] vagy Eleméren[2] lehetett e' lődözés és tűz.

Egy csata mező, csak távolról nézve is, nagyszerüleg borzasztó látmány! Mig mind ezek folytanak, addig Járekra is köszöntgetni kezdének a' ráczok, a' Lenkey zászlóallya már ekkor meg érkezvén oda, az ott szállásoló sorkatonasággal viszanyomák az ellent sánczaikba. A' két hely ágyu nélkül maradván, Pétervárадról kért a' gyalog őrnagy vagy hármat, melly szerencsére épen akkor érkezett meg, midőn a' ráczok Járeknak jó reggelt kivántak; 's ágyuink olly hatalmasan rá mondták a' fogadj Istent, hogy azok szokás szerint tüstén takarodának lukaikba a sikról. És ezzel be végezni vélte a' Pétervárади ágyuparancsnok is föladatát 's bár ágyu nélkül, s fenyegetve tudta Járekot és Temerint; meg étetett 's becsületesen vissza ballagott. Ezen az ottanni katonaság 's Lenkey zászlóallya igen fölingerültek 's emezek még a' szolgálatot is föl akarták mondani. A' parancsnok 30.000 forintot kért a' három ágyura biztositékul, mert, ugy mond, azok császári ágyuk 's ő felel róluk; 's minden előterjesztés ellenére vissza fordult, mert nekik az parancsoltatott, hogy a' fenyegetett Járek felé demonstrátiót, helyesebben séta utat tegyen, s mert ő a' Pétervárади Commandóhoz tartozik, néki egy itteni rendes kapitány, vagy Nemzetőri Őrnagy nem parancsol. Szegény haza ezért vagy jó napban, mert illyenek rendelkeznek erőd, 's tehetségeddel!

Igaz, a' gaznak némileg igaza volt; de miért megcsontositni annyira a' parancsot, hogy az semi kivétel alá ne essék, vagy annak minden tekintet nélkül, minden fel áldoztassék, vagy veszélyeztessék? Fenyegetett-é akkor Pétervárad vagy környéke ugy, mint miénk? — 's épen e' három ágyura szorult az ágyukkal nem el látott, hanem a szó szoros értelmében eltömött Pétervárad? Vagy ha vidéke fenyegettetett, épen csak ez ágyuk által segíthetett Hrabovszky[3] rajta? ha igy szegény Pétervárади Coméndáns ha használni akarsz hazánknak — eredj csucsálni! 's még az illyenek csodálkoznak, hogy nincs bizalom irántok! A közkatonaság, tudjuk, hogy lelkes 's ég hazájáért szerelme. Ezek elég őszinték érzelmeiket, bár millyen legyen az, nyiltan bevallani, 's ezekkel tudjuk hogy állunk; de a' tisztek nagyobb részével nem. Az a' szem szuró elhuzódás, még a' müveltebb és előkelőbbjétől is az őrseregnek, az a' folytonos német csacsogás huszár ruhában még 1848-ban aug. 20-ikán is, amaz itt-ott, min-

[1] Tarras h. a Tisza f balpartján, Török-Becsétől d.
[2] Elemér h. Nagybecskerektől ény.
[3] Br. Hrabovszky János szlavóniai főhadparancsnok.

den tartózkodásuk mellett is, ki-kibukkanó ante diluviánus eszmék: legjobb indulatunk mellett sem gyanithatnak tiszta lelkesülést. Ez gyanusításnak látszik, pedig a' nem szép, de még csak nem is csunya, hanem gyalázatos szerintem is. Azonban én tényeken 's látottakon épitek 's hiszem, ittlétünk alatt nyilvánosabb bizonyitványok is merülendnek föl!

Egy részt ezért olly kétes, olly ingatag, olly csekély sikerü egész aldunai hadvezetésünk. Én hadvezér nem vagyok és sok más nem az, ki az itteni dolgokba szól, 's illy szók legnagyobb részére semmit sem adok; mert hadvezérkedni itt csak olly nyavallya, mint Pesten, vagy más békés helyeken, hol néhány kaputos öszve jön politizálni, financiális, közlekedési, Bécsi, Frankfurti 's Párizsi ügyekről fontos képpel disserálni; azonban megvetni sem lehet minden észrevételt és eszmét, melly nem Hrabovszky, Eder,[1] vagy Bechtold Generálok agyaiból kerül. 'S itt sokat, igen sokat lát az ember történni, mit a' legközönségesebb józan ésszel sem helyeselhet 's nem történni ollyanokat, miknek a' közvélemény itélete szerint okvetlenül történnök kellett volna és kellene! Azonban nehogy Szent Tamástól messze térjek:

A Hevesi Nemzetőrség második zászlóallya tiz század gyalogsággal Temerin fedezésére vala fölállitva, várta sánczaiból a' ráczot, de csak Szent Tamás és Turia ágyubömbölései érkezének egyre.

Reggel kilencz óra tájon elcsöndesült a' dörgés 's már már kezdők hinni, hogy ben vannak mieink, mert nem hihettük, hogy anyi lelkesülés, mennyit harcosaink inen vittenek, Szent Tamás sáncz vizeiben olly hamar ki aludjék 's anyi készület 's erőfeszítés, olly rövid idő alatt mankóra jusson. Azonban midőn látók, hogy még tiz óra táján is repülnek ollykor bombák, tizenegy tájon pedig a' Szent Tamási szállások kezdenek széltében lángolni, következtethettük, hogy ben nincsenek, mert külömben miért volna a' bomba repités 's nem a szállások, hanem Turia és Szent Tamás volnának egy láng!

Három óra tájon délután megérkeztek, nem győző, de meg sem győzött 's mégis igen sokat veszitett népeink. Szótlan 's le verrett volt az egész sereg. Miért kellett épen szeretett honfiaimon először látnom, millyen egy koszorutlan sereg, midőn csatából hazatér?! A veszteség, mint mondják, százon jóval fölül van 's köztük a' derék Würtemberg-huszárok egyik tisztje is, Fiáth.[2] Semmiért e' veszteség igen nagy, számba véve pedig az erkölcsi hatást, ki számithatatlan!

A szomoru Einzug 's a' népnek általános megszeppenése olly hangosan hirdeté ezt, hogy lehetetlen vala a leg keserübbeket nem mondani azok ellen, kiknek erő 's hatalom adatott kezükbe 's mégis olly erőtlenek 's hónapokig számitgatnak egy terven 's mégis elszámitnak mindent!

Földvár a' Becsei parancsnok kezében volt nehány hét előtt 's e' nevezetes positiót, melly Szent Tamás, Turia, Nádally ellen-

[1] Eder Frigyes tábornok.
[2] Az örményesi Fiáth-család tagja.

séges vonalt öszve köti Bánáttal 's a' Romai sánczokkal, föl adja s' a' nélkül, hogy lefoglaló erőt hagyott volna ott: túl a csatornán Becsére vonul. Igy vala csak lehetséges a' Szent Tamási és Turiaiaknak a' támadásig folytonosan szaporitani az erőt 's ellátni magokat mindennel, most a' mellett, hogy Földvárnál a' Tisza, — melly itt a' ráczok hatalmában van — a' római sánczok egyik zárt pontja is Földvár; e' mögött egész bácskai csajkás kerület szabadon 's bizton áll. Az által tehát, hogy Földvár lefoglalva nincs: Szent Tamás és Turia öszveköttetésben áll Bánáttal, Cserevicz,[1] Karloviczal és Serviával[2] 's mi kell egyéb ennél, hogy mieink néhányszor még vissza vonuljanak Szent Tamás és Turia alól? A dögleletes mocsárt ki akarják száritani 's nem vágják azt el forrásától! Pétervárad ugyan szemel tartja Cserevicz és Karloviczot, de ez a' Földvári positio nélkül mind hasztalan munka. Mert a' katonai kerület mentében szabad a' Duna és Tisza; Karlovicz és Cserevicz tehát, Servia által a' csajkások kerületén keresztül Nádally és Földváron keresztül szabadon közlekedik Turia és Szent Tamással.

Azután miként számithat valaki a' nemzeti őrseregre olly bizton, mint az Szent Tamásnál történt? Egy pár hét előtt[3] a' szérűről elhajtott, fegyvertelen s gyakorlatlan népet a' legkeményebb tüznek vinni! Mit akartak ezzel? Általuk kimélni a sorkatonaságot? Ezek holt testéből verni hidat Szent Tamás árkain, mellyen a' katonaság azután kényelmesen be sétálhasson? Ezekkel akará a' Becsei parancsnok ki vinni, annyi az előtt nyilvánitott büszke állitását: hogy négy óra alatt ben fog lenni okvetetlenül Szent Tamásban? Ki vini akará ezekkel a' győzedelmet, vagy koczkáztatni azt? Őrseregtől, ugy mint azok most vannak, gyakorlatlanul, nagyobb részt kaszákkal, olly kemény tüzzeli szembeszállást okosan várni nem lehetett, már csak azért sem, mert családi viszonyok által kötött embereknek nem olly könyü odadobni életét, mint egy család nélkül álló bakának, kiért, mint a' dal mondja, nem folyik semmi könyü. Azonban van itt is kivétel, mert vannak, kik hazájukért mindent áldozni készek; de ostromnál nem egyesek kellenek illyenek, hanem tömegek, nem század, hanem ezerek; mert bástyákat, lelkesültek élő bástyatömege dönthet meg. Én ugy hiszem, őrsereggel még most nagy csatákat kiviní nem lehet 's nem tudom, lehetend e valaha. Sorkatonaság nélkül, ha vastagára jőne a' dolog, az aldunai vidék bizonyosan Rácz ország lenne. Nem elég a' jó akarat, — mit őrseregünktől megtagadni nem lehet, a győzelemre. E két pont közt igen nagy a' tér; s nagy és sok képesség kell azt betölthetni! Ha a' vargát neveljük vargának, nevelni kell a' harcost is harcosnak 's ha ki harangöntőt bíz meg csizma varrással, ne jajgason azután, ha szoritni fogja tyúkszemét! Voltak hősök és lesznek még, kik midőn hösök lettek, akkor lettek katonák is; de illy különös tüneményeket csak különös pillanatok 's nagy események teremtenek elő,

[1] Cserevics h. Szerém megyében, Újvidéktől dny.
[2] Szerbia.
[3] Az 1848. július 14-i támadásról van szó *(Thim:* I. 177—178).

leginkább végső kétségbeesés, vagy határtalan lelkesülés valamelly eszméjért és becsület érzet. A' legvégsőt, hol elől és hátul halál: még nem ösméri, — csak hirből 's regékből, — az őrsereg. Lelkesülése 's becsület érzete — az egészet tekintve — van; de — kivéve a tisztelt, ki veendő egyeseket, — nem az a' lelkesülése. 's becsület érzete, melly rögtön képes teremteni hősöket. Szent Tamás és Turiához pedig, mint 19-ik Augusztus igazolá, ha ostrommal, rohanással akarjuk meg venni, nem egyes, hanem tömeg legelszántabb hősök kellenek!

Vannak ki vételek, — de általában a' bátorságot is, — mint a' léleknek egyéb tulajdonit, művelni, fejteni, edzeni kell az emberekben, különösen a' harczi bátorságot. Ki jó korcsmai verekedő, nem mindég jó harczos. Más benyomást tesz egy bunkó, bár ólmos legyen az; más a' banganéta csöve. Azért mondák már otthon, különben ölre és botra leghősiebb hirű betyárok: „Ere-ara sógor, ki állnék én ott is a gátra, csak az puska ne volna"!

Az őrsereg táborba szállítása tömérdek költség 's vitézségével aligha lerovandja azt a hazának!

A' pénzen, mibe az őrsereg kerül, ötvenezer önkéntes már azóta fel szerelve lehetne 's ki egyszer rendes katonai rámába van foglalva, mi máskép néz az ellenség szemébe!

20. Aug.

Temerinben csönd és nyugalom, valamint Járekon is. A' tegnap történtek fölött okoskodnak az emberek. Ki egy harczmező közelében egy vagy más eseményről hitelest akar tudni, igen nagy bajban van. Hirlapok utján othon sok vén anyó-pletykát belénk csomoszoltak az irkászok; itt belénk beszélik a bakák és huszárok. Csak azután egy nyomon beszélne mind, bizony-bizony hivékenységünk' egész rakházát föltárnók nékik. Mig hirlapba jut valami esemény, ugy látszik, a' durva idegeny elemektől valahogy ugy mégis megtisztul. De itt a harcz terén a' harczi hirek sajátképi bányájában, épen ugy vagyunk, mint ki az aknák mélyében van 's az aranyat kövekben, idegeny elemek között 's legdurvább alakban látja. Illy csudában találkozunk itt a valóval 's nagy bajba kerül, kalandos czafrangjaitól meg fosztva, tiszta egyszerüségében hallhatni azt, biztos emberek szájából.

Ma a multak feletti beszéd alkalmával, ki-ki előadván a' magáét, sok hir rectificálódott és eddig nem hallott napfényre jött.

Némi nyugtatásomra hallám, hogy nem az önkéntesek vagy honvédek, hanem csakugyan a' pesti őrsereg hátrált. Hogy a' Turiai pópa nem a' sánczokon, hanem néhány portyázó hiveivel a' kukoriczában öletett meg még az ostrom kezdete előtt.

Beszélék, mi szerint a Temerinben állomásozó tüzérek igen rosszul lőttek, hogy nagy része lövésüknek Szent Tamásnál is a sánczok vizeibe gurult csak. Hallatszott, tisztek — a' derék Dézsy[1]

[1] *Szerző jegyzete:* Császár-huszár tiszt, sok merész portyázások és szemle járatok vezére.

— szájából is panasz, milly oktalanul állitatott két osztály császár-huszár az egy telep fedezésére, épen az ágyuk mögé a' lövés irányába; holott egy telepnek harmincz-negyven ember szokott rendesen lenni fedezete 's ezek is nem lövés irányban, hanem a' telep jobb és bal szárnyaira állitva. 'S hogy 5 órai folytonos ostrom alatt az ágyukkal ál mozdulatokat 's más pontokon csak támadásokat, — mialatt el vonván az ellen figyelmét, más ponton erélyes rohanás próbáltathatott volna, — nem tétettek a' vezérek!

Sajnos, de ez nálunk, hol az alvezérek kezei anyira kötvék, nem csoda.

Nálunk kottára megy minden, pedig a' leggyöngédebb, remegő hangok bájoló hulláma, ugy látszik, nem a' hangjegyekből, hanem a' müvész ügyességéből, finom tapintatából és a' maga helyén szabadon fölhasznált 's alkalmazott müvészi sugallatból folyik. Jaj ama hangásznak, ki egyebet nem játszik 's nem fejez ki mást, mint épen amit hangjegyekben lát! Kell az alvezéreknek parancs; de egy kis szabad tér is. Én ugy vettem ki eddig, hogy Temerin parancsnoka, ha a' ráczok a' Római sánczokat el hagynák, utánuk nem bocsájtaná katonáit, természetesen azon egyszerü, de igen 's még egyszer igen fontos okból, mert Becséről erre parancsa nincs! éljen!

Aug. 21.

Járekról egy kis friss ujság érkezett, nem ugyan posta taligán, vagy gyorskocsin, hanem minden esetre hiteles emberek által.

Tegnap magyar ünnep, Szent István király napja volt. Nálunk tábori istentisztelet nem volt, bár fölszólitám őrnagyunk segédét, ki könyedén kiadta az ordrét, azzal most nem lehet bajolni, mert az őrsereg szolgálaton lész (természetesen egész zászló-ally?), egyébként majd szól az őrnagynak 's üzen. De a' segéd ur, — ami legkönyebb volt, azt választá, azaz azt üzente, hogy semmit sem üzen. Igy Temerinben, — bár több becsületes őrsereg örömest vette és meglehetősen ráért volna: István tiszteletére táborilag nem volt semmi.

De volt Járekben helyettünk is, mellyen a' rendes katonaság is jelen volt. Sőt Sisvay Márton, az első zászló-ally lelkésze beszédet is tartott. István első királyunkat többnyire az ima 's menyei lelkesülés pillanataiban, nagy trónján 's fejedelmi foglalkozásban nagyai között láttam festve, mindenütt környezve övéi 's leg bizalmasabb embereitől. Az illető Lelkész ur a' mai viszonyokból alkalmat vett, szónoki ecsetével, — mint hallottam — István Nádor — és minden esetre egy nagy király környezetébe illő derék ministériumunkat is felemliteni s ezzel kapcsolatban festeni a nagy királyt. Ösmerve Sisvay barátom kitünő tehetségét, fel kell tennem, habár nem hallottam is a szónoklatot, hogy igen is müvészileg lehetett alakitva a' gruppirozás és viszonyitás. Elég az, hogy egy bizonyos H—ger,[1] különben is igen szájas kapitány ur,

[1] *Szerző jegyzete:* Herczinger; ennek is szájában volt a szíve.

bizonyos észrevételt tett az István körébe állított magyar felelős ministeri csoportozatra. Az igaz, hogy Szent István és magyar felelős ministérium, ha a' viszonyitás irányát és szellemét mellőzzük, egy rajzban meg lehetős anachronismus is annak, ki a dolgot helyesen érteni nem akarja, de *oly bunkós vagy inkább golyós criticát még* sem érdemlett, *„hogy a Magyar Ministériumot itt Sisvay ne igen emlegesse, mert könyen le lövöm"*. Megjegyzendő, hogy ezt igy egy őrseregi legény hallotta és referálta. És ebbül lőn tüz és pattogás. És méltán, mert a Magyar Ministériumot magyar táborban emliteni nem látom, miként lehetne olly ultra statáriális eljárást érdemlő halálos bün? Kapitány ur, — nem tudni, villám háritóul, vagy mert valóban ugy szólt, — akként módositá szavait: *„hogy nem ő akarja lelőni"* (Sisvayt), hanem *„találkozhatik köztük aki lelövi"*. Lám, lám! hát mégsem ábrándozánk, midőn némelly magyar zsoldon élő tiszt urakon olly magyar ellenes büzt véltünk érezni. Ön kedves százados ur többet tudhat 's minden esetre többet is tud e' tárgyban, mint mi. Anyit azonban mi is tudunk már, hogy akár Ön, akár bajtársai érzelmét fejezte ki: nagyon sokat adott tudtunkra; azt, hogy hamu alatt önök között csakugyan lappang tüz 's nem csak extra, hanem etiam intra muros illiacos peccatur! A' görög hajdan lóba bujt 's ugy ment Trójába; a mi rácz-görögjeink, ugy látszik, némely Tiszt urakban keresnek szálást 's ezek képében naponta közöttünk vannak!

Megjegyzendő, hogy a' kapitány Sándorként végre is karddal akartá ketté vágni a csomót, 's mint tősgyökeres magyar lovaghoz illett, nyilvánitá: hogy ha *nemes ember* az emlitett őrseregbeli közvitéz, meg mérkőzem véle! Ha nemes ember! ez az, mi nélkül az egész bajvivás nem érne egy fa drombot. Bravo, Kapitány Ur! — Barátaim ez urat érdeme szerint megbecsüljék mindnyájan, kik Járekon vagytok, mert diplomatice ugyan nem tudjuk, de mint szavaiból ki vehetni, Ő Tekintetessége legalább is 51 és három negyedrész vármegyének, ha nem is legidősebb, de csakugyan legbuzgóbb 's legérdemdusabb tábla-birája lehet, kire Szabó Laczi bácsi Lőrincz-kátai[1] plébánosnak cimzése valóban rá illik: „N. N. volt Tekintetes Urnak, el mult tisztelettel".[2]

Aug. 22.

Ma 9 óra tájon reggel ismét riadó, a' ráczok Járek felé őrszemeinkre lőttek, be szaladtak, s mi kirukkolánk helyüket meg tekinteni, hol álltak.

Tizenegy tájon haza érkezvén, hallók, hogy Bechtold Temerinben van. Dél után ment Pétervaradra.

Estve nagy dáridó volt. Derék házigazdánk eladta szép equipageát, 925 pengő forintért 's mi 22. februárjában Monostoron a' hazáért nagyokat ittunk.

[1] Szentlőrinc—Káta h. Jászberénytől ny.

[2] *Szerző jegyzete:* A' nevezett élczes öreg Ur, igy czimzett nemrégiben egy levelet monostori barátjához: Kürthy Károly volt Tkttes Urnak, el mult tisztelettel. Belül a' megszólitás: — „Kedves barátom, Tekintetes Ember Ur.! —

23. *Aug.*

Bechtold itt létének még is lőn valami sikere.

Temerin körül pontok választattak ki, mellyeken védsánczok emeltetnek.

Nap közben több helyen tüz látni, a' Turiai ráczok égetik a Temerini szállásokat.

Estve kilencz után, nagy lárma, ének és éljenzések hallatszanak. Molnár segédlelkész barátommal lesétálunk a nagyvendéglőbe 's kiket találunk? Nemzet őröket? Mi azt véltük, de csalódtunk. Azok már néhány nap előtt kivexálták a' vendéglőst, de korcsmázás nekik is meg tiltattatott ám! 's minthogy ételt már most nem kaphatni, pohár mellett fraternisálni járnak ollykor oda a' tisztek. Mi a' nagykapu fél sötétében meg álltunk 's onnan néztük a jelenetet.

A korcsma, — mellyben nehány nap előtt férni alig lehetett, most üres, csak egy pár pinczér lesi a szomjas, vagy korhely torkok parancsát. Az udvar sötét, 's majdnem közepén egy megvilágitott asztal áll, rakottan poharak, butelliákkal, mellyek közepében, mint szamár a' nyáj közt, füstöllött a' nagy pinczei borhordó korsó. És a' bor rakott asztalon 's körülte, valódi bon viván helyzetekben, gyalog és huszár tisztek. Igen lelkesültek voltak a' honért, mint látszott borral vegyitett lélekből. Bár kissé boszagu, még is igen eredeti ötlet volt, hogy egy pár köztük mulató lelkes németet magyarokká kereszteljenek. Egyik szász vala, másik ausztriai. A' kereszt atya által lehajtott fejeikre ugyan zuhogott micsoda? — poharazó magyarok között 's borral tölt kereszt kutnál mi egyéb, mint bor? 'S a' két új magyar ünepélyesen fogadá, hogy mig magyar hon nem consolidálja új rendszerét, haza nem térnek, hanem itt harczolnak annak győzelméért. Most éltették a' hazát, alkotmányt és Királyt, Ku-n cadét és Sebes gyalog hadnagy éltették nem Királyt, hanem Istvánt, mert ugy mondának: király, kinek akarata nincs, ki orránál hagyá magát a' cselszövők által vezettetni, nekik nem kell. Ennek többen komolyan ellent mondottak, különösen Kazinczy, Lopresti huszár tiszt, ki igen nyomós okokkal támogatta, miért a' jószivü Királyt becsülni 's épen mostani körülmények között érte harczolni kell, — minthogy, ugy mond, eskünk köt hozzá: a' magyar eránt becsületes jó szándékot tanusit, 's mert a' reactionáriusok czélja ugy is őt háttérbe szoritani, vagy épen leköszönteni; már csak azért is minden Magyarnak hűnek kell lenni hozzá, amig él. Azután éltessük, aki érdemli, de most Ferdinandot,[1] külömben, ugy mondá, reactionáriusnak tartalak barátom, 's tudd meg, főbe lőlek! E' már aztán nyilt Magyar lovag!

E' komoly fordulatnál ott hagyók őket. 'S 'a később körükből szertehangzó ének és zene gyanittatá, miszerint a király-kérdés csak borba került, 's tele poharak utján becsületesen meg oldatott.

Oh az a' bor! Annyiaknak a' panaceája; — ha nem volna, milly sok kérdésnél fölakadt vona már nem egy gyülekezet; de

[1] V. Ferdinánd király.

igy, boldog mámorában mindent megfejt, mindent kiegyenlit, mindent alkot és teremt 's azért midőn kijózanodik 's föl ébred, meg fejtve, ki egyenlitve, alkotva semmi sincs! vagy a' legjobb esetben ugy, hogy adtál Uram essőt, de nincs benne köszönet!! —

24. Aug.

Castiglioni ezredes és Temerin vidéki főparancsnok elutazott mint beteg Verbászra. Innen üzent, hogy mivel más vidéken 's hosszabb ideig van szándéka betegeskedni, pogyászát 's lovait is vigyék utána. Satis tarde quidem! Ki csak katonai kénszerüségből tesz mindent 's egyebet épen nem, mint amit a parancs lelketlen betüje mond, kiben az ügy eránti lelkesedés nincs, ám menjen minél előbb, annál jobb! Négyszem közt azt is beszélik, hogy elmozdittatott a' bakák panasza következtében, kik igen furcsának találták, hogy Turia ostromakor az ezredes tova övéitől, szivarra gyujtva, kardját hüvelében nyugtatva, nyugodtan nézte az ostromot. Mi lehet benne igaz, nem tudhatni meg. De annyi igaz, hogy Bechtold itt volt 's eltünt 's utána Gróf Castiloni ő méltósága is, nem épen méltóságosan, egy trágyás két lovas szekéren eltünt.

Mindig a vizig szárazon!

Hatot ütött 's harmad magammal az épitett földsáncz megtekintésére siettem. A' várostól egy öreg ágyulövésnyire elvonuló halom gerinczen a Goszpodinczéből kinyuló fasor erányában áll ez! Az egész mü, egy félig nyitott könyök alaku árok, mellyből a' föld a város felé van hányva. A' sáncz magassága az árok fenekéig mint egy harmadfél öl lehet, az árok közel két öl, a sáncz, koronában, mintegy más fél, szem mérték után. Az egész mü 16—20 öl. Belől a' kicsucsosodásnál két ágyunak hely. Két felől mellette, a' töltő és lődöző katonaságnak a' mű egész hosszában két lépcső. Két oldalról tovább nyuló keskenyebb árkolat.[1] Ily sánczok Temerin és Járek körül minden fenyegetett oldalról épittetnek a' derék Láner gyalogőrnagy terve szerint és vezérlete alatt. Ez ugyan defensiv operatio 's egy anyaországra nézve szomoru, de mégis örömmel néztem azt, mert láttam, hogy valahára mozogni kezdünk 's a' ráczoktul kezdenek tanulni tevékenységet. Tétlenség, ez az, mi a magyar hadat itt a' védő munkálat szomoru helyzetébe törpitě. Tevékenység, minden alkalom fölhasználása, ez az, mi által a ráczok nyakunkra nőttek!

25. Aug.

Csönd, tarkábbnál tarkább hirek, ministeri megbukás, Bechtold letétele, új kormányzó kinevezése sat. felől. A' derék Hr-ky[2] százados rajzolá az itteni parancsnok hanyagságát, ki egyetlen futó recognoscirungon kivöl, — ezt is más végzé, — nem

[1] *Szerző jegyzete:* Laner, mint őrnagy vezette a munkálatot; az a' Láner, ki később, mint tábornok Aradnál felakasztatott.

[2] *Szerző jegyzete:* Hrabovszky huszárszázados, kedélyes verselő.

tett anyi idő alatt a' vidéken, menyi ideig készültek Turia támadásához, még sem volt táj ösmereti száguldozás. — Ezért, 's illyenekért vagyunk a' jó napban! —

26. Aug.

Két nap óta változásom ma haza rekesztett 's midőn e sorokat irom, négy-öt óra között délután, sűrűn dörögnek az ágyuk füleimbe. Szireg pusztán szegény mieink, kik ott ágyu nélkül, nem legderekabb sánczba rámázva őrködnek, — támadták meg a' ráczok. Már jó órája tüzelnek 's még azután küldenek inen két ágyut, futár futárt ér 's riadót még most is dobolnak és fujnak a' katonaságnak! Egyenlő hibája és szerencsétlensége parancsnokainknak, hogy ugy látszik,: nem tudják, mi szerint ellenséget kevésnek nézni soha nem szabad, nem kell. Jaj nekik, ha még az ágyuk ki érkeztek, benyomultak sánczaikba; de jaj Temerinnek is 's kik benne vagyunk; mert akkor el vagyunk vágva mieinktől, 's egyetlen teendőnk: una salus, victis nullam sperare salutem!

Ablakom alatt iszonyu robaj, a' katonaság vonul, de ki tudja, nem késő-e? Öt 's négy óra közt az ágyuzás megszünt. Estve beszélék a' haza jöttek, hogy ezer szerencse volt meg maradásuk. Egy része az őrségnek Ó-Kérről szokott Sziregre jönni. A' felváltottak Ó-Kér felé már féluton voltak, midőn az ostrom dörgése füleikbe hatott. Erre a' század önkéntes visszatért 's gondolván, hogy a ráczok, szokás szerint, a kukoriczákból vicsorognak a' sziregiekre, önkénteseink széltire fogák a kukoriczákat és Szireg közelében csakugyan fölverék a' leselkedő farkasokat. Ezek meglepetvén, hátráltak, kemény golyóváltás keletkezett 's két főszervián földre terült, egyiket magukkal ragadák a' ráczok, másik ott maradt. Ez alatt Temerinből is megérkezett a' segély. 'S két ágyuszóra a rablók csapták a' port Turia felé, néhány szállást meg gyujtván utjokban. Ha egy negyed alatt nem jön a' segély, mieinknek a négy ágyuból rájuk ömlő 3 hat fontos és jégessőként zuhogó kartács-golyókat lehetetlen ki állaniok. A Pesti Nemzetőrség ismét csufosan meg-szaladott, mieink három halottat és sok sebesültet számlálnak. Egy szegény bakának vállát lapoczkájával hordta el az ágyu golyó 's még életben ért ide! A sáncz nyilt siktéren megbecsülhetetlen. E' nélkül minden lelkesedésük mellett katonáinknak, el vagyunk vágva az egyetlen uttól, mellyen e' rácz állatok barlangjából menekülhetünk. Ez eset után, mellyben egész itt levő sereg léte olly hajszálon függött, még is engedtek az őrség olly régi rimánkodásainak 's két ágyut ott hagytak nékik! És valahára rá jöttek — s mint Schwarcz[1] a puska port, föl találták, — hogy a kukoriczákat, mellyekben az ellenség 50—60 lépésnyire jöhet, a' nélkül, hogy észre vehetnék, a sánczokig le kell kaszálni! Barátim. Melly fő két hét alatt, — ezóta miénk körülbelül Szireg — 's egy végveszéllyel fenyegető esemény után, — melynek egyik forrása épen a' kukoriczák valának, — ezt belátta, az már azután

[1] Schwartz Berthold találta fel a hagyomány szerint a puskaport.

láng ész! Schwarz, ki tudja meddig chemizált, a' mieink csak egy pár hétig! Nem kell félni! ha a' puska por el vész, lész nálunk, aki feltalálja!

Aug. 27.

Az Urnak vala szentelve e' nap 's ez Temerinre is a' nyugalom napja volt. Én nem nyugodtam, házi, vagyis gyomor vendégem még ma sem távozott. Mit volt mit tennem, Ipekaukána barátunkat küldtem be távozásra szólitandó a' szemtelen vendéget. 'S bár nem ugy, mint — Sully vezér szavai szerint, — 4-ik Henrichtől[1] a' hideg lelés a' háló szoba ajtaján két lábon és zöld ruhában: — Ő betegsége ott, ahol kellett, becsületesen távozott.

28. *Aug. Az Ágoston napján mind a' directorium, mind a' naptár szerint.*

Reggeli ötkor Dob, trombita 's harangok kongása ugratának ki ágyainkból. A ráczok Goszpodinczétól az új sánczra törtek, hangzott tiz utszákon ezer felé futkosó nép s katonaság szájából. Ebből lész valami, gondolánk, mert ők ily jókor még eddig nem adtak visitet. És ugy lőn, minden tekintetben meleg nap volt ez reánk nézve!

A ráczok látván bennünket, a' Goszpodinczi fasorok közepéig be huzódtak. Máté alezredes hadirendbe állitá egész népséget, az aleék közelében indulót fuvatott 's meg mozdult egész hadi testület. Füleink magunk sem tudjuk meddig hegyesültek, — szemeink szempilláinkon ültek. Fejünk bubjáig vala srófolva várakozásunk, lesz ma, mondám a mellettem álló B. földinknek, bizon furcsa volna, ha ma Goszpodiczén ebédelnénk, mondá ő, vagy a' ráczok Temerinben, válaszolám! A' ráczok ágyuja a' fa sorokból meg dördült, mi nyomulánk 's kellő távolságra érvén, két ágyu a' déli, kettő az északi oldaltól ékformán összevágva kezdék szőni a' ráczokat. Ők nem mozdulnak, mi sem, ollykor a' bal oldali ágyuk be a' sánczokhoz a' falunak is köszöntgettek egy rokonuknak, az is vissza. Még néhányat lőttünk, azok is, mi el hallgatánk, azok is. ekkor Máté el kiáltatja: rechts um! indulj! Mozdulunk Temerinnek, a ráczok még két salvét lőttek, de mi hátra se nézünk, vonulunk sánczaink felé. Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus!

E' komedia ekkor bosszantott mindnyájunkat, de a consequenti talán e' játék abbahagyása menté meg Temerint. Mint alkonyatkor combinálhatók, kifőzött tervük vala a ráczoknak Temerint ma minden oldalról megtámadni. Alig hogy sánczunkhoz érünk, már vágtatnak a futárok, hogy Nádallya felől nyomulnak a ráczok! milly könyen betörhetnek, ha addig érkeznek, még mi Goszpodincze alatt lődözdit játszunk!

De Isten nem engedé! Egy része az erőnek az uj sánczon Goszpodincze erányában maradt, másik utját álla a közeledő barbároknak.

[1] IV. Henrik francia király (1553—1610); híres minisztere Sully volt.

Ez alatt 10 óra tájon reggel meg érkezett szeretett hadügy miniszterünk Mészáros Lázár,[1] Bechtold General kiséretében. Gróf Szécseny Adolf[2] fogadá őket. Márakkor északnak, Nádally felé dörögtek az ágyuk 's be sem ment a' kastélyba, hanem Bechtolddal a' Gróf kiséretében és fogatán sietett a' harcz mezőre. Egy kevés szünet lőn. Éljennel fogadá a' nép, ő nagyokat 's kicsinyeket, amint jött, megszólitott, értekezett mindenkivel, biztatott 's lelkesitett mindenkit 's az ott álló császárhuszárok egy csapatához szivre ható beszédet tartott. Mire az egész tábor és népség lelkesedése nagyszerü éljenekben tört ki.

Mint kelet, éjszak felől is, egy jó ágyulövésnyire halom gerinczek vonulnak el, mieink idáig száguldozának. 'S a' ráczok ugy látszott, vissza vonultak. Ez alatt Goszpodinczénél kezdett ismét dörögni. A két Vezér ide sietett. Ekkor itt is egy kevés szünet. Már egyre járt midőn haza tértem, s ekkor éjszakról ismét dörögni kezdett. Nem ett, hanem fölfalt hamaros ebédünk alatt mind inkább sűrűdni és közeledni hallottuk a' dörgést 's mire az ben étető katonaság egy része is kirukkolhatott, már a' Várasba 5—6-ik házig fütyültek a golyók. Most pakolt mindenki, katona pogyászok, gyógyszertárok, pénztárak, őrseregi kocsik, tehetősb lakosok, rakodtan takarodtak ki a' városból. Jajgató, kezét tördelő asszony volt elég! de még férfi is! Midőn láttam, hogy minden pakol, magam is öszvekötém butyorkám. De én annyira biztam magukba mindég, hogy kocsit sem rendeltettem 's a' huszárok lelkésze kocsijára dobtam holmicskám, azután siettem éjszak felé. Már ekkor Temerinnek egész éjszaki és keleti környezete egy ágyu lövésnyire tele volt ráczokkal 's mint egy villammal rakott felhő, szórták Temerinre bosszujok mennykövét! Az ágyuzás borzasztó s' általános lőn és mi enyi erő ellenébe mit állithatánk. Keletről egy, éjszakról három ágyut 's egy ezek közül is, ha Goszpodinczénél nagyobbult a' veszély, oda s' vissza járt koronként. Az ágyuk hiányát nem pótolhatta egyéb, mint nemes elszántság, azért mindenki ki állott a' sikra, hadd lássák a' barbárok, hogy kevés ágyuink mellett készen állunk és várjuk őket, ha kedvök van közeledni üstök fogásig. Majd e', majd ama csoport, vagy ágyunak zúgtak golyóik 's mi ekkor le buktunk 's ismét föl állánk, 's büszke vagyok rá mondhatni, hogy már én is tudom, hogy fütyül a' három és hat fontos golyó. Már négy óra és az olajnyaló állatok még sem tágitanak, a golyók mellettünk, utánunk, sőt előttünk furják a földet. Gurulunk s' katonák, lakosok, sőt vakmerő gyermekek, kézzel, lábbal, és ásóval várják 's kinek kedve volt törni magát golyó után, az iramlók között szedhetett eleget. Szireg felől nagy porfelleg, örültünk, hogy talán segély. 'S érkezett, hanem nem onnan, hanem Járekról egy ágyu a' derék König Andris vezérlete alatt. Ők Péter-Váradról 3 ágyut kaptak, de embert nem 's igy hevesi Nemzet-őrök vállalkoztak mellőjök, többnyire mérnökök 's köztük derék gyermek barátom König, volt tüzér. Mint ilyen, jó

[1] Mészáros Lázár itteni szerepére l. *Thim:* I. 180.
[2] Temerini gr. Szécsen Adolf őrnagy.

állomást vőn azonnal a' városból Nádallyanak vezető uton, a szántók bal sarkának közelében 's éjszaknyugatról huszárainkra villámló ágyut vevé czélba és a mi önkéntes Hevesi tüzéreink jó kedvel, enyelegve és lelkesen a' egyszersmind olly szerencsével sütögeték ágyujokat, hogy kün a' szögben többé nem lőn nyugta a' rácz ágyunak, szüntelen kellett változtatnia állását 's nem egyszer láttuk szét ugrani a' tűzéreket mellőle. Rendes tüzéreink is igen jó lövéseket tettek 's ez volt egyik oka, hogy ők mintegy 10—2. ágyuval sem közeledhettek egész nap beljebb, csekély és megosztott erőnk mellett is a városhoz. König tüzérünket még a' harczmezőn megtisztelé az alezredes, oda vágtatott, föl-irta nevét, be mutatandó azt a' hadügyminiszternek. Nemzetőrségünk becsületesen ki állta a' tüzet 's meg czáfolá azon szájhősüket, kik a' Hevesi őrseregnek, a' Pest- és Tolna-megyeiek sorsát jövendölgeték. Lám földieim csak menni kell 's az őrseregnek is megy minden.

Ily tüzben volt seregünk Goszpodincze felé is, de szerencsétlenebbül, mint mi. Itt mintegy 20—3. huszár Clement és Strobl tiszt urak vezérlete alatt kivágott a Goszpodinczi határ szélen, a' fa soroknál föl állitott ágyuik fedezete alatt ólálkodó, mint 300 főnyi rácz csoportra. Mieink közeledvén, négy ágyulövés köszönté őket, de ők a' helyett, hogy hátráltak volna, nékik vágtak a csoportnak. A mieink nem tudták, — hogy árkuk van ott is — 's most a' ráczok ebbe huzódván, általános tüzet adtak mieinkre, két ló elesett. Többé tölteni idejük nem volt, mert a' huszárok már akkor árkaiknál szabdalták őket, most egy por-felleg támad, se huszár, se rácz nem látszik 's e' por kulisz mögött kardra és kaszára került a' dolog. Kaszaboltak mieink, de közülök is egy közlegénynek fejét, másiknak feje bubját metszék le, a valódi magyar szellemű Strobl hadnagyot pedig kaszával mája táján meg-szúrták. Ő azért haza vágtatott huszáraival; de sebe, mint az orvos mondja, igen veszélyes. Ha gyalog segitség megy utánok, e' kevés huszár nagy dolgot végez. A' huszárnak nincs e' táborban párja, csak ők képesek meredésbe hozni, a' nézők haját merészségükkel. Oh ha egy Blücher vezérük volna!

Mig ezek Temerin alatt történnek, addig Járekon sem fogdosnak legyet unalmukban mieink. A' gonoszak, hogy kevés erőnket még inkább megosszák, a' vaskaputól Járekra is támadást tesznek. Szerencsénkre fél öt tájon ritkulni kezdtek a ráczok lövései, mig öt órakor egy vezér, mint látók, végig nyargalá a gerinczeken fölállított ágyuk sorát 's megszüntek lőni. Mire mieink közül száguldó csapatok indulván ki, egészen vissza vonultak, nehány szállást, mint szokás, meg gyujtván utjokban.

Most a' nemzeti ágyu egy másik kiséretében Járekra sietett 's csakhamar vissza nyomaték az ellenség.

Nevezetes nap volt ez! egy parlagi ember sokat láthatott és hallhatott. Tapasztalt katonák mondák, hogy ágyuzás egyfolytában enyi ideig 's ily kiterjedésben nem mindennapi dolog. Az egészséget betegágyban tanulja igazán becsülni az ember; a' békét a háboru iszonyai között! Mondtam már és nem szünöm mondani, egy csatatér borzasztólag nagyszerű látmány!

29. Aug. János felvétele.

Infandum Regina jubes renovare dolorem!

A derék Plébános Novák Jóseffel kirándultam Sziregre. Ez egy tanya — nyugotra Temerintől, mint mondták, a Karloviczi rácz Érseké. — Árokkal ellátott föld hányás és hantból készült négyszögletű véd müvet találtunk ott, mely dél felől egy érre támaszkodott.

Ez volt honvédeink és Nemzet-őreink Komáromja. Körülte nyugot felé kukoricza földek, kelet-éjszak felé egy csür forma épület buza kazlakkal, mig nagy része az őszi és tavaszi vetésnek lábon korhodott és gázoltatott. A honvédek között itt találtam egy egri fiut, ki sógorommal szolgált 's egy nyomorult deszka sátor alatt a generalstabot, melynek feje, fő vezére 's mindene Tibold Kapitány volt. Néztünk egymásra, mint kik valahol találkoztak már az életben 's kölcsönös kérdések után kijön, hogy nehány évvel az előtt, mint vasas főhadnagy Fényszarun[1] feküdt 's én szomszédság fejében át járván, sok jó napokat töltöttünk együtt. Neki a táborozás napbarnitott szint és szakált adott; oly körülmények között magam sem nagyon nyesegettem pofámot, 's igy nem csoda, ha első pillanatra nehány évek után nem ösmértük egymásra. De annál nagyobb volt az öröm azután, — mit csak a' Kapitány bosszankodása zavart meg, — hogy ugy mond, Máté alezredes, kit Castiglioni maga helyett parancsnokul hagyott Temerinben, mint hallja, még előbb a' toronyba szalajtat, meg tudni, kell e' segély Sziregre, — midőn a leg közelebbi támadás volt — 's csak midőn hirül vette, hogy periculum in mora, doboltatott riadót 's küldött egy pár ágyut segitségre. És ez valóban igy volt.

Elválásunkkor emlitett jó gazdám meg hitta a sziregi tiszteket más napra ebédre. Ki gondolta volna, hogy hült helyünkön más fog ebédelni Temerinben, hogy a derék bajnokokkal ez talán utolsó kézszoritásom.

El jött az éj; este a' haza ügyeiről volt debatt 's véleményözön, melyen a' meghasonlás sárga-fekete vitorlás csajkái már itt-ott ugyan csak tünedeztek a rendes katonaság tisztjei között, kik egy pipa dohány s pohár borocskára esténként a parochiára be-be köszöntöttek. Már az előtt is sejtettük 's most még inkább meggyőződtünk, hogy puszta comfortnál egyéb értelme is volt annak, midőn a rendes katonaság tisztjei, kik az előtt a' Nagyvendéglőbe jártak 's a' Nemzet-őrség tisztjei és uraival együtt lakmároztak, egy pár hét előtt minden föltünő ok nélkül el maradtak 's átal ellenben egy magány-háznál nyitottak vendéglőt maguknak. Látszott, hogy némely tiszt Urra nem volt hatás nélkül ama titkos körlevél, — kitől, honan, nem tudhattuk meg, —, mely a' rendes katonaság felsőbb regióban keringett. Ennek kisértetszerü titka áttört a hazafias érzelmü tisztek kebelén 's titokban megsugták nékünk, hogy az, mint máshova, hol rendes katonaság volt, — ide is megérkezett 's föl világositván — az eddig csak sejtett — rácz és bécs országi titkos viszonyokat,

[1] Fényszaru h. Jászberénytől ény.

fölhivja a' katonaságot a' civil hatalom bitorlásai ellenében elfoglalni amaz állást, melyet a' kamarilla igényel 's a' fegyver embereit meg illeti.

Láttuk már ekkor, miféle láz lehet az, mely Castiglioni dandár parancsnokot meglepte akkor, midőn- bár orvos és gyógyszertár helyben volt,- állitólag mint beteg, a' fa képnél hagyta Temerint, a' fő parancsnokságot pedig amaz emlitett szerencsétlen flótás Máté alezredesre bizta. Az eszme surlódások ki-ki pattanó villámai mind ezen tüneményeket többé kevésbbé megvilágiták; melyeknek baljóslatu képeit még Hrabovszky kapitány, Dézsy és Brunner[1] tiszturak hazafias érzelme sem vala képes föl vidámitani. Szét oszlottunk 's nyomott, szomoru lélekkel dültem ágyamba. És mint kit lidérez nyom, olyan volt álmom is. A' baljóslatu sejtelmek szakgatott foszlányait, az álom — sokszor jósszerű — varázs hatalma együvé szőtte 's lőn belőle a Hazának véres palástja, mely fölött az összeesküdtek, az árulók koczkát vetettek. Már tépték azt, — mint vérebek a konczot, — megkaparitott részét mindenki huzta, vonszólta; midőn egy tompa zörej háló szobám ajtaján kinos álmomból fölébresztett: Ki az? — 's a' laconikus válaszban: „baj van", házigazdám hangjára ösmerek. Miféle baj volt az, a' félre vert harangok kongása, kün az ágyu dörgés, ben a' riadóra pergő dob, ló-dobogás, kard csörgés, 's az általános zür-zavar, 's futkosás zajából ki-ki vágó kiáltozás: „Fegyverre" — Sorakozz, — Indulj —! tolmács nélkül is csakhamar megmagyarázták. Éjtél után egy fertály egy körül, az óra mutató. Be jókor virad most Goszpodinczen, gondolám; néhány percz 's én töltött duplámmal az utszán valék. Az ég tiszta volt, 's a' csillagok kétes fényénél nem messze egy sötét tömeg ötlik szemembe, felé tartok; nyugtalan lovak dobogása, zabla csörgés — ime a huszárok (Császár-huszárok voltak itt) már rendben, — gondolám; mialatt egy érczszerü bariton hang indulót parancsol 's a' tömeg mozogni kezd le a' fő utszán Járek felé. Én utánuk. Az ágyuk keletről (Goszpodincza felől) egyre dörögnek, olykor Járek felől is. A' város e végén emelkedik egy szép halom, fölötte egy kápolnácska árnyas fáktól övezve. Már e' domb alatt mentünk, ők lovon, én gyalog, midőn a parancsszó: in Carrier, fölhangzik, huszáraink iszonyu robajjal elszáguldnak, én pedig a' sötétben egyedül maradok. Mire visszafordultam én is. Minden házban fölvannak, a' férfiak csoportonként — egyesen, kasza 's villával fegyverkezve szerte huzódnak, a' nők, 's gyermekek a' házak előtt jajveszékelnek, egyik pakol, másik már indul, de még maga sem tudja, merre, hová; harmadik határozatlan bizontalanságban töpreng; mert vajmi nehéz egy családnak tüzhelyétől megválni 's megbarátkozni a' gondolattal, hogy földöntutó legyen.

Ily jelenetek között a paróchiához értem s a' mellette keletnek nyuló keresztutszán épen indul egy csapat gyalogság a' keleti redoutte felé. Kevés távolságra kisérem őket. A szélső házhoz

[1] *Szerző jegyzete:* Később Kutasy, — most 1881. honvéd ezredes, — mint ezt a' Kövesd—Miskolczi nagy hadgyakorlatról erre át utazó Mihályi Őrnagy mondotta. —

érvén, egy hatalmas parancsoló hang harsog felém, mely mintegy kénszerité az embert megállani. „Barátim a rendes katonaság kivonul, — harsog a' hang — az erődökhöz a' Nemzetőrség egy részével, másik benmaradó részével a' lakosság maga fogja fedezni a várost. Azért minden ember talpon legyen, fegyverrel kezében, készen tartván egyszesmind a' szükséges oltó szereket. Barátim „bátorság és kitartás 's a' támadók hátrálni fognak!" A' hangot föl ösmertem: Földvári Kálmán őrnagyunk[1] egyik segédjéé az. Az ágyuk ezalatt kelet 's délkelet belől bömböltek 's én közeledvén a' parancsosztóhoz, kérdém, vajjon melyik rész ágyuja lehet az, mely itt jobról oly mérgesen villámlik és mendörög? „Jaj barátom azt már most nem tudjuk", lőn a határozott válasz. Ti parancsnokok nem tudjátok! gondolám 's e' gondolat tőrként czikázott át lelkemen. Ez alatt a' kisértem gyalogság a' sötétben eltünt, én pedig vissza ballagtam a' város házához, hol épen Monostori barátaim voltak őrségen. Az utszán találtam őket csoportban, várva valami felsőbb rendeletet 's az óra kettőt ütött. Még kün az ágyuzás egyre foly, villámainak fénye el-el lebben a házakon,[2] 's még mind ekkorig nem hogy vissza verték volna a' támadást, hanem lőfény, dörgés és moraj mind inkább azt mutatá, hogy a' támadók előnyben vannak 's közelednek a' város felé. No már baj van, szólt egyik barátom, jó lesz, ha körül nézesz a paróchián 's összepakolod, legalább a' templomi szereket. Haza érek, az udvaron két fölpakolt kocsi áll. Egyik a plébánosé, másik a huszárok regements papjáé. Barátom, szól a' házi Ur, szedje össze holmiját, mert itt ugy látszik, ütött a pusztulás' órája. Néhány perczig még várjunk, ez alatt jobbra, vagy balra el dől a' dolog. Pogyászomat a' huszárok papjának kocsijára fel vettettem 's vadász puskámat golyóra töltve a' kapu előtt állunk. Ez alatt a dörgés kivölről mind inkább közeledik, a' zürzavar, a jaj veszeklés mind inkább nő. Már a kormányi társzekerek indulnak ki felé, a' lakosság hazafelé futos, rakodik, indul, a nőnem és kétségbe esett gyermeksereg sir, futos, szülőit keresi, vagy őtet keresik. A' harangok fölriasztván a' várost, az ágyuk dörgésének engedtek, de most ujra megszólalnak, busabban, mint valaha; nézünk föl észak felé a' nagy utszán 's mire ott, hol eddig csend volt, apró fegyverek ropogasai halatszanak s a látkörön, mintegy éjszaki fénynek kétes világa némi fény 's világosság kezd mutatkozni. A' puskaropogás nő, a' zaj, a' lárma nagyobbodik, mialatt a' kitörő lángok pirja a' templom tornyán és falain, egész rémitőségében fejtekezni kezd. Helyezetünk tarthatatlanná lett; futott nagy és kicsiny 's tudom még ama követ Urak is, kik a' rokonát Gr. Almásy Erneszt őrnagyot meglátogató Almásy Pál[3] Urral ide csak iménd rándultak le. Az ellentállás e pillanatban már lehetetlen volt. Az eddigi támadás dél és kelet felől, mint látszik, általmadás

[1] Földváry Ferenc hevesmegyei alispánnak a fia.

[2] *Szerző jegyzete:* hatalmas dörgése meg-meg rezgeti a' házak ablakait.

[3] Almásy Pál hevesmegyei alispán, követ. 1848-ban Gyöngyös képviselője. *(Nagy Iván:* I. 22.)

volt s midőn éjfél óta minden figyelem csak ide fordult 's minden erő itt összpontosittatott: akkor leveték az álarcot 's a' gyengén, csak nemzetőrök által fedezett éjszaki oldalon kezdék a' valódi támadást. Most tehát, ha elvágtatni nem akartak, minden erőnek vissza kellett a' kelet 's dél keleti pontokról vonulni. 'S oh e' vissza vonulás! Mintha nem is létezett volna terv és parancsnok, mintha fejét elvesztette volna mindenki, rend és vezér nélkül, itt egyesek, ott egy csapat, amott fölbomlott századok kuszált romjai huzódtak, hová? A' rémült nép kifelé tóduló árja után; a' fegyvertelen néppel szaladt az- kinek, fegyver volt kezében, melyet ugy látszott, már csak saját védelmére tartogat még a' rendes katonaság. Ekkor kiindulánk mi is a' paróchia udvaráról, egy nyugatnak nyiló kereszt utszán. A szánalomból fel szedett kétségbeesettekkel csakhamar zsufolva lett szekerünk 's én a' kocsis mellé szorultam. A' merre mentünk, minden ház a' siralom, a' fölfordultság tanyája vala. Kün a városon ott emelkedék egy magtár, szomszédságában a' temető, a' Gr. Szécseny[1] sirbóltjával: e tájon találtuk a' katonaság tár és munitiós szekereit egy csapat lovastól fedezve 's körülte a' nagy téren száz meg száz szekér kocsi megtolulva, melyek a mindenféle rangu és rendü emberek roppant tarkaságával egy nagy éjjeli vásárt tüntetett elő, hol mindenki a halálon tul adni 's életét megtartani igyekezett. Idáig eljutni, ha baj volt: tovább haladni lehetetlenség vala, mert a' szántók szélei meglehetős nagy árokkal voltak szegve, a' menekülés útja pedig Verbász felé egy volt 's ez is két árok közé szortva. Várni kellett tehát, mig ez ut a roppant tolongó tömeget ugy szólván be nyelhette. Az alatt a' tűz templom felé mind inkább haladt, kün a' város éjszaki részén az apró fegyver egyre szólt. Ez össze tolult szekér- és emberözön zürzavara, a léget hasitó harczi lárma, az emésztő lángok tompa moraja, az általa kisértetiesen megvilágitott kétségbe esett arczok: együtt, a' végpusztulás, az enyészet vörfagylaló képét tüntették elő. Valahára béjutottunk a' két árok közé. Amily széles volt ez; oly tömegben mozgott közte szekér, ló, ember, marha; ott a rakott szekerek az árokba dültek, itt össze-vissza akadoztak; ott a' feldültek, itt a' szekerekbe furódott rudak által meg sértettek visitása hangzott, el téveledett s kétségbe esett ebek vonitásaival vegyülve, melyek szerencsétlen gazdáikat a földön futás keserü utján is követték. Mily iszonyú helyzet volt ez! Hát ha még hozzá gondoltuk, hogy jobb oldalról előttünk Szireg és azt is el találták foglalni, akkor ez egyetlen út is el van vágva 's mi szabadulás nélkül veszve vagyunk. Már három óra tájon lehetett, midőn Szireg irányában voltunk 's ime lódobogás hátulról, szájról-szájra adott roppant lárma előre: gyilkolják a' hátulsókat! Kezembe nyugvó puskám sárkányát fölhuztam 's midőn a' dobogással a' vágtató ellent vártam: a helyett huszárainkat láttam a' fél sötétben vágtatni rend és vezető nélkül kün az árkon, hol az átvergődött mindenféle nép, szekér, marha 's ágyu sietett előre. A' város még egyre égett már a' templomig lángban, az iszonyu füstgomoly az éji nedveses légben a' földre

[1] A gr. Szécsen-családnak temerini sírboltja.

nehezülve, egy roppant hegy láncként vonult a szél menetében. Végre el értük O-Kért, Kis Kért, az ott táborozó honvédek a' roppant futás és szerencsétlenség láttára megmeredtek, ingadozni kezdtek. Verbászhoz közeledve. Bakonyi vezért találtuk lóháton több tisztekkel, ki azonnal katonaságot rendelt fedezni a hátulsókat. E' napot Verbászon töltöttük, roppant nagy szél fujt. Másnap Hegyesre mentünk. Itt gyülekezett össze a szerencsétlen temerini nép; a tegnap még otthon jó gazdák: itt már koldusok valának 's a' falu házánál osztogattak nekik lisztet 's kenyeret!

Oh e' népet látni a' templomban! egyetlen rajtavalójában térdepelni 's zokogásának könnyeivel áztatni a' talapzat kövét, oh ez sziv repesztő vala! Imádkoztak ők a' könyörület 's igazság felséges Urához 's oh ha Ő meg hallgatta őket, mit várhatnak azok kik enyi nyomornak, enyi fájdalomnak, — mint látszik, népet nép ellen föl bujtva. — okozói voltak?!

Aki a' győzelem ily utjától sem retten vissza, oh az nem lehet a' népnek, az emberiségnek igaz barátja, annál a győzelemnek csak szolgaság lehet a vége és az ily győzelmen Isten áldása soha, soha nem lehet! Mi monostori bárátainkkal Szabadkának jöttünk, onnan Bajának a' Dunán föl Pestre. A' beteg tábornok Castiglioni teljes egésségben itt jött velünk a' gözösön Pestig. Másnap mi a' táborozás porát le mosandó, a' Császárfürdőbe mentünk 's a' tábornokot egy Bécsbe induló gözösön láttuk. Ő csakugyan meg értette, mit akarnak Bécsben! Istenem, adj jó véget ügyünknek!!!

4-ik Sept. 1848.

A napló címlapjának belső oldalán.

1848-ik évből.

a ráczok elleni hadjárat egyik mozzanatáról: Eperjesy Ferencz, pusztamonostori lelkész, mint szemtanu által jegyezve.

Pardon!

Je suis née, du temps des phrases.

Közli: *Lukinich Imre.*

Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez, 1849 június 2—augusztus 25.

Talán hiábavaló munkának látszik, ha egy olyan hadosztály történetével akarunk foglalkozni, amely — 84 napi fennállása alatt — egyetlen kis csetepatét leszámítva, semmiféle haditettel se írta fel nevét a hadtörténelem lapjaira. De azért mégse fölösleges megemlékeznünk róla, mert ha a maga teljességében akarjuk ismerni a magyar szabadságharc történetét, a Kazinczy-hadosztályé se maradhat ki belőle. Tanulságos példa, ha csak negatív értelemben is. Azt bizonyítja, amit a hadtörténelem tanulmányozása közben annyiszor olvashattunk, hogy az ellentétes parancsokkal ide-oda taszigált seregtest végül is mindenünnen elkésik, amint azt egy nagyonismert iskolapélda, az Erlon-hadtest szerepe Quatrebrasnál (1815 jun. 16.) is igazolja.

Érdekes a Kazinczy-hadosztály története azért is, mert parancsnoka, bárha ebben a minőségében, a szervezőmunkán kívül semmit se tett, állásánál fogva mégis belekerült azoknak névsorába, akik Haynau bosszúvágyának áldozatául estek.

A vértanuhalált halt Kazinczy Lajos ezredes — Kazinczy Ferenc és Török Zsófia grófnő fia — 1820-ban született a zemplénmegyei Széphalmon. Hajlamai a katonapályára vitték, még pedig a tullni útásziskolába, amelynek sikeres elvégzése után azonban nem a műszaki csapatokhoz, hanem a 9. sz. („Miklós"-) huszárezredhez avatták fel hadapródul, 1839-ben. Két évvel később hadnagy lett, de mint annyi más magyar honfitársa, Kazinczy is hamár beleunt a gyöngyéletbe, s már 1847-ben, mint főhadnagy, megvált a tényleges szolgálattól, amelybe csak az 1848-i események szólították ismét vissza. Századosul osztották be az akkor alakuló I. honvéd útász-zászlóaljba, majd novemberben — már mint őrnagy — a II. útász-zászlóalj szervezője lett. De nemsokára visszahelyezték a lovassághoz s itt, alezredessé lépvén elő, az 1. sz. („császár"-) huszárezred parancsnokságával bízták meg. Azonban csakhamar összetűzött a hadügyminiszterrel. Ugyanis az ezred eleinte jólfegyelmezett tisztikarában, a szükségparancsolta felhígítással belejutott nemkívánatos elemek, a mézbe pottyant kenyérmorzsa szerepét játszották el. Kazinczy erős kézzel akart szétütni közöttük, de megjárta, mert — mint az forradalmi hadseregeknél gyakori eset — a felsőbbség nem a hepciáskodó tiszteken, hanem a rendet csináló parancsnokon verte el a port, elmozdítva őt állásától.

De mellőztetése nem sokáig tartott. Nemsokára ezredes s az áprilisi hadjáratban egyideig hadosztályparancsnok lett Klapka hadtestében. Majd 1849 junius 2-án a Felvidéken alakuló önálló

hadosztály szervezésével és vezetésével bízták meg a még csak 29 éves Kazinczyt.[1] Ámde még mielőtt a szervezés munkálatai kellőképpen előrehaladtak volna, az oroszok átkeltek a Tiszán s ezzel — legalább pillanatnyilag — mind a hátráló felsődunai hadseregtől, mind Visocki hadtestétől elvágták Kazinczyt.[2] Ez június 30-án Bemhez fordult s felajánlotta hadosztályát az erdélyi hadsereg támogatására.[3] Bem — elég helytelenül — visszaútasította ezt a segítséget s meghagyta Kazinczynak, hogy az oroszok háta megett igyekezzék zavart kelteni.[4] Ugyanezt parancsolta neki július 10-én Mészáros fővezér is, de július 13-án egy ujabb parancs Knezich hadtestéhez csatolta Kazinczy hadosztályát.[5] Egy héttel később Kassa esetleges megszállására útasítja Mészáros.[6] Se ebből, se abból nem lett semmi. Július 27-én, Görgey jóváhagyása esetén, az Uzsoki-szoroson át Galiciába akart betörni Kazinczy, másnap pedig lezajlott a hadosztály egyetlen harci cselekménye, a klimieci csetepaté, amelyben a Vereckei-szoroson át Galiciába hatolt 3 honvédszázad 2 orosz századot ugrasztott szét és elég nagy zsákmányt is szerzett.[7]

Kazinczynak most az volt a szándéka, hogy Tiszaújlaknál átkel a Tiszán, de ettől is elállott s augusztus 1-én már azt jelenti Görgeynek, hogy egész hadosztályával Munkácson akarja megvetni a lábát, s legrosszabb esetben Erdélybe húzódik vissza.[8]

Bem július utolsó napjaiban Grotenhjelm orosz altábornagy hadosztályát akarta Besztercze vidékén megtámadni s az országból kiszorítani. Most már ő maga kérte, hogy bocsássák rendelkezésére Kazinczy hadosztályát. Aulich hadügyminiszter augusztus 3-án, Görgey és Kossuth pedig 5-én valóban ebben az értelemben intézkedett, de már késő volt,[9] mert Lüdersnek Segesvárra történt előnyomulása meghiúsította Bem tervét. Az öreg lengyel a július 31-i vereség után Nagyszeben felé fordult s így többé nem találkozhatott Kazinczyval. Ez tehát, mindentől elkésve, Nagybányán és Désen át Zsibóra húzódott s ott egyesült a bánffy-hunyadi ütközet után mindjobban széthulló másik kis sereg Gál Sándor vezette maradványaival. Itt történt a fegyverletétel, de csapatok nélkül, mert azok szétoszlottak. Így, nagyszámú tiszten kívül, csak 36 ágyú, több mint 6000 puska, jelentékeny mennyiségű lövőszer és 103 ló jutott az oroszok kezébe.[10] Ez augusztus 25-én történt, részint más lehetőség hiányában, részint Görgey augusztus 16-án kelt levele következtében.[11]

Érdemes megemlíteni, hogy Kossuth egyik államtitkára —

[1] I. okmány.
[2] II. okmány.
[3] U. o.
[4] *Gyalókay Jenő:* A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán. (Hadtört. Közlemények: 1937. évf. 17. l.)
[5] V. okmány.
[6] VIII. okmány.
[7] XI. okmány.
[8] XII. okmány.
[9] XIII. XIV. XV. okmány.
[10] XX. okmány.
[11] XVI. okmány.

Pálfy János — szófogadatlansággal vádolja emlékirataiban Kazinczyt,[12] amit némileg támogatni *látszik* az a Bem közvetlen környezetében hitelre talált állítás, mely szerint Kazinczy kijelentette volna, hogy nem hajlandó alávetni magát „egy idegen kalandor" parancsának,[13] s ezért nem indult idejekorán Erdélybe. Ámde ennek a feltevésnek határozottan ellentmond a II. sz. okmány.

Több történet- és hadtörténetíró azt állítja, hogy Kazinczy a zsibói fegyverletétel idején már tábornok volt. Ez azonban nyilvánvaló tévedés, mert a magyar kormánynak Szegedről Aradra történt menekülése után, senki se lépett elő többé tábornokká. Az utolsó, aki ezt a rendfokozatot elérte, Gál Sándor volt, július 29-én.[14] A hadügyminiszter augusztus 3-án. Görgey pedig még 5-én is, ezredesnek mondja Kazinczyt, már pedig mindkettőjüknek tudnia kellett, hogy kinevezték-e tábornokká vagy sem?[15]

Annyi azonban kétségtelen, hogy Kazinczy, abban a levelében, amelyet a fegyverletétel tárgyában Grotenhjelmhez intézett, tábornoknak írta magát.[16] Vajjon miért? A válasz nagyon egyszerű. A honvédseregben, az oroszokkal megindult tárgyalások nyomán — teljesen alaptalanul — az a hit vert gyökeret, hogy a honvédtisztek rendfokozatuk megtartásával átléphetnek az orosz hadseregbe. Ezért aztán voltak olyanok, akik az utolsó pillanatban is ostromolták Görgeyt, hogy léptesse őket elő, mert így nagyobb rendfokozattal veszik át őket az oroszok.[17] Ez a remény táplálhatta Kazinczyt is, amidőn tábornokként mutatkozott be Grotenhjelmnek. Elhangzott már az az állítás is, hogy az oroszokhoz való átlépés lehetőségével Görgey áltatta volna, abban a levelében, amelyben fegyverletételre biztatta őt. Ámde ebben ilyesmiről szó sincs.[18]

Ellenben bizonyos, hogy Kazinczy hitt benne, mert amikor — már a zsibói fegyverletétel után — figyelmeztették az osztrákok részéről várható kegyetlen megtorlásra, szinte gúnyosan válaszolta: „Engem az ilyen koholt mesék és rágalmak el nem ijesztenek; én nem félek semmitől, az én rangom biztosítva van".[19]

De Kazinczynak az aradi haditörvényszék előtt is meggyűlt a baja az önkényesen felvett tábornoki rendfokozat, továbbá a szintén önkényesen felvett hadtestparancsnoki méltóság miatt. Ugyanis, minél magasabb rendfokozatban volt s minél nagyobb

[12] „(Kazinczy) tábora mintegy 12.000 emberből állott s rendeltetése volt Erdélybe menni s Bemmel egyesülni; de a kormány hasztalan küldött parancsot parancsra. Kazinczy bebarangolta Magyarország egy részét, mindig oly helyeken, ahol ellenség nem volt." (Magyarországi és erdélyi urak: 159. l.)

[13] *Gyalókay Jenő:* I. m. 18. l.

[14] *Gyalókay Jenő:* A háromszéki hadjárat 1849 júl. 16—24. (Hadtört. Közlemények: 1922—23. évf. 57. l.)

[15] XIII. XIV. okmány.

[16] XIX. okmány.

[17] *Gelich R.:* Magyarország függetlenségi harca. III. 862. l. — *Hentaller Lajos:* Görgey mint politikus. 172. l.

[18] XVI. okmány.

[19] *Hazánk:* 1887. évf. 247 l.

állást töltött be a vádlott honvédtiszt, annál szigorúbb elbánásban volt része. Kazinczyt is kezdetben tábornokként kezelték s csak akkor hitték el neki, hogy nem az, amikor ezt a szintén Aradon raboskodó Molnár Nándor ezredes, a magyar hadügyminiszterium elnöki osztályának vezetője is igazolta.

De a hadtestparancsnoki állást nem lehetett letagadnia, mert az osztrákok kezébe jutott hivatalos iratokból kitűnt, hogy Kazinczy, legkésőbb július 6-án, kettévágta hadosztályát s két nagyon hiányos hadosztályból álló hadtestté alakította át.[20] Hogy ez merőben önkényes volt, abból is kitűnik, hogy július 15-én a III. (Knezich-) hadtest kötelékébe osztották be. Igy tehát hivatalosan azontúl is csak hadosztálynak számították azt a seregtestet, amelynek élén Kazinczy állott.

De a valóban megtörtént átszervezés alapján, mint hadtestparancsnokkal bánt el vele az aradi haditörvényszék. Hiába hangoztatta, hogy az április 14-i függetlenségi nyilatkozattal ő se ért egyet,[21] halálra ítélték s az ítéletet október 20-án végre is hajtották rajta.

Azonban az utókor mégis hálátlan volt hozzá: egyszerűen kihagyta az aradi vértanuk sorából. A babonás tizenhármas számhoz ragaszkodva, ma is csak az október 6-án kivégzett 13 tábornokról (helyesen: 12 tábornokról és 1 ezredesről) beszél úgyszólván mindenki. De Auffenberg (Ormai) ezredesről, Kazinczyról és Hauck Lajos alezredesről alig tud valaki, pedig ők is aradi vértanuk voltak. Sőt ideszámíthatjuk Lenkey János tábornokot is, mert ő is bizonyára osztozott volna társainak szomorú sorsában, ha már a börtönben meg nem őrül és meg nem hal. Vele együtt 17 az aradi vértanuk száma.

Okmányok

I

A hadügyminiszter Kazinczynak: Debreczen, 1849 junius 2.

(Bécsi Hadilevéltár: F. A. der ung. Ins. Armee 1849 Fasc. VI. Nr. 3. c.)

Der Herr Glt. Dembinszki hat das ihm anvertraute Truppencommando in Oberungarn abgelegt. Mit Genehmigung des Herrn Landesgouverneurs habe ich das Commando des alldort befindlichen Armée-Corps dem Herrn Generale Visocki zu übertragen befunden.

Ich finde zu bestimmen, dass die in Oberungarn operirende Armee folgendermassen eingetheilt werde:

[20] III. és X. okmány.

[21] „Die Unabhängigkeits-Erklärung Ungarns und Entthronung der Dynastie anbelangend, so kann ich betheuern und es dürfte ohnehin allgemein bekannt sein, daß dieses Ereignis in der ungarischen Armee eine allgemeine Entrüstung hervorgebracht und niemand diese Maßregel gebilligt hat." *(M. Kir. Hadilevéltár:* K. k. Außerordentliches Kriegsgericht, Arad, 1849. Fasc. 2.)

Die sogenannte polnische Legion bleibt für sich vereint, ist als eine selbständige Armee-Division von gemischten Truppengattungen zu betrachten.

Die in den Comitaten Ung, Marmaros und Bereg verteilten Streitkräfte werden unter ihr Commando gleichfalls als eine selbständige Infanterie Armee Division gestellt.

Die übrigen dem ehedem Dembinszkischen Corps angehörigen Truppen werden ein Armee Corps bilden, dessen Commandant General Desewffy ist.

Der Herr General Visocki als Obercommandant der Truppen in Oberungarn erteilt ihnen die Dispositionen, und sie haben anselben die Meldungen über alle feindlichen Begebenheiten zu erstatten.

Für die Aufrechthaltung der Disziplin in ihrer Armeedivision bleiben den Kriegsministerium persönlich verantwortlich, da die dazu nötige Macht zugleich mit dem Commando über die selbstständige Division in ihre Hände gelegt ist.

Auch haben sie als selbstständiger Armee Truppen Divisions Commandant das Recht des Avancements Vorschlages an das Kriegsministerium; für dessen Gerechtigkeit sie gleichfalls verantwortlich bleiben.

Der Kriegsminister.

(Fogalmazvány.)

II.

Kazinczy Bemnek: Munkács 1849 junius 30.

(U. o. Fasc. VI. Nr. 335.)

Der feindliche Uibergang bei Tokaj über die Theiss, hat mich von der mir bestimmten Rückzugslinie abgeschnitten.

Getrennt durch dieses Manoevre von dem Oberungarischen Armee-Corps des General Visocki, eingeschlossen zwischen feindliche Colonnen von Nagymihály, Stry und Nyiregyháza bleibt mir nichts übrig als bis Huszt zurückzugehen, dort Position zu nehmen, wodurch ich zugleich mit der im Mármaroser Comitate detaschierten Colonne Zurich in Verbindung komme, meinen Rückzug, wenn ich gedrängt würde, über Técső nach Nagybánya nehmend. Ich erwarte mit Sehnsucht die Befehle des Herrn Feldmarschall Lieutenant umsomehr, da es schade wäre eine Armee Division mit 22 Stück Geschützen worunter 7 Stück 6—Pf. die andern 1- und 3—Pf. unbenützt stehen zu lassen.

Mein Hauptquartier wird morgen Huszt.

Kazinczy m. p. Oberst.

III.

Ordre de bataille.

(U. o. Fasc. XIII. Nr. 49.)

Armee Corps Commandant: Oberst Kazinczy.
Generalstabs Offizier: Major Kékesy.
Artillerie Commandant: Major Jokschmann.

19. Infanterie Dion.[1]

Commandant: Oberstlieut. Zurich.
Generalstabs Offizier:

			Mann	Pferde
20. Honv. Baon[2] (Mjr. Bányafy)	4 C.		700	—
21. „ „ (Hptm. Ármán)	6 C.		1100	—
91.[3] „ „ (Mjr. Ujhelyi)	5 C.		800	—
106. „ „ (Mjr. Pribék)	6 C.		1100	—
Tiroler, Krasznaer u. Ugocsaer Jäger (Hptm. Romandovsky)	2 C.		300	—
6—Pf. Fuss-Batt. (Lt. Spery)	6 Kan.		105	55
3—Pf. „ „ (Lt. Simik)	6 „		93	34
¾1—Pf. „ „ (Fwk. Rusczak)	2 „		15	10
	23 C., 14 G.:		4211—	97

20. Infant. Dion.[4]

Commandant: fehlt.
Generalstabs Off.: Hptm. Urener.

22. Honv.-Baon (Hptm. Csuha) 6 C.	1000	—
105. „ „ (Mjr. Várady) 6 C.	1100	—
Szatmárer Jäger (Hptm. Horváth) 2 C.	300	—
½ 6—Pf. Fuss Batt. (Oblt. Korányi) 3 Kan.[5] 1 Haub.	66	28
½ 3—Pf. Fuss Batt. (Lt. Pruzsinszky) 3 Kan.	45	27
¾ 1—Pf. Fuss Batt. (Fwk. Janovics) 5 Kan.	47	22
14 Comp., 11 Kan., 1 Haub.	2538—	77

Cavallerie.[6]

12. Husz. Reg. (Rittm. Tisowsky) 1 Esc.	170	160
Irreguläre leichte Lanciers in der Errichtung begriffen (Rittm. Zsolnay) 3 Esc.	360	360
4 Esc.	*530*	*520*

Zusammen: 37 Comp., 4 Esc., 7—1 Pf., 6—3 Pf. 9—6 Pf. Kan. 1—7Pf. Haub. *7299 M. 694 Pf.*

1. Concentriert zu Huszth, mit Beobachtungsposten zu Vörösmarth, Iza und Kövesliget. Das 5. Baon fehlt.
2. 3 Comp des 20., 1 Comp des 16. Baons.
3. 1 Comp. beim Dembinskyschen Corps.

4. Zu Szigeth concentriert mit Beobachtungsposten zu Körösmező. Drei Baone dieser Dion fehlen.
5. Eiserne Kanonen.
6. Huszth.

In der Festung Munkáts sind 2 Comp. des 20. Baons und 2 Comp. Zempliner Jäger. Diese Tage werden 2 Haubitzen welche zu Munkács im Bohren begriffen sind, hier eintreffen.

Huszth, au 6. July 1849.

Kazinczy mp. Oberst.

IV.

Kazinczy Perczelnek: Huszt, 1849 julius 15.

(U. o. Fasc. VII. Nr. 165.)

A parancsnokságom alatti hadtest összpontosítása, több oldalróli akadályozás állván ellent, csak nagy erőltetéssel s még alig sikerült: embereim nagy része szintúgy még felszereletlen; tespedni mind a mellett tovább egy helyt nem tudok s annál fogva a reám bízott határszéli védelemtől elvonható haderőt tegnapi napon utnak indítottam Munkács felé, onnan Ungvárra menni szándékom, s aztán a mint az események igénylendik Eperjes vagy Tokaj felé, visszavonulási pont Namény.

Ungváron, de előbb is Munkácsra reménylem tábornok ur serege mozgalmairól ujból szives lesz tudósítani, mert saját mozdulataim is ettől feltételeztettvén, a siker talán mind két részről is, ettől fog függeni.

Hadtestem, mely összvesen mintegy 8000 főből áll, Munkácson 18—19-én lesz összpontosítva.

Kazinczy s. k. ezredes.

V.

Mészáros főpezér, a hadügyminiszternek: Abony, 1849 július 16.

(U. o. Fasc. VII. Nr. 172.)

„... Der Herr Obrist Kazinczy wurde mit dem Befehle vom 10. Juli l. J. beauftragt, falls der Herr General Lt. Bem zu seiner Unterstützung das Corps des Herrn Obristen nicht benötigen sollte, und er von obgenannten Herrn Feldmarschall Lieutenant keinen Befehl bekäme, auf die Rückzugslinie des Feindes zu operieren, und womöglich mit den in der Zips stehenden Herrn Majoren Kornides eine Communication zu erzielen. Zufolge eines spätern Befehles von 13. Juli... ist Obrist Kazinczy unter den Befehl des Herrn Generalen Knesich gestellt, hat Munkács zu verproviantieren und zu besetzen, und ist im Falle eines allgemeinen Rückzuges gegen Arad disponiert, alle diese Befehle haben jedoch nur dann ihre Geltung, wenn der Oberst Kazinczy vom Herrn Generalen Bem nicht benötigt wird, im wiedrigen Falle er an FML. Bem angewiesen wird...“

VI.

Kazinczy Dembinszkinek: Huszt, 1849 julius 17.

(U. o. Fasc. VII. Nr. 178.)

Soeben erhalte ich Nachrichten von der Gränze welche lauten: Ein russisches Corps von 8000 M. Infanterie, 6000 M. Kavallerie, 24 Kanonen sind von Stry am 13. d. M. in Eilmärschen gegen Dukla marschiert, ein russischer Offizier soll gesagt haben, dass 40.000 M. Unterstützung nachrücken sollen, da man einsieht, dass man uns mit dieser Kraft nicht bezwingt. Schade dass ich jetzt nicht in Ungvár stehe, bei Dukla sind nur 5—600 M. in Eperjes, Kaschau sehr wenig.

Am 19. kann ich erst in Munkács eintreffen, in dem Oberstlieutnant Zurich Hindernisse in den Weg legte. Dieser feige ehrlose Offizier hat sich vor dem publizierten Standrecht fürchtend ist factisch durchgegangen.

In der Bildung meiner Reiterei bin ich sehr aufgehalten, wegen Mangel an Rekrouten. Auf 500 Pferde Rüstung auf soviel Mann Montur, stehen zu T. Ujlak fertig. Pferde zu 30—40 jeden Tag kommen an, bitte senden Sie hieher Rekrouten, so stehen 500 Mann in einer Woche fertig.

Bis Ungvár werde ich vorrücken und dort erwarte ich das besprochene Zeichen.

Kazinczy s. k. ezredes.

VII.

Ordre de Bataille.

(U. o. Fasc. XIII. Nr. 49. b.)

Avantgarde.

Commandant Major Zsolnai.

Spitze Dercsényi Reiterei mit 2 Einpfündigen Kanonen und berittenen Artilleristen.

Gros 1 Compagnie Tiroler Jäger auf Wägen.

Halbe 3 pfündige Fussbatterie.

Nachtrabb 1 Division Lanciers.

Divisions Commandant Major Bányafy.

I. Colonne. Commandant Major Mészey.

22. Honvéd Bataillon zu 6 Compagnien.

91. Honvéd Bataillon zu 4 Compagnien.

103. Honvéd Bataillon zu 6 Compagnieen.

½ 3 pfündige Fussbatterie

½ 6 pfündige Fussbatterie

II. Colonne. Commandant Major Ámán.

20. Honvéd Bataillon zu 4 Comp.
21. Honvéd Bataillon zu 6 Comp.
Szatmárer Jäger Division 2 Comp.
½ 3 pfündige Fussbatterie.
½ 6 pfündige Fussbatterie.

Reserve. Commandant Major Tisowsky.

1 Compagnie Pioniere
1 Division Hussaren
½ Haubitz Batterie.

Zusammen: 4800 Mann Infanterie, 650 Mann Kavallerie.

7 pfündige Haubitzen	6 Stück	24 Geschütze.
6 pfündige Kanonen	7 Stück	
3 pfündige Kanonen	9 Stück	
1 pfündige Kanonen	2 Stück	

Huszt, am 17. Juli 1849.

Kazinczy m. p. Oberst.

VIII.

Mészáros fővezér, Kazinczynak: Abony, 1849 julius 22.

(U. o. Fasc. VII. Nr. 251. a.)

Auf Ihren Brief vom 17. Juli gestern empfangen, wird Ihnen folgendes erwiedert:

Es war mir unangenehm zu hören, dass im Militairdienst Hindernisse obwalten können. Um Ihrer Pflicht nachzukommen behandeln Sie alle dawiderstrebende streng, und übergeben Sie selbe der Schwere der Gesetze.

In meinem Befehl vom 14. aus Ujszász wurde Ihnen die Aufgabe angewiesen sich mit Generalen Knesich zu vereinigen um gemeinschaftlich zur Erleichterung der Vereinigung des Corps unter Generalen Görgey mit zu wirken, sollten Sie zum Befolg dieses Befehls Ihren Marsch gegen Tokaj angetreten haben, so erfüllen Sie ihn ganz. Haben Sie aber durch Umstände daran gehindert ihn noch nicht angetreten und können Sie von Ihrer Stellung aus, da Kaschau von den Russen schwach besetzt ist, und General Görgey allem Anscheine nach seine Richtung dahin nehmen dürfte, diesen Ort besetzen und dem Feind soviel wie möglich Abbruch thun können, so thun Sie es. Überhaupt muss man Sie aufmerksam machen, das nach sicheren Nachrichten ein Russisches Armee Corps von Stry aus einzubrechen im Begriffe steht, folglich alles was Sie beginnen so geordnet sei, dass Sie 1.) unter keinerlei Umständen von den an der Theiss stehenden Abteilungen abgeschnitten werden mögen, dass 2.) sobald der Zweck um die Verei-

nigung des Corps unter Herr Generalen Görgey von Ihrer Seite befördert werden kann, dieses Ihrer Vereinigung mit dem Generalen Knesich kein Hindernis lege, und endlich falls durch unvorhergesehene Umstände keines von Beiden bewerkstelligt werden könnte, dass Sie dann Ihren Rückzug gegen Grosswardein nehmen.

Ihrer bekannten Umsicht (da von hier aus nur die allgemeine Richtung gegeben werden kann) wird es überlassen, welches von den zwei ersten Punkten grösseren Nutzen zur Beförderung des Besten des Vaterlandes geben kann, zu erwählen. ... An Recruten kann man Ihnen von hier aus nichts senden, in Betreff dessen wollen Sie sich an das Kriegsministerium wenden.

Mészáros m. p.

IX.

Kazinczy Görgeynek: Ungvár, *1849 jul. 27.*

(U. o. F. VII. No. 321.)

So eben erfahre ich die Ankunft des Herrn Generalen bei Gesztely, und beeile mich deshalb nebst Vorlegung einer Ordre de Bataille meine Anwesenheit allhier zu melden ...

Heute Nachts wollte auch ich im Uzsoker Passe vordringen um nach Gallizien einzubrechen. Nachdem aber der Herr General mir so nahe sind so will ich vorest dero Befehle abwarten.

Kazinczy m. p. Oberst.

X.

ORDRE DE BATAILLE

(U. o. Fasc. XIII. Nr. 49. d.)

A. Corps-Commandant: Oberst Kazinczy
Generalstabs-Off.: Mjr. Kékesy } Ungvár

19. Division:

(Im Lager zu Unghvár. 2 Comp. des 21. Baons in Polena)
Divisions Commandant: Mjr. Bányafy
Generalstabs-Off.: Hptm. Uzener
Artillerie Comdt. Mjr. Jokschmann.

	M.	Pf.
20. Honv. Baon (Hptm. Mecséry) 6 Comp.	885	—
21. Honv. Baon (Mjr. Ámán) 6 Comp.	871	—
105. Honv. Baon (Mjr. Várady) 6 Comp.	819	—
Tiroler Jäger (Hptm. Romandovszky) 1 Comp.	140	—
½ 6—Pf. Fuss Batt. (Lt. Spery) 3 Kan. 1 Haub.	65	56
½ 3—Pf. Fuss Batt. (Lt. Pollenics) 3 Kan.	41	22
19 Cp. 6 Kan., 1 Haub.:	2821	78

20. Division:

(Im Lager zu Unghvár.)

Divisions-Commandant: Major Mészey Generalstabs-Off.:	M.	Pf.
22. Honv. Baon. (Hptm. Utasy) 6 Cp.	867	—
91. Honv. Baon. (Mjr. Bay) 4 Cp.	635	—
106. Honv. Baon. (Mjr. Pribék) 6 Cp.	1050	—
H. Baon ohne Nr. (Hptm. Horváth) 4 Cp.	657	—
Szatmárer Jäger (Hptm. Boros) 2 Cp.	205	—
Pionniere (Hptm. Fornet) 1 Cp.	120	12
½ 6—Pf. Fuss Batt. (Lt. Simig) 3 Kan. 1 Haub.	49	47
½ 3—Pf. Fuss-Batt. (Lt. Lángfy) 3 Kan.	46	25
22 Inf. — 1 Pion. Cp., 6 Kan., 1 Haub.	3629	82

Cavallerie Dion:

(Im Lager zu Ungvár. Dercsényi-Reiteret u. 2—1-Pf. zu Polena, 4—1 Pf. in der Mármaros.)

Dions -Commandant: Mjr. Tisovsky Generalstabs-Off.:		
12. Husz. Reg. (Rittm. Daridek) 2 Esc.	307	318
Ung. Lanciers (Mjr. Zsolnay) 2 Esc.	300	300
Guerilla Reiterei (Rttm. Dercsényi) 1 Esc.	89	89
½ Haubitz Batt. (Lt. Védhegyi) 4 Haub.	33	31
½ 3—Pf. Fuss-Batt. (Lt. Pruzsinszky) 3 Kan.	46	24
1—Pf. Fuss-Batt. (Lt. Rusczák) 6 Kan.	66	64
3 Esc. 9 Kan. 4 Haub.	863	826

Fuhrwesens-Commando:
(Unghvár.)

Mjr. Keczer Fuhrwesen mit der Res. Munition	32	79

Zusammen: 41 Inf. — 1 Pionn.-Cp., 3 Esc., 6—1 Pf., 9—3 Pf., 6—6 Pf. Kan., 6—7 Pf. Haub.

7345 Mann, 1065 Pferde.

Anmerkung: Zu Szőllős ist die 2. Division Lanciers in Errichtung begriffen, und dürften in 8 Tagen zum Corps stossen. Ferner sind in Munkács 3 Stück 6-Pf-er in der Bohrung und zur Laffettierung, welche auch nach einer Woche beim Corps eintreffen. In der Festung Munkács sind 3 Comp. Ungh. Zemplin, Szabolcser Freywillige Jäger. Die 2. Escadron vom 12-ten Husz. Rgt, und die Lanciers Division sind in Huszt und Munkács seit 14 Tagen errichtet worden.

Ungvár, den 27. July 849.

Kazinczy m. p. Oberst.

XI.

Kazinczy Görgeynek: Unghvár, 1849. jul. 30. c. 9 h.

(U. o. Fasc. VII. No. 392.)

In Folge des mir soeben zugekommenen Erlasses No. 210 ddto Nagyfalu am 29. d. M. habe die Ehre gehorsamst anzuzeigen, dass ich von der Regierung keine bestimmte Instruktion habe und auch an Geld Mangel leide. Da überdiess auch die Tüchtigkeit meiner Truppe — wegen Mangel an thatkräftigen und selbstständigen Kommandanten, oder dazu geeigneten Nachwuchs — mir nicht jene Beruhigung biethet, dass ich mich längere Zeit an der äussersten Grenze ohne auf Nebenchöre gestützt, halten könnte, so ist mir die Vereinigung mit der Hauptarmée nur sehr erwünscht, und ich werde morgen früh von hier aufbrechen, am 2-ten Aug. bei T. Ujlak die Theiss passieren und von da nach Umständen meinem Ziele mit möglichster Beschleunigung entgegen gehen.

Seitdem ich die Annäherung der Russen erfuhr, habe bis zum heutigen Tage fortwährend Scheinbewegungen bald vor bald rückwärts u. auch im Uzsoker Passe gegen Gallizien zu, vornehmen lassen. Am 28. d. sind 3 Compagnien von mir im Verecker Passe nach Gallizien und haben bei Klimetz die dort gewesenen feindlichen 2 Compagnien zersprengt, 30 Gewehre, 30 Tornister, 100 pr Schuhe nebst Munition u. Feldgeräthe u. andere Beute mitgebracht.

Das Munkacser Artillerie Zeugamt, die Kabolapolyaner Gewehrfabrik, und das im Rapaic Thaler Pulvermühle fertig vorfindliche Pulver werde ich nach Nagybánya überführen lassen.

Kazinczy m. p. ezredes.

XII.

Kazinczy Görgeynek: Munkács, 1849. aug. 1.

(U. o. F. VIII. No. 9.)

In folge Hochdero Erlasses dtto Nagyfalu 29-ten v. Mts. und nach einer Anzeige vom 30-ten desselben, habe meinen Marsch gestern hierher angetreten und in einem Marsche von Darócz bis hierher 5 Meilen zurückgelegt.

Nachdem aber aus dem oberwähnten Erlasse hervorgeht, dass es dem Herrn Generale selbst nicht unerwünscht wäre, wenn ich mich in dieser oberen Gegend halten würde, so habe auf Versicherung des Herrn Regierungs Commissairs Eötvös, das er mich auch ferner unter allen Umständen mit Allem versehen werde, so wie auf das Verlangen aller meiner Stabsofficiere (mit Ausnahme eines Einzigen) den Entschluss gefasst, mich hier in den oberen Komitaten zu halten, und nächst Munkács mich aufzuhalten, bis sich mir die schickliche Gelegenheit zu irgend einer ergiebigen Unternehmung biethet, welche wohl nicht lange mehr ausbleiben kann, und schon in den nächsten Tagen Statt haben könnte. Mei-

nen Rückzug werde schon — wenn auch im schlimmsten Falle nur — nach Siebenbürgen dennoch erzwingen wissen...

Kazinczy m. p. ezredes.

XIII.

A hadügyminiszter Görgeynek: Arad. 1849. aug. 3.

(U. o Fasc. VIII. Nr. 20.)

Der Herr FML. Bem möchte eine kombinierte Operation auf die feindliche Kolonne, welche in Bistritz und Konkurenz steht, machen und wünscht eine Unterstützung über Nagybánya, wo er dann die Wahrscheinlichkeit hätte, den in Bistritz stehenden Feind abzuschneiden und gefangen zu nehmen.

Da nun Oberst Kazinczy nach jenseitigen Bericht am 30. v. M. von uns getrennt ist, so könnte derselbe zu obigem Behufe dem Herrn FML. Bem zugewiesen werden.

Sollten Hochdieselben mit dieser Ansicht einverstanden seyn, so wäre zur Zeitgewinnung, sowohl der Herr FML. Bem als Kazinczy directe durch Hochdieselben zu verständigen, und der letztere müsste sodann seine Disposition zu den beabsichtigten Zwecke durch den ersteren erhalten.

Der Kriegsminister
Aulich m. p.

XIV.

Görgey a hadügyminiszternek: Nagyvárad. 1849 aug 5.

(U. o. Fasc. VIII. Nr. 38.)

...Mit Bezug auf das Dienstschreiben vom 3. Aug. habe ich die Ehre zu erwiedern, dass ich dem Obersten Kazinczy, von dem ich eben gestern die Meldung erhielt, dass er am 1. Aug. in Munkács eingerückt sei, und dem kühnen Entschluss gefasst habe, sich in den oberen Comitaten nächst Munkács zu halten, die Weisung erteilt habe, sich mit dem Herrn FML. Bem, wo nicht anders durch Spione in Verbindung zu setzen, und womöglich zur combinierten Operation gegen die feindliche Colonne bei Bistritz und Concurenz die Hand bieten zu können...

Görgey Arthur m. p. General.

(Fogalmazvány).

XV.

Kossuth Görgeynek: Arad. 1849 Aug. 5. délben 12 óra.

(U. o. Fasc. VIII. Nr. 36.)

.....Kazinczy hadosztályával siessen (ha csakugyan igaz, hogy Szatmárban van) a Besztercei ellenség megveretését segíteni, ez kimondhatatlan fontos és sürgetős.

Ide rekesztek eziránt rendeletet Kazinczynak s azt azért küldöm Tábornok úrhoz, mert Kazinczy hollétét s állását nem ismerem s nem tudom lehetséges-e hogy ezen nagyon fontos missziót effectuálja.

Ha igen, úgy méltóztassék ezen levelet Bem küldöttjének Zarzicki alezredesnek átadni, hogy Kazinczyhoz maga elvigye..."

Kossuth Lajos s. k.

XVI.

Görgey Kazinczynak: 1849 augusztus 16.

(U. o. F. A. der ung. Ins. Armee 1849 Fasc. VIII. Nr. 320,)

Lieber Freund Kazinczy!

Am 9. d. kam ich mit 24000 Mann von Komorn über Oberungarn, Tokaj, Debreczen bei Arad an, in der Absicht mich mit den südlichen Truppen damals unter Dembinszky zu vereinen. Die Gesamtzahl dieser sollte nach Kossuth's Aussage nahe an 50000 gewesen sein. An diesem Tage jedoch, wurde diese nicht unbedeutende Macht, noch unter Dembinszky, dann unter Bem, welcher während der Schlacht anlangend, sogleich das Obercommando übernahm, von den Oesterreichern so bedeutend geschlagen, dass nach einer späteren dienstlichen Meldung des Generalen Vécsey, kaum 6—7000 Mann beisammen blieben, die übrigen grösstentheils auseinander und bis Lugos zurückliefen. Dies geschah in der Nähe Temesvárs und die Folge davon war eine rasche Vorrückung der Oesterreicher gegen Arad, während Feldmarschall Fürst Paskievitsch auf dasselbe Object losging. Die Meldung über unser Unglück bei Temesvár langte, vom General Guyon beschrieben, erst am 11. bei Arad an, Kossuth und das Ministerium dankten sogleich ab, und legten die höchste Civil- und Militär Gewalt officiel in meine Hände nieder, worauf ich alle Schwindeleien von jeher verdammend, sogleich die Notwendigkeit erkannte, meinem armen vielbedrängten Vaterlande um jeden Preis den Frieden zu geben, dessen noch längeres Entbehren es sicher binnen kurzer Zeit ganz zu Grunde richten werde.

Meine Truppen erkannten dies mit mir, und am 13. dieses legten wir freiwillig vor der Armee S. M. des Kaisers von Russland die Waffen nieder um fernerem unnützem Blutvergiessen ein schleuniges Ende zu machen.

Die Unterwerfung war eine unbedingte, demohngeachtet erfahren wir von seiten der K. Russischen Armee eine wahrhaft ritterliche Behandlung. Nach allem diesen, musst Du, mein lieber Freund, nun folgendes erkennen:

1.) dass ein ferneres Ankämpfen gegen eine so bedeutende Übermacht, wie die der vereinten Russ u. Oesterr. Streitkräfte, erfolglos bleiben wird.

2.) dass ein Waffenstrecken unter derlei Verhältnissen, nicht eine feige Handlung sein kann, sonst würden es meine Truppen nicht gethan haben.

3.) dass es die Pflicht eines jeden Ehrenmannes der für Ungarns gerechte Sache die Waffen ergriff, sein muss dieselben freiwillig, wenn auch auf Gnade und Ungnade niederzulegen, sobald es klar geworden, dass ein fernerer Kampf Ungarn und seine Völker in nur noch tieferes Elend stürzen müsse, ohne auch nur die

Chancen für die Wiedergewinnung dessen was bereits verloren ist, eröffnen zu können.

Dies gesundes Urtheil wird Dich den rechten Pfad entdecken lassen und Dein Pflichtgefühl Dir die nöthige Selbstverleugnung verleihen, denselben mit männlicher Resignation zu betreten.

Dein Freund

Arthur Görgey m. p.

XVII.

Dorsner ezredes Clam-Gallas altábornagynak. Szászváros, 1849 augusztus 19.

(U. o. F. A. des k. k. Armee-Corps in Siebenbürgen. 1849. Fasc. VIII. Nr. 49.)

„... ferner ist eben auch die Meldung eingelangt, dass aus Nagy Bánya eine Insurgenten-Abtheilung bei Dézs in der Absicht eingebrochen ist, um gegen den Gen. Grotenhelm zu kämpfen."

XVIII.

Van der Nüll ezredes gróf Pergen altábornagynak. Felek, 1849 aug. 20.

(U. o. Fasc. VIII. N. 51—2.)

„Gestern vormittag ist das russische Corps unter Gen. Grotenhelm, sowie die österreichische Truppen-Abtheilung onter Oberst Urban, nach einem glänzenden Gefechte der letzteren bei Bánffy Hunyad, gegen Deés abgerückt, nachdem von Nagybánya her ein bedeutendes Insurgenten-Corps unter den Befehlen eines gewissen Kasintzi gegen ersteren Ort im Anmarsch sein soll."

XIX.

Ungarischer General Kazinczy

An Herrn General Lieutenant von Grotenhielm, Excellenz,
Zsibó, am 25. August 1849.

Ich habe die Ehre Ihnen anzuzeigen, dass meine Unterwerfung eine Unbedingte war, und ich mit dem Herrn Flügel-Adjutanten übereingekommen bin, dass ich für mich und meine Offiziere nichts mehr und nichts weniger verlange, als was man dem General Ober Commandanten Arthur Görgey bewilligt habe.

Kazinczy m. p. Grl.

(U. o.: Fasc. VIII. Nr. 65. a.)

XX.

Részlet Teutsch őrnagy jelentéséből, Zsibó, 1849 augusztus 25.

(U. o.: Fasc. XIII. A. Nr. 17.)

„... Dieses Corps unter Kazinczy, aus 11,000 Mann und 37 Geschützen bestehend, war am 17. nach Deés gelangt, jedoch

schon am 18. aus dieser Gegend nach Zsibó gezogen, wohin auch die von Klausenburg geflüchtete Besatzung gelangte und daselbst sich versammelte. Das Insurgenten-Corps wuchs hiedurch auf 15—16.000 Mann mit 36 Geschützen.

Um dieselbe Zeit langte Graf Kornis aus Ungarn, mit einem offiziellen Schreiben Görgeys an, worin er alle Commandanten auffordert, die Waffen niederzulegen. Graf Kornis wurde mit einem russischen Offizier sogleich in das Lager der Insurgenten geschickt, da jedoch die von selben gestellten Bedingungen nicht angenommen werden konnten, so wurde eine Vorrückung von Deés nach Zsibó am 23. begonnen und mit dem von Klausenburg zur Mitwirkung aufgeforderten FML. Clam-Gallas dergestalt combiniert, dass das erstere zu Hidalmás, das letztere zu P. Sz. Mihály am 24. eintreffe, um von dort in Verbindung nöthigenfalls gegen Zsibó zu operieren.

Da lief die Nachricht ein, dass ein Theil der Insurgenten die Waffen auf Gnade und Ungnade bereits gestreckt, ein anderer Theil aber nach Nagy Bánya gezogen wäre, während der grösste Theil der übrigen Mannschaft nach Ablegen der Waffen entflohen sei, so wurden von beiden Corps nur die Cavallerien vorpoussiert. Zu Zsibó fanden sich nebst dem Anführer Kazinczy nur noch sehr wenige Insurgenten, dann 36 Geschütze, 6—7.000 Gewehre, bedeutender Munitionsvorrath und 103 Pferde vor."

XXI.

Teutsch őrnagy Clam-Gallasnak, Zsibó, 1849 augusztus 25.
(U. o. Nr. 63. b.)

Der Chef des bei Sibó constatiert gewesenen Insurgenten-Corps Kazinczy hat sich nach Ablegung der Waffen, nebst Offizieren auf Gnade und Ungnade ergeben. Dies ist infolge von Unterhandlungen geschehen, welche durch einen Brief Görgei's angebahnt, bereits vor einigen Tagen angeknüpft worden waren, jedoch in letzterer Zeit durch... Reactionäre von der polnischen Partei und insbesonders von dem Insurgenten-Major Jordan angestiftete Bewegung insoferne zum Theil verhindert wurden, dass ein grosser Theil auf die Anordnungen des Corps-Commandanten Kazinczy keine Folge mehr leisten wollte, die Gewehre ablegten und sich flüchteten, oder mit Beibehaltung der Waffen sich entfernten. Der grösste Theil der letzteren soll die Richtung nach Nagy Bánya genommen haben, wo sich nach der Anzeige Kazinczy's auch ein bedeutender Reserve-Munitions-Vorrath (60 Wagen) noch befinden soll. Infolge dieser Umstände wird Herr Oberst v. Urban mit 2 Divisionen Cavallerie, 4 Cavallerie-Geschützen und 2 Bataillons Infanterie (auf Wägen) zur Verfolgung gegen Nagy Bánya entstendet.

Die hier zurückgeblieben 36 Geschütze, sowie eine bedeutende Anzahl Infanterie-Gewehre, sind im Wesselényi'schen Schlosse aufbewahrt.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* XV. rész. Budapest, 1940. Grill Károly kiadása. Negyedrét fűzve, 492 oldal 9 melléklettel.

Bánlaky altábornagy részletes hadtörténeti munkájának sorozatában ezzel a kötettel az erdélyi fejedelmek korszakához érkezett. Anyagát 5 fejezetre tagolja. Bocskay István háborúi — a Mátyás főherceg és Rudolf császár közti ellentét — II. Mátyás uralkodásának első időszaka és Báthory Gábor fejedelemsége alatt lezajlott hadieseményekkel ismertetésével foglalkozik az első három fejezet. A tárgyánál és terjedelménél fogva is legrészletesebb negyedik fejezet Bethlen Gábor háborúit ismerteti. A szerző általában megtartja a hadtörténeti munkákban már megszokott csoportosítást. Bethlen fejedelemségének első időszaka után leírja első támadását Ferdinánd ellen, azután külön-külön fejezetekben, igen részletesen az 1620 és 1621. évi hadműveleteket. A Ferdinand elleni második támadás leírása, természeténél fogva rövidebb, a harmadik támadás ismertetése viszont talán kissé aránytalanúl részletesebb az előzőknél. A könyv ötödik fejezetében Bánlaky altábornagy jellemzi a XVII század hadművészetének állapotát és fejlődését, az erdélyi fejedelmek ellen küzdő seregek szervezetét, végül összefoglaló előadásban méltatja Bethlen Gábor hadvezéri egyéniségét.

Bánlaky altábornagynak erről az újabb kötetéről is csak megismételhetjük a már ismertetett kötetek tanulmányozása után kialakult véleményünket. Hézagot pótló, kitűnő segédkönyv mindazok számára, akik a régi magyar hadtörténet eseményeinek kutatásával és feldolgozásával foglalkoznak. Gazdag forrásjegyzéke megkönnyíti a kutatók munkáját. A m. kir. Honvéd Térképészeti Intézetben készült világos, könnyen áttekinthető vázlatok és szép reprodukciók elősegítik az ismertetett hadműveletek megértését.

Legyen szabad azonban megemlítenünk, hogy mai katonai térképekbe berajzolt régi harchelyzetek (XV/2 mell. a brassói csatáról 1611 júl. 9.) az olvasót megzavarják, mert nemcsak a mai úthálózat, vízrendszer, helységek, tereptárgyak nem felelnek meg az akkori helyzetnek, de a térszín egyenetlenségei, a lakott helyek határai is mások ma, mint 300 évvel ezelőtt. Akkori harchelyzetet, csapatok felállításának helyét, tehát nagyon bajos mai térképen megrögzíteni. Ez pedig téves következtetésekre ad alkalmat.

Örömmel látjuk, hogy Bánlaky altábornagy munkájának kötetei ebben az évben, az előzőknél gyorsabban követik egymást. Hadtörténetíróink nagy nyeresége lesz, ha a további kötetek is ilyen gyors ütemben látnak napvilágot és könyvespolcaikon helyet foglalhat a magyar hadtörténelem ezer évének ez a részletes hadikrónikája.

Markó Árpád

Bay Ferenc: *Napoleon Magyarországon. A császár és katonái Győr városában.* Budapest, 1941. Officina kiadás, kis negyedrét, kötve, 180 oldal, 19 képpel.

Nemcsak helytörténeti, de magyar hadtörténeti szempontból is érdekes kísérletnek tekinthetjük Bay Ferenc dr.-nak, Győr város főlevéltárnokának ezt a könyvét, amelynek szerkezete és feldolgozási módja eltér az eddig szokott népszerű hadtörténeti munkáktól. Szerzője abban a kedvező helyzetben volt, hogy nemcsak a város hivatalos levéltárának, hanem a Győr városában található egyéb köztörvényhatósági, egyházi és magánlevéltáraknak anyagából, valóban színes és igen jellemző képet állíthatott össze azokról a viszontagságos hetekről, amelyeket Győr város lakossága a franciák megszállása alatt, 1809 junius 24-től november 17-ig átélt. Tudjuk, hogy a junius 14-én vívott szerencsétlen győri csata után, János főherceg serege és József főherceg nádor insurgens hadteste Komárom felé vonult vissza. A Győrtől nyugatra, az Abda-Lesvár vonalában épült sáncokban őrködő báró Meskó tábornok insurgens csapatával nyugat felé, a Rába mentén volt kénytelen kitérni a franciák nyomása elől. Győr városa magára maradt s kénytelen volt tíz napi kemény ostrom után kinyitni kapuit Jenő olasz alkirály csapatainak. Narbonne altábornagy vette át a győri csata egyik vezérétől, Lauriston tábornoktól, a parancsnokságot, mint Győr város és a franciáktól megszállt Nyugatmagyarország katonai kormányzója.

A könyv célja az ostrom és megszállás történetének ismertetése úgy, ahogy azt a városban élők látták, érezték és átszenvedték. Bevezetésében nagy vonásokban egykorú jelentések rövid szövegét közli, ezekből szemünk előtt bontakozik ki a francia hadsereg Nyugateurópa minden részéből Magyarország felé küldött csapatainak közeledése, amíg végre 1809 junius közepén Győr alatt szembekerültek János és József főhercegek egyesült seregeivel. Bay már e felvonulás közben, színes képekben, hivatalos tudósítások, proklamációk, tábori tudósítások ügyes csoportosításában, oly módon ismerteti az eseményeket, hogy leírásából nemcsak a száraz hadműveleti ide-oda vonulgatás története, de az ország hangulata, a katonaság életének sok jelenete és katonaművelődéstörténeti adata is megelevenedik. A könyv második fejezete a város megszállásának története. Ebben a részben Bay azt az ügyes megoldást választotta, hogy helybeli francia tolmácsok, Győrben tartózkodó francia tisztek, győri polgárok egykorú színes naplójegyzeteiből, leírásaiból állítja össze a megszállás történetét, gondosan ügyelve arra, hogy a subjektiv naplók és megfigyelések között el ne veszítse a hadtörténeti események tárgyilagos krónikásának fonalát. A város levéltárából közölt francia útasításoknak, rendeleteknek s egyéb okmányoknak, továbbá Napoleon és Jenő levelezéseinek megfelelő helyen való beillesztése révén, az ostromról és a megszállásról valóban hű, szemléltető és igen élénk képet tudott alkotni. A könyv utolsó részében szószerint közli Kovács Márk bencés pap jóizü humorral telt naplóját az ostrom idejéből, aki fiatalos könnyed életfelfogással élte át és írta le a város sok nyomorúságát, de mindamellett igen szemléltető és pontos adatokat is közöl. Egyháztörténeti és helytörténeti

szempontból pedig érdekes a győri Orsolya-zárdakrónika e napokról szóló feljegyzéseinek közlése. Báró Ertel alezredes jelentését a győri sáncmunkákról, a csatáról és az ostromról (eredetije a m. kir. Hadilevéltárban van) ebben a könyvben közli Bay legelőször s már ezzel is hálára kötelezte a napoleoni kor magyar hadieseményeivel foglalkozó hadtörténetkutatókat.

A megszállás történetének talán legérdekesebb lapjai azok, amelyekben Bay Napoleon augusztus 31—szeptember 1-i győri tartózkodásáról számol be, Lamarque francia kapitány és néhány győri lakos leírása nyomán. E hiteles adatok közlésével végleg eldöntötte azt a vitát, vajjon Napoleon volt-e Győrben, vagy sem? A császár és egy-két tábornoka, különösen Narbonne altábornagy, lovagias fellépésükkel megnyerték a város lakosságának tiszteletét, bár voltak a tábornoki kar tagjai közt olyanok is, akik gyűlöltté tudták magukat tenni erőszakos és kegyetlen viselkedésükkel. A naplókból kitűnik, hogy a franciák akkor, — Napoleon ismert proklamációjának idejében — erősen közeledni akartak Magyarországhoz, ez is volt az oka annak, hogy az ostrom sok pusztítását és egy megszállás elkerülhetetlen zaklatásait leszámítva, szívesen barátkoztak a győri lakossággal. Végeredményben azonban a város mégis csak fellélegzett, amikor november 17-én, a bástyák felrobbantása után, a franciák végleg kiürítették a várost.

Bay könyvének olvasásakor az az érzésünk, hogy egy élvezetes naplót, eseményleírást vettünk kezünkbe, pedig Bay könyve a legkomolyabb hadtörténeti adatgyüjteményeknek igen szerencsés kézzel való feldolgozása és annak bizonyítéka, hogy a legkomolyabb hadtörténelmi eseményeket is lehet olyan alakban előadni, hogy az olvasóközönség figyelmét lekössék és kielégítsék.

A könyvet 19 képpel, — köztük különösen a Győr város történeti gyüjteményéből közölt eredeti festmények művészi reprodukcióival — ékesítve, az Officina kiadás a már megszokott művészi köntösben bocsátotta az olvasóközönség kezébe. A könyv bibliografiai szempontból is dícséretet érdemel. Tudós szerzőjének pedig nemcsak Győr város közönsége lehet hálás azért, hogy ilyen érdekesen tudta megismertetni a magyar olvasóközönséggel a történeti jelentőségű város életének ezt az időszakát.

Markó Árpád.

Dr. Thim József: *A magyarországi 1848/49-i szerb fölkelés története.* I. kötet. Budapest, 1940. 8° 527 l. A Magyar Történelmi Társulat kiadványa.

Csak amikor ilyen hiteles forrásanyagból felépített alapos és rendszeres tudományos mű kerül kezünkbe, akkor látjuk, hogy történelmünk kerek egésznek látszó boltozatán közelről nézve mekkora hasadékok vannak. Még az aránylag legszorgalmasabban feldolgozott fejezetei is — mint az 1848/49-i szabadságharcunk — bővelkednek tisztázásra váró részletekben, amelyek feltárása nélkül lelkiismeretes történetíró nem kezdhet átfogó, szélesölelésű munkásághoz, mert a nagyobb, egységesebb mű szerkezetéhez hiányzanak a keretek, amelyek egymásbailleszkedő forrása nélkül akadozik

az elbeszélés, nincs egység és a művet nem sugározza be a tiszta háttér világossága. Hány történelmi munka átlapozásánál érezzük, hogy írója a számtalan részletkérdések megoldatlan nehézségeivel küzdött, és vagy a múltba visszaható deduktiv következtetésekkel igyekezett eredményhez jutni, vagy egyszerűen és könnyedén átsiklott a szakadékok fölött. Hogy egyik megoldási mód sem üti meg a tudományos munkásság színvonalát, ahhoz kétség alig férhet.

Az a mű, amely előttünk fekszik, szabadságharcunk egyik aránylag kis részletét hámozta ki a bécsi levéltárak ezideig feldolgozatlan anyagából. De amit napfényre hozott, az érték, mégpedig szakszerű összeállításban. Részletes anélkül, hogy eltérítene a tárgytól és a' forrásanyag darabjait hozzáértő kézzel egymáshozillesztő.

A szerző mindjárt előszavában történelmi megállapítást tesz. Leszögezi, hogy az 1848/49-i szerb fölkelés indítóoka az összes szerbek egyesítése, illetőleg egy nagy délszláv birodalom fölállítása volt, szerb hegemonia alatt. Ez a törekvés természetesen életereiben metszette a Habsburg-birodalom politikáját. Amikor Bécs urai azt mégis a magyarok ellen használták fel, akkor csak a Monarchia bomlását segítették elő, mert a centrifugális nemzetiségek csak látszólag állottak az egységes „összmonarchia" szolgálatában.

Kossuth és Szemere sem ismerte fel a magyarországi szerbek mozgolódásának lényegét. Azt hitték, hogy engedményekkel lecsillapíthatják éhségüket. Pedig a szerbek részéről a kocka el volt vetve. 1848/49-i magyarországi fölkelésük egyesülési törekvésüknek egyik láncszeme volt; annak az évszázados politikájuknak fegyveres kirobbanása, amely kezdetét Nagy Péter orosz cár uralkodásának idejéig vezette vissza.

A magyarországi szerbek, akik a törökök balkáni térhódításának idejében menekülőkként telepedtek le hazánk déli részében, és mint „hospesek" és „exulok" a Habsburg uralkodóktól csak kiváltságokat kaptak, de önkormányzatot nem, 1848 tavaszán olyan követelésekkel állottak elő, amelyek teljesítése egyet jelentett volna a szentistváni Magyarország darabokra töredezésével. Kossuth elutasító válaszára fegyverhez nyúltak és felkeltek a vendéglátó magyar nemzet ellen. Támogatták őket az Ószerb-fejedelemség területéről átjött önkéntes délszláv fölkelők, akik balkáni kegyetlenséggel kezdték öldösni a magyar falvak lakóit. A magyar kormány természetesen védekezett és ezzel megindultak a délvidéki harcok, amelyek — amint ismeretes — a magyar fegyverek győzelmével végződtek. Csak az orosz beavatkozás és a szerencsétlen kimenetelű nyári hadjárat lendítette a sors kerekét a szerbek javára.

Garasanin, illetve a Ószerb-fejedelemség kormánya, a látszólagos siker ellenére sem tudta célját elérni. Minthogy a Monarchia nem bomlott fel, a szerb egyesülés csillogó álma is köddéfoszlott.

A hatalmas művet az 1848/49-i szerb fölkelés történetének lelkiismeretesen összeállított bibliografiája zárja be.

Dr. Rédvay István

Ambrózy György: *A magyar csatakép.* 8°, 194 lap, 70 képpel. Kiadta a budapesti kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetem művészettörténeti és keresztényrégészeti intézete. Budapest, 1940.

A szerzőről tudnunk kell, hogy katona, hogy az 1914—18. évi háborút mint huszár küzdötte végig s hogy mindjárt a háború kezdetén olyan haditettet vitt végbe, melynek jutalma később a legmagasabb kitüntetés, a Mária Terézia-rend lovagkeresztje lett. A mai vitéz katona felkereste, felkutatta elődeit, a sok-sok közül azokat a feltűnően kisszámú elődeit, kikről, illetőleg kiknek haditetteiről képzőművészeti emlék maradt reánk. Mert a magyar csatakép igen kevés. A szerző ezt annak tulajdonítja, hogy hazánk százados törökdúlást, tatárjárást és sok más pusztulást szenvedett el. Bizonyára igaza is van, ha azt hiszi, hogy sok-sok más érték között csakugyan csataképek is százszámmal puszultak el, de talán nekünk is igazunk van, ha azt mondjuk, hogy nálunk vitézek és vitézi tettek megörökítésére nem fordítottak olyan nagy gondot, mint pl. a nyugati országokban. Ezek sokkal, sokkal kevesebbet hadakoztak s éppen ezért megörökítésre érdemes eseménynek tekintették mindenkor ezt a rendkívüli eseményt: a háborút. Nyugaton a legnagyobb művészek kaptak az államtól megbízást csataképek, kimagasló hősök megfestésére; nálunk ez még a két legutóbbi háborúban se történt meg kielégítően. Pedig az előző háború négyéves viaskodásában s a jelenlegi háborúban is, akadt volna néhány, legnagyobb művészeink ecsetjére és vésőjére méltó csatajelenet.

Különösen érezzük ennek a mulasztásnak súlyát, ha a szerző alábbi sorait olvassuk:

„Az írásban ránkmaradt történelem — örök emberi gátlások miatt — még az egykorú naplókban, levelekben, vagy éppen önéletrajzokban sem nyujtja a teljes történeti igazságot. „A történelmet ésszel írják, a művészet a lélek ösztönös kisugárzása. Az ész eltérhet az abszolút igazságtól, a lélek soha." „Ami a történetírás hitelességét az elmúlt korok jellemzésében csökkenti, az a képzőművészetben a korhűség legfőbb biztosítása, mert a festményt, a szobrot saját korától elvonatkoztatni nem lehet."

A képzőművészeti emlék tehát a legmegbízhatóbb történeti bizonyság. Nem engedi meg a napjainkban olyan nagyon népszerű átértékelést; a négyszögletes bástyát minden kor történetírója négyszögletesnek látja.

Ne felejtsük el, — mondja a szerző — hogy a kultúra: lelkiség. A civilizáció viszont materiális alapokon nyugszik s a technika vívmányaival terjed. Majd így folytatja: Ha egy nép múltját tárgyaljuk, ismernünk kell lelkiségét, kultúráját, polgárosodási fokát. A civilizációval együttjáró modor elrejti a valódi kultúrát, a valódi lelkiséget. Ennek a lelkiségnek a megismeréséhez értékes támaszpontot nyujtanak a csataképek.

A magyar műalkotások jellemző vonásai — állapítja meg a szerző — a nyugalom, a derű, a mértéktartás, a szertelenségek kerülése, a térben szélesedő, sohasem túlzsúfolt kompozíció; a

színezésben középen áll a magyar festmény Észak és Dél között. Mindezek a megállapítások a reánkmaradt ostrom- és csataképekre is érvényesek.

Csataképeink a legkülönfélébb szempontból tarthatnak számot érdeklődésre. Mi úgy érezzük s a szerző is elismeri, hogy legelső sorban a hadtörténész látja hasznukat, mert félremagyarázhatatlan, sőt vitathatatlan felvilágosítást kap tőlük. De ugyanilyen fontos ezeknek a képeknek művészettörténeti értéke is. A szerző ebből az utóbbi szempontból vizsgálja az ostrom- és csataképeket.

A történetírásnak remek szemléltető eszközei az egykorú tervrajzok, metszetek, képek. Helyes fogalmat adnak koruk építőművészetéről, eseményeiről, kimagasló személyeiről, népviseletéről. Az ostrom- és csataképek érthetően kitűnő eszközök voltak a történetíró kezében s ez megmagyarázza, hogy nem mint önálló alkotások jutottak fontos tudományos szerephez, hanem mint történelmi munkák illusztrációi. Az egykorú illusztrációk a szöveggel legalább egyenértékű források; az eseményekről később készült képzőművészeti termékek — bármily nagy művészeti jelentőségűek is — forrásértékük természetesen egyenlő a semmivel. A történeti képkutatás, a történeti ikonográfia a legmodernebb történeti résztudományok közé tartozik. Hogy ezzé fejlődött, azt természetesen a művészettörténet előrehaladásának köszönheti.

A szerző, származása időrendjében, hat csoportra osztotta az anyagot s minden csoportnak egy-egy fejezetet szentelt. A sok ismert ostrom- és csatakép mellett jelentős új anyagot találunk művében. Ezt a szerző fáradságot nem kímélő ügybuzgalommal a legkülönfélébb helyeken kutatta fel, hogy most közkinccsé tegye. Ezzel, ha csak közvetve is, felbecsülhetetlen szolgálatot tett a hadtörténelemnek. A mi szemünkben, természetesen, ez legnagyobb érdeme

A könyv, belső értékéhez illően, tetszetős kiállítású. A képek nagyon tiszták és szépek a fényezett papiroson.

Ajtay Endre.

L'Arma del Genio nella grande guerra 1915—1918. Nagy 8°, 776 lap, számos képpel. Ára 25 líra. Roma, 1940.

Az olasz hadügyminiszterium kiadásában jelent meg az elmúlt évben ez a vaskos és tartalmas kötet, voltaképen Mariano Borgatti tábornok: „Storia dell'Arma del genio" című, 1914-ig terjedő művének folytatásaként. A tudós szerző — Luigi Lastrico tábornok — neve szerényen húzódik meg az előszó sorai alatt. Pedig a legnagyobb dícséretet érdemlő fáradságos és eredményes munkát végzett, sok akadállyal és nehézséggel, elsősorban a források elégtelen voltával küzdve.

A könyv 27 fejezetre oszlik; a IV—XXVII. fejezet mindenike a világháború egy-egy szakaszát foglalja magába, részletesen tárgyalva az olasz műszaki csapatok teljesítményeit a tűzvonalban, a folyóvizeken és hegyek között.

Láthatjuk, mennyire ismétlődött Olaszországban is az az általánosnak mondható jelenség, hogy a háború kitörése tökéletlen állapotban találta a műszaki csapatokat. Még a libiai hadjárat okozta hiányok se voltak teljesen pótolva, úgy hogy a megfogyott állomány kezdettől fogva elégtelennek mutatkozott a fenyegető újabb háború fokozottabb követelményeivel szemben. Hozzájárult az el nem hárítható nehézségek szaporításához az a körülmény is, hogy 1915-ben, amikor Olaszország is fegyvert fogott, ellenfele — az Osztrák-Magyar monarchia hadserege — már bőséges haditapasztalattal rendelkezett és nagyon jól megtanulta a térszínviszonyok nyujtotta előnyök kihasználását.

Általános érdeklődésre talán a könyv II. fejezete számíthat leginkább, vagyis az a része, amely — a harctér és a szemben álló hadak rövid ismertetése után — az olasz műszaki csapatoknak a háború folyamán végbement hatalmas fejlődését ismerteti.

A korábbi háborúkban szűkre szabott állománnyal és nagyon kevés csapatnemre osztva szerepeltek a műszaki csapatok. Ennek az állapotnak 1915 és 1918 között eddig még sohase látott mértékben kellett megváltoznia. Ennek megvilágitása végett elég arra hivatkozni, hogy az 1915-ben mozgósított — kezdetben csupán 12 ezer főnyi — olasz műszaki csapatok állománya, 1917 októberéig 110 ezer, 1918 novemberéig pedig 170 ezer főre növekedett.

Hogy csak a legfontosabb csapatnemeket említsük: békében a két árkász ezrednek mindössze 28 százada volt, de ebből is 4 Libiában tartózkodott. De már 1915 májusában 43-ra szaporodtak az árkász-századok s júliusban még 35 kisegítőszázad járult hozzájuk. A hadosztályok árkász századai fokról-fokra zászlóaljakká fejlődtek, úgy hogy például 1917 októberében, a 224 század 74 zászlóalj kötelékébe tartozott. A háború végéig a századok száma 236-ra, a zászlóaljaké 79-re nőtt.

A hídászok a háború kezdetén mindössze (hídvonattal is ellátott) 12 századdal szerepeltek; ehhez még — a lovas hadosztályok számára — 4 hídászosztag járult. Fokozatos szaporítás útján, 1917-ben már 4 zászlóaljba foglalt 16 század, a következő év októberében pedig — a lovas hadosztályokhoz tartozó 4 osztagon kívül — 6 zászlóaljba foglalt 26 hidász-század volt a harctéren s különösen a Piave mentén vette ki részét a küzdelemből.

A háború kitörésekor 20 század, a lovas hadosztályoknál 4 kerékpáros osztag látta el az aknász szolgálatot. Természetes, hogy ez is kevésnek bizonyult s 1917 őszéig 44 századra kellett szaporítani, olyanformán, hogy ezeknek a századoknak egy részét 4 zászlóaljba folalták össze. A háború legvégén már 55 a századok száma; 30 század 9 zászlóaljba volt tömörítve, 25 ellenben továbbra is önálló maradt.

A vasúti szolgálatra béke idején csak 6 százada volt az olasz hadseregnek; de 1917-ben 23, 1918-ban 24 századra erősödött ez a csapatnem. Három zászlóalj 15 századot foglalt magába, egy század Albániába került, 9 pedig önálló maradt.

A távíró szolgálatot békében 16, majd a háború kezdetétől fogva 24 század látta el, a lovashadosztályokhoz csatolt 4 osztagon kívül. Már 1916 szeptemberében 52-re, majd 1917-ben 70-re, végül 139-re nőtt a távíró századok száma.

A szépen illusztrált könyv bő teret szán a műszaki fegyvernemhez tartozott tisztikar és legénység haditetteinek és érdemeinek méltatására. Az életrajzok között megtaláljuk Maggiorotti Leo táborszernagyét is, aki mint tudjuk, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja volt.

A szerző könnyen érthető világos és eleven stílusban, gondosan megválogatott forrásanyagra támaszkodva, oldja meg feladatát. Könyve az első világháború irodalmának kétségkívül nagy nyeresége.

Gyalókay Jenő.

8/843

XLII. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALOKAY JENŐ
R. TAG

I.—II. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1941.

TARTALOM.

Oldal

Dr. Gárdonyi Albert: Középkori városaink erődjellegének kialakulása. 1
Dr. Banfi Florio: Báthory István és Domenico Ridolfino. 22
Markó Árpád: Hadik András altábornagy berlini vállalkozása. (1757 okt. 10—23.) 38
Suhay Imre: Tűzérségünk szerepe az uscieczkoi hídsánc védelmében. 93

Hadtörténelmi Okmánytár.

Egy magyar huszártiszt feljegyzései I. Napoleon 1812-i háborújáról. (Közli: Suhay Imre.) 103

Hadtörténelmi Irodalom.

Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851—1852. (Ism. Markó Árpád.) 115
A világháború, 1914—1918. IX. kötet. (Ism. vitéz Németh Lajos.) . 118
Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. XIV. rész. (Ism. Markó Árpád.) 121
Dr. Timon Béla: Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez. (Ism. Seléndy Andor.) 122
Báró Petrichevich-Horváth Emil: A Petrichevich család naplói. Második rész. III. kötet. (Ism. Seléndy Andor.) 124
Dr. Rédvay István: Huszáraink hazatérése 1848—49-ben. (Ism. Ajtay Endre.) 126
Vidos Géza: Nemescsói Török Ignác tábornok. (Ism. Ajtay Endre.) 128
Gróf Esterházy Antal levelei, 1701—1706. (Ism. Markó Árpád.) . . 130
Fischer H. A. L: Európa története. II. kötet. (Ism. Suhay Imre.) . . 132
Ashihei Hino: Jelentenivalónk nincs. (Ism. Suhay Imre.) 133

Szerkesztőség: Budapest, XII., Böszörményi-út 3/B. V. 2.
Kiadóhivatal: Budapest, V., Akadémia-utca 2.
(Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

Felelős kiadó: Gyalókay Jenő.
A nyomdáért felelős: Mészáros József.

0/875

XLII. ÉVFOLYAM.

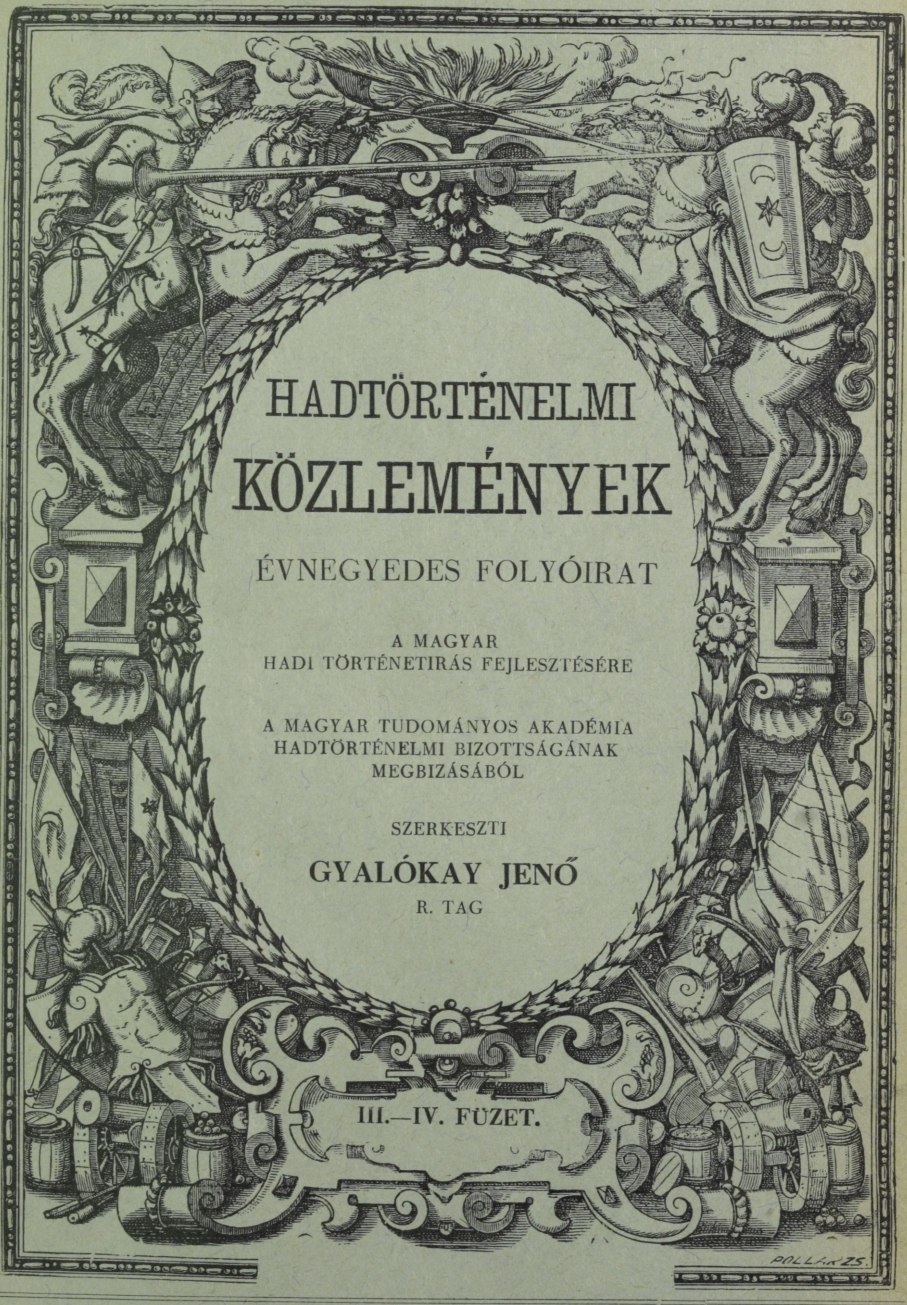

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ
R. TAG

III.—IV. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1941.

TARTALOM.

Oldal

Vidos Géza: A magyarság szerepe az Osztrák-Magyar monarchia katonai műszaki szervezetében 135
Zaleski Zbigniew: Bem József altábornagy származása 173
Nyáry Iván: A 41. honvédhadosztály a Stochod mellett (1916) . . 180
Obetkó Dezső: Az 1717-i tatár betörés 193

Hadtörténelmi Okmánytár.

Eperjesy Ferenc tábori lelkész naplójegyzetei az 1848-i szerb felkelés idejéből (Közli: Lukinich Imre) 211
Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez (1849. jun. 2.—aug. 25.) 246

Hadtörténelmi Irodalom.

Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. XV. rész (Ism. Markó Árpád) 262
Bay Ferenc: Napoleon Magyarországon. A császár és katonái Győrben (Ism. Markó Árpád) 263
Thim József dr.: A magyarországi 1848—49-i szerb felkelés története (Ism. Rédvay István dr.) 264
Ambrózy György: A magyar csatakép (Ism. Ajtay Endre) 266
L'Arma del Genio nella grande guerra, 1915—1918 (Ism. Gyalokay Jenő) 267

Szerkesztőség: Budapest, XII., Böszörményi-út 3/B. V. 2.
Kiadóhivatal: Budapest, V., Akadémia-utca 2.
(Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

Felelős kiadó: Gyalókay Jenő.